Avrupa'da Devrimler

1492-1992

CHARLES TILLY

ALFA® | TARİH

2975 | ALFA | TARİH | 86

AVRUPA'DA DEVRİMLER

CHARLES TILLY (1929-2008)

New York'taki Yeni Toplumsal Araştırmalar Okulunda profesör olup aynı zamanda Toplumsal Değişim Araştırmaları Merkezini yönetmiştir. Araştırmaları 1500'den günümüze Batı Avrupa olmak üzere daha çok toplumsal değişim ve kolektif eylem üzerinde yoğunlaşmıştır. Ayrıca iş ve emek piyasaları, sürdürülebilir eşitsizliğin kökenleri ve Fransa ve Britanya'da kitlesel ulusal politikaların ortaya çıkışı üzerinde çalışmıştır. Bazı kitapları şunlardır: *Coercion, Capital and European States* (1989); *Cities and the Rise of States in Europe, AD 100-1800* (1994); *Populer Contention in Great Britain, 1758-1834* (1995); *The Politics of Collective Violence* (2003); *Contention & Democracy in Europe*, 1650-2000 (2004); *Social Movements, 1768–2004* (2004); *Oxford Handbook of Contextual Political Analysis.*

ÖZDEN ARIKAN

1963 Ankara doğumlu. Çevirmenliğe 1980'lerde başladı. AnaBritannica ansiklopedisini çıkaran ekipte yer aldı. 1990'larda kitap çevirisine başladı; ayrıca Ayrıntı Yayınlarının birçok kitabını baskıya hazırladı ve Afa Yayınlarının 'Avrupa'yı Kurmak' dizisinin editörlüğünü üstlendi (elinizdeki kitap ilk olarak o dizi kapsamında yayımlanmıştır); medikal dergi editörlüğü yaptı ve çeşitli yazılım yerelleştirme projelerinde çalıştı. Edebiyat ve edebiyat dışı –çoğunlukla tarih– olmak üzere kırk dolayında kitap çevirisi yayınlanmıştır.

Avrupada Devrimler
© 2015, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

European Revolutions, 1492-1992
© 1995, Charles Tilly
© 1993, Basil Blackwell, Oxford, © 1993 C.H. Beck Verlag, München for the German language, © 1993 Editorial Critica (Grijalbo Comercial S.A.), Barcelona for the Spanish and the Catalan languages, ©1993 Guis. Laterza & Figli, Roma-Bari for the Italian language, ©1993 Editions du Seuil, Paris for the French language.

Kitabın Türkçe yayın hakları Eulama Lit. Ajans aracılığıyla Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Genel Müdür Vedat Bayrak
Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu
Kapak Tasarımı Füsun Turcan Elmasoğlu
Sayfa Tasarımı Mürüvet Durna

ISBN 978-605-171-298-7
1. Basım: Eylül 2016

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul
Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29
Sertifika no: 12088

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34110 Fatih-İstanbul
Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00
www.alfakitap.com - info@alfakitap.com
Sertifika no: 10905

Avrupa'da Devrimler

1492-1992

CHARLES TILLY

Çeviri
Özden Arıkan

ALFA | TARİH

Bir zamanlar çocuklarım,
şimdiyse arkadaşlarım olan
Chris, Kit, Laura ve Sarah'ya

İÇİNDEKİLER

Dizi Editörünün Önsözü, 7
Önsöz, 9

1. Çatışma, Ayaklanma ve Devrim, 15

Devrimin Dönüşü 15
Devrimci Durum 27
Devrimci Sonuçlar 32
Umut 35

2. Avrupa'daki Dönüşümler, 40

1492'den Beri Gerçekleşen Değişimler 40
Parçalanmış Devletlerden Pekişmiş Devletlere 50
Mücadele Değişiyor 58
Devrimci Durum Çeşitleri 67
Pekişme, Milliyetçilik ve Devrim 71
Kolektif Eylem, Mücadele ve Devrim 75

3. Felemenk ile Başka Yerlerde Devrimler, Ayaklanmalar ve İç Savaşlar, 78

Felemenk: Burjuva Devriminin Anavatanı 78
Felemenk'te Siyasal Mücadele 83
Güney Felemenk'ten Belçika'ya 94
Savaşçı Felemenk 97
Felemenk'teki Devrimlerin Değerlendirilmesi 104
İber Yarımadasındaki Devrimler 111
Balkanlar ve Macaristan 125
Karşılaştırmalar, Bağlantılar, Sonuçlar 139

4. Britanya Adaları, 144

Britanya Devrimle Tanışıyor 144
Denetim Sağlamak İçin Verilen Mücadeleler 161
Devrimle Geçen Yüz On Yıl 169
Hipotetik Devrimler 175
Devrimin Kör Kenarı 186

5. Fransa ve Başka Fransalar, 194

Bretonlar, Fransızlara Karşı 194
Protestanlar, Katoliklere Karşı 207
Savaş, Vergiler ve Devrimci Durumlar 212
İç Savaş ve Baskı 216
Pekişen Bir Devlet 219
Devrimci Süreçler 224
Yönetimde Dönüşüm 226
Direniş, Karşı Devrim ve Terör 231
Diğer Seçenekler 238
On Beş ve Yirmi Yıllık Rejimler 242
Devrimin Uzun Vadedeki Etkileri 246

6. Rusya ve Komşuları, 251

Rusya'nın Yaratılması 251
Rus, Polonya-Litvanya ve Tatar Devletleri 257
Savaş ve İsyan, İsyan ve Savaş 265
19. Yüzyıldaki Pekişme 281
Devrim Umutları 285
1905 Devrimi 289
İki Devrim Daha 292
Pekişme ve Çöküş 299

7. Devrimler: Dün, Bugün ve Yarın, 310

Tekrar Doğu Avrupa 310
Devrimin Kuralları Var mı? 314
Devrimin Beş Yüz Yılı 321

Kaynakça, 329

Dizin, 338

Dizi Editörünün Önsözü

Avrupa kuruluyor. Bu büyük bir umut. Bu umudun gerçekleşmesi tarihi hesaba katmasına bağlı: Tarihten yoksun bir Avrupa öksüz ve geleceksiz olurdu. Dün bugünü belirler çünkü - bugün yapılanlar ise yarın hissedilir. Ancak geçmişin belleği bugünü felce uğratmamalı, aksine bu anlayış temelinde yeni dostluklar geliştirmemize yardımcı olmalı, ilerlememize rehberlik etmeli.

Atlas Okyanusu, Asya ve Afrika'nın çevrelediği Avrupamız, coğrafyanın belirlediği, tarihin biçimlendirdiği şekliyle ve ta Yunanlardan kalma adıyla anılarak, çok uzun zamanlardan beri varlığını sürdürüyor. Eskiçağdan, hatta tarih öncesinden bu yana Avrupa'yı tam da sahip olduğu bu bütünlük ve çeşitlilik nedeniyle bu denli zengin bir kültürle donatan, olağanüstü bir yaratıcılık geliştirmesine olanak sağlayan bu miras, onun geleceğinin de dayanak noktası olmalıdır.

Farklı dillerden ve uluslardan beş yayınevinin girişimiyle doğan "Avrupa'yı Kurmak" dizisi, devralınan güçlükleri de gözlerden gizlemeden, Avrupa'nın inşasına ve belleklerden silinmeyen üstünlüklerine ışık tutmayı amaçlıyor. Avrupa, birlik sağlamaya çalışırken anlaşmazlıklar, çatışmalar, bölünmeler, iç çelişkiler yaşadı. Bu dizi bunların üstünü örtmeyecek: Avrupa girişimine katılmak, gelecek perspektifi içinde geçmişi bütünüyle bilmeyi gerektiriyor. Diziye böyle etkin bir başlık konması da bu yüzden. Kanımızca Avrupa'nın bireşimsel tarihini yazmak için henüz vakit erken. Sunduğumuz denemeler, Avrupalı ya da tanınmış olsun olmasın, günümüzün en iyi tarihçilerinin kaleminden çıkmıştır. Söz konusu yazarlar ekonomi, siyaset, toplum, din ve kültür alanlarında Avrupa tarihinin belli başlı temalarını işleyecek,

bunu yaparken de Herodotos'a kadar uzanan vakanüvislik geleneğinden olduğu kadar, Avrupa'da gelişip 20. yüzyılda, özellikle şu son birkaç onyılda tarih bilimini kökten değiştiren yeni anlayışlardan da destek alacaklar. Anlaşılırlık kaygısıyla kaleme alınan bu denemeler, bu nedenle geniş bir okur kitlesinin erişebileceği niteliktedir.

Amacımız, Avrupa'yı kuranların ve kuracak olanların kafasındaki "Biz kimiz? Nereden geldik? Nereye gidiyoruz?" sorularına ve dünyada bu sorularla ilgilenenlere yanıt niteliğinde veriler sunmak.

Jacques Le Goff

Önsöz

Jacques Le Goff Avrupa devrimleri üzerine bir kitap hazırlamamı istediğinde sevinçle kabul ettim. Avrupa devletleri üzerine bir kitap ile Avrupa'da devrimlerin değişen karakteri konulu bir denemeyi daha yeni bitirmiştim: Bunların birinden yola çıkıp diğerini genişletmekten daha kolay ve eğlenceli ne olabilirdi ki? Yakın zamanda Rod Aya, Jack Goldstone, Michael Kimmel ve James Rule da devrim, ayaklanma ve ilgili süreçleri konu alan yayınlar üzerine önemli eleştiriler ve sentezler yayımlayarak bu iş için epeyce kaynak ortaya koymuşlardı. Dolayısıyla bu konuda üniversitede ders vermeye benzer kolay bir iş düşüncesi oluştu kafamda: Genel devrim teorileri, belli başlı Avrupa devrimleri üzerine bilgiler, olayların birer özeti, çarpıcı karşılaştırmalar, sonuç çıkarma denemeleri, daha fazla araştırma için öneriler vb.

Karşı koyulması imkânsız bir projeydi bu. Ne yazık ki bütün bunları hesaplarken hakkaniyet ve merak duygularımı bastırmıştım. Otuz yıldır çeşitli devrimler üzerine kalem oynatmama ve zaman zaman da devrimci süreçleri kavramsallaştırma çabalarına girişmiş olmama rağmen, devrimler üzerine genel bir teori, hatta genel bir tarih formüle etmeyi gerçek anlamda denememiştim hiç. En azından böyle bir genelleştirmenin neyi kapsayacağı konusunu düşünmeden bu kitabı yazamayacağımı gördüm. Sonuç, eğlendirici ve eğitici oldu; ama asla kolay değildi. Sonunda tek bir devrim modeli formüle etme çabalarımın hepsinde kuşkuya düştüm. Üstelik 1992 ile 1993'te Avrupa *Topluluğunun* bütünleşmesi nedeniyle daha da geriye alınmış olan teslim tarihine de uyamadım.

Belli alanlarda uzmanlaşmış bir tarihçi olarak temelde 17. yüzyıldan bugüne Fransa ve 1750 sonrasını kapsayan yüz yıllık dönemin Büyük Britanya'sı üzerinde çalıştım. Geriye kalanı için de her zaman yararlandığım gibi kütüphanelerden derlediğim bilimsel sentezlere güvendim. Yararlandığım çalışmalar kitabın kaynakçasında belirtilmiştir. İngilizce, Almanca, Rusça, Latin kökenli dillerin büyük bölümü ve onlarla yakından ilişkili olan dillerde yazılmış çalışmaları, değişen kolaylık derecelerinde okuyup anlasam da, esas olarak İngilizce çalışmalardan yararlandım. Türkçe, Fince, Macarca, Arapça çalışmalaraysa hiç bakmadım. Sonuçta bu kitabın kapsadığı çeşitli çağlar ve bölgeler konusunda uzman kişileri şaşırtacak "olgular"ın, benim olgusal hatalarımla sınırlı olacağı kesindir. Bir kıtanın tarihinde beş yüz yılı aşkın süreyi kapsayan bir zaman dilimini ele alırken, kişileri, yerleri ve süreçleri yanlış belirtmiş, nedenler konusunda yanılgıya düşmüş, olaylar arasında yanlış bağlantılar kurmuş olabileceğime kuşku yok. Benim yakından tanıdığım bilimsel çalışma alanlarında, bu kitaptaki yeni yorumların hepsinin de çok sayıda eski örneği bulunmaktadır; bunlar, eski argümanların yeni versiyonlarıdır daha çok. Literatürünü daha az bildiğim konularda, örneğin Balkanlar üzerine çalışmalarda bu ihtimal daha da yükselmektedir. Uzman tarihçilerden hatalarımı görmezden gelmemelerini, ancak bu analizi bütünüyle reddetmeden önce de hataların, kitapta yapılan genel karşılaştırmaları geçersiz kılacak düzeyde olup olmadığını değerlendirmelerini istiyorum.

Kitaptaki bazı bölümlerde daha önceki yayınlardan yararlanılmıştır: "State and Counterrevolution in France" (Fransa'da Devlet ve Karşı Devrim), *Social Research* 56 (1989), 71-97; "Changing Forms of Revolution" (Değişen Devrim Biçimleri), E. E. Rice'ın derlemesinde, *Revolution and Counter-Revolution* (Devrim ve Karşı Devrim), s. 1-25 (Oxford: Blackwell Publishers, 1991); "Conclusions" (Sonuçlar), Leopold Haimson & Guilio Sapelli'nin derlemesinde, *Strikes, Social Conflict and the First World War. An International Perspective* (Grevler, Toplumsal Çatışma ve I. Dünya Savaşı. Enter-

nasyonal Bir Perspektif), s. 587-98 (Milano: Feltrinelli, 1992). Fikirler ne kadar eski olsa da, kitabın kalan bölümü tümüyle yenidir.

Metnin önceki biçimlerini sözlü olarak kendilerine sunduğumda Rod Aya, Karen Barkey, Perry Chang, Randall Collins, Rafael Cruz, Jeff Goodwin, Michael Hanagan, Robert Jervis, Nikki Keddie, Sadrul Khan, Roy Licklider, Gloria Martinez Dorado, Tony Pereira, Ariel Salzmann, Theda Skocpol, Jack Snyder, Michele Stoddard, Sidney Tarrow, Wayne TeBrake, Bridget Welsh, Harrison White ve Viviana Zelizer'dan çok açık eleştiriler aldım. (Tarrow ile TeBrake, kitapta esaslı yapısal değişiklikler yapmam gerektiği konusunda direttilerse de, sonuçta bunları gerçekleştirmem mümkün olmadı. Bu da, okurların argümanlarımı yanlış yorumlaması durumunda, kendilerine, "Ben sana söylemiştim" deme hakkını kazandırıyor. Neyse ki her ikisi de, sözünü ettikleri referans kitaplar sayesinde en azından hatalarımı düzeltmemi sağladılar.) Carol Stevens, Rusça kaynaklar konusunda yardımını esirgemedi. Yeni Okulun, devletin oluşumu ve kolektif eylem üzerine ön seminerinde, ayrıca Harrison White'ın Columbia Üniversitesi Sosyal Bilimler Merkezinde verdiği özel seminerde, taslak metnin önemli bölümleri uzman gözlerle incelendi. Laura Kalmanowiecki ile Hong Xu, kaynaklar konusunda inanılmaz yardımlarda bulundukları gibi, Brigitte Lee de metni çok temiz bir redaksiyondan geçirdi. Adele Rotman, kitabı nasıl düzenleyip sonuçlandırmam gerektiği konusunda önemli önerilerde bulundu. Bana çok yardımı dokunan bu dostların hiçbiri metnin son halini görmemiştir ve dolayısıyla da benim hatalarımda hiçbirinin sorumluluk payı yoktur. Kitabın bütün günahını ben üstleniyorum.

New York

NORVEÇ
Oslo
İSVEÇ
Stokholm
FİNLANDİYA
Volga
İSKOÇYA
ESTONYA
LİVONYA
GOT
İRLANDA
KUZEY DENİZİ
DANİMARKA
KURLAND
Moskova
RUSYA
Kopenhag
İNGİLTERE
HOLSTEIN
GALLER
Hamburg
OLDENBURG
PRUSYA
Londra
HOLLANDA
BRANDENBURG
LİTVANYA
ATLANTİK OKYANUSU
Ren
Vistula
Varşova
Köln
RESSEN
LUSATYA
POLONYA
Luksemburg
SAKSONYA
SİLEZYA
VOLHİNYA
Sen
Paris
Dinyeper
BRETANYA
BOHEMYA
GALİÇYA
Loire
LOREN
BAVYERA
MORAVYA
PODOLYA
Dinyester
AVUSTURYA
Münih
Viyana
MOLDOVYA
İSVİÇRE KONF.
STEIER
FRANSA
TİROL
KARNTEN
MACARİSTAN
SAVOY
Milano
Venedik
TRANSİLVANYA
Rona
Canova
Duero
EFLAK
Floransa
BOSNA
KARADENİZ
Tuna
Tejo
Madrid
SIRBİSTAN
Lizbon
PAPALIK
BULGARİSTAN
PORTEKİZ
KASTİLYA
ARAGON
DALMAÇYA
OSMANLI İMPARATORLUĞU
Konstantinopolis
İSPANYA
Roma
NAPOLİ
Napoli
GRANADA
AKDENİZ
ARNAVUTLUK
SİCİLYA
MORA

İSVEÇ
NORVEÇ
FİNLANDİYA
Bergen
Oslo
Stokholm
Helsinki
Tallinn
St. Petersburg
Novgorod
İNGİLTERE
ESTONYA
Kalinin
Gorki
RUSYA
Edinburgh
Belfast
DANİMARKA
Riga
LATVIA
Moskova
Dublin
KUZEY DENİZİ
Kopenhag
LİTVANYA
Vilnius
Smolensk
RUSYA
Volga
Cardiff
HOLLANDA
Londra
Amsterdam
Hamburg
Berlin
POLONYA
BEYAZ RUSYA
ATLANTİK OKYANUSU
Brüksel
BELÇİKA
ALMANYA
Dresden
Varşova
Vistula
Kiev
Paris
Seine
Prag
ÇEKOSLAVAKYA
Dinyeper
Lvov
UKRAYNA
Rostov
Loire
Münih
Viyana
Budapeşte
MOLDOVYA
Odessa
FRANSA
İSVİÇRE
AVUSTURYA
MACARİSTAN
HAZAR DENİZİ
SLOVENYA
ROMANYA
Bakü
Rhone
Turin
Milan
Zagreb
Bükreş
Douro
Ebro
HIRVATİSTAN
Belgrad
Tuna
KARADENİZ
Tiflis
Lizbon
Madrid
Marsilya
Floransa
BOSNA
Saraybosna
PORTEKİZ
Tagus
İSPANYA
Barselona
İTALYA
YOGOSLAVYA
Sofya
BULGARİSTAN
ARNAVUTLUK
İstenbul
Roma
Napoli
Tuzla
AKDENİZ
YUNANİSTAN
TÜRKİYE
Palermo
Atina

1

ÇATIŞMA, AYAKLANMA VE DEVRİM

Devrimin Dönüşü

Tarih, kibirden nefret eder. 1989'da Fransız bilginlerle frankofiller, büyük Fransız Devriminin iki yüzüncü yıldönümünü devrim ağıtlarıyla karşılamıştı. Tarih saplantılı François Furet, 1789'da başlayan Fransız Devriminin sonunda bittiğini ilan etti; çünkü halk tarafından seçilen cumhurbaşkanıyla Kurucu Meclis'ten oluşan kurumsal yapı sonunda Ulusal Meclis'in yetkilerini kısıtlamıştı. Çünkü Katolik Kilisesi demokratik siyasal partilerle barış yapmaktaydı ve –en az onlar kadar önemli!– Jakobenlerin mirasçısı olan Komünist Parti artık önemli bir siyasal güç olmaktan çıkmış, sahneden çekiliyordu. Yine Furet'ye göre, Batı Avrupa'nın başka yerlerinde ve Latin Amerika'da halk "devrimci maksimalizmin riskleri"ni keşfettikçe, Marksizm de yok oluyordu (Furet 1989: 28).

Aynı yıl yayımlanan bir *best-seller* devrim sözlüğünün önsözünde Furet'yle Mona Ozouf, Fransız siyasetindeki bir paradoksu ifade ettiler: Neredeyse 200 yıl boyunca kanayan devrim yarası, bir darbeyle sarılmıştı. Fransız milliyetçileri sömürgelerin elden gitmesi karşısında isyan edince, de Gaulle iktidara el koymuş, böylece devrimci mitos sona ermişti: "Anlaşılan de Gaulle, doğru adımı atarak 200 yıl sonra Ancien Régime ile Devrim'i uzlaştıran monarşik bir cumhuriyet kurdu" (Furet & Ozouf 1989: xxi). Devrim geçmişti artık; so-

nunda Fransa, 1789'daki talihsiz olayları çok sert bir şekilde kesintiye uğrattığı siyaset işlerine dönebilirdi. Fransız ya da başka milletlerden birçok Avrupalı, devrim çağının geçtiği düşüncesini paylaşıyordu. Batı Avrupa'da halk, devrimle uğraşamayacak kadar müreffeh ve kendi çıkarını düşünür hale gelmişti. Doğu Avrupa'daysa hükümetler devrime izin vermeyecek kadar baskıcı, yurttaşlar fazla parçalanmış durumdaydı.

1988'de, genel olarak Batı'dan, özel olarak da Fransa'dan söz eden Jacques Denoyelle, otoriter sosyalizm deneyimiyle demokratik bireyciliğin ilerlemesi için, "Bir araya gelerek şiddete dayalı devrimin geçmişte kalmasını, yaldızları dökülmüş bir ütopyaya dönüşmesini sağladılar," diyordu (Gambrelle & Trebitsch 1989; II. 306). Tüketimin ve güçlü devletlerin damgasını vurduğu bir çağda, Avrupa ülkeleri içindeki muhaliflerin bütün yapabileceği, bir yerlere bomba koymak, duvarlara yazı yazmak, beddualar okumak ya da pes etmek olabilirdi; ama devrim, asla. 1968'deki devrimci programların içler acısı parodileri yeterli bir ders olmamış mıydı?

Ancak 1989'da, Doğu Avrupa halkları, devrimin sonunun geldiği yolundaki bütün analizleri, kendi devrimlerini yaparak büyük bir coşkuyla haksız çıkardılar. Üstelik hepsine hâkim olan devlet, yani Sovyetler Birliği de, istemeden onlara yardım etti. Sovyetler Birliği lideri Mihail Gorbaçov, 1985'te iktidara geldikten sonraki yıllarda, ağır bir yük oluşturan askeri harcamaları kısarken, bir yandan da hem ABD ve NATO'yla barış yapmaya çalışacağını hem de başka ülkelerin içişlerine yönelik Sovyet askeri müdahalesini önleyeceğini belirtmişti. Sovyetler Birliği, Afganistan'da kıpırdayamaz hale gelmişti. Amerikan askeri gücüyle yıllardır ilk kez bu kadar dolaysız biçimde ve bu kadar geniş ölçekte karşı karşıya kalıyordu; bu, yüksek maliyetli olduğu kadar moral bozucu bir durumdu ve Sovyetler'in askeri prestijini tükettiği gibi, ABD'yle eşit askeri güç sağlama politikası konusunda da kuşku uyandırmıştı. Gorbaçov'un müdahaleden kaçınma ve asker azaltma programı, Doğu Avrupa'daki Sovyet uydularını da kapsayacak şekilde genişledi.

Sovyetler Birliği'nin askeri varlığını ve harcamalarını azaltmasıyla diğer Doğu Avrupa ülkelerinin yurttaşları, kendi yöneticilerinin artık içteki tehlikelere karşı Sovyetler'den pek bir askeri yardım alamayacağını anlamaya başladılar. Sovyetler Birliği içinde de, Rusya dışındaki bölgelerde yaşayanlar aynı sonuçlara varıyordu. Baskının hafiflemesi, uzun zamandır susturulmuş talepleri dile getirmek için halka cesaret verdi.

Polonya, Macaristan, Çekoslovakya ve Doğu Almanya, farklı şekillerde de olsa hızla başkaldırmaya başladı. Bunların ilk üçünde on yılı aşkın süredir farklı türde muhalefetler oluşmaktaydı; 1985 sonrası yaşanan çözülmede bunlar önemli ölçüde genişledi. Dayanışma'nın 100 anti-komünist adayından 99'u, Haziran 1989'da Polonyalıların oylarıyla üst meclise seçildi. Alt mecliste ise Dayanışma, seçim yasasının getirdiği kısıtlamalar nedeniyle sandalyelerin ancak yüzde 35'ini alabilmişti. Ancak Ağustos 1989'da Köylü Partisi, komünistlerle kırk yıllık ittifakını bozup Dayanışma'ya çoğunluğu sağladı ve komünist olmayan bir başbakan, Tadeusz Mazowiecki başa geçti. Sovyetler, bu durumu seyretmekle yetindi. Aynı sıralarda Macaristan'da Komünist Parti, daha yavaş olmakla birlikte benzer bir süreçle iktidarı kaybetmekteydi; ülkede hegemonya kurmuş olan Macaristan Sosyalist İşçi Partisi dağılmış, ülke çapında yapılan referandum, fabrikalardaki Parti hücrelerinin parçalanmasında, Parti milisinin dağılmasında ve eski Parti'nin mal varlığının halka açıklanmasında önemli rol oynamıştı.

Çekoslovakya'nın liderleri, gösterileri bastırmak için güç kullanmayı kasıma kadar sürdürdüler. Yurtdışında yaşayan Doğu Almanların bu ülkeden geçmesi, 1968 Çekoslovakya işgalinin, işgale katılan iki ülke (Macaristan ve Polonya) tarafından kınanması, ülkenin eskiden komünist olan komşularında gözle görülür değişimler yaşanması, rejim üzerindeki baskıları artırmıştı. Kasım ortalarında Prag başta olmak üzere birçok yerde yapılan kitlesel gösteriler hükümetin elini kolunu bağladı. Bu durum Yurttaşlar Forumu adı altında bir muhalif halk örgütü kurulmasıyla sonuçlandı ve kendiliğin-

den oluşan bir dizi siyasal gelişme başlatarak uzun zamandır yasaklı olan Alexander Dubček'in (Dubçek) Parlamento başkanlığına, yakın zamanda hapse atılmış Vaclav Havel'in de cumhurbaşkanlığına gelmesini sağladı. İroni, zafere ermişti.

Komşularının aksine Doğu Almanlar, daha önce komünist rejime açıkça direnmemişti pek. Ancak 1989 sonbaharında Çek, Polonyalı ve Macar yetkililer (görünüşte bu ülkelerde turizm ve tatil amacıyla bulunan) binlerce Doğu Almanın Batı Almanya'ya geçmesine izin verdi. Sovyet güçlerinin müdahale etmemesi ve Doğu Alman rejiminin bu kan kaybını durdurmayı beceremmemesi, zamanın değişmekte olduğunu daha da kesin biçimde gösteriyordu. Doğu Almanya içinde de halk, demokratik reform talebiyle ve sıradan yaşam koşullarına karşı gösterilere başladı. Prag'daki Sovyet Büyükelçiliğinin, Çekoslovakya'nın muhalif Yurttaşlar Forumundan gelen temsilcileri geri çevirmek yerine saygı göstererek kabul etmesi, tüm Doğu Avrupa'daki muhalefet liderleri açısından dikkat çekiciydi. Kısa bir süre içinde Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk'ta da değişik tarzlarda ve derecelerde baş gösteren halk ayaklanmaları, komünist liderlerin iktidardan uzaklaşmasıyla sonuçlandı.

Dahası, Yugoslavya'da, Çekoslovakya'da ve Sovyetler Birliği içindeki çeşitli bölgelerde bağımsızlık ya da özerklik talepleri gitgide güçleniyordu. Bir çözülme sürecine giren Sovyetler Birliği'nin varlığı, 1991 sonuna kadar tümüyle ortadan kalktı. Sovyetler Birliği'nin konumundaki değişiklik, Avrupa dışında Moğolistan'da, Etiyopya'da, Somali'de ve daha birçok yerde önemli değişimlere hız kazandırdı. Soğuk Savaş'ta buzlaşarak birer tiranlığa dönüşmüş olan Afrika devletleri, demokrasi veya anarşi doğrultusunda erimeye başladı. Gerçi bu mücadelelerin hepsi devrim olarak tanımlanamazdı. Ama hepsi de, uzun zamandır dağınık ve uysal olduğu düşünülen halkların devrimci potansiyellerini ortaya koyuyordu.

1989 Avrupa'sındaki olayların hangileri gerçekten devrim olarak sınıflandırılabilir? Devrim terimi için ne derece geniş bir tanım benimsediğimize bağlı bu. Dar bir tanım ü-

zerinde ısrar edip devrimin 1789-1799 yılları arasında Fransa'da veya 1917-1921 yılları arasında Rusya'da gerçekleşen mücadelelere yakından benzemesi gerektiğini düşünecek olursak, 1989'da Doğu Avrupa'yı saran çalkantıların hiçbiri bu tanıma giremez. *États généraux*, Sovyetler, Robespierre ve Lenin'in birer karşılığını bulmamız çok zor burada. Öte yandan, halk eliyle gerçekleşerek bir ülkenin yöneticilerinin değişmesiyle sonuçlanan her türden köklü, geniş ölçekli değişimi devrim tanımına katarsak, o yıl içinde Doğu Avrupa ülkelerinin çoğu bir devrim yaşamıştır.

Dar bir tanımın, *Komünist Manifesto*'daki düşünceye dayanmak gibi bir avantajı var. Ancak istisnai koşullarda mümkün olabilen, tüm bir halkın tarihini değiştiren, ender görülür bir olay; Marx'la Engels'ten bu yana teori ve pratiğini bu devrim düşüncesi etrafında düzenlemiş o kadar çok militan vardır ki, özel muameleyi hak eder bu düşünce. Ancak geniş bir tanımın da, dar tanımın gölgede bıraktığı önemli sorunlara dikkat çekme gibi bir avantajı var. Büyük devrimler, devrimci olmayan koşullardaki siyasetin düzenli yapısına ne dereceye kadar ve ne yollarla uyum gösteriyor? Özel olarak, devletlerin örgütlenmesindeki hangi büyük değişiklikler devrim sayılır? İşte elinizdeki kitabın hareket noktası da, 1492-1992 yılları arasında Avrupa için gündeme getirilen bu iki sorudur.

Tarihçiler, yüzyıllardır devletlerle devrimler arasındaki ilişkileri incelemektedir. Hatta son yirmi-otuz yılda R. R. Palmer, Perez Zagorin, Roland Mousnier, Peter Blickle ve Yves-Marie Bercé gibi tarihçiler, Avrupa tarihinin sınırlı dönemleri için genel ayaklanma ve devrim tarihçeleri yazma yürekliliğini göstermiştir (bkz. Palmer, 1959, 1964; Zagorin, 1982; Mousnier, 1967; Blickle, 1988; Bercé, 1980). Tarihsel anlatılardan yoksun değiliz. Geniş devrim teorileri de eksik değil elimizde (bu konudaki örnekler, özetler ve eleştiriler için bkz. Amann 1962; Arendt 1963; Aya 1990; Baechler 1970; Brinton 1938; Dunn 1989; Friedrich 1966; Goldstone 1986; Hobsbawm 1986; Kimmel 1990; Laqueur 1968; Rule & Tilly 1972; Troçki 1932). Elimizde bulunmayan ise devrimci süreç-

lere dair sistemli, tarihsel bir temele oturtulmuş, devletlerin oluşumu ve rutin siyasal çekişmeler konusundaki bilgi birikimimizle bunlar arasında sağlam bir bağ kuran analizlerdir. Bu çalışma, Avrupa tarihinin son 500 yılı için böyle bir görevi üstleniyor.

Elinizdeki kitap, son beş yüz yılın Avrupa devrimlerini, devletlerin yapısındaki değişimler ve devletler arasındaki ilişkilerle bağlantılı olarak ele almaktadır. Avrupa devrimlerini, bunların nedenlerini ve sonuçlarını genel olarak anlatırken, bir yandan da devlet iktidarındaki değişikliklerle devrimlerin yapısında, yerinde, sonucunda meydana gelen değişimler arasındaki bağlantılara özel olarak dikkat çekiyor. Ayrıca kitapta İngiliz, Fransız ve Rus devrimleri öne çıkarılmışsa da, büyük devrimlerin ortak özelliklerinden çok Avrupa'nın uzun vadeli siyasal dönüşümlerindeki yerlerine ağırlık verilmiştir. Böylelikle de geçmiş, bugün ve gelecek arasında bağ kurulmaktadır.

Sonraki sayfalarda, geniş tanıma göre Avrupa devrimleri, üç açıdan incelenmektedir. Önce, Avrupa'nın toplumsal yapısındaki dönüşümlerin, özellikle de devletlerin örgütlenmesinin ve devletler arasındaki ilişkilerin bir fonksiyonu olarak devlet iktidarının kuvvet yoluyla el değiştirme sürecinin geçirdiği değişimler ele alınıyor. İkinci olarak, devrimdeki değişikliklerin, devrimci nitelik taşımayan çatışmalar ve kolektif eylemdeki dönüşümlerle bağlantısı inceleniyor; üçüncü olarak incelenen de, devrimlerin nasıl işlediği ve ele alınan beş yüz yıl içinde devrimler içindeki düzenli yapılarda sistemli değişiklikler meydana gelip gelmediği. Bu üç açının tek bir tepe noktasında kesişmesiyle aşağıdaki gözleme varılmaktadır:

> Rol oynayan başka süreçler ne olursa olsun, devrimlerde devlet iktidarının kuvvet yoluyla el değiştirmesi söz konusudur; dolayısıyla da devrimleri ele alan bir anlatının herhangi bir fayda sağlaması için, başka şeylerin yanında, devletlerin ve kuvvet kullanma biçimlerinin zamana, yere, toplumsal ortama göre nasıl değişiklik gösterdiğini açıklaması şarttır.

Devrim olasılığıyla devrimin karakteri, devlet örgütlenmesine ve devlet sistemlerine göre değişmiştir; devlet iktidarında ileride meydana gelecek farklılaşmalara göre de değişmeye devam edecektir. Artık devletler eski devletler gibi olmadığına göre, devrimler de eski devrimler gibi değildir. Rol oynayan diğer süreçler ne olursa olsun devrimlerin, devlet iktidarının el değiştirmesini içerdiği açıktır; bu nedenle de devrimler, hâkim devlet sisteminin bir fonksiyonu olarak olasılık ve karakter açısından değişiklik gösterir.

Mesele sadece herhangi bir devletin örgütlenmesinin, onun devrime yatkınlığını etkilemesi değildir. Devletler *arasındaki* ilişkiler de devrimin yerini, olasılığını, karakterini ve sonucunu etkiler. 1905 ve 1917'deki Rus devrimlerini ele alalım: Her ikisinde de devlet, savaşta yenildiği için bütün kredisini kaybetmiş durumdaydı, mecazi anlamda olduğu kadar, kelimenin sözlük anlamıyla da böyleydi bu; zira her iki seferde de devletin iflası siyasal çöküşün yaşanmasında önemli bir etken oldu. Japonya, Rus ordularını yenilgiye uğratmakla 1905 Devrimine katkıda bulunmuştu; tıpkı Almanya'nın 1917 Rus Devrimine yardımcı olması gibi. Avrupa'da devrim beklentileri üzerinde savaşların genellikle güçlü bir etkisi vardı. Savaş, ne kadar saldırgan olursa olsun tek bir devletin eylemlerinin sonucu değildir; devletler arasındaki etkileşimlerden, bir bütün olarak devletler sistemindeki ittifaklardan kaynaklanır. Ayrıca, bir devletin içindeki mücadelelere diğer devletlerin nasıl tepki verdiği de, o mücadelelerin sonuçlarını önemli ölçüde etkiler; günümüzde herhangi bir Lübnan ya da Afganistan yurttaşına sorabilirsiniz dış etkileri! Hangi devletlerin devrime yatkınlığı olduğunu anlamak için, sadece bu devletlerin iç politikalarını incelememiz yetmez, devletler arasında hüküm süren ilişkiler sistemi içindeki konumlarını da incelememiz gerekir.

Yani devrimler, onları çevreleyen toplumsal örgütlenmelerden bağımsız, tecrit edilmiş bir devlet iktidarı içinde gerçekleşmemektedir. Tam tersine, bir devletin çevresindeki toplumsal süreçler, devrim beklentisini ve devrimin karakterini derinden etkiler. Ama bu, dolaylı biçimde, esas olarak üç

yoldan gerçekleşir: Devletin yapısını ve yönetimindeki halkla ilişkisini şekillendirerek, her bir politikada baş aktörlerin kimler olduğunu, aynı zamanda da siyasal mücadeleye nasıl yaklaştıklarını belirleyerek ve devlet üzerindeki baskının miktarını ve geldiği yönleri etkileyerek. Mesela herhangi bir tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine geçiş, hem devletin karakterini değiştirir hem de toprak sahiplerinin, köylülerin ya da topraksız rençperlerin iktidar mücadelesindeki önemini azaltır. Dolayısıyla tarım ve sanayi ortamlarındaki devrimler, birbirinden çok farklı biçimlere bürünür. Yine, üretimin artmaması ve devletin giderek etkili bir biçimde gelir toplayamaması durumunda, uzun bir dönem boyunca devam eden nüfus artışı, bütün devletlerin kendilerine ait faaliyetleri sürdürme yeteneğini zayıflatır; bu faaliyetler arasında savaş ve ülke içindeki muhaliflerin bastırılması da vardır. Diğer bütün şartlar eşit olduğunda zayıf bir devlet, güçlü bir devlete göre devrime daha açıktır. Dikkatimizi devlet yapısındaki değişiklikler üzerinde yoğunlaştıracak olursak, devletlerdeki değişimleri ve devrimlerin gerçekleştiği toplumsal ortamlarda meydana gelen dönüşümleri gözden kaçırmamamız gerekir.

Bu kitaptaki geniş kapsamlı devrim anlayışına göre büyük devrimler, onları daha rutin siyasal değişim biçimlerinden tümüyle ayıran yasalara bağlı olarak tek başlarına ortaya çıkmamaktadır. Güneş tutulmasıyla trafik sıkışıklığı arasındaki farkla örneklendirelim bu durumu. Devrim, güneş tutulmasına benzemez; gök cisimleri belli bir düzene göre hareket ettiği için, güneş tutulması, belirlenebilecek ve kesin biçimde kavranabilecek koşullar –ve yalnızca bu koşullar– altında şaşmaz bir takvime göre tekrarlanır. Oysa devrim, trafik sıkışıklığına benzer; biçimi ve derecesi büyük değişkenlik gösteren trafik sıkışıklığı, anlaşılmaz bir şekilde rutin araç akışını etkisi altına alır, bu akıştan gelişir ve çok çeşitli nedenlerle, çok çeşitli koşullar altında meydana gelir. Yine de trafik sıkışıklığı rastgele olmaz; trafik zamanlamasının, sürücülerin hava koşullarına gösterdiği tepkinin, yolların bakım ve yapım tarzlarının, otomobillerin kaza yaptığı

veya bozulduğu noktaların ve her biri diğerlerinden bağımsız olan ama yine de kendi başına bir dereceye kadar öngörülebilen başka pek çok faktörün belli bir düzen içinde ortaya çıkmasından ötürü olur. Bu faktörler o kadar karmaşık biçimde bir araya gelir ki, iş neredeyse tümüyle şansa kalır. Sözgelimi, bazen yoğun sis, trafik sıkışıklığı için muhtemelen yeterli bir koşulken, bazı durumlarda yolda motoru stop etmiş bir araba veya bir köprünün gemilere yol vermek üzere açılması da trafik sıkışıklığına neden olabilir.

Trafik bir kez sıkıştı mı, kenardaki otomobillerin yan yollara kaçması, ortadakilerin de küçük avantajlar uğruna birbirleriyle kıyasıya çekişmesi şeklinde tekrarlanan davranış kalıpları ortaya çıkar. Bunların getirdiği sonuçlar da sadece trafiğe yakalanmış insanların günlük programlarının aksaması açısından değil, aynı zamanda araçlarının durumu, yakın çevrenin kirlenmesi, toplu taşımacılık araçlarının kullanılması, polisin yerleştirileceği noktalar, yeni trafik kazalarının olması ve daha başka pek çok şey açısından da değişken ve anlamlıdır.

Trafik sıkışıklığına neden olan sürücülerin hava koşullarına gösterdiği tepki, yolların bakımı gibi unsurların her biri tek tek ele alındığında çok anlamlı, gözle görülür düzenlilik sergiler. Gerek trafik polisleri gerek trafik akışı teorisyenleri bu düzenlilikleri, devrimler üzerine inceleme yapan araştırmacıların kendi çalışmalarında yaptıklarından çok daha iyi bir şekilde kodlamışlardır. Trafik polisinin aniden rahatsızlanması ve bazı faktörlerin bir araya gelmesiyle kaos yaşanması gibi öngörülemeyecek olaylar için tolerans payı bırakarak, bunlar arasındaki etkileşimin bilgisayarda bir modeli bile çıkartılabilir. Mesela ani bir tipi durumunda düzinelerce aracın otoyolda yığılması gibi özel durumlarda standart model kullanmak daha kolaydır. Ancak gerekli ve yeterli koşulları, olayların standart iç dizilimini veya akla uygun değişken sonuçları belirten genel bir teori, ne trafik sıkışıklığı için mümkündür ne de devrimler için. Üstelik her iki durumda da, ortamlarla nedensel mekanizmaların sadece biri değil, birçok farklı bileşimi bir araya gelerek sonucu

doğurur: Devrim ya da trafik sıkışıklığı. İşte bu yüzden ne zaman biri çıkıp benzersiz ve genel bir devrim teorisi sunacak olsa, bir başkası "aykırı" örnekler ileri sürer; böylece teoride değişiklikler, hatta yeni bir teori önerilir.

Bütün dönemler ve yerler için gerekli ve yeterli devrim koşullarını değişmez biçimde belirlemek imkânsız olsa da, çok geniş bir yelpaze oluşturan devrimci durumlarda benzer nedensel mekanizmaların rol oynadığını göstermek mümkündür; önceden geçit vermeyen devletin aniden zayıf kaldığı kritik bir kitle gösterisi ve savaş sonrasında seferberlik sona erince mevcut devlet güçlerinin kısmen dağılması gibi mekanizmalar bunlar arasında sayılabilir. Ben, geniş bir yelpazeye yayılmış olan ve burada devrim olarak adlandıracağım olayların altında da benzer mekanizmaların yattığını öne sürüyor ve bunun böyle olduğunu göstereceğimi umuyorum. Ayrıca devrimlerin karakterinde ve gerçekleşmesinde görülen değişkenlerin, tekrar tekrar ortaya çıkan bu mekanizmalardaki değişkenlikten kaynaklandığını gösterme umudundayım. Son olarak da, mekanizmaların esas olarak devletlerin rutin işleyişi ve dönüşümüyle ilişkili olduğunu göstereceğimi ümit ediyorum. Nasıl trafik sıkışıklığının gösterdiği düzenlilikler, caddelerle otoyollardaki araç akışının tek tip niteliğinden (yoldan geçenlerin trafik kazalarına verdiği tepkiler, o sırada hangi ışığın yanmakta olduğu, kamyon sürücülerinin mal boşaltmak için nasıl park ettiği, çalışma saatleriyle tren tarifelerinin banliyö yolcularını nasıl etkilediği vb) kaynaklanıyorsa, devrimlerdeki düzenlilikler de devletlerin, devrim dışındaki işleyişinin temelini oluşturan özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Benim Avrupa devrimlerine ilişkin analizimin çıkış noktası da, işte bu hipotezdir.

O halde, daha kesin bir devrim tanımı yapmaya girişelim. Devrimi, devlet iktidarının kuvvet yoluyla el değiştirmesi olarak alalım; bu süreçte, çekişme halinde en az iki ayrı blok, devletin denetimini ele geçirmek üzere birbiriyle uzlaşmaz talepler ileri sürer ve devletin egemenlik alanı içinde yaşayan nüfusun önemli bir bölümü de blokların taleplerini benimseyerek kendi içinde ikiye ayrılır. Bu bloklar, tek başına

hareket eden aktörler olabilirler; mesela büyük toprak sahipleri sınıfı gibi. Ama bunlar çoğunlukla yöneticiler, üyeler ve/veya meydan okuyanlar arasındaki ittifaklardan oluşur. Devrim sırasında yönetim, eskiden davrandığı gibi davranmaz artık; yöneticiler, üyeler ve meydan okuyanlar arasındaki ayrımlar bulanıklaşır, sonra değişim geçirir. Üstelik daha önce çekişmelere katılmamış olan kesimler de devrim süreci içinde seferber olup, çekişen taraflar arasında yerlerini alırlar; devlet iktidarı bir kez ciddi bir tehditle karşı karşıya kaldı mı, devletin faaliyetlerine bağlı olan bütün çıkarlar riske girmiş demektir. Bir nüfusu oluşturanlar arasında asgari düzeyde rutin bir örgütlenme ve bağlantı bulunduğunu kabul ettiğimizde, ortak çıkarların gözle görülür biçimde aniden riske girmesi, seferber olma yönünde her nüfusa güçlü bir motivasyon sağlar.

Buradaki unsurlara dikkat edelim: Anlamlı düzeyde destek sağlamış iki ya da daha fazla iktidar bloku, devlet üzerinde birbiriyle uzlaşmaz hak iddiaları, devlet iktidarının el değiştirmesi. Egemenlikle hegemonyanın bir elden alınmasıyla başlayıp bir mücadele dönemiyle devam eden ve egemenlikle hegemonyanın yeni bir yönetim altında yeniden kurulmasıyla sonuçlanan tam bir devrimci olaylar silsilesi. Egemenliğin birden çok odağa dağılmış olduğu dönemin başlangıcından bitimine kadar geçen mücadeleyle değişim, devrim sürecini oluşturur. Buna tüm yönetime anlık olarak el koyulan durumların karışıklık yaratmasını önlemek için yeni rejimin anlamlı sayılacak bir süre –diyelim ki bir ay– iktidarı elinde tutması şartını da ekleyelim. Devlet iktidarına tümüyle yerel düzeyde meydan okunduğu durumları dışta bırakmak için bir şart daha ekleyelim: Bloklardan küçük olanının, devlet içinde coğrafi ya da idari en az bir alt kesimi denetiminde tutması gerekir.

Bölünmelerin derin, mücadelelerin kitlesel olduğu, iktidarın kapsamlı bir biçimde el değiştirdiği, toplumsal hayatta bunu izleyen dönüşümlerin geniş ölçekli ve kalıcı olduğu büyük devrimlerdeki geleneksel alt sınıf, bu tanımda hiçbir şekilde dışta bırakılmamaktadır. Sonraki bölümlerde de za-

ten İngiliz, Fransız ve Rus devrimleri yakından incelenecektir. Ama ben konuyu, geniş tanımdan yola çıkarak ele alacak, böylelikle de büyük devrimlerin, iç savaşların, iktidarın kuvvet yoluyla el değiştirdiği başka durumların meydana geldiği koşulları birbirinden ayırmaya çalışacağım. Bu tanıma göre, başarısız devrimler, kansız darbeler ve tepeden inme toplumsal dönüşümler tam anlamıyla devrim olarak sınıflandırılamaz; ancak yine de devrimle yakın akrabadırlar. Zaten analizi ciddi biçimde etkilemeksizin tanımın kapsamını genişletmemiz ya da daraltmamız da mümkündür. Bu yakın akrabaların, devrim tanımı kapsamında tutulan olaylarla çok sayıda özelliği paylaştığı, bunların hepsinin aynı kesintisiz değişkenlik alanına ait olduğu kitap boyunca öne sürülecek ve bu konuda bol bol örnek gösterilecektir.

Devrimci Durum

Bu tanıma göre devrimin iki bileşeni vardır: devrimci durum ve devrimci sonuç. Devrimci durum (bu düşünce doğrudan Lev Troçki'nin ikili iktidar kavramına dayanır) egemenliğin birden çok odağa dağılmasını içerir. Devletin denetimini ele geçirmek veya devlet olmak için iki ya da daha çok sayıda blok, birbiriyle uzlaşmayan, etkili taleplerde bulunur. Önceden egemenlik altında olan (örneğin 1990'da Sovyetler Birliği içindeki Litvanya) bir yönetimin üyeleri egemenlik iddiasında bulunduğunda, yönetimde bulunmayan ve çekişmede taraf olan bir grup harekete geçip blok oluşturarak devletin belli bir kesimi üzerinde denetim kurmayı başardığında (örneğin 1848'de aydınlar, burjuvalar ve vasıflı işçiler arasında geniş ölçekte oluşan ittifaklar) ve mevcut bir yönetim iki ya da daha çok blok halinde parçalanıp bunların her biri devletin önemli bir kesimini kendi denetimine aldığında (örneğin 1640 sonrasında İngiliz *gentry*'sinin[1] Roundheadler ve Ca-

1 Aristokrasiden sonra en önemli sınıf; doğuştan asalet unvanı olmayan ama hanedan arması taşıma hakkına sahip büyük toprak sahiplerini kapsar; ancak bazıları parayla şövalyelik, baronluk gibi unvanlar satın almıştır (ama aristokratların tersine unvanlarını vârislerine devredemezler) –çn.

valierler[2] şeklinde bölünmesi) bu durum görülür. Devrimci durumda, üç olası neden arasında bitişme olur:

1. Devlet veya devletin bir bölümü üzerinde denetim kurma yönünde birbirine rakip iddiaları olan tarafların ya da böyle taraflar arasında ittifakların ortaya çıkması.
2. Yurttaşların önemli bir bölümünün bu talepleri benimseyip üstlenmesi.
3. Yöneticilerin alternatif ittifakı ve/veya öne sürdüğü taleplerin benimsenmesini durdurma konusunda yetersiz ya da gönülsüz olması.

Bunlar ancak olası nedenlerdir; herhangi bir devrimi tam anlamıyla açıklayabilmek için önce çekişme halindeki taraflar arasında niye ittifaklar kurulduğunu, önemli sayıda yurttaşın niye onların iddialarını benimsediğini, yöneticilerin niye muhalefeti bastırmaya gönülsüz olduğunu ya da bu konuda yetersiz kaldığını açıklamak gerekir.

Bunların her birinin niye böyle olduğuna ve bunları ortaya çıkaran koşulların nasıl değiştiğine ilişkin açıklamalar, kitabın büyük bölümünü oluşturmaktadır. Mesela, çekişmeye taraf olan kesimlerin niye kimi zaman himaye eden-edilen ağlar, kimi zaman toplumsal sınıflar, kimi zaman dinsel cemaatler, kimi zaman da etnik gruplar olduğunu sormamız gerekiyor. Olası nedenlerin ortaya çıktığı, geniş bir yelpazeye yayılmış olan koşullarda birörneklikten çok, çeşitlilik çıkacaktır karşımıza. Düzenlilikleriyse devrimin genel koşullarında değil, bir araya gelerek zaman zaman etkisiz protestoya, zaman zaman iç savaşa, daha ender olarak da toplumsal hayatta derin dönüşümler yaratan siyasal kopmalara yol açan mekanizmalarda bulacağız.

Devrimci durumların olası nedenlerini saymak, trafik sıkışıklığındaki bileşenleri sıralamaya benzer. Kaçınılmaz olarak bu nedenler, yönetimin en az iki blok halinde parça-

2 Roundheadler Oliver Cromwell'i, Cavalierler ise Kral I. Charles'ı desteklemiştir –çn.

lanması eşliğinde iktidarın kuvvet yoluyla el değiştirmesi şeklindeki devrim tanımına dayanacaktır. Totolojik olarak doğrudur bunlar. Bu şekilde doğru olmaları da, neyin açıklanması gerektiğini kesin biçimde saptamak, böylelikle daha uzun vadeli ve daha olası nedenleri bulmak gibi bir avantaj getirir. Aynı zamanda da bunlar, devrimci durumların, büyük ölçüde devrim dışında ortaya çıkan çeşitli siyasal koşulların (devlet üzerindeki iddialar, bu iddiaların benimsenmesi, devletin muhalif ittifakları ve iddialarını ortadan kaldırmaya hazırlıklı olmaması) örtüşmesinden doğduğunu açık biçimde göstermektedir.

Devrimlerde rol oynayan kritik nedensel mekanizmalar, üç başlık altında toplanmıştır: devlete rakip iddiaların ortaya atılmasına neden olanlar, bu iddiaların benimsenmesine neden olanlar ve devlet iktidarını elinde tutanların, muhalif ittifaklarla onların iddialarını bastırma konusunda hazırlıksız yakalanmasına neden olanlar. Mesela bu kümelerden ilki, birbiriyle bağlantılı olan ve ortak kimlikleri devletin tehdidi altında bulunan nüfus gruplarının seferber olmasıyla devletin artık savunmasız durumda bulunduğu inancının yaygınlaşmasını içerir. Aynı mekanizmalar, bazı koşullarda birleşip devrimci nitelik taşımayan iktidar çekişmeleri yaratırken, bazı koşullarda da devrimci durumlar doğurur. Bize düşense hem genel olarak bu mekanizmaları anlamak hem de bunların bir araya gelip devrimci durumlar yaratmasına neden olan mekanizmaları saptamaktır.

Büyük devrimlerde genellikle tek bir devrimci durum değil, birbirini izleyen devrimci durumlar söz konusudur. İktidara meydan okuyanlar değişir, yöneticiler değişir, iddialar değişir, yurttaşların iddialara bağlılığı değişir ve yöneticilerin, kendilerine meydan okuyanları susturma yeteneği değişir. Uzun ve karmaşık devrimlerde, devrimci durumların derinliğiyle karakteri aynı şekilde değişkenlik gösterir; bir an yurttaşların çoğu ittifaklardan birinin yanında yer almış ve her iki taraf da devlet üzerinde rutin bir denetim kuramaz durumdayken, başka bir an gelir, ittifaklardan biri bütün bir devlet aygıtının denetimini ele geçirir. Bu neden-

lerle, 1789'dan 1799'a uzanan Fransız Devriminin, kesintisiz bir dizi halindeki devrimci durumlardan mı oluştuğu, yoksa devlet iktidarının geçici olarak pekiştirildiği dönemlerle birbirinden ayrılmış yarım düzine kadar devrimci durum mu içerdiği tartışma konusudur.

Devrimler dışında daha yaygın ve aynı ölçüde önemli olan bir siyasal koşul, devrimci durumlarda en aşırı uca vardırılabilir: Devlet iktidarında bir değişiklik; ama bu öyle bir değişiklik ki, mevcut iktidar yapısında çıkarı bulunan bütün gruplar için tehdit oluştururken, aynı zamanda da iktidardakiler dahil olmak üzere her gruba, çabuk hareket ederek çıkarlarını geliştirmeleri koşuluyla yeni fırsatlar sunar. Fırsat ile tehdit arasındaki bağlantının keskinliği, devrimci durumları yakın akrabalarından ayırırken, bir yandan da söz konusu akrabalığı tanımamızı sağlayan, doğrudan bu bağlantıdır. Yenilgiyle sonuçlanan savaşlar, imparatorlukların dağılması ve protesto döngüleri, yönetimde açık bir bölünmeyle birlikte ya da böyle bir bölünme olmaksızın ortaya çıkabilir. Ancak hepsi de devrimlerin ayırt edilmesini sağlayan özellikleri taşırlar.

Yönetimde açık bir bölünme olmadığında bile savaş sonunda böyle bir nitelik görülür. Halkı savaş için seferber etme sürecinde hemen hemen bütün devletler, savaşın sonunda yerine getiremeyecekleri kadar fazla taahhütte bulunur. Bu taahhütler, birikmiş kamu borçlarının silinmesinden, kendi taleplerini bastırarak savaş sırasında devletle işbirliğine girmiş olan örgütlü işçilere, kapitalistlere, üst düzey devlet görevlilerine ve etnik gruplara verilmiş sözlerden, savaşa katılanlarla onların ailelerine karşı ortaya çıkan sorumlulukların yerine getirilmesi gibi birçok sözden oluşmaktadır. Ayrıca devletlerin ortak bir özelliği de, savaş zamanında ekonomik ve toplumsal hayat üzerinde olağanüstü bir denetim kurmak, savaş sona erince de, bir yandan askeri üretimi geri çekip eski savaşçıları yeniden sivil hayata katmaya çalışırken, bir yandan da bu denetimleri gevşetmeye başlamaktır. Devlet savaş sırasında yeteneklerini ve inandırıcılığını ne kadar yitirmişse (bu durumun en uç örneği,

işgalci bir güç karşısında kesin yenilgidir), sırtına fazladan binen yük de o kadar ağır olur.

Bu koşullar, eski haklar için tehdit oluştururken, devleti yeni talepler karşısında savunmasız bırakır. I. Dünya Savaşının sonundaki koşulları düşünün: Savaşa geç katılan ABD de dahil bütün taraf devletler, önceden savaş çabasında işbirliğine girmiş belli başlı siyasal aktörlerin kapsamlı talepleriyle karşı karşıya kalmıştı. Savaştaki kayıplar yüzünden ağır bir zarara uğrayan Rusya'yla Almanya, devrimci durumlara tümüyle açık hale gelmiş yegâne devletlerdi. Ama savaş sonrası dönemde sadece İtalya, büyük grevler, kitlesel fabrika işgalleri ve faşist eylemciliğin hızla yükselmesiyle kısa sürede devrimin sınırına ulaştı. Bu arada Fransa, Büyük Britanya ve ABD'de de, aynı sırayla, yerleşik düzene karşı daha az şiddetli tehditler ortaya çıktı. Başka Avrupa devletleri, İrlanda, Hollanda ve parçalanmakta olan Osmanlı ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarına bağlı devletler, değişen derecelerde kendi devrimci durumlarını yaşadılar.

Zaten imparatorlukların, ittifakların ve federasyonların dağılması da devrimci durumlarla ortak özellikler taşır. Gözle görülür tek bir üyenin ayrılması cezasız kaldığında, hızla birbirini izleyen sinyaller yayılır: Bunlar, ayrılma olanağının kendisi, merkezi yönetimin taahhütlerini yerine getirme ve diğerlerini tutma konusundaki yetersizliği, eskiden merkezin denetiminde bulunan varlıkları ele geçirme fırsatı, diğer ayrılanlarla işbirliği yapma şansı ve merkeze bağlı kalmanın giderek yükselen maliyetidir. Mihail Gorbaçov, Batı'dan da güçlü bir teşvik gören Estonya, Litvanya ve Letonya'nın, kendi yönetimindeki Sovyetler Birliği'nden kaçtıkları dönemde bu acı sınavdan geçmişti. Ondan onlarca ve yüzlerce yıl önce, rakip güçlerin tezgâhıyla ve çoğu durumda bu güçlerin çıkarı doğrultusunda, kendi denetimlerindeki toprakları kaybeden Burgonya, Habsburg, Osmanlı ve Avusturya-Macaristan imparatorlukları da öyle.

Yönetimlerin, köklü bir değişimden geçmeden ayakta kalmasıyla sonuçlanan protesto döngülerinin de devrimci durumlarda bazı ortak özellikleri vardır. Sidney Tarrow'un

(1989) belirttiği gibi, toplumsal hareketler (aldatılmış topluluklar adına devlet yetkililerine uzun bir süre boyunca meydan okunması) çoğunlukla dalgalar halinde ortaya çıkar. 1968'de Avrupa'nın büyük bölümünü ve Amerika'yı saran öğrenci-işçi protestolarına bakın. Bu dalgalar sırasında, bir dizi talep bir başka diziyi harekete geçirir gibidir; toplumsal hareket içindeki örgütlenmeler destek toplamak uğruna birbirleriyle rekabet eder ve talepler, sönüp gitmeden önce bir süre için iyice aşırı hale gelir. Bütün bunlar olurken eylemciler, örgütlenmede, taleplerini formüle etmede, düşmanlarıyla savaşmada ve ellerindekini korumada yeni yöntemler dener. Döngünün sonunda, yönetim içindeki bazı unsurlar iktidarlarını kaybederken, bazı yeni aktörlerin hiç değilse bir nebze iktidar sağlaması, siyasal meselelerin formüle edilişinde bir ölçüde değişiklik yaşanması, çekişmedeki hâkim repertuarların en azından hafif bir değişime uğraması, tipik bir durumdur.

Protesto döngülerinde, ilk başta ortaya atılan talepler çok önemli iki şey getirir. İlk olarak, yetkililerin böyle talepler karşısında savunmasız olduğunu gösterirler; bu da çekişmede taraf olan başka kesimlere, kendi taleplerini dile getirmenin de zamanının geldiği konusunda sinyal verir. İkincisi de, kaçınılmaz olarak bunlar, çekişmeye taraf olan diğer kesimlerin çıkarlarını tehdit eder; bunun nedeni, ya faydanın bir gruba dağıtılmasının bir başkasının alacağı ödülleri azaltacak olmasıdır ya da taleplerin, yerleşik bir grubun çıkarlarına doğrudan saldırı niteliği taşımasıdır. Devrimci durumların buna paralel özellikleri açıktır. Zaten Avrupa'daki birçok devrimde ve 1848'de devrime çok yaklaşan durumlarda da olduğu gibi, komşu devletlerde devrimci durumların çoğalması, daha sınırlı protesto döngüleriyle birçok ortak özellik gösterir (Tarrow &. Soule 1991). Önemli bir devletin, devrimci talepler karşısında zayıf olduğunun ortaya konması, başka yerlerde de benzer talepler öne sürülebileceğine dair bir işaret verir, devrimci birikimle doktrini başka ülkelere uyarlanabilir hale getirir ve devrimle karşı karşıya bulunan devletin, komşu eski rejimlere destek vermek için müdahalede bulunma ihtimalini azaltır.

Savaşların sonunda yaşanan siyasal bunalımların, imparatorlukların, federasyonların ya da ittifakların dağılmasının ve protesto döngülerinin, devrimci durumlarınkine benzer olası nedenleri vardır. Bunlar, devlete ya da devletin bir kesimine yönelik güçlü talepleri olan tarafların veya böyle taraflardan oluşmuş ittifakların ortaya çıkması, yurttaşların önemli bir kesiminin bu talepleri benimsemesi ve yöneticilerin alternatif ittifakları ve/veya bunların taleplerini durdurmada yetersiz kalması ya da gönülsüz olmasıdır. Aradaki fark, esas olarak devlete yönelik taleplerin kapsamında ve özgüllüğündedir. Belli başlı bütün taraflar, işleyişini sürdürecek ve kendi çıkarlarına cevap vermek zorunda olan bir aktör olarak devleti tehdit ettikleri sürece, devrimci durum meydana gelmez. Yükümlülük sahibi yöneticiler değil de, çekişmeye taraf olan belli başlı kesimlerden biri ya da birkaçı, doğrudan devletin denetimini ele geçirme yönünde taleplerde bulunmaya başladığında, rutin talepte bulunma durumu, devrimci duruma dönüşmüş demektir.

Devrimci Sonuçlar

Devrimci *sonuç*, devlet iktidarının, egemenliğin birden çok odağa dağılmaya başlamasından önce onu elinde tutanlardan çıkıp, kuşkusuz eski yönetici ittifaktan bazı unsurları da barındıran yeni bir yönetici ittifaka geçmesiyle oluşur. Devrimci durum söz konusu olunca, yönetime meydan okuyanlarla yönetim içindeki unsurlar arasında önemli ittifaklar oluşmuş (yani mevcut yönetimden bazı üyeler, hatta bazı yöneticiler ayrılmış) ve devrimci ittifak geniş bir silahlı kuvvetin denetimini almışsa, devrimci sonucun ortaya çıkma ihtimali çok daha yüksektir. Daha genel olarak devrimci sonuçların olası nedenleri, yönetim içinden kimi unsurların ayrılması, devrimci ittifakın silahlı kuvvetleri ele geçirmesi, rejimin silahlı kuvvetlerinin tarafsız kalması ya da rejimden uzaklaşması ve devrimci ittifak üyelerinin devlet aygıtını denetimlerine almasıdır. Bütün bunlar hızla olup bittiğinde, iktidar devrimci yolla el değiştirmiş demektir. Bunun

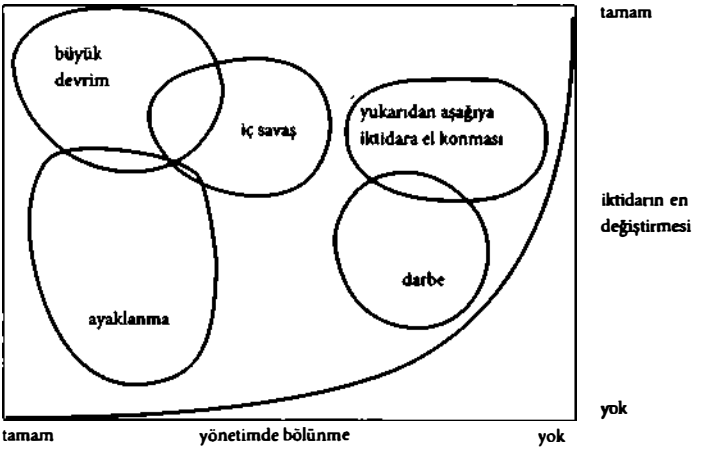
nedenleri de yine, yönetimin parçalanması eşliğinde devlet iktidarının kuvvet yoluyla el değiştirmesi şeklindeki devrim tanımında bulunabilir ve temelde bizi yine, daha uzun vadeli nedenler aramaya yöneltir.

Pek az devrimci durum, devrimci sonuç doğurur; birçok durumda, devlet iktidarının eski sahipleri, kendilerine meydan okuyanları yenilgiye uğratır; çoğunlukla iktidar sahipleri, yeni taleplerle ortaya çıkan bazı kesimlerle işbirliğine girip diğerlerini denetimleri altına alırlar; bazen de iç savaş, yönetimin kalıcı biçimde bölünmesine yol açar. Bazen devrimci sonuçlar devlet iktidarının köklü biçimde el değiştirmesi gibi ya aşamalar halinde çok yavaş ya da çok ani gerçekleştiğinden, egemenliğin birden çok odağa dağıldığı süreç hiç görülmez. Egemenliğin birden çok odağa dağıldığı evreden yeni iktidar sahiplerinin ortaya çıkışıyla sonuçlanan pek az duruma tam anlamıyla devrim diyebiliriz.

Yine de bu tanıma göre birçok iç savaş ve birbirini izleyen mücadeleler, egemenliğin kuvvet yoluyla parçalanması sonucu iktidarın sonunda el değiştirmesi koşuluyla devrim sınıflandırmasına girer. Yönetimde açık bir bölünmenin bulunduğu koşullarda, ordunun yönetime el koymasıyla sonuçlanan pek çok durum buna örnektir. Yoğun biçimde şiddet içeren, zafer kazanmış bağımsızlık hareketleri de öyle. 1640-60 ile 1687-89 yılları arasındaki İngiliz devrimlerinin bu tanıma girdiği açıktır; ancak yenilgiyle sonuçlanan 1871 Paris Komünü, iktidarın kalıcı biçimde el değiştirmesi söz konusu olmadığı için bu tanımın dışında kalır. Bu tanıma göre toplumsal yapıda köklü bir değişim gerçekleşmesi gerekmemektedir. Yine de genel olarak devrim sonucunda yönetici ittifakta meydana gelen değişiklik ne kadar büyükse, toplumsal hayatın başka boyutlarında yaşanan dönüşümler de o kadar büyük olur. Kısacası bu devrim anlayışı, büyük devrimlerden daha geniş bir yelpazeye yayılmış olayları kapsamakla birlikte, iç karışıklık, protesto, iktidarın el değiştirmesi veya isyandan daha dar kapsamlıdır.

Devrimci durumlarla devrimci sonuçları birbirinden ayırınca, devrimci unsurlar içeren çeşitli siyasal eylem tipleri

arasındaki ilişkileri görmek de kolaylaşır. Şekil 1.1'de bunların bir bölümü şematik olarak gösterilmiştir. Tanımı gereği büyük bir devrim, hem yönetimde esaslı bir bölünmeyi (derin bir devrimci durumu) hem de iktidarın kapsamlı biçimde el değiştirmesini (ciddi bir devrimci sonucu) içerir. Bir iç savaşın derin bir devrimci durum içerdiği açıktır; ama mutlaka devrimci bir sonuç doğurması, yani iktidarın kapsamlı biçimde el değiştirmesiyle sonuçlanması gerekmez. Yukarıdan aşağıya devlete el konması iktidarın önemli ölçüde el değiştirmesini (devrimci bir sonucu) doğurabilirse de, yönetimde esaslı bir bölünme (devrimci bir durum) yaratmaz. Ne de olsa bütün bunlar dereceye ve zamanlamaya bağlıdır: Ayaklanmalar büyük devrimlere dönüşebilir, darbeler çığrından çıkıp iktidarın önemli ölçüde el değiştirmesiyle sonuçlanabilir. Ancak bütün bu durumlar, öyle ya da böyle devrimci özellikler göstermektedir.

Şekil 1.1 Devrimci Durumların Sonuçlarının Bir Fonksiyonu Olarak Devrim Tipleri

Bu geniş devrim tanımı, ampirik bir soruyu gündeme getirir: Devlet iktidarının kuvvet yoluyla el değiştirdiği durumlar, nasıl oluyor da, toplumsal hayatta meydana gelen derin değişikliklerden önceki statükonun yeniden kurul-

masına kadar, şaşırtıcı denecek ölçüde büyük bir çeşitlilik gösteren sonuçlar doğuruyor? Bu soruyu cevaplamak için, iktidara gelen ittifakın karakteri, yönetimin bölünmesiyle sonuçlanan süreç ve devrimci sürecin kendisi arasındaki etkileşime daha yakından bakmak gerekmektedir.

Umut

Devrim analizinde bir nokta şimdiden açıklık kazandı: Tam anlamıyla oluşmuş devrimlerde devrimci durumlar ile devrimci sonuçların nasıl bir araya geldiğini anlamak için bu ikisini bir ölçüde ayrı ayrı izlememiz gerekiyor. Devrimci durumların tarihi, bizi nasıl iktidarda önemli bir el değiştirme olmaksızın sonuçlanan birçok mücadeleyi incelemeye götürüyorsa, devrimci sonuçların incelenmesi de genel olarak devlet üzerindeki denetimin nasıl değişim geçirdiğini dikkate almayı zorunlu kılmaktadır. Elinizdeki kitabın hedefi, ayrı ayrı duran bu iplerin ucunu bulup onlardan bir örgü meydana getirmektir. Önceki yazılarda devrimci sonuçları belirleyen koşullar fazlasıyla öne çıkarılmış olduğu için, bunu telafi etme amacıyla kitapta devrimci durumların başlangıcı ve devrimci süreçler üzerinde yoğunlaşılmıştır.

Ayrıca kitapta, devrim analizlerinin yakasını bırakmayan bir günahtan uzak durmaya çalışılmıştır: Teleoloji. İngiltere'nin 17. yüzyıl, Fransa'nın 18. yüzyıl ve Rusya'nın 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başındaki dönemini inceleyen tarihçiler, ele aldıkları zaman dilimlerini, bu yüzyıllarda gerçekleşen büyük devrimlere hazırlık dönemi olarak görmekten alıkoyamamışlardı kendilerini. Her şey, 1640, 1688, 1789, 1799, 1905 ya da 1917'ye doğru yönelir. Sonuç olarak da daha önceki olaylar anlamlarını yitirir, neden-sonuç ilişkisi tersine döner, fiilen meydana gelen devrimden başka sonuçların muhtemelliği ortadan kalkar. Teleoloji arayıcısı, bu sayfalarda da geriye dönük bir nedensellik bulup çıkartarak akıl yürütmeyi başaracaktır kuşkusuz; bunlar genellikle tarihe, olasılıkların açılması ve kapanması olarak, önceki tarihin kesin biçimde belirlediği bir ayıklanma süreci olarak bakmaktadır.

Önümüzdeki analizler, açıklamaların nedensel genellemeler sağlaması ölçüsünde, küçük ölçekte işleyen ve etkileşime giren mekanizmaları konu almaktadır; birbirini izleyen büyük standart diziler, geniş toplumsal yapılardaki tek doğrultulu değişimler ya da evrensel tarih güçlerindense bunlar dikkate alınmıştır. Sözgelimi ben, belli bir vergilendirme biçimiyle onun bağlı olduğu ekonomi (örneğin geçimlik ekonomilere karşı, büyük oranda ticarete dayalı bir ekonomide tüketim vergisi konması) arasındaki ilişkinin, mali verimliliği belirlemekle kalmayıp, verginin halk arasında ortaya çıkardığı direnişin ölçüsünü ve verginin toplanması için gerekli olan hükümet örgütlenmesi şeklini de etkilediğini öne sürüyorum. Öte yandan, hiçbir devlet tipinde ve hiçbir toplumsal ortamda herhangi bir vergilendirme biçiminin ya da düzeyinin, devrimci durumlar geliştirebileceğini ileri sürecek değilim. Buradaki kritik mekanizma, mali stratejiyle ekonomik ortam arasındaki belli bileşimlerin halk arasında yarattığı direnişten oluşmaktadır. Ancak bu direnişin devrimci durumları besleyip beslemeyeceği, mali politikadan bağımsız etki gösteren başka koşullara –sözgelimi dış güçlerin ayaklanmacılara destek verip vermemesine– bağlıdır.

Sık sık vurgulayacağım bir başka konu da, modern Avrupa tarihinin ilk dönemlerinde, kraliyet hanedanlarından kişilerin veraset yoluyla devletlerin başına geçmesinin, bu hanedanların uluslararası evlilik stratejileriyle birleşerek veraset zamanlarında hanedanları bunalıma açık hale getirmiş olmasıdır. Vâris (özellikle bir kadınsa) çok genç veya ehliyetsiz olduğunda ve iki ya da daha fazla hanedanın taht üzerinde hak iddia etmesi durumunda, hanedan rejimleri için devrimci durum riski söz konusu olmuştur. Ama ehliyetsiz kişilerin tahta çıkmasının günümüz Avrupa'sında devrim için gerekli ya da yeterli bir koşul olduğunu öne sürmek saçma olur; kaldı ki eskiden de öyle olmamıştır! Vergilendirme biçimi ve verasetin düzenlenişi, birçok devlette hükümetin işleyişini etkiler. Ancak çok sınırlı olan belli durumlarda devrime götürür ya da devrimi önler. Tarihin düzenlilikleri, geniş ölçekte art arda yinelenen diziler, birbirinin kopyası

olan yapılar veya tekrarlanan yönelimler halinde ortaya çıkmaz; birbirine yakın koşullar arasında bağlantı sağlayan nedensel mekanizmalar içinde oluşur.

Her durumun kendine özgü olduğunu, devrimci durumlarla devrimci sonuçların gelişimi ve akışı içinde hiçbir düzenliliğe yer olmadığını da öne sürüyor değilim. Tam tersine, vergilendirme biçiminin, halk arasındaki ayaklanmacıların güçlü ittifaklar bulmasının, veraset biçimlerinin, monarşilerin verasetle ilgili çekişmelere açık olmasının ve daha pek çok mekanizmanın farklı bileşimler halinde devrimci süreçleri nasıl ilerlettiğini ya da engellediğini önümüzdeki bölümlerde sık sık ortaya koyacağım. Avrupa ekonomilerinde, devletlerinde ve devlet sistemlerinde bu mekanizmalar, geniş değişimler içinde sistemli olarak çeşitlilik göstermiştir. Tarihte düzenlilikler vardır ve bu mekanizmaların işleyişinde bulunabilirler.

Ne yazık ki önümüzdeki bölümlerde argümanlarım şüpheye hiç yer bırakmayacak şekilde kanıtlanamamaktadır. Tarihsel araştırma ve yazı konusundaki kendi standartlarıma göre kitap, ancak belli başlı tezlerini örneklerle ortaya koyabiliyor. 1750'lerden 1830'lara kadarki dönemi kapsayan Britanya ulusal arşivinde, ayrıca 1600-1980 yılları arasını kapsayan Fransız ulusal, bölgesel ve yerel arşivlerinde seçici bir çalışma yürüttüm; bunların dışında kitabım, tümüyle başka tarihçilerin yayımladığı tezlerle sentezlerin yetersiz bir şekilde okunmasına dayanmaktadır. 1492-1992 yılları arasındaki Avrupa devrimleri gibi kapsamlı bir araştırma konusunun (bunun düşüncesi bile insanı ürkütüyor!) üstesinden gelmek için gereken bütün dillere ve tarihsel literatürlere eşit derecede vâkıf değilim. Belki bir gün, çok çeşitli alanlarda yetkin olan tek bir araştırmacı, bir araştırma ekibi ya da bir bilgisayar bütün kritik verileri bir araya getirmeyi başarır; bu gerçekleşene kadar bir araştırmacının tek başına yapabileceğiyse, ya sorunun küçük bir parçasını üstlenmek ya da geçici bir senteze girişme cesareti göstermektir. Ben, araştırmacılık hayatımın büyük bölümünü bunlardan ilkini yapmakla geçirdim. Şimdi de ikincisini deniyorum.

Savaşlarla devrimci durumları kapsayan kronolojiler, ilerideki bölümlerde açıklanacak olanların çoğunu belirlemektedir; bu kronolojiler, Jack S. Levy'nin *War in the Modern Great Power System, 1495-1975* (Modern Büyük Güç Sisteminde Savaş, 1495-1975) ve Evan Luard'ın *War in International Society* (Uluslararası Toplumda Savaş) adlı kitapları gibi standart derlemelere dayanmaktadır ve benim incelediğim ulusal tarihçelerden elde edilen bilgilere göre üzerlerinde değişiklikler yapılmıştır. Bu anlatılarda belirtildiğine göre, önceden mevcut bir devletin sınırları içindeki büyük bir bölgenin, kesimin ya da kentin bir ay veya daha uzun süre bir muhalifin ya da muhalifler grubunun denetiminde kalmış olduğu bütün olayları kural olarak devrimci durum kabul ettim. Kendime karşı dürüst davranarak kronolojilerden, açıklanacak belli başlı olayların listesini çıkardım; böylelikle çalışmam, eleştiriye açık bir hale geldi. Bu sınıflandırmaya girmesi gereken bazı olayları mutlaka atlamış, bazılarını da yanlış sınıflandırmışımdır. Belli ülkeler üzerine uzmanlaşmış araştırmacılardan, kronolojileri, dolayısıyla da kitaptaki argümanları bir kalemde gözden çıkarmadan önce, yapılan hataların yönelimler ve farklılıklar konusunda genel olarak vardığım sonuçları geçersiz kılıp kılmadığını değerlendirmelerini istiyorum. Argümanlarla ilgili olarak doğacak kuşkular, uzman eleştirmenleri araştırma yapmaya ve benim argümanlarımı çürütmeye yöneltecek olursa, tek yapabileceğim kendilerini teşvik etmektir. Bu kitabı bir tartışmayı kapatmak için değil, bir tartışma başlatmak için yazdım.

Kitaptan, Avrupa devrimlerinin karakterindeki değişimleri ve çeşitlilikleri gösteren tutarlı bir anlatım ortaya çıkarsa, ki çıkacağını umuyorum, dünyanın başka bölgelerinden gözlemcilerin de konuya dikkat göstermesi gerekecektir. Teorik olarak dünyanın her yerindeki devrimlere ilişkin anlatılar çok büyük bir oranda Avrupa devrimlerinden kaynaklanmıştır; Fransız ve Rus devrimleri, Latin Amerika ya da Asya'da devrimin neleri gerektirebileceğini değerlendirmede model olarak kullanılmaktadır. Üstelik Avrupa devletlerinin egemen konumundan ötürü Avrupa devrimleri, bu kıtanın

çok ötesinde de birçok siyasal değişimi etkilemiş, mesela Toussaint l'Ouverture ve müttefikleri, Fransız Devrimi'nden yararlanarak Fransız sömürgesi Haiti'de özgür bir siyah cumhuriyeti kurmuştur. Günümüzde Avrupa'nın yine önemli bir ekonomik güç durumunda bulunması da, geçmişteki, bugünkü ve gelecekteki Avrupa devrimlerinin dünyanın başka yerlerinde de farklılık yaratmaya devam edeceğinin kesin bir göstergesidir. Son olarak da günümüz dünyasında geniş ölçekte geçerli olan devlet sistemi Avrupa kaynaklıdır ve hâlâ Avrupa'nın damgasını taşımaktadır; devrim ve değişen Avrupa devlet sistemi arasındaki ilişkilerin doğru kavranmasının, Avrupa dışında bugün gerçekleşen ve gelecekte gerçekleşecek olan devrimlerin anlaşılmasına katkıda bulunacağına inanmak için geçerli nedenler vardır.

Bütün bunları genel olarak kavrama çabası içindeki bu kitapta şunlar ele alınmaktadır: 1492'den günümüze kadarki süreçte Avrupa'daki toplumsal ve siyasal değişimlere ve bunların devrimci durumlar üzerindeki etkisine genel bir bakış (2. Bölüm); 1492'den bu yana Felemenk'te, İber Yarımadasında ve Balkanlar'da meydana gelen devrimci durumların karşılaştırılması (3. Bölüm); Britanya Adalarındaki devrimlerin, özellikle de 17. yüzyıldaki ayaklanmaların yakından incelenmesi (4. Bölüm); 1750'yi izleyen yüzyıllara özel bir ağırlık vererek Fransa (5. Bölüm); başta 20. yüzyıl olmak üzere Rusya (6. Bölüm); ardından devrimlerin birbirleriyle karşılaştırılması ve sonuç (7. Bölüm). Felemenk (1550-1650), Britanya Adaları (1600-1700), Fransa (1750-1850) ve Rusya'daki (1900-92) büyük devrimci mücadelelerin büyüteç altında incelendiği bölümler, kitabın belkemiğini oluşturmaktadır. Kitabın sonuna geldiğimizde, 1989'da ve sonrasında Doğu Avrupa'da gerçekleşen devrimleri, en azından 500 devrim yılı içinde belli bir yere oturtmayı başarmış olacağız.

2

AVRUPA'DAKİ DÖNÜŞÜMLER

1492'den Beri Gerçekleşen Değişimler

İncelememize beş yüz yıl öncesinden, 1492'den başlıyoruz. Bu tarih rastgele seçilmiştir ama anlamlı olmadığı söylenemez. 15. yüzyılın sonu, Avrupa'daki ekonomiler ve yönetim biçimleri açısından bir dönüm noktası oldu. Kolomb'un 1492'de gerçekleştirdiği keşifler, Amerika kıtasının kesin bir şekilde Avrupa'nın yörüngesine girmesiyle sonuçlanmıştı. Kısa süre sonra İspanyollar, Antiller'e kadar uzanarak komşuları olan Portekizlilerle birlikte daha yakındaki Atlantik adalarında, mesela Kanarya Adalarında yaptıkları plantasyon tarımını burada denediler ve şeker gibi tropikal ürünler yetiştirmeye başladılar; bir yandan da bu ağır işler için Afrika'dan köle getiriyorlardı. Tüm Amerika kıtasına yayılan Avrupa florasıyla faunasına (mesela karahindiba, at ve kızamık) karşılık, Amerika anakarasına özgü ürünler de kısa bir süre içinde Avrupa'daki hayatın temel taşları arasına girdi. Avrupa, sadece *Coca Cola*'yı, tangoyu ve cazı değil, mısırı, patatesi, tütünü ve belki frengiyi de 15. yüzyılda atıldığı Amerika serüvenine borçludur.

Amerika kıtasına ulaşılması, Avrupa'nın, dünyanın ekonomik merkezi olma yolundaki girişimini başarıyla tamamladığı iddiasının sadece bir bölümüydü. 14. yüzyıla kadar Avrupa, Büyük Okyanus'a uzanan ve Orta Asya'nın Moğol egemenliğindeki topraklarını eksen alan dev bir ekonomik

sistemin kuzeybatı sınırını oluşturmaktaydı. O zamana kadar Avrupa'da, özellikle de Akdeniz'le Karadeniz çevresinde imparatorluklar doğup ölmüş ama bunlardan sadece Roma İmparatorluğu, Avrupa topraklarının neredeyse yarısını egemenliği altına alıp Avrupa'yı, Avrasya ticaret, siyaset ve kültür sistemine kesin biçimde bağlamayı başarmıştı. Geniş ordularını, ruhban hiyerarşilerini, karmaşık bürokrasilerini ya da gösterişli krallık saraylarını desteklemeye ne ticaretin bağlı olduğu ince ve uzadıkça da incelen iplerin gücü yeterdi ne de dağınık parçalar halindeki tarımsal üretimin. Kuzeybatı Avrupa'nın gözükara, yırtıcı Vikingleri bile böyle büyük bir imparatorluğu ayakta tutamazdı.

Bizans, Pers, Arap ve sonra da Müslüman imparatorluklar Romalıların yerini alıp Avrupa'nın güneydoğusunu ipek ticaretine dayalı Bağdat-Hangzhou eksenine bir kez daha bağladıktan sonra, Avrupa'nın kalan bölümü parçalandı ve ikinci derecede önem taşır hale geldi. Yine de 10 ve 13. yüzyıllar arasında bütün Avrasya sistemi son derece faal bir durumdaydı ve Avrupa'nın büyük bölümünde refah gittikçe yükseliyordu. Kıtanın özellikle Avrasya ticaretindeki büyük yollarla sağlam bağı olan kesimlerinde ticaret gelişmiş, nüfus artıp kentler büyümüştü. 1000 yılında dünyanın en büyük kentleri büyük olasılıkla Konstantinopolis, Kurtuba (Córdoba), Kaifeng, Sian, Kyoto, Kahire ve Hasa'ydı; aynı sıralamayla Avrupa'daki Sevilla, Palermo ve Kiev ise onların çok gerisinde kalmıştı. Demek ki İsa'dan sonraki ilk bin yıllık dönemin sonunda, dünyanın en büyük kentleri büyük ölçüde Avrupa'nın dışında yer alırken, Avrupa'nın en büyük kentleri de İslam yörüngesinde bulunuyordu.

1300'e gelindiğinde listenin başında Hangzhou, Pekin, Kahire ve Kanton yer alıyordu. Paris, Granada, Konstantinopolis, Venedik, Milano ve Cenova artık ilk yirmi içindeydi. 1500'lü yıllarda büyük olasılıkla dünyanın en büyük kentleri (ikisi Çin'de, biri Hindistan'da, biri de Müslüman Afrika'da olan) Pekin, Vicayanagar, Kahire ve Hangzhou ile birlikte (Avrupa hiyerarşisinin başını çeken) Paris, Konstantinopolis, Adrianopolis (Edirne) ve Napoli'ydi; ancak bu son üç şehir

Asya'daki emsallerine göre çok küçüktü. Gerçi 1700'de muhtemelen dünya birincisi Japonya'daki Edo'ydu, ama ilk kez dünyanın en büyük on kentinden üçü Avrupa'dan çıkmıştı: Konstantinopolis, Londra ve Paris (Chandler & Fox 1974: 308-21). MS 1000-1700 yılları arasında, özellikle de 1500'den sonra, hiyerarşide liderlik açık bir biçimde Avrupa'nın kuzeyine kaymıştı.

Peki bu 700 yılda neler oldu? 1300'den sonraki iki yüzyıl boyunca, veba salgınları ara ara Avrupa'yla Asya arasındaki bağlantıyı kopardı; Moğol İmparatorluğunun parçalanması, karadaki ticaret yollarında tehlikeli engeller oluşmasına yol açtı. Çin, genişletmekte olduğu deniz ticaretinden çekildi; Atlas Okyanusundaki güçlerin yelkenli gemileri, daha önce Akdeniz'de egemenlik kurmuş olan kadırgaları sıkıştıracak duruma geldi; Avrupalılar, Asya'dan gelen barutu kullanmaya başladılar; ayrıca 1453'te Osmanlıların Konstantinopolis'i ele geçirmesi (bu, Avrupa'da top kullanarak yapılan ilk ve örnek bir büyük kuşatmaydı) Müslüman Osmanlı ülkesiyle Ortodoks Rusya arasındaki aşk-nefret ilişkisini pekiştirirken, Hıristiyanlıkla İslamın ne şekilde karşı karşıya geleceğini tanımlıyordu. Bütün bu değişimler sonucunda Avrupa, daha önce hiç olmadığı kadar pekişik, özerk bir birim haline geldi. Avrupa'yla bu dev yapı içindeki bitişik bölgelerin, vebanın yol açtığı demografik faciadan sonra toparlanması bir yüzyıldan daha uzun bir zaman aldı. Nüfus artışı, 10-13. yüzyıllar arasında hızlanarak açığı kapatmış, 14. yüzyılda yarı yarıya gerilemiş ve ancak 16. yüzyılda yeniden ivme kazanabilmişti. Kısa süre içinde bütün Avrasya sistemi yeniden büyümeye başladı. O zamandan sonra da Avrupa, dünyanın diğer bölümleriyle ilişkisinde daha önce hiç olmadığı kadar önemli bir konuma geldi; Roma İmparatorluğu zamanında olduğundan bile daha çok önem taşıyordu artık.

Avrupa, günümüz dünyasına açılan altın kapıdan 1492'de ya da bu tarih dolaylarında geçmiş değildi. 1492'nin siyasal dokusu, zamanımızdakinden muazzam farklılıklar gösteriyordu. O dönemde Aragon Krallığı, Katalan deniz ticaretinden aldığı güçle İber anakarasından Sardinya ve Sicilya'ya

kadar yayılmıştı. İtalya'nın belli başlı devletlerinden biri, Katolik Papa'nın yönetimindeydi. Muazzam bir Polonya Krallığı, Doğu Avrupa'nın büyük bölümünü yüzeysel biçimde de olsa egemenliği altına almış, bizim bugün Rusya adını verdiğimiz topraklarsa Moskova Prensliği, Pskov Cumhuriyeti, Altın Orda Devleti, Kırım Tatarları ve Avrasya steplerinden gelmiş başka fatihler tarafından yönetilmekte olan bölgelere ayrılmıştı. "Almanya"nın büyük bölümü de kâğıt üstünde Habsburgların süzerenliğinde bulunuyordu ama fiiliyatta hemen hemen bağımsız olan piskoposluklardan, özgür kentlerden, düklüklerden ve başka küçük egemenlik alanlarından oluşuyordu.

Dünyaya hâkim de değildi Avrupa. 1492'de Çin'in Doğu'da muazzam bir ağırlığı vardı. İslam egemenliğindeki topraklarla denizler, dünyanın merkezi ticaret ve kültür bağlantılarını içine alıyor, İslam'ın nüfuz alanı Güneydoğu Asya'dan Afrika'ya kadar uzanıyordu. Avrupalılar, Hint Okyanusunda ve Asya'ya karadan uzanan yollarda Müslüman tüccarların yerini almadan önce uzun süre onların izinden gittiler ya da onlarla uzlaştılar. Kolomb'un "Hindistan"a batıdan bir yol bulma çabası içi boş bir hayal değil, sonuca ulaşması durumunda karşılığı fazlasıyla alınacak olan, elle tutulur bir girişimdi. 1492'ye gelindiğinde Avrupa gemileri artık büyük Osmanlı İmparatorluğu'nu durdurabiliyor ve Hint Okyanusunda Müslümanlara ait ticaret alanına giriyorlardı. 1498'de Vasco da Gama, Portekiz'den Hindistan'a ulaşmıştı. Portekizli, ardından İspanyol, sonra da Felemenk tüccarlar ve denizciler Avrupa dışındaki denizlerde hâkimiyet kurmaya başladılar. 1500-01'de Pedralvarez Cabral'ın filosu, doğuda Hindistan'a yönelmeden önce Brezilya'yı gördü ve ardından Portekiz'e döndü. 1519-1522 yılları arasında Ferdinand Macellan'ın filosu yerkürenin çevresini dolaştı; ancak yolculuğunu Macellan'ın cesedini Filipinler'de bıraktıktan sonra tamamlayabildi.

Dünya perspektifinde Avrupa, ekonomik ve siyasal faaliyetlerde önemli bir kutup haline gelmekteydi. Dar bir Avrupa perspektifinden bakıldığında ise 15. yüzyıl sonlarında tica-

retin ağırlık merkezi, Güneydoğu'dan Kuzeybatı'ya, Akdeniz'le Karadeniz'den Atlas Okyanusuna kaymaya başlamıştı. Yönelimdeki bu değişikliğin başını İber devletleri çekse de, kısa sürede Fransız limanları, Felemenk, Baltık ve ardından Britanya Adaları bu gelişmeye katıldılar. Mesela 1496'da Flandre'la İngiltere, *Intercursus Magnus* adında bir ticaret antlaşması imzalayarak birbirlerine ticari ayrıcalıklar sağladılar ve zaten ikisi arasında bir bağ oluşturan yün ve dokuma ticaretinin önemini tanıdılar. Uzun zamandır çevre toprakların en uzak sınırı durumunda olan Atlas Okyanusu, hak ettiği konuma geliyordu artık.

İki başlı bir monarşi olan Kastilya ve Aragon (Fernando'yla Isabel'in mirasları birleştirilmiş ama tek bir bütün haline getirilmemişti) 1492'de Granada'nın fethini tamamladı. Büyük Müslüman imparatorluklarının İber Yarımadasında tuttuğu son kalıntı da bu fetihle ortadan kaldırıldı; bu kalıntı İspanyol Yahudileriydi ve ölüm tehdidi karşısında kâğıt üstünde de olsa Katolik olmayı kabul etmeyenler için, tüm Avrupa'yı kat edip Akdeniz'in çevresine dağılmakla sonuçlanacak diaspora başlamış oluyordu. Fransa, bir bakıma birleşik İspanya tehdidine karşılık, hemen iki yıl sonra İtalya'yı işgale başladı; bu, tarihi önemi büyük bir askeri harekâttı. İspanya da hemen hemen aynı sıralarda İtalya'ya rakip bir askeri kuvvet gönderdi ve önceden birbiriyle çekişen ama nispeten özerk durumda olan İtalyan kent devletleri, büyük güçler arasındaki siyaset oyununun piyonları haline geldi.

Fransa'nın İtalya'da hegemonya kurma iddiası, tüm Avrupa'yı kapsayan savaşlar çağını başlattı. 1494'ten Cateau-Cambrésis Antlaşmasının imzalandığı 1559'a kadar sadece Fransız Valois ve İspanyol Habsburg hanedanları arasında on bir ayrı savaş oldu. 1492'de artık savaşların karakteri ve uluslararası sistem hızla değişmekteydi. 1470'lerdeki Burgonya Savaşları sırasında İsviçre piyadesi, mızraklı gruplar halinde etraflarını çevirerek usta süvarileri yenilgiye uğratabileceğini göstermişti. Askeri strateji uzmanlarına ve İsviçreli paralı askerlere olan talep bir yana, stratejideki bu değişiklikle birlikte, top kullanılan kuşatmalara karşı ge-

niş tahkimatlar yapma gereğinin doğması da, orduların para ve insan gücü ihtiyacını önemli ölçüde artırıyordu. Sonuçta bu savaşlar, Avrupa'daki devlet sistemini şekillendirdi, Avrupa'nın kıta dışında girişeceği fetihlere zemin sağladı ve sonunda Avrupa'da, ardından da bir bütün olarak dünyada hâkim olan merkezi, farklılaşmış, özerk ve bürokratik devlet tipinin oluşmasında rol oynadı.

Bir yandan da, Avrupa ticaretinin Büyük Okyanus'la Atlas ve Hint okyanuslarındaki deniz yolları boyunca genişlemesi, sermaye birikimine güçlü bir teşvik sağladı; bu da savaşan devletlerin, silahlı kuvvetlerini geliştirmek üzere servet yapmasına olanak verdi. Immanuel Wallerstein'ın deyişiyle kapitalist dünya sistemi, Avrupa'yı merkez alarak şekillenmeye başlamıştı. Büyük bir yıl olan 1492'nin olayları, bütün bu tarihi süreçlerin tek nedeni değildi tabii. Yine de İber Yarımadasının, konumunu hızla değiştirerek tüm Atlas Okyanusuna yayılması, bu süreçlerin itici gücü oldu. O halde, 1492'nin değişen devletleri, ekonomileri, siyasal çatışmaları ve devrimlerine ilişkin bir analize girişince, tutarlı bir bütün halindeki Avrupa devletleri sistemi denebilecek bir şeyin varlık gösterdiği bütün bir dönemin de ayrıntısıyla incelenmesi kaçınılmaz olmaktadır.

1492'nin haritasında İngiltere, İrlanda, İskoçya ve Fransa'nın hemen hemen bugünkü sınırları içinde göründüğünü söyleyebiliriz; ama bunun için, bugün biraz abartıyla Birleşik Krallık adını verdiğimiz yerin zorlu oluşumu bir yana, Fransa'nın doğuda fethettiği geniş toprakları da görmezden gelmemiz gerekir. 1492 Avrupa haritası, neredeyse iki yüz tane devlet benzeri birime bölünmüştü; bunların birçoğunun toprakları örtüşüyor, birçoğu da yer yer yarı özerk yönetimler içeriyordu.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasına rağmen, 1992'ye kadar bu iki yüz birimin pekişmesiyle yaklaşık otuz beş egemen devlet ortaya çıkmıştır; bunlardan yalnızca Andorra, Liechtenstein, Lüksemburg, Monaco, San Marino ve Vatikan, beş yüz yıl önce yaygın olan, etrafı kuşatılmış mini devlet tipini hatırlatır. Artık Sovyetler Birliği'yle Yugoslavya'nın eski sı-

nırları içindeki tüm bağımsızlık iddiaları tanındığında bile Avrupa'da 1492'nin siyasal bölünmüşlüğünü andıran bir görünüm ortaya çıkamaz. Tersine 1992'de Avrupa devletlerinin, Avrupa Topluluğu'nu da içeren ya da ona benzeyen daha geniş oluşumlar halinde giderek pekişeceğine dair her türlü işaret mevcuttur. Bölgeler ve milliyetler, günümüz devletleri karşısında muhtemelen daha fazla özerklik sağlayacaktır; ancak egemenlik, aslında yukarı doğru bir yönelim göstererek devlet kümelerine kaymaktadır. Avrupa Topluluğu kendi birleşik silahlı kuvvetlerini kuracak olursa, egemenlikteki kayma, tersine dönmüş bir çığa benzeyecektir.

Üstelik 1992'de bütün dünyadaki devlet sistemi de köklü değişimler geçirmektedir: Sovyetler Birliği parçalanmıştır; Sovyetler Birliği'yle Amerika Birleşik Devletleri'nin başını çektiği iki kutuplu bloklar çekişmesi artık dünya siyasetine hâkim değildir; Japonya ve Almanya gibi askeri bakımdan zayıf ama güçlü kapitalist devletlerin nüfuzu artmaya devam etmektedir; ayrıca ecza, silah, elektronik eşya, yayıncılık ürünleri ve petrol ticareti ya da çokuluslu şirketler, bunun için gerekli sermayeyi yaratıp biriktirmiş olan devletlerden kısmen bağımsız olarak büyük bir güç ve hareketlilik kazanmaktadır. Kısacası 1492, yakın yüzyıllarda yaygın olarak rastlanan türden Avrupalı devletlerin girişine uygun bir eşik oluşturmadığı gibi, devlet yapılarında muazzam değişimlerin önünü açar.

Devletlerden başka daha fazla değişim geçiren şeyler de vardır. 1492'den sonra Avrupa'nın bütün yaşantısı farklı bir doku kazanmıştır. 15. yüzyıl sonlarındaki Avrupa'yı düşünün: 'Tarımsal üretim, dolayısıyla da yoğun yerleşme ve büyük kentler bakımından Hindistan ve Doğu Asya'yla birlikte dünyanın üç büyük bölgesinden biriydi. Alpler'in çevresinde ve Akdeniz, Atlas Okyanusu, Baltık Deniziyle Karadeniz kıyıları boyunca sıkı biçimde birbirine bağlanmış ticaret kentlerinden oluşan bir ağ uzanıyordu; bu kentlerin büyük çoğunluğunun, küçük ölçekli imalatla ticarete yönelik tarım arasında bağlantı sağlayan geniş hinterlandları vardı. Avrupa'nın geriye kalan bölümü, iki tür bölgeye ay-

rılmıştı: Gelirlerini köylülerin aile işletmelerinden sağlayan (ve bir kısmı aynı zamanda kilise adamı olan) savaşçı toprak sahiplerine ait bölgeler ile küçük toprak sahibi çiftçilerin, balıkçıların ve ormancıların tüccarlar, askerler, papazlar ve devlet görevlileriyle yan yana yaşadığı diğer bölgeler. Macaristan bunlardan birincisine, İskandinavya ise ikincisine örnektir.

Büyük bir çeşitlilik sergileyen ama iç bağlantıları da giderek güçlenen bu Avrupa, 1492'den itibaren dünyanın şaşkın bakışları altında eşi görülmedik bir sanayileşme, kentleşme, proleterleşme ve nüfus artışı patlaması yaşadı. Bunların hepsi kesintisiz biçimde ve birdenbire olmadı elbette; geniş bir tanımla, 16. yüzyıl büyük ölçekte kentleşmeye ve nüfus artışına sahne olduysa, 17. yüzyılda her iki alanda da bir durgunluk yaşandı; 1750'den sonra bunların ikisi de daha önce hiç olmadığı kadar hız kazandı ve ancak 20. yüzyılın ortalarına doğru yavaşlamaya başladı. Aslında bu demografik deneyim bütün Avrasya'ya yayılmıştı; 16. yüzyılda ve 17. yüzyılın başlarında kapsamlı bir nüfus artışı oldu, ardından bir yüzyıl süreyle demografik durgunluk yaşandı ve 18. yüzyılda daha hızlı bir büyümeye geçildi; büyümenin hızlandığı dönemlerde gıda üretimi yetersiz kaldı ve fiyatlar yükseldi (Goldstone 1991: 355).

Yine de nüfus artışının etkileri, Avrasya'nın değişik yerlerinde önemli farklılıklar gösteriyordu. Çin'de ve Japonya'da devlet, toprak sahipleriyle kapitalistleri sınırlandırmayı başararak, onların elindeki rantlarla kârların önemli bir bölümünü memurlara aktardı. Avrupa'da ise hiçbir imparatorluk, toprak sahiplerini ya da kapitalistleri kıta ölçeğinde denetimi altında tutmayı başaramadı; burada, yükselen fiyatlarla ucuzlayan işgücü, hem toprak sahiplerinin hem de kapitalistlerin işine yaradı ve kıtanın birçok bölümünde bu ikisinin ittifak kurmasına, hatta birbiriyle bütünleşmesine olanak sağladı. Toprak sahipleri, onlara bağlı büyük kiracı çiftçiler ve daha ağırlıklı bir konumu olan toprak sahibi köylüler, ürünleri için pazar bulabildikleri bölgelerde tarımsal kapitalizmin bayraktarı haline gelerek,

kendi içlerinde topraksız ücretli işçilerin çoğalmasına da ortam hazırladılar. Sonra da tüccarlar, sanayi kapitalizminin yolunu açtılar.

Sanayileşmenin tarihini saptamak, kentleşme ya da nüfus artışınınkini saptamaktan daha zordur; çünkü sanayi üretimi önce kırsal aile işletmelerinde ve küçük, dağınık atölyelerde genişlemeye başlamıştı; bu atölyelerde insanların çalışma yılları –hatta günleri– imalat, ticaret ve tarım arasında bölünmüş durumdaydı. Yine de kabaca hesaplayacak olursak, 17. ve 18. yüzyılları, Liège ile Zürih gibi sermaye kutupları etrafındaki kırsal alanlarda ve kentlerde dağınık, küçük ölçekli imalatın kitlesel ölçekte büyüdüğü dönemler olarak düşünebiliriz. 19. ve 20. yüzyıllarsa patlama dönemleridir: Kırsal kesim tarım dışı faaliyetlere gitgide kapanırken, sermaye, işçiler ve imalat kentlerde yoğunlaşmaya başlamıştır. Üstelik 20. yüzyılda işgücüyle üretimin bir parçası olarak imalat istikrarlı bir yapıya otururken hükümet, taşımacılık, bankacılık, eğitim, sağlık vb hizmet sektörlerini, tarımı, ormancılığı ve balıkçılığı küçülterek büyümeyi sürdürmüştür.

Üretimin örgütlenmesindeki değişimin bir sonucu olarak Avrupa'da nüfus proleterleşmiştir. Proleterleşme, hane halkının ücretli emeğe giderek daha fazla bağımlı hale gelmesini ve/veya üretim araçları üzerindeki denetimini yitirmesini içerir. 19. yüzyılın üstü başı kir içinde fabrika işçisi şeklindeki "proleter" imajına rağmen, neredeyse o yüzyılın ortalarına kadar Avrupa'da proleterleşme büyük ölçüde kırsal kesimde ve küçük kasabalarda gerçekleşmişti; toprak sahipleri, tüccarlar, köylüler ve zanaatkârlar arasında, topraksız tarım işçilerinin, yarım gün çalışan dokumacıların, saatlik, günlük, aylık, yıllık işe göre ya da parça başı ücret alan diğer işçilerin sayısı gittikçe artıyordu. Bu değişime ilişkin tahmini hesaplamalar Tablo 2.1'de gösterilmiştir (kaynak, Tilly; 1984: 36). Bunlar kesin sayılar değildir, büyüklüğe göre sıralanmıştır. 1990 yılına ilişkin rakamlar, diğerlerinden daha çok tahmine dayanır. İstatistikteki kalite artışına rağmen, devlet sosyalizmine dayalı rejimlerin

ortaya çıkması proleterlere ilişkin hesaplamaları kronik bir şekilde daha da sorunlu hale getirmektedir. Sözgelimi, kolektif çiftliklerde çalışanlar proleter miydi? Yine de genel olarak mesele açıktır: 1800 öncesinde, kırsal proleterlerde hızlı bir artış; 19. yüzyıl boyunca, kentli proleterleşme doğrultusunda geniş ölçekli bir değişim; 1900'den itibaren kentli proletarya genel nüfusa göre çok daha hızlı büyürken, kırsal proletaryada istikrar kazanmaya yakın bir durum söz konusudur.

Tablo 2.1 Avrupa'da Proleterleşme (1500-1990)

Başkasının geçindirdikleri dahil kişi sayısı (milyon)				
	1500	1800	1900	1990
Toplam nüfus	56	50	285	800
Proleter olmayan	39	50	85	200
Kent proletaryası	1	10	75	450
Kırsal proletarya	16	90	125	150

Bu dönüşümler, 1492-1992 yılları arasında siyasal çatışmalarda, kolektif eylemde ve devrimlerde baş aktörlerin ***köklü biçimde değişmesi*** anlamına geliyordu. Fabrika işçileri ve sanayi kapitalistleri gibi birçok yeni aktör çıkmıştı sahneye. Papazlar, köylüler ve toprak sahipleri gibi aynı isimle anılmayı sürdürenler bile önceki emsalleriyle ancak belli belirsiz benzerlik gösteriyordu. Üstelik yönetenlerin, yönetilenlerin, yönetenlerle ittifak kuranların ve yönetenlere meydan okuyanların karşısına çıkan toplumsal koşullar da derin bir değişim geçirmişti; kentlerde yaşayan ücretli işçilerin doldurduğu bir dünya, tüccarlarla çiftçilerin ağırlıkla kırsal dünyasından tümüyle farklı bir siyasi çizgi yaratır. Böyle değişimlerin ortasında devrimler ve onlarla bağlantılı siyasal süreçler de değişmeden kalamazdı. Hatta devrimlerin hedefi olan devletler derin bir dönüşümden geçtiğine göre, onların daha da fazla değişmesi gerekiyordu.

Parçalanmış Devletlerden Pekişmiş Devletlere

Binlerce yıl boyunca, dünyanın her yerindeki devletlerin tarihi, esas olarak savaş, savaşı gerçekleştiren çeşitli türden örgütlenmeler ve savaşın bedelini ödeyen çeşitli topluluklar arasındaki etkileşime bağlı bir akış gösterdi. Devletlerin, yurttaşlarından büyük bölümünün günlük –ve gecelik– hayatına ulaşacak kadar palazlanması ancak yakın yüzyıllarda gerçekleşti. Devletler, tarihin daha yakın dönemlerinde gösterdikleri bu genişlemeyi, 1750 sonrasında devletlerin kendi nüfusundan toplanmış büyük, iyi bir donanıma sahip, halk tarafından finanse edilen daimi orduların ortaya çıkmasıyla baş gösteren savaş enflasyonuna ve savaşın maliyetine borçluydu. Savaş enflasyonunun yarattığı kitlesel ölçekli çarpışmalar da devleti, birden fazla amaca hizmet edebilen güçlü bir aygıt durumuna getirdi. Zaten böyle bir güce sahip olunca da, nüfusun geniş kesimleri (çoğunlukla askeri nitelik taşımayan) kendi amaçları doğrultusunda devlete karşı talepler ileri sürmeye başlamıştı. Mücadelelerle geçen bir yüzyıl ya da daha uzun bir süre boyunca devletler, ekonomik altyapı, eğitim, refah, hatta ekonominin yönetimi gibi yükümlülükler altına girdiler. Bu nedenle günümüzün kaba, zorlayıcı, büyük Batı devletleri, son birkaç yüzyıl öncesine kadar var olan kırılgan, keyfi, hatta çoğu zaman ölümcül devlet aygıtları hakkında pek bir fikir veremez.

İlk Avrupa devletleri, kendilerinden sonra gelecek olanların birer minyatürü (mamutları bekleyen birer cüce fil) değildi; 1492'den sonraki dönem, Avrupa devletlerinin anatomisinde kapsamlı değişiklikler meydana getirdi. Bu değişiklikler, 1750'yle başlayan yüz yıllık dönemde yoğunlaşmıştı gerçi ama Avrupa'nın bazı bölgelerinde 18. yüzyıldan önce de böyle değişiklikler beklenmekteydi; ayrıca devletler, 1850'den sonra da hızla genişlemeye devam etti. Birkaç yüzyıldan beri Avrupa'da savaşlara damgasını vurmuş olan paralı askerler ve serüvenci korsanlar bu kritik geçiş döneminde Avrupa sahnesinden çekildi; askeri kuvvetler, daha

önce hiç olmadığı ölçüde sivil yöneticilerin hükmüne girdi; ordular ile polis arasındaki ayrım (bunlardan birincisi esas olarak başka silahlı örgütlerle çalışıyor, ikincisi ise sivil halkla ilgileniyordu) çok daha keskin bir hale geldi; devletler, mahalle ve bölge düzeyinde kapsamlı ve nispeten tek tip yerel yönetimler oluşturdu; merkezi bürokrasiler (hem orduya hizmet verenler hem de giderek genişleyen bir ölçekte sivil faaliyetlerle ilgilenenler) genişleyip düzenli bir yapıya kavuştu; vergilendirme ve kamu maliyesi sistemleri, devlet içinde devasa birer örgütlenme haline geldi ve hem temsilci kurumları hem de merkezi yürütmeyi etkilemeye çalışan popüler siyaset geliştikçe temsilci kurumlar (ne kadar elitist de olsalar), ulusal iktidar mücadelelerinde daha fazla ağırlık kazandılar.

Ordunun yeniden örgütlenmesi sonucunda büyük Avrupa devletleri, genel olarak dolaylı yönetimden dolaysız yönetime geçmeye başladı. Büyük toprak sahipleri, kilise adamları, kent yönetimleri ve tüccarlar gibi önemli ölçüde özerk aracılara sırtlarını dayayıp onların kendi adlarına yönetmesini beklemek yerine yöneticiler, vergilendirme, askere alma, nüfus kayıtları, kitlesel eğitim ve başka denetim biçimleriyle mahallelere, hatta tek tek evlere kadar uzanan devlet aygıtları yarattılar. Merkezi hükümetlere bağlı kurumlar, dil, iletişim, sanat, eğitim ve siyasi inanç yoluyla tek bir ulusal kültür biçimine öncelik sağlamak üzere daha önce eşi görülmemiş bir çabaya giriştiler. Sermaye, emek, mal, para, teknoloji gibi kaynakları kendi ulusal sınırları içinde tutup coğrafyacıların, komutanların ve siyasetçilerin giderek daha kesin bir biçimde tanımladığı sınırlar üzerinden hareketlerini denetim altına aldılar; bu kaynakların kullanımını belirlemek, onlardan eşgüdüm içinde yararlanılmasını sağlamak ve diğer bütün rakip iddialara karşı devletin bu kaynaklar üzerindeki hak iddiasını dayatmak üzere ulusal politikalar geliştirdiler.

Bu dönüşümü en kapsamlı ve etkili biçimde sergileyen, Fransız Devrimi ve Fransa İmparatorluğu oldu (kısmen Fransa'nın fetihlerinin sonucu olarak ve/veya örneğin kısmen de,

Fransa'nın giriştiği savaşlar sonucunda kara ve deniz kuvvetlerinde meydana gelen muazzam büyümeye yanıt olarak); ama diğer Avrupa devletlerinin çoğu da aynı doğrultuda ilerledi. Bu süreçte daha geniş, daha etkin, daha eşit yurttaşlık tanımları oluşturdular. Bir devletin sınırları içinde yaşayanlarla o devletin aygıtları arasında, sadece o sınırlar içinde yasal olarak ikamet etme temelinde karşılıklı sağlam yükümlülükler vardı. Soyluların hüküm sürdüğü Rusya'dan, parçalanmış ve çekişmelerle dolu İsviçre'ye ve sınıflara ayrılmış ama kısmen demokratik Büyük Britanya'ya kadar çok açık ve belirgin çeşitlemelerle yöneticiler, genellikle kendi ulusal nüfuslarıyla kapsamlı bir pazarlığa girme pahasına devletlerinin gücünü artırmaktaydı.

Bu değişikliklerin fiiliyatta izlediği yörünge, bölgeye ve döneme göre çok belirgin farklılıklar gösteriyordu. 1492'den sonra çeşitli zamanlarda, Avrupa'nın şu ya da bu bölgesinde kent devletleri, imparatorluklar, federasyonlar, cumhuriyetler, merkezi krallıklar, gevşek bir dokusu olan ve seçimle gelen monarşiler ve bunların daha başka çeşitleri gelişip güçlendi. Hepsi de bir dereceye kadar *bölünmüş* durumdaydı: Ya merkezi bir kent olan bir piskoposlukla hemen çevresindeki hinterland gibi tek bir küçük birimden oluşuyorlardı ya da her birinin önemli ölçüde ayrılığı ve özerkliği bulunan farklı türde birimlerden oluşmuş bir kümelenme halindeydiler. En önemli farklılıklar, göreli sermaye yoğunlaşmalarına ve çeşitli devletlerin çevrelerinde uyguladığı zorlayıcı araçlara bağlı olarak ortaya çıkmaktaydı. Sermayenin önemli ölçüde yoğunlaşmış olduğu bölgelerde, özellikle İtalya'nın kuzeyinden başlayıp Alpler'i çevreleyerek Felemenk'e uzanan kentsel kuşakta, tüccarlarla bankerler devletlerin oluşumunda ve dönüşümünde temel rolü üstlenmişti. Bu bölgelerde kapitalistler, başta savaş olmak üzere devlet faaliyetleri için mali kaynak bulunmasını kolaylaştırıyor ama büyük kalıcı orduların, dayanıklı bürokrasilerin ya da güçlü merkezi yürütme organlarının kurulması önünde önemli engeller oluşturuyorlardı. Sonuç olarak kentsel bölgelere Cenova, Dubrovnik, İsviçre ve Felemenk Cumhuriyeti gibi etkili ama örgütlenme-

si yetersiz kent devletleri hâkimdi. Bunlar, *sermayeye dayalı* bir yol izliyorlardı.

Avrupa'nın hayvancılık ve geçim kaynağı olarak tarım yapılan bölgelerinde, sermaye uzun zamandır az ve dağınık durumdaydı; güçlü ve nüfuzlu kimseler kentleri ve ticareti boğuyordu; hâkim düzen, fetihlere ve hanedan politikalarına bağlı olarak bugünden yarına değişmekteydi ve yöneticilerin devletlerini güçlendirmesinin tek yolu, büyük toprak sahiplerinin kurduğu orduları ele geçirmek ya da onlarla işbirliği yapmaktı. Bu bölgelerde, geniş ölçekli, merkezileşmiş silahlı kuvvetler oluşturma çabası başarıya ulaşsa bile sonunda ayrıcalıklı soylularla güçlü devlet bürokrasileri arasında paradoksal bir bileşim yarattı. Rusya, Macaristan, Polonya, Portekiz ve Kastilya *zorlamaya dayalı* yolun farklı versiyonlarına örnektir.

Bu ikisi arasında da, bir miktar yoğunlaşmış sermayeyle kayda değer silahlı kuvvetlerin özerk toprak sahipleri elinde bir araya geldiği bölgeler vardı. Bunlar, ortaçağ tarihçilerinin içlerine sinerek kullandığı terimle "feodal," 17. ve 18. yüzyılları inceleyen tarihçilerin terimiyle de "mutlakiyetçi" bölgelerdi. Tipik özellikleri, ticaret kentleriyle kent pazarı için (aile işletmelerinin üretimi dahil) fazladan ürün ortaya koyan büyük tarım bölgeleri arasında ağ benzeri yapılar meydana getirmiş olmalarıydı. Bu ortamlarda yöneticiler de, çoğunlukla burjuvaziyi soylulara karşı kışkırtarak iktidarlarını genişletebiliyor ama sonunda onları da sarayın hizmetinde kullanıyorlardı. 1700'lerden sonra savaşların maliyeti olağanüstü yükselince kendi nüfuslarının kaynakları ve insan gücüyle büyük, kalıcı ordular kurup bunları donatmak ve finanse etmek bu devletler için sermayenin ve zorlamanın geçerli olduğu komşularına göre çok daha kolaydı. Sonuç olarak, askeri ve diplomatik açıdan bunlar, Avrupa'daki hâkim devletler haline geldiler. *Sermaye destekli zorlama* denebilecek olan bu yolun en iyi örnekleri de Fransa'yla Prusya'dır.

Savaşın örgütlenmesi, devletlerin, dolayısıyla da devrimlerin karakterinde temel bir farklılık yarattı. Savaşın yarattığı farklılık neydi? Özellikle İsveç ve Rusya'da, 17. yüzyılda

ulusal ordularla girişilen birkaç denemeden sonra, 18. yüzyılda paralı ordular kesin bir düşüşe geçti. Bunların yerini, neredeyse tümüyle ulusal nüfustan gönüllü, hatta zorunlu olarak toplanan ve esas olarak yine aynı nüfusun vergileriyle finanse edilen büyük, daimi kara ve deniz kuvvetleri aldı; 1793'te Fransa'daki *levée en masse*,[1] bu değişimde önemli bir dönüm noktasını işaret ediyordu. İşgale uğrama tehlikesinin olmadığı durumlarda sıradan halk, zorla ve zorunlu olarak askere alma uygulamasına şiddetle karşı koydu. Ama devlet güçleri onların direnişini kırmayı başarıyordu. Fransa, Prusya ve başka birkaç güç daha bu yolla büyük kara ve deniz kuvvetleri oluşturmaya başlayınca, Avrupa'nın birçok kesiminde paralı asker pazarı çöktü; böylece askeri varlık oluşturma peşindeki bütün devletler büyük güçlerin izinden gitti.

Böyle alışılmadık bir yolla bu kadar büyük askeri güçlerin oluşturulması, önceden planlanmamış ama temel nitelik taşıyan pek çok sonuç doğurdu. Bunlar, yöneticilerin geniş ölçekli bir çekişmeye girerek kendilerine tabi nüfusla pazarlık etmesi, yurttaşlık tanımının genişletilmesi, halk egemenliği düşüncesinin ve buna ait uygulamaların ortaya atılması, tebaanın, isteklerini ifade etme ve eşit ortaklık hakları biçiminde devlete talepler dayatması, çeşitli türde temsilci kurumların güçlenmesi, merkezi devlet bürokrasilerinin şişirilmesi, devletlerin dolaylı yönetimden dolaysız yönetime geçmesi, giderek daha kesin biçimde tanımlanan ulusal sınırlar içindeki işgücü, sermaye, mal ve para birikimiyle bunların sınırlar arasındaki hareketi üzerinde devlet denetiminin genişlemesi, devletin muhariplerle ailelerine karşı yükümlülüklerinin artması ve muhariplerden siyasal aktör olarak yararlanılması ve askerlik hizmeti içinde deneyimlerin daha yaygın biçimde paylaşılmasıydı. Mesela Büyük Britanya'da 1792'den 1815'e kadar savaşla geçen yıllar, sadece silahlı kuvvetlerle vergilendirmede muazzam bir artışa, ulusal

1 Uluslararası hukukta, yaklaşan düşman karşısında bir bölge halkının, olağan savaş kuralları doğrultusunda ordu toplamaya vakit olmadığı için kendiliğinden silahlanması –çn.

devletin önemli ölçüde büyüyüp merkezileşmesine ve parlamentonun yetkilerinde büyük bir genişlemeye değil, aynı zamanda ortaklık zeminleri, ulusal meseleler ve parlamentoya yönelik talepler konusundaki kolektif halk eyleminde müthiş bir dönüşüme tanıklık ediyordu (Tilly 1982,1991a, 1991b).

Bu çok çeşitli değişimler, iç içe geçmiş üç kategori oluşturmaktaydı: sınırlandırma, denetim ve yükümlülük. Devletler, sermayeyi, emeği, malları, teknolojiyi ve parayı daha önce görülmemiş bir ölçüde kendi toprakları içinde sınırlandırdılar. Gittikçe daha kesin biçimde tanımlanan sınırlar üzerinde hareketlerini kısıtlayarak bunları, bu sınırların içinde devletin ve (bazen) yurttaşların yararına kullanılmak üzere damgalayıp bir kenara ayırdılar. Bütün devletler, göreli bir kesinlikle tanımlanmış sınırlar içinde öncelik hakkından yararlanır; onların birer sülale, çete, kilise, şirket ya da başka bir şey değil de, devlet olduğunu anlamamızın bir yolu da budur. Yine de devletler, bu toprakların ne ölçüde bitişik ve kesin sınırlarla ayrıldığı konusunda, ayrıca bu sınırlarda ve sınırların içinde ne ölçüde güçlü bir denetim kurdukları konusunda büyük farklılıklar gösterirler. 18. yüzyıl Avrupa'sında büyük devletler, genellikle yeterince tanımlanmamış olan ve birçok ayrı bölgeyi kapsayan sınırların içinde gevşek bir denetim sürdürüyordu; üstelik bu sınırların içinde de ya ücra köşelere fazla girmiyor ya da o kadar ötelere uzanmayı büyük ölçüde özerk aracılara bırakıyorlardı. Normal koşullarda sınırlardan kolaylıkla ve devletin herhangi bir müdahalesi olmaksızın geçen göçmen işçilerin ve tüccarların, malların ve paranın karşısına çok sayıda haydut ve eşkıya çıkmaktaydı.

Ayrıca kişilerin mallarını kaydetmek üzere pek az devlette etkili sicil sistemleri vardı; ulusal vergi değerlendirmelerinin ne kadar ender görüldüğüne ve 19. yüzyıldaki sayım sonuçlarının ne kadar şaşırtıcı olduğuna bakın. 18. yüzyılda ortaya çıktığı yerlerde zorunlu askerlik hizmeti bile belli bir yörenin askere alınabilecek durumdaki erkekleri hakkında bilgi sahibi olmayı gerektiriyordu, dolayısıyla bu durum yanılgılara son derece açıktı. Ancak daimi ulusal orduların ve onların eşliğindeki altyapının oluşturulmasıyla birlikte Av-

rupa devletleri, büyük bir hırsla askere alma işine girişti. Sınırların haritasını çıkardılar, komşularıyla sınırlar konusunu görüştüler, sınırlara muhafız diktiler, sınırlardan geçen malları ve insanları denetlemeye başladılar; sınırların her iki tarafındaki insanlara da pasaport ve vize verdiler ya da vermeyi reddettiler, sınırların doğal, değişmez, hatta mukadder olduğu şeklinde bir mitoloji yarattılar.

Bu sınırlar içinde devletler, aynı zamanda nüfus, kaynaklar ve vergilendirme, askere alma, müsadere etme, yönetmelikler oluşturma, iç güvenlik ve gözetim sistemleri kurma gibi faaliyetler üzerinde çok daha geniş bir denetim sağlamaktaydı. Geniş ulusal orduların oluşması ve onların eşliğinde devlet bütçelerinin büyümesiyle birlikte hemen hemen bütün devletler daha geniş, daha derin, daha dolaysız denetim sistemleri oluşturdu. Bekleneceği gibi merkezi denetim, mülkiyeti, üretimi ve siyasi faaliyeti de kapsayacak biçimde genişledi; yöneticiler, büyük ölçüde özerklik kazanmış nüfuzlu kişilere sırtlarını dayamayı bırakıp doğrudan yönetimi dayattılar, merkezi iktidardan dosdoğru mahallelere ve evlere kadar uzanan yönetim birimleri oluşturdular. Bu, kaçınılmaz olarak kültürel denetimi de içine alıyordu; dilde, tarihte, sanatta, yaşantıda tek bir gelenek belirlenerek ya da yaratılarak ulusal sınırlar içinde daha önce var olan diğer bütün gelenekler karşısında öncelik kazandı. Devletler, daha önce görülmemiş bir boyutta ulusal eğitim sistemleri kurmaya, standart ulusal diller dayatmaya, sergiler, müzeler kurup sanata sübvansiyon sağlamaya, kültür üretimini ya da mirasını sergilemek için başka yöntemler oluşturmaya, iletişim ağları kurmaya, ulusal bayraklar, semboller, marşlar, bayramlar, törenler ve gelenekler icat etmeye giriştiler.

Sonuç olarak ulusal nüfusların çokdilli yapısı büyük ölçüde bozuldu; ama yine de içlerinden pek azı ideal ulus devletinin homojenlik düzeyine yaklaşabiliyordu; homojenleştirici etki, demografik davranış gibi derin konulara uzanmaktaydı (Watkins 1990; Winter 1986). İlk evrelerinde çoğu zaman aristokrasinin, hatta bazen sarayın da dışa kapalı, kendi çıkarlarına dönük yapısını itibarsız bir hale getiren

bu çabaya ulusal burjuvaziler ve aydınlar da yaygın biçimde katkıda bulundu; ne de olsa 19. yüzyıl öncesinde aristokratlarla kralların çoğu, yönetimleri altındaki nüfusun büyük bölümünden farklı diller konuşuyordu. Bir kez başladıktan sonra bu süreç, kendini sonsuza kadar çoğalttı; ulusal azınlıklar da, giderek daralıp damgalanan bir fanus içinde yaşamaya devam etmektense ulusal bir dili konuşma ve ulusal bir tarzı benimsemenin avantajlarını daha da net biçimde görmeye başladılar.

Bu süreçte, önceden benzeri görülmemiş yükümlülükler yurttaşlara karşı devlet için, özellikle de devlete karşı yurttaşlar için bağlayıcı hale geliyordu. Zorlama, mücadele ve savaş araçları üzerinde pazarlık etmenin sonucunda, ulusal bir toprakta yaşayanlar devlete emek, mal, para ve sadakat sunma yükümlülüğünü giderek daha fazla hissetmeye başlamışlardı; ancak aynı zamanda da zararının karşılanmasını talep etme, söz ve tazminat hakları kazandılar. Bu süreç popüler siyaseti genişlettiği gibi çıkar gruplarına da devletten ekonomik altyapı, iç güvenlik, yargı, eğitim, refah ve daha pek çok biçimlerde hizmet ve koruma talep etme imkânı sağladı. Bu iki taraflı yükümlülüklerin giderek genişlemesiyle Avrupalılar sadece küçük yönetici sınıfları değil, nüfusun büyük çoğunluğunu kapsayan bir yurttaşlık biçimi yarattılar. Yurttaşlık, günümüz Avrupalılarının anlayışına yakın bir anlam kazanmaya başladı: Bir devletin karşısında, o devlete ait topraklarda doğmuş ya da o devletin "yurttaşlığı"na geçmiş kişilerin oluşturduğu geniş halk yığınlarına aşağı yukarı eşit biçimde dağıtılmış haklar ve yükümlülükler bütünü.

1800'den önce çeşitli zamanlarda, Avrupa'da şu ya da bu biçimde bölünmüş başka pek çok devlet biçimi ortaya çıktıysa da, 18. yüzyıldan itibaren artık belli bir devlet biçimi hâkim olmaya başlamıştı. Buna pekişmiş devlet diyebiliriz: Büyük, farklılaşmış, heterojen bölgeleri doğrudan yöneten, maliye, para, yargı, yasama, askerlik ve kültür alanlarında yurttaşlarına üniter bir sistem uygulama iddiasındaki devlet. Pekişmiş devletin ortaya çıkışı, olağandışı bir tarihsel olayı meydana getiriyordu; önceki devletlerin hemen hemen

hepsi onun yanında önemsiz kalırdı. Çin'in ara ara kesintiye uğrayan merkezi imparatorlukları, Avrupa'daki pekişmiş devletin prototipleri içinde en dikkate değer olanıydı; güçlü ama bölünmüş durumdaki Japon devleti bile zamanın Avrupa'sındaki emsalleriyle boy ölçüşemezdi.

Birçok araştırmacı, bu yeni devlet tipine ulus devleti adını verdi. Bense, terimin ne kadar tehlikeli olabileceğini görmeden önce "ulusal" devlet diyordum. Ulus devleti terimi yanıltıcıdır; bir gerçeği değil, bir programı ifade eder. Ama ulusal devlet sözü de hemen hemen aynı düzeyde karışıklık yaratmaktadır. Pekişmiş devletlerin pek çoğu, tek bir birleşik halktan oluşan homojen bir yurttaşlar kitlesini yönetme iddiasındaysa da, çok azı bunu gerçekten başarmıştır. Belki, 1905'te ayrıldıktan sonra İsveç'le Norveç (eğer Laponya halklarını dikkate almazsak), 1920'lerle 1930'lardaki Finleştirme sonrasında Finlandiya (yine Laponya halklarını bir yana bırakacak olursak), imparatorluğun çöküşünden sonra Danimarka, Protestan-Katolik bölünmesini saymazsak İrlanda'yla Hollanda, 1866 sonrası Macarlaştırma sürecinin ve I. Dünya Savaşındaki toprak kaybının ardından Macaristan bu duruma verilebilecek örneklerdir (Ostergard 1992). Kuşkusuz Belçika, İsviçre, Birleşik Krallık, İspanya, Fransa ve Prusya kültürel açıdan homojen nüfuslara asla ulaşamadılar. Yine de bu iddia çok önemli iki gerçeği temsil ediyordu: İlk olarak, yöneticilerin tek tip dil, eğitim sistemi, kültürel uygulamalar ve bağlılıklar dayatma yolunda emsali görülmemiş bir çabaya girmesi; ikinci olarak da kendi içinde tutarlı, bağlantılı, homojen bir nüfusun *var olması durumunda,* kendi devleti karşısında bile ayrı bir siyasal konumda bulunma hakkı taşıyacağı ilkesinin yeni bir meşruiyet kazanması. İşte bunlar, milliyetçiliğin iki hayati ilkesi haline geldi.

Mücadele Değişiyor

Avrupa devletlerinde, ekonomilerinde ve kültürlerinde meydana gelen uzun vadeli dönüşümler, devrim de dahil olmak üzere mücadelenin karakterini derinden etkiledi. Halkın taleplerini ifade biçimlerini gözden geçirelim: Taleplerin açık

bir şekilde dile getirilmesi, tehdit, rica, saldırı ve başka eylem biçimleri ya da teslimiyet. Taleplerin değişik ifade edilme biçimleri üzerinde ayrı ayrı duralım. *İhtilaflı* (yani bir başkasının çıkarları için tehdit oluşturan talepler), *kolektif* (yani bireylerin talepleri arasında uyum) ve nispeten *güçsüz* durumdaki kişiler tarafından ya da onlar adına dile getirilen talepler. Sıradan insanlar hangi koşullar altında böyle taleplerde bulunur? Bu konudaki yeni çalışmalar, bir zamanlar hâkim olan "kolektif davranış" görüşünden epeyce uzaklaştırmıştır bizi; bu anlayışa göre kolektif davranış, büyük ölçüde siyaset dışı, ayrı bir alandır ve alışılmış toplumsal denetimlerin çözülmesiyle ortaya çıkıp alışılmış mantık yürütme biçimlerine aykırı eylemlerle ayırt edilir (örneğin bkz. Aya 1990; McPhail 1991; Rule 1989). Taleplerin ifade edilişi üzerine bütün geçerli tartışmalarda çok sayıda fikir ayrılığı ortaya çıksa da, yakın zamandaki analizlerde bir bütün olarak bu konu, birbirine eklemlenmiş çıkarlara ve nispeten örgütlenmiş topluluklara dayalı, ağırlıkla siyasi nitelik taşıyan bir süreç olarak kabul edilmektedir.

Yeni gelişen yaklaşıma göre sıradan insanlar ortak çıkarları, ortak bir örgütlenmeleri, harekete geçirilebilen kaynakları ve baskıya karşı bir derece güvenceleri olduğunda, ortak çıkarlarını gerçekleştirebilecekleri bir fırsat ya da bu çıkarlara yönelik bir tehdit sezerlerse kolektif taleplerde bulunurlar. Çoğu yorumcunun vardığı sonuca göre, söz konusu halkın toplumsal kimliğinde boyun eğmezlik ruhu ve kendi içlerinde bunu pekiştiren bir örgütlenmeleri varsa, bu kimliğin bünyesinde yerleşmiş haklar ya da ayrıcalıklar bulunuyorsa, bu halk açık biçimde tanımlanmış düşmanlara ya da rakiplere karşı ortak bir tepki duyuyorsa, taleplerini ifade etme olasılığı daha yüksektir ve taleplerini o ölçüde zorlayıcı bir şekilde dayatır. Taleplerin uzun süreli ve güçlü bir şekilde dile getirilmesi (bu, örgütsüz bireylere ya da köksüz gruplara özgü bir durum değildir) ancak nispeten yoğun bir toplumsal örgütlenme varsa söz konusu olur. Üstelik bu talepler sadece grup eylemini değil, mutlaka grup *etkileşimini* de içerir. En azından, talepte bulunanlarla taleplerinin nes-

nesi arasında bir bağ sağlar. Çoğunlukla da, çeşitli aktörler arasındaki kesintisiz bir alma-verme ilişkisinin sadece bir bölümünü oluştururlar. Dolayısıyla "protesto"yu, sadece protestocuların koşullarına göre açıklama çabalarında her zaman hikâyenin en azından yarısı atlanmaktadır. Zaten böyle açıklamalar da genellikle otoritelerin ya da onların sempatizanı olanların ağzından duyulur.

Sorunu tarihsel bir çerçeveye oturtmazsak, son derece soyut kalan bu şartlardan daha özgül bir açıklamaya varamayız. 1492'den bu yana Avrupa'yı ele aldığımızda, tarihsel çerçeveye oturtma şu anlamlara gelir: Kıtada taleplerin ifade edilişlerindeki değişik biçimlerin bağlamlarını sağlayan büyük toplumsal dönüşümlere dikkat etmek ve kolektif eylem repertuarlarını inceleyerek bu biçimlerin her birinin tarihini ele almak. Taleplerin ifade edilişinin karakterini ve sıklığını etkileyen çeşitli yapısal değişimler söz konusudur. Bunlar; 1800'den sonra hız kazanan kentleşme, ticaret kapitalizminden sanayi kapitalizmine geçiş, hem kırsal hem de kentli işgücünün hızla proleterleşmesi, geniş ölçekli nüfus artışı, kitlesel göçler, büyük, hırslı, bürokratik devletlerin giderek hâkim duruma gelmesidir. Bu süreçler, taleplerin kolektif olarak dile getirilmesindeki değişimlerin ve çeşitlenmelerin bağlamını sağlamıştır.

Bu değişimler içinde, Avrupa'da 1492'den beri taleplerin ifade edilişini tarihsel açıdan incelerken Avrupa'daki temel süreçlere ağırlık vermek gerekir: Hem devletlerin geçirdiği dönüşüm hem de kapitalizmin gelişmesi, bazı temel çatışmaları beraberinde getirdiğinden talepleri ifade etme sürecinde itici güç olmuştur. İlk olarak devletler, kendilerine tabi halktan kaynak –insan, para ve mal– sağlayarak büyür; devlet bunda ne kadar başarılı olursa, o kaynaklar üzerinde hakları olan diğerleri o ölçüde kayba uğrar. 1700'lerde İngiltere'de olduğu gibi, devlet bütün nüfusunun yüzde 5 ila 6'sını (erkekler, kadınlar ve çocuklar) silah altına aldığında bunun önemli bir bölümünü paralı askerler oluştursa bile çiftliklerle atölyelerde genç erkeklerin yokluğu hissedilecektir.

İkinci olarak, pekişme sürecindeki devletler, yine aynı nüfusun bağlılığını ve maddi desteğini elde etmek için hem toprakları içinde hem de dışında başka yönetimlerle rekabete girdiler. Soyluların özerkliğinin devlet tarafından budanmasıyla toprak sahipleri egemenlikleri altındaki geniş kitleleri sonunda kaybetmişti. Devlet yörüngesindeki gruplar da zaten devletin denetiminde bulunan kaynaklar, avantajlar ve çıkarlar için birbiriyle rekabet ediyorlardı. Sarayın kendi kararlarını fiilen dayatabileceği ve dayattığı görülünce feodal beyler, köylüler ve kilise adamları, saray karşısında kazanımlar elde etmek için birbirleriyle rekabete girdiler. Her üç çatışma türünün de sonucu, taleplerin geniş ölçekte dile getirilmesi oldu: Zorunlu askerlik ya da vergilendirmeye karşı direnç, krallarla büyük feodal beyler arasındaki mücadeleler, devletin karşıladığı veya dile getirilmesini cezalandırarak tepki gösterdiği talepler.

Kapitalizmin gelişmesinde de yine şu üç temel çatışma şekli görüldü: Sermayeyle emek arasında, kapitalistlerle toprak, işgücü ve diğer üretim araçları üzerinde hakları bulunan başka kesimler arasında ve aynı pazarda (emtia pazarı, işgücü pazarı, sermaye pazarı) birbirine rakip olanlar arasında. Bu türden çatışmalar da aynı şekilde talepler doğurdu: Grevler ve işçilerin uyanışı, ortak kullanıma yönelik arazilerin çitle çevrilip kapatılmasına karşı verilen mücadeleler, dışarıdan gelenlere karşı şiddet uygulayarak iş tekelini koruma çabaları. Zaman zaman, mesela işçiler, kapitalistlerin egemenliğindeki devletlere başkaldırdığında devlete yönelik çatışmalarla sermayeye yönelik çatışmalar üst üste biniyordu.

Ancak devletin uğradığı dönüşüm ve kapitalizmdeki alternatif yollarla bunların bileşimleri kolektif taleplerin zamanlamasını, karakterini, toplumsal temelini ve sonucunu önemli ölçüde etkiledi. Sözgelimi kitlesel köylü ayaklanmaları hantal, kapitalizmin fazla gelişmemiş olduğu, zorlamaya dayalı devletlerde ortaya çıkarken, loncaların iktidar ve ayrıcalıklar uğruna verdiği mücadeleler ticaret kapitalizminin yoğun, devletlerin kapitalistleşmiş olduğu bölgelerde ağır-

lık kazanmıştı. 1493'te, doymak bilmez toprak sahiplerinin serfliğe ittiği Alsace (Elsass) halkı kocaman bir köylü çizmesini *(Bundschuh)* gösteren resmi kendilerine bayrak yapıp tanrısal adalet adına toprak sahiplerine karşı isyan başlattı (Blickle 1981: xiii). Otuz yıl sonraki Alman Köylü Savaşının göstereceği gibi, toprak sahiplerinin yoğun baskı uyguladığı tarımsal bölgelerde *Bundschuh* çağın karakteristik hareketiydi. Ancak 17. yüzyıla gelindiğinde, derin bir dinsel nitelik taşıyan eşitlikçi köylü ayaklanmaları hemen hemen bütün Avrupa'da ömrünü doldurmuştu artık.

Çatışma ve ayaklanma kalıpları yüzyıllar içinde çarpıcı değişimler geçirdi. Ekonomiler ve yönetimler ulusallaştıkça, bütün Avrupa'da şu ya da bu derecede yerel taleplerden ulusal taleplere, hamilere yöneltilen veya hamilerin aracılık ettiği taleplerden doğrudan bölgesel ya da ulusal iktidara yöneltilen taleplere, birbirine sıkı biçimde bağlanmış, pekişik gruplar adına dile getirilen taleplerden bütün nüfus kategorileri adına dile getirilen taleplere geçildi. Bu geçişler hiçbir zaman tamamlanmadı elbette, ama kolektif talepleri ortaya koyanlarla bu taleplere hedef olanlar arasında geniş ve net bir değişim oluşturdu. Böylelikle işçiler, belli bir efendiye karşı talepler dile getirmekten bütün bir sanayinin sahiplerine veya ulusal devlete karşı talepler dile getirmeye geçişte yolun en azından yarısını kat ettiler. Ancak devletleştirme doğrultulu yolda, sermayeye dayalı güçle zorlamaya dayalı güç arasındaki çelişkili dönüşümlerin sonucu olarak büyük bir çeşitlilik görülüyordu.

Kolektif eylem repertuarlarında meydana gelen tarihsel değişimler, sermayeyle zorlamanın sonuçlarını netleştirdi. Kendi iç bağlantıları olan her toplulukta insanlar taleplerini dile getirme konusunda sınırlı sayıdaki yerleşik yola çeşitli biçimlerde başvurur; bunlar, daha önceki talepleri dile getirirken verilen mücadelelerde olgunlaşmış eylem biçimleridir. Mesela 18. yüzyıldaki İngiliz işçileri, dilekçe verir, utanç törenleri düzenler, patronlara karşı bütün bir yerleşim ölçeğinde direnişler örgütler, parlamento adayları için parayla tezahürat yapar (ama tabii oy kullanamaz) ve taleplerini

başka pek çok yoldan ifade ederlerdi. Ancak şirket temelinde greve gitme, sendikalaşma, siyasal bir partiye katılma gibi, 19. yüzyıldaki işçilerin taleplerini dile getirmede yararlanacağı imkânlardan yoksundular. Bu standart eylemlerin her biri, belli işçi gruplarıyla patronlar, başka işçiler, *gentry* vb başka özgül gruplar arasında bağlantı sağlıyordu. Başka aktörlere karşı taleplerin dile getirilme biçimi ve o aktörlerin buna verdiği yanıtlar, işçilerin kolektif repertuarını oluşturdu. Hâkim repertuar gruptan gruba, bölgeden bölgeye, dönemden döneme değişiyordu.

Mevcut repertuar hangi türden taleplerin ve hedeflerin kolaylıkla eyleme dökülebilir, hangilerinin neredeyse imkânsız olduğunu göstererek işçilerin ve başka potansiyel talep sahiplerinin taleplerini ifade etme biçimlerini sınırlandırdı; 18. yüzyıldaki işçilerin elinde, grev kırıcıları engellemek için çok etkili yöntemler vardı, ama nefret uyandıran bir parlamenterle doğrudan başa çıkabilmek için yapabilecekleri hemen hemen hiçbir şey yoktu. Talep ya da iktidar sahipleri, çoğunlukla yerleşmiş eylem biçimlerinin çeşitlemelerini yaratarak yenilikler geliştirip bu yenilikleri muhataplarına dayatmayı başardıkça, bizzat mücadele de repertuarlara yeni unsurlar kattı. Baskılar veya başarısızlık nedeniyle şu ya da bu eylem biçiminin etkisiz kaldığı veya bedelinin fazla ağır olduğu görüldükçe, mücadelenin repertuardan bazı unsurları elediği de oldu. İngiltere'yle Fransa'da *charivari*'nin (utanç törenleri) tarihi hem yeniliğin hem de başarısızlığın unsurlarını göstermektedir (Le Goff & Schmidt 1981; Thompson 1972). Bu âdetin *Ancien Régime*'deki uygulanışında yöre gençleri karısını dövenlerin, zina edenlerin, boynuzlu kocaların, genç kadınlarla evlenmiş yaşlı erkeklerin veya yerel evlilik yasalarını başka bir biçimde ihlal edenlerin kapısı önünde toplanıp teneke çalar, alaylı sözler ve açık saçık şarkılar söyler, çeşitli biçimlerde gürültü patırtı ederlerdi. 19. yüzyıl başlarındaki yenilikçiler, muteber bir uygulama sayılan bu kitlesel saldırganlık biçimini aile içi günahlarla ve yerel arenayla sınırlı olmaktan çıkarıp ulusal siyaseti de kapsayacak şekilde genişlettiler; ancak siyasal evreye girme-

siyle birlikte bu eylem kolektif hoşnutsuzluk ifadesi olarak hızla geçersizleşti.

Aynı şekilde, şirket bazında grev de yerleşim ölçeğine yayılmış direnişin yerini aldı. Bu ikinci direniş tipinde belli bir işkolunda çalışanlar kasaba çıkışında toplanıp aralarında tartışır, dükkân dükkân dolaşarak işçileri dışarı çağırır, taleplerini formüle eder ve seçtikleri temsilcileri kendi işkollarındaki patronlarla görüşmeye gönderirlerdi. Bütün Avrupa'da deneyimlerden çıkarılan derslerin, bilinçli örgütlenmenin ve yerel ölçekte edinilen bilgilerin bir araya gelmesiyle işçiler, küçük atölyelere dayalı zanaatkârlık sisteminin yerini büyük atölyeler ve proleterleşmenin almasıyla, patronların hepsiyle birden karşı karşıya gelme kabiliyetlerinin azaldığını gördüler. Böylece bir seferde tek bir şirkette faaliyeti durdurma yoluna gittiler. Sonunda da Avrupalılar tek bir şirketteki grevi normal, bütün bir işkolundaki grevi istisnai bulur oldular.

Sidney Tarrow'la Sarah Soule, 19. yüzyıldaki direniş formlarında alışılmadık yeni bir özelliğe, *modüler* formlara dikkat çekiyorlar (Tarrow & Soule). 18. yüzyıldaki direnişler belli durumlara çok güzel uyum sağlıyordu; mesela ortak kullanılan arazilerin çitle çevrilmesine karşı mücadele (çoğu zaman kalabalıklar araziyi çevreleyen çiti kırıp toprağı kullanıma açardı) ve rayicin altında bir ücretle çalışan işçiler için düzenlenen utanç törenleri (işçi, bir eşeğe ya da arabaya bindirilip dolaştırılır, bu arada kalabalığın aşağılayıcı sözlerine maruz kalır, üstüne taş, yumurta vb atılırdı) gibi. Ama bir durumdan diğerine kolayca geçilemiyordu. 19. yüzyıldaki formlarsa bir konudan, gruptan ya da bölgeden diğerine kolaylıkla geçebildiği için çoğu ulusal ölçekte standartlaştı. Sözgelimi miting, gösteri ve dilekçe verme, çok çeşitli çıkarlara hizmet ediyordu; zaten birbirine rakip ve düşman olan gruplar, taleplerini dile getirirken karşıtlarını bastırma umuduyla çoğu kez tamamen aynı formları uygulamaya başlamıştı.

Kapitalizmin gelişimiyle devletlerdeki dönüşüm iç içe geçerek taleplerin ifadesindeki hâkim repertuarları, ifade edilen taleplerin niteliğini, talep sahiplerini ve taleplerin

hedeflerini değişime uğrattı. Örneğin nispeten kapitalist bir ekonomiyle ulusal ölçekte güçlü temsil kurumları olan devletlerin bir araya geldiği ülkelerde, ulusal toplumsal hareket 19. yüzyılda şekillendi. Ulusal toplumsal hareket, nüfusun bütün dezavantajlı kesimi (kadınların, Bretonların, işçilerin, Flamanların hepsi vb) adına ulusal iktidar sahiplerine, çoğunlukla devlet görevlilerine karşı uzun süreli, açıkça ortaya konan, kamusal ölçekte taleplerin dile getirilmesidir. Bu durum seçim kampanyasına çok benzer. En önemli farklar, ulusal toplumsal hareketin seçim kampanyasından çok daha uzun sürebilmesi ve toplumsal hareketlerin taleplerine yerleşik partilerin ender olarak katılmasıdır; tersine partiler, çoğunlukla bu taleplerin hedefi durumundadır. 1800 öncesinde, İngiliz ve Fransız devrimleri gibi egemenliğin geçici olarak parçalandığı anlarda zaman zaman benzer olaylar şekillenmişse de, ulusal toplumsal hareketler Batı Avrupa'da ancak Napoléon Savaşlarından sonra taleplerin ifadesinde standart bir yol haline gelmiştir.

Ulusal toplumsal hareket, siyasal otoritelere örgütlü biçimde meydan okumada uygulanan eski yöntemlerden gelişti. Devletler kendilerine tabi olan halka, savaşa (vergi, asker ve malzeme) daha da fazla katkıda bulunması için baskı yaptıkça, siyasal girişimciler de temelde muhafazakâr nitelik taşıyan eski bir düşüncenin, halkın hakları düşüncesinin, halkın egemenliği şeklinde ilerici bir doktrin haline getirilebileceğini keşfettiler. Bu nedenle, Amerikan ve Fransız devrimleriyle Napoléon Savaşları, yeni talep oluşturma biçimleri için önemli bir itici güç oldu. Dekorda ve taktikte meydana gelen önemli değişikliklere rağmen bu yenilik zamanımızda da devam etmektedir. Fransa'da bizzat hükümet yetkilileri, toplumsal hareket uygulamalarının kurumsallaşmasına katıldılar; polisle asker sokaklarda gösteri yapanları dağıtıp bu süreçte yeni engelleme taktikleri geliştirmeye çalışırken Ulusal Meclis, polisin, askerin ve mahkemelerin, sokağa dökülerek talep ifade etme formlarına sınırlamalar getirmede kendisiyle işbirliği yapabilmesi için yasalar hazırlamaktaydı. Oysa aslında yetkililer bastırma, pazarlık, sınırlama ve

yasama eylemleriyle amaçlarının tersine hareketin pratikte birbirine kenetlenmesine yardımcı oldular. Üstelik denetim altına alma çabaları yetkililerin kendi örgütlenmesinde de değişim yarattı. Mesela ulusal polis gücünün oluşturulması kalabalıkların daha etkili biçimde denetim altına alınmasını ve siyasi muhbirliğin daha verimli kullanılmasını sağlarken, aynı zamanda da bir bürokrasinin yerleşmesine ve genel nüfusa karşı, kolay kolay es geçilemeyecek yükümlülükler altına girilmesine yol açtı.

Hem 19. hem de 20. yüzyıldaki biçimleriyle ulusal toplumsal hareketin odağı, dezavantajlı konumdaki kitleler adına ileri atılan sözcülerle söz konusu iktidar sahiplerinin temsilcileri arasındaki etkileşimdir. Karakteristik yöntemler arasında yürüyüş, toplantı, gösteri, miting, dilekçe verme ve broşür vb dağıtma yer alır. Bütün bunlar, onu seçim kampanyasına yaklaştıran yöntemlerdir. Çoğu zaman da eylemlerinin büyük bölümünü toplumsal hareket örgütleri aracılığıyla gerçekleştirir; belirlenmiş bir çıkarın ve (bazen değişime uğrasa da) açık biçimde tanımlanmış bir programın etrafında örgütlenen birliklerdir bunlar. Bu olgu nedeniyle araştırmacılar, çoğu kez örgütleri sanki hareketin kendisiymiş gibi ele alma yanılgısına düşmüştür. Toplumsal hareketleri örgütleyen kişiler, kendilerini daha geniş ve zarara uğramış durumdaki toplulukların büyük, kararlı, kalıcı, örgütlü kesimlerinin sözcüsü olarak sunmak için önemli yatırımlarda bulunduklarından bu yanılgıya kolaylıkla düşülür. Toplumsal hareket örgütleri çoğunlukla hareketin kendisinden daha uzun ömürlü olur. İki hareket arasındaki zamanda bunların pek çoğu kimliklerini, örgüt olarak kalıcılıklarını ve rutin siyasal baskı uygulama yeteneklerini doğrulamaya ağırlık verirler.

Ulusal toplumsal hareketler çoğu zaman örgütler arasındaki ittifaklar ve eylemci ağları aracılığıyla gerçekleştirilir; halkı taleplerini dile getirmek üzere seferber etme çabasının sonucu olarak yeni ve yalancı örgütler ortaya çıkar. Toplumsal hareketlerin bir talebin temsilcisi olarak ortaya çıktığı, tarihte pek ender görülür. Avrupa'nın değişik bölgelerindeki devrimci durumlara ilişkin değerlendirmelerde, 1800 önce-

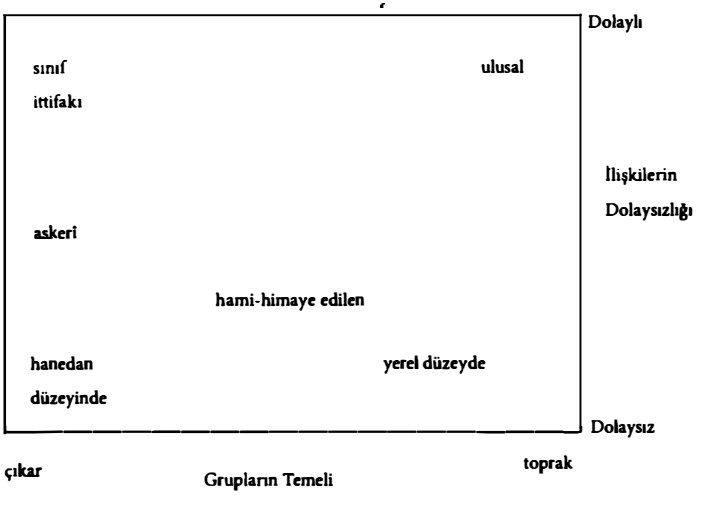
sinde halkın ulusal otoritelere karşı taleplerini ısrarlı biçimde dile getirişine ancak 1524-26 yılları arasındaki Alman Köylü Savaşı gibi uzun süreli, derin bölünmelerde rastlıyoruz. Ancak son 150 yılda bunlar, zarara uğrayan insanların duydukları tepkiyi ve taleplerini ifade etmelerinde standart yöntem haline gelmiştir. Hatta belli sınırlar içinde etkili de olmuşlardır. Çoğu Avrupa ülkesinde şu ya da bu dönemde oy hakkının genişlemesini, refah yardımlarının artmasını ve yeni siyasal aktörlerin ortaya çıkmasını sağlamışlardır.

Demek ki taleplerin ortaya konması belli belirsiz bir göz kırpmadan toplumsal devrimlere, faşist İtalya'nın güçsüz muhalefet biçimlerinden I. Dünya Savaşı sonrasında Finlandiya'da Rus iktidarının devrilmesine kadar değişiklik göstermektedir. 1492'den 1922'ye uzanan geniş zaman diliminde Avrupa'da bu açılardan meydana gelen en büyük değişiklikler, belli başlı çatışmalara konu olan sektörlerin kamulaştırılması, doğrudan devlet iktidarına yönelen taleplerin çoğalması, ilgili kolektif eylem zeminlerinin çeşitlenmesi ve kapitalizmin yapısındaki sınıf bölünmeleri içinde kolektif eylemin giderek daha boyun eğmez bir nitelik kazanmasıdır. Bütün bu değişiklikler, doğrudan pekişmiş devletlerin ortaya çıkışına ve kapitalizmin yayılmasına bağlıdır.

Devrimci Durum Çeşitleri

Yine bu büyük değişiklikler devrimin karakterini de önemli ölçüde değiştirdi. 16. yüzyıl Avrupa'sında sık sık devrimler oluyordu ve 20. yüzyıl Avrupa'sında da devrimlere yine oldukça sık rastlandı; ama 20. yüzyıla gelindiğinde devrimlerin karakterinde çok önemli değişimler ortaya çıkmıştı. İki boyut halinde ele alarak basitleştirecek olursak, birbirinden farklı devrimci durum çeşitlerini, içerdikleri devrimci ittifaklar temelinde tanımlayabiliriz. Bu çeşitler, iki boyutun aşılmasına dayanır: *Grup oluşumunun temeli:* toprak-çıkar karşıtlığı ve grup *üyeleri arasındaki ilişkilerin dolaysızlığı:* dolaylı-dolaysız karşıtlığı. Bu ilişkiler, Şekil 2.1'de özetlenmektedir.

Kuşkusuz bunlar süreklilik içindedirler ve grup üyeleri arasındaki ilişkilerin göreli dolaysızlığını ve toprakla çıkarın göreli ağırlığını gösterirler. Sözgelimi himaye eden-edilen tarzı devrimci durumlarda, aralarında çok az bağlantı olan topluluklar, büyük birer feodal bey olan hamileriyle bir bütün halinde birleşerek kraliyet otoritesine karşı kitlesel direnişe geçmiştir; bu bağlantının temeli olarak toprakla çıkarın birleştiği görülür. 16. ve 17. yüzyıllarda bu türden birçok ittifaka rastlayacak ve bunların ancak 18. yüzyılda geçerliliğini yitirdiğini göreceğiz. 19. yüzyıldaysa İber Yarımadası, Balkanlar ve Avrupa'nın başka birkaç yerinde ileride inceleyeceğimiz nedenlerle askeri cuntalar daha yaygın hale geldi. Genellikle bunlar, hanedan içindeki bir hiziple ya da burjuvazinin ilerici veya muhafazakâr bir kesimiyle ittifak halinde iktidar için mücadele ediyordu. Burada bağlantılı bir çıkar söz konusuydu; ama iktidara el koymaya ilişkin kirli işleri gören askeri birimler arasındaki bağlantılar hırslı subaylar arasında dolaylı yoldan kurulmaktaydı.

Şekil 2.1 Toprak-Çıkar Karşıtlığının ve Aktörler Arasındaki İlişkilerin Dolaysızlığının Bir Fonksiyonu Olarak Devrimci İttifak Çeşitleri

Orduların kurulup geliştirildiği 17. ve 19. yüzyıllar arası dönemde bütün bir bölge halkının vergi tahsildarlarına karşı direnişe geçtiği yaygın olarak görülmüştür ve bu durum, sol alt köşedeki yerel düzey kategorisine girer: Nispeten basit yapıdadır, büyük ölçüde toprak ve onun yarattığı toplumsal bağlarla birleştirilmiştir. Bölge halklarının giriştiği devrimlere genellikle köyler, zanaatkâr loncaları ve tarikatlar gibi belli bir esas üzerine kurulu toplulukların üyeleri katılırdı. Çok sayıda devrimci durum böyle bölgesel bir biçime büründüyse de, tümüyle bölgesel düzeyde bir devrimci sonuç hiçbir zaman oluşmadı; buna en çok yaklaşan durum, 16. yüzyılda yerel Protestan kiliselerinin kurulması için verilen ve başarıyla sonuçlanan mücadelelerdi.

Hanedan düzeyindeki devrimci durumlarda, özellikle hanedan bağlantılarına dayanarak iktidar üzerinde hak iddia eden büyük feodal beylerle onların himayesi altındaki topluluklar rol oynadı. Büyük beyler, çoğunlukla ya ülke ölçeğinde iktidara ilişkin kendi hak iddialarını ortaya koymak ya da sarayın saldırısına karşı kendi ayrıcalıklarını korumak için harekete geçiyordu. Hanedan devrimleri arasında, 18. yüzyıla kadar sürekli tekrarlanarak Avrupa monarşilerini diken üstünde tutan veraset mücadeleleri yer alır. Hanedanlar genellikle kesin biçimde tanımlanmış bir toprak temelinden yoksundu; ama ülke sınırlarının ötesine uzanan bağlantıları korumaktaydılar. Yerel düzeydeki devrimlerle hanedan düzeyindekilerin birleşmesi, gerçekten büyük bir güç ortaya çıkardı.

Sınıf ittifakına dayalı devrimler klasik Marksist modellere daha iyi uymaktadır; ama hâkim sınıflar içindeki önemli unsurların da katıldığı birçok mücadeleyi içerirler. Büyük İngiliz, Fransız ve Rus devrimlerinin yanı sıra Fransa'daki Fronde ve Felemenklerin İspanya'ya karşı ayaklanması da bu kategoriye girer. Son olarak da ulusal devrimler, aynı bölgede yaşayan topluluklara ve aynı bölgeyi paylaşmaktan doğan bağlara dayandıkları için yerel düzeydeki devrimlerle ortak özellikler göstermiş, ama daha geniş ölçekte ve aydınlar, siyasal girişimciler, askerler ve varsayılan bir milliyetin sıradan üyeleri arasında daha karmaşık bir işbirliğiyle gerçek-

leşmişlerdir. Zaman ilerledikçe hem sınıf ittifakına dayalı, hem de ulusal nitelikteki devrimler daha yaygın hale geldi ve daha çok başarı sağladı. Bunun nedeni de kesinlikle, devlet örgütlenmesinin ve devlet sisteminin, bunların işini kolaylaştıracak bir değişim geçirmesiydi.

İki boyutlu şemada sınırlandırılanlar, devrimci sonuçlar kazanmış ittifaklar olmaktan çok, devrimci *durumlar* yaratmış olan ittifaklardır; şemada taraflar arasındaki başlıca saflaşmalar tanımlanırken, yerleşik devlet denetimine meydan okuyan taraflara ağırlık verilmektedir. 1826'da Osmanlı'daki mücadelelerde görüldüğü gibi sonuçlar, devrimlerin başladığı durumlardan çoğunlukla belirgin biçimde farklılaşıyordu; bu mücadeleler Yeniçerilerin, elde ettikleri muazzam gücü kısıtlamaya çalışan sultana karşı direnişe geçmesiyle başlamış, ama Yeniçerilerin bir kıyımdan geçirilip dağıtılması sonucunu vermişti. Aynı şekilde, 1991'de Sovyetler Birliği'nin parçalanması da, eski bürokratik devleti savunan merkezi güçlerin darbe girişimiyle başladı ve birbirini izleyen ulusal devrimlerle sonuçlandı.

Her dönem –veya belki siyasal, ekonomik ve kültürel koşulların her bileşimi– kendi devrim çeşitlerini, kendine özgü devrimci aktörleri ve devrimci eylemde kendine özgü sonuçları yarattı. Mesela 16. ve 17. yüzyılların büyük bölümü boyunca devlet iktidarı üzerindeki hak iddialarının tek tek ailelere ve onların himayesi altında bulunanlara bağlı olması, yöneticileri verasetle ilgili karışıklıklara (kralın yetişkin bir erkek vâris bırakmadan ölmesi, potansiyel vârisler arasında rekabet), başka hamilerin onların himayesindeki gruplara hâkim olmak için kendileriyle rekabete girmesine (bir kral adayının yeni ayrıcalıklar sunması) veya yöneticilerin aşırı taleplerinin doğurabildiği direnişlere (ordularını rutin gelirlerle finanse etmesi beklenen kralların açtığı savaşlar için yeni vergiler vermeyi reddetme) karşı savunmasız bıraktı. Bu koşulların oluşturabileceği her bir bileşimde, mevcut iktidar sahipleri ile onların himayesi altında bulunanların, iktidar mücadelesine girmek için haklı nedenleri, yerleşik yerel gruplar ile onların himayesi altında bulunanların da kralın otoritesini reddetmek için hak-

lı nedenleri oluyor ve yine bunların her biri, diğeriyle ittifak kurmak için nedenler buluyordu.

Ancak 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa'nın büyük bölümünde kraliyet gücünün genel olarak pekiştiği görülüyordu. Askeri faaliyetlerin hızla profesyonelleştiği, kapsam ve maliyet açısından artış gösterdiği dönemde yöneticiler önceden özerk olan soylularla kentleri hâkimiyet altına almaya çalıştıkları gibi bunlara bağlı silahlı kuvvetleri de ele geçirdiler. Ayrıca yöneticiler, kendilerine kaynak sağlayıp gelir toplamaları için bankerleri yanlarına çekmeye uğraşıyor, vergiler hızla artarken paralı askerler de toprağı ve kentleri talan ediyor, insanların varını yoğunu alıyordu. Bu çabaların her biri kolektif direnişe yol açma tehdidi taşımaktaydı; özellikle de devletin talepleri, mevcut kaynakları aştığında. Bunun nedeni de, ya kişi başına düşen gelirdeki büyümenin yavaşlaması ya da devletin taleplerinin hızla ve gözle görülür biçimde artmasıydı. Böyle durumlarda bütün bir toplumsal sınıf ya da bir topluluğun kendi iç bağlantıları olan bütün bir kesimi muhtemelen aynı anda devletin baskısını hissediyor ve başkaldırıyordu. Devletlerin doğrudan yönetime geçmesi, beklenmedik ama güçlü bir biçimde devrimci durumlarda da aktörler arasında dolaylı bağlantılara geçilmesini hızlandırdı; ülke ölçeğinde ancak aracılar, girişimciler ve ittifaklarla birbirine bağlanmış grupların devlet iktidarını ele geçirme yeteneği vardı.

Pekişme, Milliyetçilik ve Devrim

Peki sınıf ittifakıyla ulusal devrimlerin, devletlerin pekişmesiyle ilgisi nedir? Gördüğümüz gibi Avrupa devletleri, kendi nüfuslarından toplanmış büyük ve daimi askeri güçler oluşturmaya başladığında, doğrudan devletin kapsamıyla hacminde hızlı bir büyüme gerçekleşmişti. Yöneticiler, daha önce görülmemiş bir düzeyde kendi ulusal topraklarını ve barındırdığı kaynakları tanımlayıp çevrelemeye, sermaye, emek, mal ve parayla bunların hareketlerini denetlemeye, bunlara müdahale etmeye başladılar. Ulusal bir kimliğin oluşmasında kendi çıkarları bulunan sınıflarla işbirliği ha-

lindeki yöneticiler, standart bir dil kullanılmasını dayatarak, ulusal eğitim sistemleri oluşturarak, ortak bir kültürel miras yaratıp yaygınlaştırarak ulusal nüfuslarını homojenleştirmeye çalıştılar.

Başka devletler ve uluslararası gruplanmalar da ortak kimlik temelinde devletlerin meşrulaşmasını pekiştirmeye girişince, önce bir mitos, ardından kısmi bir gerçek olarak ulus devleti ortaya çıktı. Aynı zamanda silahlı kuvvetlerin oluşturulması için verilen mücadele de nüfusun belli başlı kesimleriyle pazarlığa oturulmasına, yurttaşlığın genişletilmesine ve önceden devleti pek ilgilendirmeyen birçok faaliyetin, konunun, meselenin devlete bırakılmasına sebep oldu. Bu genişleme ve homojenleşme sonucunda, kendi ulusal devleti üzerinde denetim kurmuş olanlar böyle bir denetimi kuramamış olanlar karşısında çok belirgin, gözle görülür bir üstünlük sağladılar. Farklı kültürel topluluklar adına aracılık görevini üstlenmiş bölgesel iktidar sahipleri dahil olmak üzere çok çeşitli çıkar grupları için de geçerliydi bu. Dolayısıyla devlet iktidarından bir pay koparma ya da ayrı devlet kurma talepleri hızla artarak devrimci eylemlilikleri teşvik etti.

"Milliyetçilik" adını alan iki ayrı fenomen vardı. Bunlardan birine *devlet öncülüğünde* milliyetçilik, öbürüne *devlet kurmaya* çalışan milliyetçilik diyebiliriz. Devlet öncülüğündeki milliyetçilikte yöneticiler, bir yandan tanımlanmış bir ulusal çıkar uğruna saldırgan bir üslupla mücadeleye girişirken, bir yandan da bütün bir ulus adına ve yurttaşların gösterebileceği başka bağlılıkları dışlayarak geniş biçimde tanımlanmış bir yurttaşlıktan taleplerde bulunmaktaydı. Devlet kurmaya çalışan milliyetçilikteyse o anda bir devlet üzerinde kolektif denetimi bulunmayan bir topluluğun temsilcileri, ayrı bir siyasal statü, hatta ayrı bir devlet talebiyle ortaya çıkıyordu. Zaman zaman bu ikisi, toprak talebi şeklinde birbirine karıştı; bu talep doğrultusunda, komşu devletlerde soydaş toplulukların yaşadığı toprakların varsayılan ana devlete bağlanması gerekiyordu. Her durumda bu iki fenomen, devletlerin homojen halklara tekabül etmesi gerektiği, homojen halkların farklı siyasal çıkarları olduğu,

homojen halkların kendi miraslarının tecessümü olan devletlere güçlü bağlılıklar duyduğu, dolayısıyla da dünyanın güçlü bir yurtseverlik duygusuyla birbirine bağlı yurttaşlıklara dayanan ulus devletlerinden oluştuğu düşüncesinde birleşiyordu.

Avrupa'da milliyetçilik, önceden başka hiç örneği görülmemişken 18. yüzyılda ortaya çıkmış değildi. Ulusun diğer bütün bağlılıklardan daha önce var olduğu ve onların önüne geçmesi gerektiği düşüncesinin daha eski, mevcut devletlerin eleştirisinden kaynaklanan bir tarihi vardı (Greenfeld 1990; C.C. O'Brien 1989). Ancak burada asıl mesele, böyle bir düşüncenin nasıl olup da milyonlarca insanın desteğini toplayan bir programa ya da daha çok birbiriyle rekabet halindeki bir dizi programa dönüştüğü ve Avrupa'da yüzlerce devrimci duruma gerekçe oluşturduğudur.

16. yüzyıldaki Protestan Reformu sırasında, özellikle yerel yönetimler ya da prensliklerin müttefik Katolik Papa'ya karşı koyarak feodal beylere meydan okuduğu Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu ve Habsburg topraklarında, dinsel ve siyasal özerklik talepleri çoğu zaman birbiriyle çakışıyordu. Tıpkı sonradan ulusal Protestan kiliselerinin İngiltere, İskoçya, Felemenk ve İskandinavya'da devletleri daha güçlü bir hale getirmesi gibi Rusya, Sırbistan ve Yunanistan'da da yerleşik Ortodoks kiliseleri devlet iktidarına güç kazandırdı. Din, hâlâ devletler içinde yerel dayanışmaya ve siyasal rekabete hizmet etmekteydi. Ancak devrimci taleplerin temeli olarak ortak dil, toprak ve köken mitosu dinden çok daha fazla ağırlık kazanmıştı.

1789'dan başlayarak Avrupalı yöneticiler, ulus adına yurttaşlarından gittikçe daha fazla talepte bulunurken bir yandan da yurttaşların, çıkarlar açısından ulusa öncelik tanımasında ısrarlıydılar. Devletlerin hepsi de, kendilerine bağlı toplulukları homojenleştirmeye ve ulusal bağlılıklarını harekete geçirmeye yönelik normatif endoktrinasyon programları benimsedi; devletler içinde tek tip kültürel yapılar gelişti. Ayrıca devletler, kültürel bakımdan giderek birbirinden daha farklı olmaya, ulusal azınlık sözcüleri ise siyasal

düzlemde ayrı muamele görme ya da ayrı birer devlet haline gelme taleplerini 1789 öncesinde olduğundan çok daha sık dile getirmeye başladılar. 1789'dan sonraki 150 yıllık dönemi sınıf devrimlerinin mükemmel bir örneği saysak da, aslında o zaman bile devlet iktidarına güçlü bir biçimde el koyanlar coğrafi açıdan yoğunlaşmış ezilen nüfuslar adına hareket etme iddiasındaydılar (Luard 1987: 54-58).

Neden gelişip güçlendi milliyetçilik? Çünkü ulusal nüfustan eskisine göre çok daha fazla insan, malzeme ve kaynak sağlanmasını gerektiren savaşlar karşısında Avrupa devletlerini yöneten kadınlarla (çok daha büyük bir ağırlıkla) erkekler, eskisine göre çok daha geniş kaynaklar üzerinde hak iddia etmekte ve çok daha fazla kaynağa kendilerini bağlamaktaydı. Yönetimleri altındaki toplulukları homojenleştirip belli kalıplara sokmayı daha avantajlı bulmuşlardı; bu yönde adımlar attılar, burjuvazi içinde dinsel kimliklere karşı kendi ulusal kimlik tanımlarını yerleştirmede çıkarı olan kesimlerle ittifak kurdular, böylelikle kültürel aracıların gücünü en aza indirdiler ve mevcut bir devlet içindeki hâkim kültüre bağlı olanlarla kültürü hâkim durumda bulunmayanlar arasındaki güç farklılığını genişlettiler.

Yukarıdan aşağı doğru ilerleyen bu geniş ölçekli süreç, devlet öncülüğünde milliyetçiliği oluşturuyor, hanedan çıkarları, dolaylı yönetim, fiili temsil, çok sayıda etnik topluluk arasında aracılık ve geniş bir partikülerizme dayalı, tümüyle farklı bir siyasete daha yeni yeni tanık olmaya başlayan dünyada bunun olağan siyaset olarak görülmesine yol açıyordu. Devlet öncülüğündeki milliyetçilik etnik grupların oluşmasında, harekete geçmesinde ve talepler dile getirmesinde temel etken oldu. Bunu da, halkla devlet arasında karşılıklılık bulunması gerektiği yolundaki güçlü ilkeyi meşrulaştırarak, her grup için kendi devletini denetim altında bulundurma durumunu son derece avantajlı bir hale getirerek (kendi devletini denetim altında *bulundurmamanın* dezavantajlarından söz etmiyoruz), bir devlet içinde, komşu devletlerdeki kültürel çoğunluklara bitişik yaşayan kültürel azınlıklar yaratarak, devletin farklı kültür gruplarına toleransını azalta-

rak ve azınlıkları zorla asimile etmeye çalışarak (bu da yerel aydınlarla burjuvazilerin kültürel aracılık konumları için tehdit oluşturmaktaydı) gerçekleştirdi. Harekete geçme ve direniş biçimleri ulusal nüfusun sınıf bileşimine, kentlilik düzeyine, kültürel bölünmenin derecesiyle çokluğuna ve asimilasyon girişimlerinin ne derece saldırgan olduğuna bağlı olarak çeşitlilik göstermekteydi. Nitekim bütün Avrupa'da, devlet aygıtının denetimini elinde tutan gruplar homojenleştirme ve asimilasyon kampanyaları sürdürürken sadece yaygın bir direnişle değil, siyasal özerklik, hatta bağımsızlık yolunda yeni harekete geçirilen taleplerle de karşılaştılar. Devlet öncülüğünde milliyetçilik, devlet kurmaya çalışan milliyetçiliği doğurdu.

Kolektif Eylem, Mücadele ve Devrim

Dolayısıyla iki milliyetçilik türü, 19. ve 20. yüzyıllarda Avrupa'da kolektif eylemle mücadelenin başlıca zeminlerini oluşturuyordu. Taleplerin dayanaklarıyla çeşitli alanlara özgü ittifak biçimleri siyasal birer araç olarak öne çıktıkça, aynı zamanda tarım ve sanayi kapitalizmi arasındaki bölünme de giderek daha uzlaşmaz bir hale geldi. Sonuçta, hem çıkarlara dayalı devrimler hem ulusal devrimler hem de bu ikisinin bileşimi, 16. ve 18. yüzyıllar arasındaki hanedan devrimleriyle bölgesel devrimlerin yerini aldı.

Devrim konusunda yararlandığımız tanımı hatırlayalım: Çekişme halindeki taraflardan oluşan en az iki ayrı blokun, devletin denetimini ele geçirmek üzere birbiriyle uzlaşması imkânsız taleplerde bulunduğu ve devletin egemenlik alanı içinde yaşayan nüfusun önemli bir bölümünün bu blokların talepleri doğrultusunda bölündüğü bir süreç sonucunda, devlet iktidarının el değiştirmesi. Ayrıca, tam olgunlaşmış bir devrimde iki unsurun ayırt edilebileceğini de bir kez daha vurgulayalım: devrimci durum ile devrimci sonuç. Her ikisi için olası koşullar aşağıda sıralanmıştır:

Devrimci Durum

1 Devletin tamamının ya da bir kesiminin denetimini ele geçirmek için birbirine rakip talepler ileri süren tarafların ya da böyle taraflardan oluşmuş ittifakların ortaya çıkması
2 Yurttaşların önemli bir kesiminin bu talepleri benimsemesi
3 Yöneticilerin, alternatif ittifakı ve/veya onun taleplerinin benimsenmesini önlemede yetersiz ya da gönülsüz olması

Devrimci Sonuç

1 Yönetimdeki kişilerin çekilmesi
2 Devrimci ittifakların silahlı kuvvetleri ele geçirmesi
3 Rejimin silahlı kuvvetlerinin saf dışı edilmesi ya da dağıtılması
4 Devlet aygıtının devrimci bir ittifakın eline geçmesi

1492-1992 yılları arasında Avrupa'nın toplumsal örgütlenmesinde meydana gelen geniş ölçekli değişimler, bütün bu olası nedenlere ilişkin koşullarda da değişiklik yarattı. Örneğin hanedana dayalı devletler zamanında, devlet üzerinde denetim kurmak için birbirine rakip talepler ileri süren taraflar çoğunlukla hükümdarın ölümünden sonra ortaya çıkardı; erkek kardeşler, gayri meşru oğullar, yeğenler, kuzenler ve taht üzerinde hak iddia eden başka kişiler, hükümdarlığın yönetimine ilişkin taleplerini dile getirirdi. Mesele, yurttaşlar içinde herhangi bir kesimin (böyle bir durumda özellikle soyluların), bu taleplere itibar edip etmeyeceği ve rakip bir talebe destek verenlerin onları saf dışı bırakıp bırakamayacağıydı. Ama hanedana dayalı düzen değişirken, bu tür devrimci durum nedenleri de tarihe karışıyordu.

Yine, silahlı kuvvetlerin devrimci ittifaklar tarafından ele geçirilmesi ve rejime bağlı silahlı kuvvetlerin saf dışı bırakılması; büyük feodal beylerin ellerinden ordularının alınması, paralı orduların kaldırılması, sıradan yurttaşların silahsızlandırılması ve merkezi denetim altında daimi ordular

oluşturulmasıyla giderek güçleşti; iktidarın devrimci yoldan el değiştirmesi olasılığı, bir savaşın kaybedilmesi gibi olağanüstü koşullara daha fazla bağlı hale geldi; hükümete bağlı askerlerin saf dışı bırakılması, devrimci durumlar açısından her zamankinden daha fazla önem kazandı. Öte yandan, karşılıklı yardımlaşma kuruluşları, siyasi kulüpler ve başka birlikler içinde örgütlenmiş bir kentli sanayi burjuvazisiyle proletaryanın ortaya çıkması, yurttaşlar içinde önemli bir kesimin devrimci talepler öne sürme ya da böyle talepleri destekleme olasılığını büyük ölçüde artırıyordu. Ekonomi, kültür ve siyasal yapıda gözlemlediğimiz her büyük değişim devrimin gerçekleşme olasılığını ve karakterini etkilemekteydi.

Üstelik, devrimlerin ortaya çıkışını etkileyen değişimler, aynı zamanda genel olarak halk mücadelelerini de yeniden şekillendirdi. Milliyetçiler sık sık gösteriler yapıp kimi zaman devrimci durumlar yaratırken, dinsel nedenlerle harekete geçmiş köylüler bazen yerel beylere saldırıp bazen kraliyet askerlerine cesaretle göğüs gererken, örgütlü radikaller sık sık birleşip rejimi lanetler ve bir anda ayaklanmalara katılırken bütün bu etkiler birbirine karışıyordu. Artık hiçbiri sürpriz değildir bunların. Devrimler, kolektif mücadelelerin bir parçası ve bütünüdür. Kolektif mücadeleyi değiştiren koşulların aynısı, devrimci durumların ve aynı zamanda devrimci sonuçların koşullarını da değiştirmiştir. Bundan sonraki bölümlerde, 1492-1992 yılları arasında Avrupa'nın birbirinden çok farklı üç bölgesinde meydana gelen değişiklikler belgelenip karşılaştırılacak. Felemenk'e (özellikle 1550-1650 yılları arasındaki devrimci mücadelelerine) öncelik verildikten sonra, bu ülkede yaşananlar İber Yarımadası ve Balkanlar'daki olaylarla karşılaştırılacaktır.

3

FELEMENK İLE BAŞKA YERLERDE DEVRİMLER, AYAKLANMALAR VE İÇ SAVAŞLAR

Felemenk: Burjuva Devriminin Anavatanı

1492'de, Burgonya Felemenki'ne giden bir gezgin, dünyanın en canlı ticaret ve kültür manzarasıyla karşılaşırdı. Aynı zamanda da siyasal iktidarın en önemli merkezlerinden birine ayak basmış olurdu; tümüyle kendine özgü bir biçimde bölümlenmiş bir iktidardı bu. İtalya'nın orta ve kuzey kesimleriyle İsviçre'de ve Almanya'nın güneyindeki bölgelerin çoğunda olduğu gibi burada da, belediyeler ve hinterlandlar kâğıt üzerinde hangi büyük siyasi birimlere bağlı olurlarsa olsunlar temel yönetim birimlerini oluşturmaktaydılar. 1492'de, en azından kâğıt üzerinde Felemenk, Burgonya adı verilen birleşik bir imparatorluğa bağlıydı. 1477'de Nancy'de savaşırken ölmeden önce Dük Cesur Charles, kendini sadece Burgonya'nın değil Lorraine'in büyük bir bölümünün, aynı zamanda Flandre, Brabant, Lüksemburg, Holland, Zeeland ve Hainaut'nun da efendisi ilan etmişti. Bu topraklar, Ren, Scheldt ve Meuse (Maas) deltalarını birleştiriyordu. Cesur Charles'ın Felemenk'teki toprakları, yaklaşık olarak bugün Belçika, Hollanda ve Lüksemburg adlarıyla bildiğimiz bölgeyi kapsamaktaydı; ancak çok önemli istisnalar da vardı:

Bugün Kuzey Fransa'yı oluşturan toprakların önemli bir bölümünü kapsamakla birlikte, Friesland (Frizya) ve Groningen ile başka egemenlik alanlarıyla kuşatılmış bağımsız birer piskoposluk olan Overijssel, Utrecht, Liège, Tournai ve Cambrai bu topraklara dahil değildi.

Dil, sosyal politika ve göç konusunda birbirini izleyen mücadelelere rağmen günümüzde Benelüks barış dolu bir bölge olarak tanınır. Bu üç küçük, zengin devletin yurttaşları, mesela bir Yugoslavya'ya göre aralarındaki farklılıkları şiddete başvurmadan çözme eğilimindedir. Ancak bu ülkeleri oluşturan bölgenin daha uzak geçmişine baktığımızda çok sayıda savaş, ayaklanma ve devrimle karşılaşırız. 15. yüzyıldaki Burgonya Felemenk'i, daha o zamandan uzun bir ayaklanma deneyimi kazanmıştır. Ondan sonraki iki yüzyılda Avrupa'nın en büyük devrimci mücadelelerine sahne olmuş ve ardından, hem 18. hem de 19. yüzyıllarda onu izleyen devletlerin tarihinde çatışmalar yine eksik olmamıştır. 1492'den sonraki beş yüz yıl boyunca Felemenk'te devrimci durumların biçim, koşul ve sonuçları açısından büyük değişimler geçirdiği kesindir. Zaten bunları dikkatle incelemeye değer kılan da budur.

Bu bölümde, günümüz Benelüks'ünü oluşturan topraklarda 1492'den 1992'ye kadar meydana gelmiş çok sayıda devrim incelendikten sonra, Avrupa'nın birbirinden çok farklı iki bölgesinde, İber Yarımadasıyla Balkanlar'da gerçekleşen devrimlerin geçirdiği değişimler ele alınacaktır. Dolayısıyla bu bölümde, sermayeye dayalı bir bölgede (Felemenk), zorlamaya dayalı bir bölgede (Balkanlar) ve sermaye eşliğinde zorlamaya dayalı bir bölgede (İber Yarımadası) devrimlerin evrimi karşılaştırılmaktadır. Bu bölgelerin her birinde yerel topluluk, hanedan ve himaye eden-edilen düzeyindeki devrimci durumlardan ulus ve sınıf ittifakı düzeyinde devrimci durumlara geçişe tanık oluyoruz ama bu, zorlama ile sermaye arasındaki çok çeşitli bileşimler sonucunda birbirinden önemli farklılıklar gösteren yörüngelerle programlara göre gerçekleşmiştir. Felemenk'te değilse de İber ve Balkan yarımadalarında, aynı zamanda profesyonel orduların devrimci

durumlara yoğun bir şekilde katılmasının örneklerini görüyoruz.

Bu bölümde üç temel husus ifade edilmektedir. İlk olarak, söz konusu 500 yıl içinde pekişmiş devletlerin ortaya çıkışıyla sonuçlanan süreçlerde devrimlerin karakteri önemli bir değişiklik geçirdi. İkincisi, özellikle söz konusu bölgede sermayenin mi yoksa zorlamanın mı göreli bir ağırlık taşıdığına bağlı olarak, devrimin örgütlenmesi ve gerçekleşme sıklığı Avrupa'nın her bölgesinde önemli farklılıklar gösterdi. Üçüncü olarak da devrimler ve devrimci nitelik taşımayan siyasal çatışmalar bölgeden bölgeye ve dönemden döneme buna paralel bir değişkenlik sergiliyordu. Felemenk'in deneyimi, devrimin devlet oluşumuyla bağlantısı ve dönemden döneme devrimlerde meydana gelen değişimler konusunda bol örnek sağlamakla birlikte, bir bütün olarak Avrupa içindeki bölgesel değişiklikler üzerine ancak birkaç ipucu vermektedir. Bu ikincisini görebilmek için İber ve Balkan Yarımadalarını karşılaştırmamız gerekir.

Cesur Charles'ın küçük bir imparatorluk kurma projesi, Nancy'deki çarpışmayla birlikte sona erdi; Fransız ordusuyla ittifak halindeki İsviçre mızraklı piyadesi, Charles'ın süvarilerini durdurup topçu birliklerini ele geçirmişti. Üstelik Charles'ın ülkeyi uzun süre yönetebilecek bir erkek vâris bırakmadan ölüp gitmesiyle bu yarım krallık daha da fazla parçalandı; Burgonya bölgesi tekrar doğrudan Fransız tahtına bağlanırken Lorraine, Fransa'ya bağlı bir düklük olarak yeniden kısmi özerklik kazandı ve kıyı eyaletlerinin yöneticileri de Charles'ın kızı Marie'nin liderliği altında toplandılar. Charles'ın kuvvet kullanarak bir araya topladığı eyaletlerin, merkezi otoriteye karşı bir dayanışma sağlama yeteneğinin bulunduğu görülüyordu; ama bunu hiçbir zaman olumlu bir işbirliğine yönelik amaçlarla kullanamadılar. Bu noktadan itibaren de Felemenk eyaletleri, birbiriyle çatışan iki isteğin farkına vardı: Bir yandan, uluslararası bağlantıları sayesinde kendilerini işgalden koruyacak bir hükümdara sahip olma; diğer yandan, ticari ve bölgesel konularda daha geniş bir hareket serbestliğini koruma. Güçlü bir yöneticinin bu-

lunmadığı 1477 yılı boyunca Felemenk Genel Meclisi *(Staten-Generaal)* kendi inisiyatifiyle toplandı, seçmen kentlerle eyaletlerin haklarını ifade eden bir Büyük İmtiyaz'ı yasalaştırdı, geçici (ilke düzeyinde temsili olsa da) bir yönetim konseyi oluşturdu ve resmi yazışmalarda Felemenkçe kullanılması için bir kararname çıkardı. Bir yandan da Meclis, Marie'yi, Gent'te (Ghent) nezaket kurallarına uygun ama sıkı bir ev hapsinde tutuyordu.

On dokuz yaşındaki Marie, Fransızların işgal tehdidi ve Genel Meclis'in baskısı karşısında, bir süre sonra Habsburg topraklarının vârisi Maximilian'la evlendi. Yorklu Margaret (Cesur Charles'ın üçüncü karısı ve Burgonyalı Marie'nin üvey anası) İngiltere Kralı IV. Edward'ın kardeşiydi; onun araya girmesiyle 1481'de İngiltere'yle resmi bir ittifak kuruldu. Dolayısıyla genç bir kadının kendi mirasını güvence altına alma çabası ulusların kaderini şekillendirmiş oluyordu. Fransa'yla savaş ve bölgesel iktidar sahipleriyle mücadele 15 yıl daha devam etti; 1483'te Maximilian, Gent ve Brugge'yle (Bruges) uzun zamandır süren bir savaşın içindeydi. Yine de 1492'ye kadar Habsburglar, yerleşik genel valilerin yönetiminde bulunan bölgelerin çoğunu kendi denetimlerine aldılar. Son büyük asi Kleveli (Kleef) Philip de aynı yılın ekim ayında direnmeyi bırakıp Fransa'ya gitti. Yirmi-otuz yıl kadar Felemenk'in büyük bölümünde bir ölçüde kendine özgü bir yapı ve birlik sağlandı. Bağımsız Burgonya dağılmış olabilirdi ama artık Habsburg topraklarının nispeten istikrarlı bir parçası ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğunun yakın müttefiki olarak varlık gösteren Burgonya Felemenk'i vardı.

Bu parça sadece tutarlı değil, zengindi de. İşçileri İspanya'yla İngiltere'den gelen yünü dokur, yaptıkları kumaşı bilinen dünyanın büyük bölümüne satarlardı. Tüccarları, kârlı Baltık ticaretinin hâkimiydi. Hint Okyanusunda ticareti ele geçirmek için İspanyol ve Portekizli meslektaşlarıyla rekabet etmeye başlıyorlardı. Hugo Grotius, 1609'da denizlerde özgürlük üzerine kaleme aldığı meşhur incelemesine şu alt başlığı koymuştu: *Felemenklerin Doğu Hindistan Ticaretine*

Katılma Hakkı. Felemenkler bu ticarette daha yeni yeni önemli bir taraf durumuna geliyor görünse de, kentleri çoktandır bütün dünyanın antreposu olmuştu.

Ticarete dönük verimli bir tarımı, yaygın ulaşım ve haberleşme ağları, hızlı su taşımacılığı ve küçük ölçekli ama sağlam bağlantılara sahip bir dokuma üretimi bulunan Felemenk, kapitalizmle Rönesans'ın birleşmesinin özeti gibiydi. Kim demiş Rönesans, esas olarak İtalya'nın kuzeyinden başlayıp Alpler'i dolaşarak Felemenk'e uzanan kentsel bölgeleri anlatır diye? 15. yüzyıl boyunca Rönesans'ın canlılığı kuzeye kaymıştı. Zaten 1492'ye doğru Hieronymus Bosch, Sebastian Brant, Hans Memling, Gerard David ve Quentin Metsys de başyapıtlarını Burgonya Felemenk'i'nin kentlerinde ya da bu kentlerin çevresinde tuvale döküyordu. Dönemin ileri gelenlerini gösteren portrelerinden ve dinsel resimlerde bağış sahiplerini diz çökmüş, dini bütün kişiler olarak tasvir etmelerinden de çoğunlukla anlaşıldığı gibi, kültüre duyarlı zengin soylular ve burjuvazi içinden kendilerine birçok hami bulmuşlardı. Felemenk'in toprak sahibi soyluları, önde gelen kilise adamları, kentli oligarşi mensupları ve özellikle de kentli tüccarların hepsi birden Avrupa'nın sermaye ve ticaret dünyasında büyük bir güç kazanmıştı.

Bölgenin büyük kısmında sıradan insanların günlük işlerinde, sonradan bir araya gelerek Felemenkçeyi oluşturan lehçeler kullanılıyordu. Ancak Flandre'da ve Brabant'ın güneyinde soylular arasında Fransızca yaygındı; onların burjuva komşularıyla kuzeydeki akrabaları ise idari ve entelektüel söylemin gerekleri doğrultusunda Latinceden Felemenkçeye geçmekteydi. Yaklaşık olarak Aachen'dan (Aix-la-Chapelle) Calais'ye kadar uzanan hattın güneyinde sıradan halk çoğunlukla Fransızcanın çeşitli biçimlerini, özellikle de Valoncayı konuşuyordu. Dilbilimsel coğrafyada Felemenk'in güneyinde Fransa'ya doğru belirgin bir yönelim ve dil konusunda daha yoğun bir siyasal bölünme söz konusuydu. Anvers'de (Antwerpen) ve daha kuzeyde ise İngiltere'yle bağlar öne çıkıyordu; Felemenk-İngiliz ticareti genişleyip İngilizlerle hanedan bağlantıları arttıkça, bu bağlar da daha temel

bir nitelik kazandı. Kuzeyle güney arasındaki bölünmelere rağmen, bol miktarda mal, sermaye, insan ve bilgi akışıyla bütün Felemenk kentleri birbirine sıkı biçimde bağlanmıştı. Üstelik tüccarları da çoğunlukla biraz Fransızca veya İngilizce biliyordu ve Felemenk-İskandinavya-Güney Almanya üçgeninin oluşturduğu bölgede *lingua franca* olan Aşağı Almancaya aşinaydı. Bütün bunlar, Burgonya Felemenk'ini Avrupa'nın büyük kesişme noktalarından biri haline getirdi.

Yaygın ticaret ağlarıyla tarımsal hinterlandları düşünüldüğünde, 1492'nin nüfusu 10.000 ve üstünde olan Avrupa kentleri, kıtanın yaşantısında önemli bir yer sağlamıştı; bir bütün olarak Avrupa'da böyle kentlerin sayısı 150'yi biraz geçiyordu. Yüzyılın sonunda, nüfusu 10.000 ve üstünde olan Felemenk kentleri arasında Amsterdam, Anvers, Bois-le-Duc, Brugge, Brüksel, Delft, Dordrecht, Gent, Gouda, Groningen, Haarlem, Leiden, Leuven (Louvain), Liège, Lille, Maastricht, Mechelen, Möns (Bergen), Nijmegen, Tournai (Doornik), Utrecht, Ypres (Ieper) ve belki Valenciennes yer alıyordu. Ondan bir yüzyıl önce Gent'le Brugge, büyük bir ticaret sisteminin çekirdeğini oluşturmuştu. Anvers daha yeni yeni öne çıkıyordu. Şimdi kuzeyde, Amsterdam çevresinde her zamankinden daha hızlı bir biçimde bir kent öbeği oluşmaktaydı. Bir bütün olarak Burgonya Felemenk'i, kıta topraklarının yüzde birine eşit büyüklükte ve kıta nüfusunun da 25'te birini barındıran bir bölgeye Avrupa kentlerinin neredeyse altıda birini sıkıştırmış durumdaydı; bölge nüfusunun yüzde 18,5'i, nüfusu 10.000 ve üstündeki kentlerde oturuyordu ve bu, o zamana dek Avrupa'nın herhangi bir büyük bölgesinde ulaşılan en yüksek orandı (de Vries 1984: 39; ayrıca bkz. Prevenier & Blockmans 1985: 392).

Felemenk'te Siyasal Mücadele

Bu kadar yoğun bir kentleşme karşısında bölgede siyasal egemenliğin ileri düzeyde parçalanmış, burjuvazininse taleplerinde dayatıcı ve nüfuzlu bir konumda bulunmuş olmasını bekleyebiliriz. Zaten öyleydiler; hem de Burgonya yönetimi-

nin etkisine rağmen Burgonya döneminin kentlileri, nüfuzlarını kentlerden hinterlanda doğru genişletmeye ama yüksek otoritelerin kendi kentleri üzerindeki iktidarlarını geçici olmanın ötesinde pekiştirme çabalarına da karşı koymaya çalışıyorlardı. Onların yetkinleştirdiği çokmerkezli yönetim biçiminde temel birim, yerel oligarşilerin yönetimindeki belediyelerle bunlara bağlı bölgelerdi; eyaletler, belediyelerden oluşmuş birer federasyon işlevi görüyor, bölgede devlet ancak belli belirsiz bir varlık gösterebiliyordu. Ayrıca eyaletler düzeyinde, Holland (kuzeyin en önemli eyaleti) kentlerinde yaşayanlar geleceğe dönük belli vergi gelirlerinin güvencesindeki tahvillere *(renten)* dayalı bir kamu finans sistemi kurmuştu. Bu sistem, Felemenk'in büyük bölümünde ucuz ve güvenilir bir kamu kredisinin temelini oluşturdu. Giderek gelişen ticaret üzerindeki vergiler, Fransa'yla İspanya gibi sıkı monarşilerde çokça görülen iflas ve paranın değerini düşürme gibi kestirme yollara Felemenklerin itibar etmeyeceği anlamına geliyordu. Felemenk para sistemi, Felemenklerin savaşlarını hızla ve etkili bir şekilde finanse etmesini sağladı; 1689'da Oranjeli Willem (William of Orange) İngiltere kralı olduğunda da Britanya için bir kamu finans modeli oluşturdu (Tracy 1985; 't Hart 1989, 1990, 1991).

Tek güçlük, Burgonya dükleri gibi yabancıların bu refah bölgesini kendi hanedanlarına ilişkin amaçlar doğrultusunda ele geçirip yönetme girişimlerini sürdürmesiydi; oysa kentlerin halkı, toprak sahibi büyük güçlerin, kendilerini saldırıdan ve işgalden koruyacak bir güvence sağlamasından başka şey istemiyordu. Üstelik, işgal dönemleri dışında kentler, ikili amaçlara yönelik kendi filoları ve kent milisleriyle yetinirken, yabancı prenslerin tipik bir isteği de yerel kaynaklar pahasına profesyonel ordular toplayıp finanse etmekti. Hanedan mensupları askeri gücü örgütleyip kullanmakta, tüccarlarsa ticareti korumakta uzmanlaşmıştı. Prenslerle kentlerin halkı, birbiriyle çatışan amaçlar doğrultusunda çalışıyordu.

Sonuç olarak da 1477-1847 yılları arasında bu ticaret bölgesi, arka arkaya ayaklanmalara ve bir dizi devrime sah-

ne oldu; ondan sonra da bu karışıklık, ancak çekişmeli ama nispeten sınırlanmış bir liberal burjuva siyasetiyle yatışacaktı. 15 ve 16. yüzyıllar mücadelelerle kaynadı. Mesela 1484'te Maximilian, bütün yabancı tüccarların Brugge merkezini terk etmesi için emir vererek varsayımsal tebaası üzerinde baskı kurmaya çalıştı. Bunun üzerine Brugge liderleri Maximilian'ın düşmanlarıyla ittifak kurdular. 1488'de, Kleveli Philip önderliğindeki isyancı kuvvetler, dört ay süreyle Maximilian'ı Brugge'de rehin tutarak Flandre'ın yönetimini bölge soylularıyla karısı Marie'den oluşan bir naipler konseyine bırakmaya zorladılar.

Bu sefer, Maximilian tekrar iktidarı ele geçirdi. 1490'larla başlayan 30 yıl boyunca Flandre ve Burgonya Felemenk'i, ekonomik açıdan büyürken siyasal olarak da yeniden yapılandı; bu arada, egemenlikleri hâlâ ciddi biçimde tartışma konusu olan Gelderland'la (Guelders) Frizya (Friesland) dışında hiçbir yerde Habsburg yönetimine karşı ayaklanma olmadı. 1492'den ileriye bakan bir gözlemci, Felemenk'in bir başka imparatorlukla daha bütünleşmesini doğru biçimde öngörebilirdi: Roma döneminden beri Avrupa'nın gördüğü en büyük imparatorluktu bu; kuruluşunda fetihler kadar evlilik ve mirasın da büyük rolü olan Habsburg İmparatorluğu. Marie'yle Maximilian'ın oğlu olan Yakışıklı Philippe (Felipe), Aragon Kralı Fernando ile Kastilya Kraliçesi Isabel'in kızı Juana'yla evlendi. Juana, bundan sonraki yaşamının büyük bölümünde deli olduğu gerekçesiyle kilit altında tutuldu ama daha önce doğurduğu Lüksemburglu Karl (Gentli Karl olarak da anılır; Carlos adıyla İspanya Kralı), sonunda Kutsal Roma-Germen İmparatoru V. Karl (Şarlken) adıyla bütün Habsburgların başına geçecekti. Karl, hiçbir direnişle karşılaşmadan kurmuş değildi iktidarını; mesela 1539'da Gent yönetimi, hiçbir zaman rıza göstermemiş oldukları askerlik hizmetinin yerine imparatorluk vergileri konmasına karşı halktan da geniş bir destek sağlayarak başkaldırdı. Yeterince makul bir şekilde, para yerine asker vermeyi öneriyorlardı.

Oysa Karl, gönülsüz tebaasından toplanmış birliklere güvenmektense kendi ordusunu kurmak için para toplamayı

tercih etmekteydi. Kısa bir süre içinde büyük bir kafilenin başında İspanya'dan Felemenk'e döndü ve yanında getirdiği yaklaşık 5.000 askerle muhaliflerini ezdi. Sonuçta Karl, ayaklanmacılardan dokuzunu astırdı, kentin ayrıcalıklarını geri aldı, çan kulesinden çanını kaldırttı, Gent'in ağır silahlarına el koydu, kapılarını kırdırdı, hendeklerini doldurarak kapattırdı, kente bir kraliyet garnizonu getirtti... ve parasını topladı. Ancak Karl ile birlikleri her yere birden yetişemezdi; çoğu zaman İmparator, direnişler karşısında müzakere masasına oturmak zorunda kalıyordu.

1548'de Karl, Felemenk eyaletlerini bir bütün halinde imparatorluğun Burgonya Çevresi'ne kattı. Tipik Karl yönetiminde yakın bir kadın akraba Felemenk genel valiliğini üstlenmişken, her eyalette de merkezi iktidarı temsil eden bir vali (*Provolar;* sözlük anlamı *vekil* ya da "devleti devam ettiren") bulunuyordu. Felemenk doğumlu ve anadili Felemenkçe olan Karl, 1555'te tahttan çekilinceye kadar bölgenin soyluları ve burjuvazisi üzerinde Madrid'den denetim kurmayı başardı. Ardından, İspanya'da doğmuş olan oğlu II. Felipe iktidara geçti ve yeni mücadeleler başladı.

Felipe yönetiminde kuzeydeki kentlerde yaşayanlar, daha önce Alman komşularının yaptığı gibi kitleler halinde Protestanlığı, özellikle de Kalvenci biçimini benimsiyordu. Katolik Avrupa'nın İspanya'yla İtalya dışında kalan kesimlerinin çoğunda, Protestanlığın şu ya da bu biçimi büyük bir halk desteği sağlamış, mesela Polonya, Litvanya ve Livonya'da birçok insan 16. yüzyıl başlarında Protestan olmuştu. Ama bu din değiştirmenin ne kadar kalıcı olacağı, otoritelerin işbirliğine ya da en azından tolerans göstermesine bağlıydı; Protestanlığın etkili olduğu alanlardan Polonya'yla Livonya'da sadece Estonya ve Finlandiya ağırlıkla Protestan kaldı. 16. yüzyılda kalabalık gruplar halinde Kalvenciliği benimseyen Fransız halkı, 17. yüzyılda yeniden Katolikliğe döndü ya da döndürüldü. 1524-26 Köylü Savaşı kanlı bir yenilgiyle sonuçlanmasaydı, Almanya'nın güney ve orta kesimlerinde daha fazla bölge Protestan kalırdı.

Bir bütün olarak Avrupa'da, ağırlıkla Kutsal Roma-Germen İmparatorluğuyla Habsburg iktidarının çakıştığı bölgelerde halk, kalıcı bir biçimde Katolik Kilisesi'nden kopup Protestan oluyordu; öte yandan İskandinavya'yla İngiltere'deki yöneticiler, kendi Protestanlık versiyonları olan devlet kiliselerini de kurumsallaştırmıştı. Zwingli bağımsız köylü toplulukları içinde "yerel topluluk düzeyinde" ayrı bir harekete önderlik ettiyse de, bir bütün olarak Protestanlık asıl gücünü kentlerden ve toprak sahibi soyluların nispeten güçsüz olduğu hinterlandlarından sağladı: O ölçüde de hareket, imparatorluğa ve soyluluğa bağlı otoritelerin ittifakına karşı boğulmuş bir devrim niteliği taşıyordu (Blickle 1987; Wuthnow 1989: 52-82). Orta Avrupa'nın önemli kesimlerinde, Lutherci, Zwinglici ya da Kalvenci kentli oligarşiler güçlü halk hareketleriyle ittifak kurdu (Brady 1985).

1967'de Guy E. Swanson, Reform Hareketi üzerine önemli bir kitap yayımlamıştı. Kitap, bu konudaki akademik tartışmalarda kısa sürede gündem dışı kaldı; çünkü hiç kimse onunla ne yapacağını bilmiyordu. Teorisini büyük ölçüde Émile Durkheim'ın fikirleri üzerine kuran Swanson, halkın tercih ettiği dini anlayışların büyük ölçüde otoriteyle yaşadıkları ilişkilere bağlı olduğunu öne sürüyordu. Daha önceki bir çalışmasında Swanson, okur-yazar olmayan çok çeşitli topluluklarda ilahiyatla otorite yapısı arasındaki ilişkileri incelemişti. 1967 tarihli kitabındaysa Avrupa'daki 41 yönetim birimini ele alıyordu; bunlar, 10 Alman eyaleti, 13 İsviçre kantonu, Katolik Avrupa'daki diğer büyük devletlerin çoğu, birkaç küçük devlet ile İskoçya'nın ayrı ayrı ele alınan Highlands ve Lowlands bölgeleriydi. Bu ilişkiler, aşağıdaki şemada gösterilmişti:

Türü	*Tanımı*	*Beklenen Dinsel Sonuç*
yerel ilişki	yönetici, doğrudan siyasal bünyeyi temsil eder (Appenzell, Floransa, Fribourg, Glarus, Polonya, Schwyz, Untcrwalden, Uri, Venedik, Zug)	Katolik
merkezci	yönetici, tek iktidar sahibidir (Avusturya, Bavyera, Berg, Fransa, İrlanda, Jülich, Luzern, Portekiz, İskoçya Highlands, Solothurn, İspanya)	Katolik
sınırlı merkezci	vali, diğer otoritelerle iktidarı bir ölçüde paylaşır (Brandenburg, Danimarka, İngiltere, Hesse, Prusya, Saksonya, İsveç, Württemberg)	Anglikan/ Lutherci
dengeli	vali ile halkın temsilcileri arasında iktidar dengesi (Bohemya, Cenevre, Macaristan, İskoçya Lowlands, Transilvanya, Kleve, Mark)	Kalvenci
heterarşik	özel çıkar gruplarının temsilcileri iktidardır (Basel, Bern, Schaffhausen, Birleşik Eyaletler, Zürih)	Kalvenci

Yürütmenin başı, temsilci meclisler ve temsil edilen özel çıkar grupları arasındaki ilişkilere temel niteliğini kazandıran otorite yapısıdır. Siyasal bir birimin (resmi din bulunmaması durumunda) belli bir dinsel kategoriyi kalıcı biçimde benimsemesi ya da nüfusunun en azından yüzde 60'ının 18. yüzyıl sonu itibariyle o dini seçmiş olması durumunda Swanson, söz konusu siyasal birimi dinsel kategoriye yerleştirmiştir. Swanson'ın kriterleri, 16. yüzyılın sonradan ağırlıkla Protestan bir devlete dönüşen büyük siyasal birimlerinde (örneğin

Estonya), ayrıca Protestanlığın önemli ilerlemeler sağladıktan sonra resmi baskılar karşısında gerilediği bazı büyük 16. yüzyıl devletlerinde (örneğin Polonya-Litvanya) Protestanlaşmış alt birimleri kapsamıyordu. Swanson'ın sınıflandırmasına göre sadece Appenzell'le Glarus (buralarda nüfusun büyük çoğunluğu, yöneticinin doğrudan siyasal bünyeyi temsil etmesine rağmen Zwinglici ya da Kalvenci inançları benimsemişti) onun teorik beklentilerine uygun düşmemişti.

Swanson'ın tanımlarıyla değerlendirmelerini baştan savma bir şekilde ele alıp karşılaştırdığı birimlerin heterojen olduğu yolunda eleştirilerde bulunmak kolaydır. Sözgelimi Fransa, İrlanda ve İskoçya Highlands'de olduğu gibi anayasal ilke gereği bile olsa yöneticinin ne ölçüde tek iktidar sahibi olduğu son derece tartışmaya açıktır. Ancak yürütmenin başı, temsilci meclisler ve temsil edilen özel çıkar grupları arasındaki ilişkileri yeniden gözden geçirince, siyasal birimlerin yine benzer kümelenmeler oluşturduğu görülecek ve bu kategoriler arasında dinsel yönelim açısından çarpıcı farklılıklar ortaya çıktığı anlaşılacaktır. Swanson'ın, dinle rejim arasındaki ilişkiye getirdiği Durkheim'cı *açıklama* için ne düşünürsek düşünelim, aradaki *bağıntı* etkileyicidir.

Swanson'ın bulguları üzerine bir yorumda bulunmak istiyorum. Kentli özerk oligarşilerle güçlü hükümdarlar Katolik ortodoksluğa sarılmış, soyluların ve burjuvazinin ciddi rekabetiyle karşı karşıya olan hükümdarlar sarayın denetimindeki devlet kiliselerinin mali ve siyasi gücüne sırtını dayamış, ne kadar dolaylı biçimde de olsa halkın güçlü bir söz hakkına sahip olduğu rejimlerse Kalvenciliğe ya da Zwingliciliğe yönelmiştir. Rakip Protestan inanışlar ilahiyat açısından pek farklılık göstermiyordu; asıl mesele, kiliseleri kimin yöneteceği ve nasıl yöneteceğiydi. Özetle, Protestanlığın daha radikal biçimleri, Katolik Avrupa'nın büyük bölümünde, özellikle de ticari kapitalizmin gelişmiş olduğu bölgelerde halk arasında muazzam bir güç sağladı; ülkelerin fiilen Protestan olup olmayacağı ya da öyle kalıp kalmayacağıysa yönetici sınıfların burjuvalarla işçilerin taleplerini susturmayı mı, yoksa onlarla işbirliğine gitmeyi mi seçeceğine bağlıydı.

Bu ölçüde de, popüler Protestanlık yönündeki kitlesel dönüşüm demokratik bir dürtüden kaynaklanıyordu.

Bunu yeterince açık biçimde gören II. Felipe, 1559'da şöyle demişti: "Din değişimi ancak cumhuriyet doğrultusunda bir hareketin eşliğinde olur ve zenginlerin mallarına saldırmak için sancağının rengini değiştirenler de ancak yoksul, aylak ve serseri kimselerdir" (Van Kalken 1946: 241). Bu formül (güçlü kent + zayıf soyluluk = Reform), Felemenk'te Protestanlığın coğrafi dağılımına tam uyuyor. Güneye indikçe, toprak sahibi güçlü bir soyluluk, soylularla kilise adamları arasında kuvvetli bağlar ve daha kapsamlı imparatorluk denetiminin etkileşimiyle ortaya çıkan bileşim, Reform lehine kalıcı bir zanaatkâr-burjuva ittifakının şansını azaltmaktaydı. Anvers 1540'larda Kalvenciliğin kalesi haline geldiyse de, güneyliler genellikle Katolik etki alanı içinde kaldılar. V. Karl'ın, kendi dinine, dolayısıyla da en azından dolaylı biçimde kendi yönetimine yönelik saldırıları sınırlandırma çabalarına rağmen, kuzeyliler kitleler halinde Protestanlığı benimsedi. 1559'da Felipe, piskoposlukların sayısını artırıp piskoposluk kurma yetkisini bölgesel soyluların elinden alarak Katolikliğin konumunu güçlendirmeye çalıştıysa da, bu çabası Katolik feodal beylerle kilise adamlarının direnişinden başka sonuç doğurmadı; oysa bunlar, başka koşullarda Protestanlara karşı Felipe'nin yanında yer alma eğilimindeydiler.

Savaşlar devam etti. Genel Vali Parmalı Margarete'yle (II. Felipe'nin gayri meşru kardeşi) danışmanı Kardinal Granvelle, bir kararname çıkartarak İspanyol garnizonunu desteklemek üzere düzenli vergiler koyduğunda ve heretiklere karşı fermanlar çıkarıp Engizisyon kurma tehdidinde bulunduğunda, soylulardan oluşan bir ittifak (Breda ittifakı), dini özgürlüklerin sözcülüğünü üstlenmişti. Bu arada, kuzeyde Frizya'ya kadar olan dağınık bölgelerin yanı sıra Flandre'ın dokumacılık bölgelerinden de halk, Katolik kiliselerini basıp yağmalamaya, kutsal tasvirleri parçalamaya başladı. 1567'de Felipe, Alba Dükü komutasında bir İspanyol ordusunu bölgeye gönderdi; Dük, hiç vakit geçirmeden muhalefeti bastırdı ve halk ayaklanmalarına karşı koymuş olan

Egmont'la Hoorn da dahil olmak üzere büyük soyluları idam etti. Sonraki iki yılda Alba'nın Asayiş Konseyi, neredeyse 8.000 zanlıyı idama gönderdi (van Kalken 1946: 251). Sonradan Felemenklerin Seksen Yıl Savaşı adını verdiği, günümüz tarihçilerininse Felemenk Ayaklanması diye andığı bir dizi çatışma işte böyle başladı.

Büyük soylulardan bir diğer Oranjeli Willem, Alba geldiğinde kaçmıştı. Sonradan Felemenk'i ele geçirdiyse de, Alba'nın üstün kuvvetleri karşısında geri çekildi. Ardından Alba'nın, orduya destek sağlamak üzere yeni vergiler koyması yüzünden soylularla burjuvazi ittifak kurarak bir ayaklanma daha çıkardı. Deniz Dilencileri adı verilen isyancı güçlerin 1572'de Brill'i ele geçirmesiyle birlikte, başta kuzey eyaletleri olmak üzere Felemenk'in büyük bölümünde İspanyol hâkimiyetine karşı direniş başladı. O zamandan sonra da Felemenk'in kıyı bölgeleri yakın denizlerde egemenliği kimseye kaptırmadı. Karadaysa durum farklıydı; Alba olsun, sonradan onun yerine geçen Requesens olsun, askerleri iyi dövüştüğü sürece düşmanı yenip isyancı kentleri ele geçirmeyi başarıyordu. Ama ürkütücü bir sorun vardı karşılarında: İspanya, ordularına ücret ödeyip malzeme alacak kadar para göndermiyordu. Bu yüzden gerekli kaynak ve malzemeyi yerel halktan toplamaya çalıştılar; bu da, ücretini alamamış paralı askerlerin tam kentleri yağmalayıp toprağın ürünleriyle yaşamaya başladığı bir anda, yeni direnişlere sebep oldu. Örneğin 1574'te Requesens'in birlikleri Nijmegen yakınlarında Nassaulu Heinrich'le Ludwig'in birliklerini yenilgiye uğratıp her iki komutanı öldürdüyse de, Requesens bu zaferi sonuna kadar götüremedi; çünkü 28 aydır ücret alamayan İspanyol birlikleri isyan çıkarmıştı.

İspanyollar 1576'da Anvers, Maastricht, Gent ve başka birçok yeri yağmaladıktan sonra, bütün eyaletler Gent Uzlaşması'na katılarak İspanyolları ülkeden kovma amacıyla ilk kez çabalarını birleştirdiler. Uzlaşma, başka hükümlerin yanında 15 eyalette Protestanlara sınırlı bir tolerans sağlıyor, ayrıca Holland'la Zeeland'a Protestan hegemonyası getiriyordu. Her ne kadar bu dönemden yirmi yıllık savaş diye

söz etsek de, o sırada Burgonya Felemenk'i derin bir devrimci durumun içindeydi artık. Holland eyaleti, 1572'yi geçirmeden açık bir ayaklanmaya girişmişti. Ama devrimci sonuç elde edilip edilmeyeceği henüz belli değildi.

Requesens'in yerini alan Avusturyalı Don Johann, ayaklanmayı tümüyle bastıramadı ama 1578'den 1592'ye kadar vali olan Parma Dükü, güney eyaletlerini hem silah zoruyla hem de eski haklarına saygı gösterileceği vaatleriyle geri aldı. Ayaklanmacılar arasında ittifakın böyle parçalanması üzerine Kuzeyliler Brugge, Gent ve Anvers gibi güney kentleriyle ittifak halinde Utrecht Birliğini kurdular (1579). Sonraki adımlarda II. Felipe'nin otoritesini tanımayarak (1581), Kalvenci olan Oranjeli Willem'i *Provolar* ilan ettiler. *Provolar*'ın temel işlevi, kimliği belirsiz bir egemen adına genel valilikti. Egemen, kimilerine göre Genel Meclis, kimilerine göre tek tek kentler ve eyaletler, bir avuç insana göre de bir bütün olarak Felemenk halkıydı. Ayaklanan eyaletler, Fransız ve İngiliz saraylarında birkaç sonuçsuz deneyim yaşadıktan sonra, hem güçlü bir uluslararası konumu olan hem de eyaletlerin kısıtlayıcı koşullarını kabul eden bir yönetici bulmayı başaramadılar. O kritik yıllarda liderlerin ortaya koyduğu siyasal yapı, iktidarı doğru icraat göstermesine bağlı olan bir yöneticinin eşgüdümü altında kent devletlerinden oluşmuş bir konfederasyona yaklaşıyordu; bir tür cumhuriyetti bu. *Provolar*, kral değildi.

Ancak, iktidarı ne kadar tartışma götürür durumda olsa da Oranjeli Willem, II. Felipe'nin gözünde hâlâ düşmandı. Öyle ki 1580'de Felipe, Willem'i lanetleyerek aşağıdaki hükümlerle mülklerine el konmasını öngörüyordu:

> Bu amaca tez elden ulaşılabilmesi ve halkımızın bu tiranlıkla baskıdan daha çabuk kurtarılabilmesi için, ayrıca erdemi ödüllendirip suçu cezalandırma arzusuyla, bir Kral ve Tanrı'nın hizmetkârı olarak söz veriyoruz ki ister tebaamızdan biri ister bir yabancı olsun, böylesine bir iyi niyet ve bize hizmet etme, halkın yararına çalışma yönünde böylesine kuvvetli bir arzu duyan biri çıkar da bize mukadder kılınan işi görür ve bizi bu vebadan

> kurtarır, Oranje'yi ölü ya da diri olarak bize teslim eder, hatta onu huzurumuzda öldürürse, bu görev tamamlanır tamamlanmaz kendisine ve vârislerine, kendi tercihine göre toplam 25.000 altın kron nakit veya bu değerde toprak vereceğiz. Bu kişi, kanunlara göre suç olan herhangi bir fiili işlemiş veya herhangi bir şekilde kanunlara karşı gelmiş bulunuyorsa, şu andan itibaren affedileceğine söz veriyoruz. Ayrıca bu kişinin soylu olmaması durumunda, gösterdiği yiğitlikten ötürü kendisine soyluluk unvanı bağışlayacağız. (Rowen 1972: 79)

Ödül için şansını deneyen iki kişi çıktı: Bunlardan ilki 1582'de Willem'ı ağır biçimde yaraladıktan sonra ikincisi Balthasar Gérards, Delft'te onu öldürdü. Bu olay 1584'te, Felipe'nin cinayete davetiye çıkarmasından dört yıl sonra gerçekleşmişti.

Willem'ın öldürülmesiyle Felemenkler yenilmiş olmuyordu. İngiliz askeri yardımından (İngilizlerin 1588'de İspanyol Armadası'nı darmaduman etmesi çok önemli bir andı) ve İspanya'nın o ara Fransa'yla da savaşta olmasından yararlanan Nassaulu Maurits ile ona bağlı Felemenk kuvvetleri, İspanyolları püskürttü. Sonunda, artık Birleşik Eyaletler adını almış bulunan bölge 1609'daki ateşkesle *de facto* bağımsızlık kazanmış oluyordu. Ondan çok daha önce İngiltere'yle Fransa, kendi bilinen çıkarları doğrultusunda eyaletleri bağımsız devlet olarak tanımıştı. Ancak Felemenk Cumhuriyeti, bağımsız bir devlet olarak uluslararası alanda ancak Vestfalya Antlaşmasıyla (1648) tanındı.

Galip gelen ittifak, çoğu zaman olduğu gibi özellikle de zafer iyice kesinleştikten sonra kendi içindeki bölünmeleri önlemede etkisiz kaldı. Ateşkesten antlaşmaya kadar geçen süre içinde, Kalvenci Kilise'nin yetkileri konusundaki derin bir bölünme, Holland Toprakları Yöneticisi Johan Van Oldenbarnevelt'in yargılanıp idam edilmesine, uluslararası hukuk teorisyeni ve Oldenbarnevelt'in taraftarı Hugo Grotius'un da ömür boyu hapis cezasına çarptırılmasına yol açtı. 1648'deki barış antlaşmasından sonra, Felemenk Reform Kilisesi tıpkı Anglikan Kilisesi gibi çoğu eyalette resmi kilise durumuna geldi. Bu arada Felemenk nüfusunun Katolik ve Yahudi olan

ya da resmi kilisede ibadet etmeyen üçte birlik bölümü yüksek devlet görevlerinden men edildi.

Seksen Yıl Savaşı veya onun bir bölümü devrim olarak nitelenebilir mi? Hiç kuşkusuz devletin denetimi, silahlı mücadele sonucunda el değiştirmiş, bu süreçte çekişme halinde olan en az iki farklı taraf devlet üzerinde denetim kurmak üzere birbiriyle uzlaşmaz talepler ileri sürmüş, devletin egemenlik alanı içinde yaşayan nüfusun önemli bir bölümü bu bloklardan birinin ya da diğerinin taleplerini benimsemişti. Bizim kriterlerimize göre, 1567'den 1648'e kadar yaşanan karışıklıklar içinde en az bir tane devrim olduğu açıktır. Zaten eğer sadece bir duraklama yaşanmış ve sadece iki muhalif blok ortaya çıkmış olsaydı, Felemenk Ayaklanmasının analizi ne kadar basit olurdu! Ayaklanma boyunca resmi özerklik taşıyan 17 ayrı egemenlik alanı gelişti; bunların her biri, İspanya ve müttefikleriyle farklı bir ilişki içindeydi. Devrimci durumlar, Mars'ın kraterleri gibi patlarken, Kuzey'de, Güney'de ve her ikisinde bir kereden fazla devrimci sonuç elde edildi.

1618'e gelindiğinde bile Nassaulu Maurits ile Johan Oldenbarnevelt arasındaki ölümcül ayrılık hâlâ yeni bir devrimci durum yaratıyordu. Hatta bazı tarihçilere göre bu 80 yıllık mücadele, "modern çağın yolunu açmış büyük devrimlerle karşılaştırılabilecek olan ve onlar arasında öncelikli bir konumda bulunmayı hak eden" bir büyük devrimdi (Griffiths 1960: 452). Açıkça öne sürülen, hatta inandırıcı olan bir argümandır bu: Kuzey'in ve Güney'in mücadeleleri ayrı ayrı ele alındığında, bağımsız bir hareket ve başarısız bir isyan görünümü vermektedir. Ancak bir arada ele alındıklarında, Felemenk'in yönetim koşullarında köklü bir dönüşüm meydana getirirler. Felemenk'in, Avrupa'da burjuva devrimleri için model oluşturduğu pekâlâ söylenebilir.

Güney Felemenk'ten Belçika'ya

Üstelik güneyde devrim, o aşamada bitmedi. İspanyol Felemenk'i, Utrecht Antlaşmasıyla (1713) Habsburgların Avusturya koluna geçti, ancak bir piskoposluk ve prenslik olan

Liège, imparatorluk içinde bağımsız bir bölge olarak kaldı. Henüz biten savaşın sonucu olarak artık Avusturya Felemenki haline gelen bölge, kendini Felemenk işgali altında buldu; bu topraklardaki sekiz Felemenk kalesine destek sağlamak üzere yılda 500.000 eku ödemek zorundaydılar ve üstelik Scheldt Irmağının ağzı da kapatılmıştı. Gerçi Avusturya Veraset Savaşı (1740-48) sırasında Fransız kuvvetleri kendilerine karşı yapılmış olan bu sekiz kalelik 'Seddi delik deşik etmişti, ama savaşın sonunda Felemenk garnizonları Avusturya Felemenki'ne geri döndü. Yüzyılın devamında bu bölge, İspanya'nın başarabildiğinden çok daha sıkı olan Avusturya gözetimi altında işlerini sürdürmekteydi. Güçlü soylular ve kilise adamları genellikle imparatorluk rejimiyle işbirliği ediyor, burjuvaziyse eski otoritesine kavuşma düşleri kuruyordu. Birkaç ayaklanma dışında işçi sınıfı olayların gidişinde belirleyici bir rol oynamadı.

1781'de, tam bir aydın despot modeli olan yeni İmparator II. Joseph, 1559'dan beri Felemenk'in güneyini ziyaret eden ilk hükümdar oldu. Ardından yönetimde bir dizi reform yaptı: Bir yandan kilisenin gücünü azaltırken, diğer yandan merkezi denetimi artırdı. Geniş destek toplayan bir adım atarak Felemenkleri Avusturya topraklarından tümüyle çıkardı. Ancak ülkenin idari coğrafyasını yeniden düzenleme çabaları, yavaş yavaş gelişerek daha önce bölgedeki yönetimi meydana getirmiş olan mozaik içinde hemen hemen her oluşumun –Brabant Konseyi, Brabant Meclisi, tek tek belediye yönetimleri ve tüccar loncaları– direnişiyle karşılaştı. Muhafazakâr bir doğrultuya yönelen "Brabant Devrimi," dini toleransın sona erdirilmesini ve eyaletlere ayrıcalıklarının geri verilmesini talep ederken, bir yandan da imparatorluğa karşı koyabilmek için dışarıdan destek arayışındaydı. Aynı zamanda, komşu Fransa'nın 1789'da kendi devrimini başlatmasıyla giderek güçlenen yaygın Masonluk'la bağlantılı popülist bir yanı da vardı. Aynı yıl, Felemenk Cumhuriyetinde üslenmiş Yurtseverler Ordusunun desteğindeki silahlı ayaklanmalar sonucunda Gent, Brugge, Namur ve Brüksel'deki Avusturyalı yöneticiler kovuldu. O sırada yayımlanan *Ma-*

nifeste du peuple brabançon (Brabant Halkı Manifestosu) uyarlanıp çevrilerek, yerel ve bölgesel özgürlükler adına II. Felipe'nin otoritesini reddeden 1581 Bildirgesinin temelini oluşturdu (Kossmann 1978: 59). Felemenk'teki devrimci hareketlerin burjuva çekirdeği daha da belirginleşmişti.

Lüksemburg dışındaki bütün güney eyaletlerinin meclislerinden gelen delegelerin oluşturduğu konferans, 1790'da *à l'américaine* (Amerikanvari) bir Birleşik Devletler kurulduğunu duyurdu; Kongre ve Bağımsızlık Bildirgesiyle her şey tamamdı. O sırada Devletçilerle Demokratlar arasındaki bölünme giderek büyümekteydi artık; bu bölünme neredeyse bir iç savaşa yol açtı. 1790 yılı sona ermeden Avusturya birlikleri, devrimci rejimden kalan son unsurları da temizlemişti. Birçok Demokrat, Fransız topraklarına kaçarken, Devletçiler de İngiltere'ye ya da Holland eyaletine sığındı. Bu arada Liège Prensliği, Paris'teki devrimi kendine göre uyarlamış, yerel Bastille'in ele geçirilmesiyle hareket tamamlanmıştı; bir kilise devletinde gerçekleşen Liège Devrimi Belçikalı komşulardakine göre çok daha belirgin bir ruhban karşıtı yapıya büründü, bunun sonucunda da devrimciler ağırlıkla Katolik olan Belçika'dan yüz bulamadılar. 1791'de Avusturya birlikleri Liège'i yeniden işgal ettiğinde çok az insan onlara karşı koydu. 1791''in ortalarına kadar hem Belçika hem de Liège'de devrim süreci tersine dönmüştü.

Sonra sıra Fransızlara geldi; Avusturya'ya ve diğer düşmanlarına karşı savaşı yürütebilecekleri alan olarak Felemenk'i seçmekte gecikmediler. Fransız general Dumouriez, 1792 sonbaharında birliklerinin başında Belçika'ya girdiğinde, demokratik bir kurtarıcı olarak karşılanmayı umuyordu; az sayıda Demokrat kendisine dostça davrandıysa da, Devletçiler'in gözünde o bir baş belasıydı. Yine de Belçika'da onu destekleyenler, Fransız Jakobenlerininkine benzer bir siyasal aygıt oluşturdu. Bu arada Liège Konvansiyonu da Fransa'yla birleşme yönünde oy kullanmıştı. 1793'te Avusturya birlikleri geri dönerek Güney Felemenk'in önemli bölümlerini yeniden ele geçirdiler ve kalan bölümlerini de savaş alanına çevirdiler. Fransız kuvvetleri de karşı saldırıya

geçti. 1795'e gelindiğinde Felemenk'in kuzeyde Amsterdam'a kadar uzanan bölgeleri üzerinde denetim sağlamışlardı. 1794 ve 1795'te Fransız işgalciler, Belçika'yı kendi ulusal siyaset sistemlerine katma çabasına giriştiler; birçok dinsel makama dindışı nitelik kazandırılması ve resmi işlerde geçerli dil olarak Fransızcanın dayatılması da bu çabanın kapsamındaydı. O aşamadan 1814'e kadar Belçika işgal altında kaldı; sonra da Fransa'nın bir parçası oldu. Fransız imajına uygun bir merkezi devlet oluşmuştu. Hatta Belçikalıların kendi Vendée'leri bile vardı; 1798'de zorunlu askerliğe karşı gelişen geniş bir kırsal hareketti bu.

Savaşçı Felemenk

Peki ya Kuzey? 16. ve 17. yüzyıllardaki ayaklanmalar sırasında kuzey eyaletleri, sözgelimi 1602'de Felemenk Doğu Hindistan Kumpanyasının kurulmasıyla dünya ölçeğinde büyük bir ticari güç durumuna gelmekteydi. Şaşırtıcı bir devlet yarattılar: Her birinin kendi milis gücü olan burjuva cumhuriyetlerinden oluşmuş bir takımada; bunlar, *Provolar*'ın, hatta kendi yarattıkları Genel Meclis'in taleplerine karşı yerel ayrıcalıkları kıyasıya savunuyorlardı. Nitekim eyaletlerle Meclis, son derece etkili bir işbölümü yapmıştı: Eyaletler vergi ve yönetim işlerini üstlenirken Meclis de savaşları yürütüyordu.

17. yüzyıl başlarken, Birleşik Eyaletler İngiltere'yle ve rakibi olan başka imparatorluk güçleriyle savaş halindeydi; bu savaşların çoğunu da kazandılar. Felemenklerin doğrudan taraf olduğu önemli savaşlar, Tablo 3.1'de gösterilmektedir. Tabii tabloda verilen tarihlerin kesinliği güvenilir değildir: Atlas ve Hint okyanusları ile Büyük Okyanus'ta Felemenk filoları, neredeyse aralıksız savaş halindeydi; oysa Avrupa'da 17. yüzyıldaki bazı savaşlar, yıldan yıla nispeten daha az çarpışmayla sürüp gitti. Yine de 17. ve 18. yüzyıllara ait tarih kayıtlarına bakıldığında Felemenkler, dünyanın en savaşçı milletleri arasında görülmektedir. Bu hesaba göre Felemenkler, 17. yüzyıl boyunca her beş yıldan dördünde dünyanın herhangi bir yerinde savaş yapmaktaydı. Kronolojiyi izlediğimizde Fe-

lemenk kuvvetlerinin Akdeniz'e ve Adriyatik'e girişi (orada başka büyük bir deniz gücü olan Venedik'le birleşerek Avusturya Habsburglarının destek verdiği Uskok korsanlarına karşı savaşmışlardı), açık denizlerde egemenlik kurmak için Portekiz'le girdiği uzun ve kısmen başarılı mücadele, ayrıca Birleşik Eyaletler'in resmi olarak tanınmasından önce, sömürgeler kurmak için giriştiği muazzam ama sonuçsuz çaba göze çarpar. İspanyol Veraset Savaşından sonra, Felemenkler daha az çarpışmaya katıldı; 1715'ten sonra Avrupa'daki hiçbir savaşta önemli bir rol üstlenmediler. Ticaret ekonomisi genişlemeyi sürdürdüğüne göre, 18. yüzyıldaki Felemenk "çöküş"ünden söz eden tarihçilerin genel olarak kastettiği de bu askeri gerileme olsa gerek.

Tablo 3.1 17. ve 18. Yüzyıllarda Felemenk'in Girdiği Savaşlar

1567-1648	Felemenk-İspanya Savaşı (aralıklı)
1605-06	Malakka'da egemenlik için Felemenk-Portekiz Savaşı
1615-18	Uskoklar ve Avusturya Habsburglarına karşı Venedik Savaşı
1611-28	Felemenk'in Seylan'ı işgali ve Portekiz kuvvetleriyle savaş
1616-19	Makassar'da Felemenk istilası
1619	Cava'da Felemenk istilası
1622	Makao'da egemenlik için Felemenk-Portekiz Savaşı
1624-54	(aralıklı) Brezilya'da egemenlik için Felemenk-Portekiz Savaşı
1628-29	Felemenk-Mataram-Cava Savaşı
1638-40	Seylan ve Goa'da egemenlik için Felemenk-Portekiz Savaşı
1640-01	Malakka'da egemenlik için Felemenk-Portekiz Savaşı

1641	Angola'da egemenlik için Felemenk-Portekiz Savaşı
1650-56	Amboyna'da (Ambon) Felemenk istilası
1651	Seram'da Felemenk istilası
1652-53	Hint ve Atlas Okyanuslarında Felemenk-Portekiz Savaşı
1652-55	İngiliz-Felemenk Deniz Savaşı
1654-70	Sumatra'da Felemenk istilası
1654-60	Büyük Kuzey Savaşı
1657-61	Felemenk-Portekiz Savaşı
1661-62	Tayvan'da egemenlik için Felemenk-Çin Savaşı
1663-67	İngiliz-Felemenk Deniz Savaşı
1669-81	Cava'da Felemenk müdahalesi
1672-79	XIV. Louis'nin Felemenk Savaşı
1679-80	Felemenk'in Cezayir Savaşı
1688-97	Augsburg Birliği Savaşı
1701-14	İspanyol Veraset Savaşı
1703-05	Cava ve Mataram'da Felemenk istilası
1715-26	Felemenk'in Cezayir Savaşı
1718-20	Dörtlü İttifak Savaşı
1740-48	Avusturya Veraset Savaşı
1780-83	Amerikan Bağımsızlık Savaşı
1795-	Fransız Devrim Savaşı

Savaşın bir yan etkisi vardı: Genellikle Provolar'ın iktidarını sağlamlaştırıyordu. Üstelik savaş zamanlarında çoğunlukla halkın *Provolar*'a verdiği destek –Oranje'cilik– artıyor, ulusal liderin yüceltilmesini sağlamakla kalmayıp kentli yönetici sınıflara yönelik saldırılara da neden oluyordu (Dekker 1982: 41-45). Öte yandan savaş, eyaletlerin sağladığı mali desteği merkezi yönetim için daha da önemli hale getirmişti; bu da eyaletlerin ve onlara bağlı belediyelerin gücünü artırdı. 1650'de, bağımsızlıktan kısa bir süre sonra, Provalar II. Willem, halkın bu coşkusundan yararlanarak Holland'da

hükümdarlığa yakın, daha kalıcı bir iktidar kurmaya çalıştı, ama bu çaba başarısızlıkla sonuçlanınca eyaletlerin özerkliği daha da pekişmiş oldu. Sonraki yüzyıl boyunca *Provolar'* konumuna gelenler, savaş zamanlarındaki destek patlamaları dışında nispeten zayıf bir yönetimle yetinmek zorunda kaldılar.

1677'de II. James'in kızı Mary'yle evlenen Provolar III. Willem, 1688-89'daki Şanlı Devrim'de (William of Orange adıyla) İngiltere kralı oldu. Böylece iki ülkeyi yöneten aileler arasındaki evliliklerle Felemenk-İngiliz düşmanlığı hemen hemen 100 yıl süreyle askeri ittifaka dönüştü. *Provolar*'ın savaş konularında ve savaş zamanlarında daha fazla güç sağlamasına rağmen, eyaletler (özellikle Holland) neredeyse egemen birer devlet gibi davranıyordu. Her eyalet kendi *Provolar*'ını seçiyor ya da hiç *Provolar* bulundurmama seçeneğini kullanabiliyordu; III. Willem, 1688'de İngiltere'yi işgal ederek Protestan ayaklanmasının başına geçtiğinde, artık fiilen Birleşik Eyaletler'in *Provolar*'ı değil, yedi Felemenk eyaletinden beşinin seçilmiş *Provolar*'ıydı. 1702'de o ölünce, Groningen ile (başka bir *Provolar*'ı olan) Friesland dışında bütün eyaletlerde bu makam boş bırakıldı. Genel Meclis, ancak 1747'de, Güney Felemenk'in Avusturya Veraset Savaşına karışmasından ve büyük bir ayaklanmadan sonra, tekrar bütün ülkeyi kapsayan ve aileden geçecek olan bir *Provolar*'lık oluşturdu. O zaman bile *Provolar*, sık sık bir ya da daha çok eyaletin muhalefetiyle karşı karşıya kalıyordu.

1780'lerde, Yurtseverler denen siyasi hareket, *Provolar*'a karşı ilk kez ulusal ölçekte bir muhalefet toparladı; Felemenk'in Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na katılması, *Provolar* karşıtlarını kolektif halk eylemi yoluyla keyfi yönetime son verilebileceği olasılığına inandırmıştı. Onların özgürlük anlayışının merkezinde, karakteristik olarak yerel özerklik ve mülk sahibi sınıflar eliyle yönetim bulunmaktaydı; bu tercihleri yüzünden sonunda sıradan işçilerin desteğini büyük ölçüde kaybettiler. Yine de 1785'ten V. 'Willem'in Prusya birliklerini topladığı 1787'ye kadar Yurtseverler, Hollanda ve başka yerlerde popüler bağımsız milis güçleri de (Özgür Ko-

lordu) kurarak burjuva demokratik devrimleri gerçekleştirdiler. Fransa, Yurtseverlere el altından mali ve siyasi destek verirken, Britanya da onların düşmanı olan Oranje yanlılarına aynı yardımı sundu. Prusya işgali, hâlâ gelişmeye devam etmekte olan devrimci durumu sona erdirmişti.

Fransız işgalciler Batav Cumhuriyeti'ni kurunca (1795) bazı Yurtseverler iktidara döndü ve Hollanda Krallığı adlı uydu devlet zamanında da bu konumlarını sürdürdüler; krallığın başında, Napoléon'un kardeşi Louis Bonaparte vardı. Her iki uydu devlette de zengin Felemenk, Fransa'ya büyük miktarda haraç ödüyordu. 1810'da Louis, imparatorluğu genişletmek üzere 'Holland eyaletinin bütün kaynaklarını tüketmektense tahttan çekilmeyi tercih ettiğinde Napoléon, giderek küçülen Fransa İmparatorluğuna Holland'ı doğrudan bağladı. O zamana kadar da Fransız yönetimi, eski federal yapının yerine Belçika'da da gelişmekte olana benzer bürokratik bir merkezi devleti geçirmişti zaten. 1813 sonlarında Fransız işgali kırılmaktayken, ölen *Provolar*'ın oğlu Felemenk'e geri dönerek Fransızlar geri çekildikçe onların yerini alan bir "ayaklanma"'nın başına geçti. İki hafta içinde bir komisyon tarafından yeni anayasa hazırlıklarına başlandı ve Oranje Prensi geçici hükümeti kurdu.

Zafer kazanan müttefikler, daha sonra kuzey ve (bugün Liège'i de kapsayan) güney eyaletlerini birleştirerek Hollanda Krallığı adı altında yeni bir devlet kurdular. Krallık, hemen hemen eski Burgonya Felemenk'i topraklarını kapsıyordu ama daha kuzeye yayılmış ve Burgonya Felemenk'i'nde bağımsız birer bölge olarak kalan toprakları da içine almıştı. Oranje Prensi William, güneyde çok daha kalabalık bir nüfus yaşamasına rağmen kuzeyle güneye eşit ağırlık tanıyan meşruti bir monarşinin başına geçti. Uzun zamandır *Code Napoléon* (Napoléon Kanunu) ile *Code pénal'in* (Ceza Kanunu) uygulandığı Fransız usûlü bir yönetimin başında bulunan kral, sömürge gelirleri üzerinde doğrudan denetim sağlayarak geniş bir özerklikten yararlanıyordu.

Güney ile Kuzey arasındaki çatışma 1839'a kadar devam etti ve sonunda ikisinin kesin biçimde ayrılmasıyla sonuç-

landı. 1828'de resmi adaylara karşı kampanya yürütmek için Belçika Muhalefet Birliği kuruldu. Kısa bir süre sonra bu birlik, Hollanda'nın Güney ve Kuzey olarak federalist bir yeniden örgütlenmeye gitmesini önerdi. Ekim 1830'da, o yılın Fransız Devriminin izinden giden bir burjuva-işçi sınıfı ittifakı, özerklik talebiyle Hollanda birliklerine savaş açtı ve dışarıdan da yardım sağladı. Bir yıl boyunca süren uluslararası görüşmelerden sonra Belçikalılar, Saxe-Coburg Hanedanından Léopold'ü (Britanya tahtı vârisinin dul eşi, dolayısıyla altı sene sonra Britanya kraliçesi olacak Victoria'nın dayısı ve akıl hocası) kral seçtiler. Hollanda Kralı Willem uzlaşmayı reddedince, Belçika bir süre Hollanda işgalinde kaldı.

Fransa'nın karşı saldırıya geçip Belçika'yı uzun süreli bir danışıklı işgal altında tutması üzerine (bu süreçte Léopold, yeni Fransa Kralı Louis-Philippe'in kızıyla evlenerek tahtını sağlama almıştı) Hollandalılar, sonunda 1833'te ateşkes yapmayı kabul etti ve 1839'da da Belçika'yı tanıdılar. Bu arada Belçika, siyasi hareketlenmeyi daha da hızlandıran alışılmadık ölçüde liberal bir anayasa benimsemişti. Ayrıca 1839'daki uluslararası uzlaşmanın dayattığı siyasi tarafsızlığını koruyordu. Belçika'yı yöneten ruhban-liberal koalisyonu 1847'de yerini, burjuva liberallerinin ağırlıklı olduğu bir parti sistemine bıraktı; yeni rejim, oy hakkını önemli ölçüde genişleterek küçük burjuvalarla örgütlü işçilerin ülke siyasetine tam anlamıyla katılmasını sağlayarak, 1848 Devrimleri'ne zemin hazırlamış oluyordu. Hollanda'da da aynı şekilde, başka yerlerde 1848 Devrimleri yaşanmadan önce burjuvazi öncülüğündeki reform hareketleri çoğalarak çeşitli kazanımlar sağladı.

19. yüzyıl başlarından 20. yüzyıl savaşlarında işgale uğramalarına kadar, ne Hollanda ne de Belçika gerçek anlamda devrimci durumlar yaşadı; yani yönetimin gözle görülür biçimde bölünmesiyle her biri bir dereceye kadar etkili iktidar sahibi iki ya da daha fazla blok ortaya çıkmadı. 19. yüzyıl ortalarına gelindiğinde Belçika, hızla Avrupa'nın en yoğunlaşmış ağır sanayilerinden birini kurmaktaydı; işçi sınıfı da

buna uygun olarak genişledi. Yine Belçika, hemen hemen aynı tempoda Afrika'da da sömürgeler kurmaya başladı. Belçika'nın iç siyasetinde Katolikler, liberaller ve son olarak da sosyalistler arasında keskin bir bölünme vardı. Flamanca konuşan örgütlü kitlelerle Fransızca konuşan hali vakti daha iyi kesimler arasındaki çatışmalar sık sık Belçika siyasetinde sarsıntı yaratıyordu. Flamanca ve Fransızca konuşan kesimleri ayıran hat, sadece bir siyasal tercih ayrımını değil, aynı zamanda büyük bir toplumsal bölünmeyi gösteriyordu; sözgelimi doğurganlık oranları, dil sınırının her iki tarafında keskin bir farklılık göstermekteydi (Lesthaeghe 1977: 111-14).

Yine de 19. ve 20. yüzyıllarda Belçika'da yaşanan çatışmalar, devletin sürekliliği açısından Avrupa'nın büyük bölümünde demokratik siyasetin standart donanımı haline gelmiş grev dalgalarından, kitlesel gösterilerden ve çalkantılı seçim kampanyalarından daha büyük bir tehdit oluşturmuyordu. Belçika, I. Dünya Savaşının büyük bölümünde ve II. Dünya Savaşı boyunca Alman işgalinde kaldı; bu sürelerde Almanlar, ülkeye kendi rejimlerini dayattılar. II. Dünya Savaşı'ndan sonra dil, din, bölge ve sınıf temelindeki bölünmeler neredeyse devrime yaklaşan, yoğun ve yayılmaya müsait mücadelelere dönüştü. Devrime en yakın durum, savaş zamanının kralı III. Léopold'ün 1950'de tahttan çekilmesi sırasında yaşandı. Yapılan referandum, Léopold'ün çoğunluk desteğine sahip olduğunu ama Fransızca konuşan nüfusla ruhban karşıtlarının yaygın muhalefetiyle karşı karşıya bulunduğunu göstermişti; üstelik bunların bir bölümü, kralın işgalci Nazilere çok kolay teslim olduğunu da düşünmekteydi.

Aynı şekilde Hollanda'nın güney kesiminde de, 1848 döneminde tepeden inme liberal reformlar yaşandı ve dil unsuruyla değilse bile sınıfa ve dine göre kesin bölünmeler içeren bir siyaset ortamı oluştu. Mineral kaynakları yetersiz ve dünya ticaretinde şimdiden hâkim bir duruma gelmiş olan Hollanda'da hiçbir zaman Belçika ölçeğinde bir ağır sanayi gelişmediyse de, 19. yüzyılda imalat faaliyetleri çok canlanmıştı ve sömürgelerden gelen petrolle başka ürünler, ülkenin

Avrupa ekonomisindeki konumunu daha da güçlendiriyordu. I. Dünya Savaşında ülke tedirgin bir tarafsızlık içinde kaldı ama II. Dünya Savaşında Alman işgaline karşı koyamadı. 1918'de bir devrimci durum geliştiyse de, kısa sürede gücünü yitirdi. 1930'larda sol ile aşırı sağ arasında yaşanan çatışmalar da yine devrimci bir durum yaratmaktan uzaktı.

1950'den sonra Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında ekonomik ve diplomatik bir birliğin gelişmesi, üç ülkenin bir blok halinde Avrupa Topluluğu'na katılmasını sağladı; ayrıca aralarındaki birlik, üç ülkede de devrimci bir durumun ortaya çıkma olasılığını azaltıyordu. Çünkü içlerinden birinde rejimin aniden zayıf düşmesi durumunda, diğer ikisi müdahale edebilecekti. Hollanda'da 1960'lardaki Provo (provokatörler) gibi özgürlükçü hareketler gelişmeye devam ettiyse de, ülke siyaseti çoğunlukla 19. yüzyıla dayanan liberal-demokratik kurumların oluşturduğu mecralarda gelişmekteydi. Hem kuzeyde hem de güneyde burjuva devrimleri burjuva siyasetinin yerine sıkı sıkı oturmasını sağlamıştı.

Felemenk'teki Devrimlerin Değerlendirilmesi

Tarihsel olarak Felemenk'i oluşturan bölgede 1477'den 1992'ye kadar çok sayıda devrimci durum ve daha az olmakla birlikte çeşitli devrimci sonuçlar ortaya çıktı: Genel Meclis'in özerk iktidara sahip olması (1477), geçici bir başarı sağlayan 1484-88 Ayaklanması, Gent Uzlaşması (1 576), II. Felipe'nin egemenliğinin reddedilmesi (1581), Felemenk Cumhuriyetinin kurulması (1609 ve/veya 1648), 1780'lerdeki Yurtsever ve Brabant Devrimleri, Fransız Devriminin ve Fransız İmparatorluğunun etkisiyle iktidarın birçok kez el değiştirmesi, savaştan sonra Hollanda Krallığı'nın kurulması ve 1830 Belçika Devrimi. Felemenk Cumhuriyeti, İngiltere'ye yeni bir kral gelmesini sağlayarak 1688-89'daki Şanlı Devrim'de de rol oynamıştı. 20. yüzyıldaki Alman işgalleri, birçok yorumcu bunları başka türlü adlandırsa da, çeşitli türden devrimler yarattı.

Tablo 3.2 Felemenk'te Devrimci Durumlar (1492-1992)

1487-93	Gent, Liège, Brugge, Leuven, Kleve'de Burgonya'ya karşı ayaklanmalar
1498-1500	Friesland'da tekrarlanan iç savaş
1514-23	Friesland'da denetim sağlamak için Burgonya-Gerland mücadelesi
1522-28	V. Karl'ın Felemenk'e hâkim olmasına karşı geniş çapta direniş
1532	Brüksel'de halk ayaklanması
1539-40	Gent ayaklanması
1566-1609	Felemenk isyanı (Alman, Fransız, İngiliz müdahalesi)
1618	Birçok kentte radikal Kalvencilerin iktidarı ele geçirmesi
1650	II. Willem'in başarısız darbe girişimi
1672	Birçok kentte Oranje yanlılarının iktidarı ele geçirmesi
1702	Gerland ve Overijssel'de Orenje'ye bağlı kitlelerin sürülmesi
1747-50	Birleşik Eyaletler'de Oranje ayaklanması
1785-87	Prusya müdahalesiyle son bulan Felemenk Yurtsever Devrimi
1789-90	Brabant Devrimi
1795-98	Batav Devrimi
1830-33	Hollanda'ya karşı Belçika Devrimi (Fransız, İngiliz müdahalesi)

Kalvenciliğin 16. yüzyılda Anvers'de ve kuzeyde sağladığı muazzam başarının da bir devrim sayılıp sayılmayacağı daha tartışmalı bir konudur; sonraki mücadeleler, devrimler ve toplumsal hayat üzerindeki güçlü etkisine rağmen, burada kullandığımız tanıma göre devrim değildir. Belçika'nın 1847'deki anayasal reformlarıyla 1848'deki Hollanda reformları da bazı tanımlara göre devrimci nitelikte kabul edilebilir ama bu kitaptaki kriterlere göre değil. Nitekim, mesele

açıktır: Hollanda ve Belçika tarihinin son beş yüz yılında çok sayıda devrimci durumla devrimci sonuç yaşanmıştır; en azından altı kez de bunlar beraberinde, iktidarın devrimci yolla kalıcı biçimde el değiştirmesini getirmiştir. Üstelik bölgenin değişim geçiren ama hep gücünü koruyan burjuvazisi, devrimci durumların karakterine ve sonucuna hemen hemen her zaman kendi ağırlığını koymuştur.

Tarihsel Felemenk topraklarındaki devrimci durumlar ile sonuçlar, 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar genel olarak hanedan ya da yerel topluluk düzeyinde gerçekleşti; büyük soylular ile belediye yönetimleri bunda temel bir rol oynadılar. Bu nedenle iç savaşlar, uluslararası savaşlar, özel savaşlar ve devrimler, ayrılmaz bir biçimde birbirine karıştı. Sonra, söz konusu devletler daha kapsamlı ve daha talepkâr bir nitelik kazandıkça, yerel topluluk düzeyindeki devrimlerin yerini sınıf ittifakına dayalı ulusal devrimler aldı. Bu noktada da devrimci durumlar ile sonuçları, silahlı mücadele içerdikleri zamanlarda bile savaşlardan ayırt etmek kolaylaştı. 16. yüzyıldaki ayaklanmayı birleşmiş bir halkın haklı isyanı olarak ele alan geriye dönük mitolojik yaklaşımları bir yana bırakırsak, Felemenk'te iki büyük milliyetçi mücadele yaşandı: Bunların ilki, 1830'larda Belçika'nın Hollanda Krallığından ayrılması, ikincisi de Belçika içinde Flamanlar ile Valonlar'ın devleti ele geçirmek, bunu başaramayınca da devlet içindeki belirgin mevzileri korumak için giriştiği mücadeledir. Bunlardan ilki sınırlı olsa bile gerçek bir devrimdi; ikincisi uzun bir dizi halindeki çarpışmalar ve yönetimin giderek hızlanan bir dönüşüm geçirmesidir, ama devrimci bir durum olmadığı açıktır.

Belçika'da yaşanan iki büyük milliyetçi mücadele dönemi, bir başka kritik meseleyi gözler önüne getirmektedir. Her bir dönemin devrimleri, kendi zamanlarının devrimci olmayan siyasetiyle birçok ortak özelliği paylaşıyordu. Sadece birbirlerine çok benzedikleri için değil; devrimci bölünmeler yaşanmış, silahlı mücadeleler gelişmiş ve iktidar devrimci yolla el değiştirmişti. Çünkü iktidar sahiplerine karşı seferber olunmasını teşvik eden istisnai koşullar ve onları devirmek için istisnai fırsatlar ortaya çıkmıştı. 1567'de Alba Dükü, a-

ralarında sağlam bağlantılar olan soylulara ve tümüyle seferber olmuş durumdaki kentlere karşı savaşmak üzere yüzlerce kilometre ötedeki güvenilir üslerden ordularını getirdiğinde, ardından da bu olağanüstü masrafı yerel topluluklara ödetmeye çalıştığında, rejimin yerleşik haklarla ayrıcalıklara karşı daha güçlü bir tehdit haline gelmesini sağladığı ölçüde, savunmasını da zayıf düşürmüş oluyordu; bu bileşim, devrimci durumu derinleştirdi. Yine de aktörlerin, çıkarların ve mücadelelerin, sadece gelecek yüzyıl boyunca görülecek olan değil, önceki 90 yılda da bölgede hüküm sürmüş çalkantılı siyasetle de ortak yönleri vardı.

Ancak bu kısa incelemeden çıkartılabilecek en değerli ders, geçmişe baktığımızda açıkça görebilsek bile beklenmedik olan bir sonuçtur: Sonuçları açısından bakıldığında son derece farklı görünen devrimlerde birbirine çok benzer unsurlarla aktörler yer almıştır. Kuzeyde 16. ve 17. yüzyıllarda gerçekleşen "başarılı" devrim ile güneydeki "başarısız" devrim, temelde birbiriyle bağlantılı olan aynı durumdan doğmuştu: Sonuçlarındaki farklılık, her bir taraftaki esas aktörlerin göreli gücünden kaynaklanıyordu. Aynı şekilde, Avusturya Felemenki'ndeki Brabant Devrimi ile Felemenk Cumhuriyetindeki Yurtsever Devrimi'nin de birçok ortak özelliği vardı; oysa sadece sonucu açısından düşünüldüğünde, birincisi belirgin biçimde muhafazakâr kadroların elinden, ikincisiyse Prusya birliklerinin geldiği aşamaya kadar nispeten liberal bir kadronun elinden çıkmıştı. Hatta, Brabantlı devrimcilerin Felemenk Yurtseverlerin yardımıyla Felemenk topraklarındaki Breda'da kurduğu askeri ve siyasi üssü dikkate aldığımızda, aralarında bir etkileşim bile söz konusuydu. Burada da yine güçler dengesi, devrimin görünen niteliğini ve anlamını önemli ölçüde etkiliyordu. Felemenk eğer burjuva devrimlerinin anavatanıysa, burjuvazinin devrim anındaki konumuyla ittifakları da döneme ve yere göre önemli değişiklikler göstermekteydi; işte bu değişiklik çok farklı devrim tarzları yarattı.

Sermayeye dayalı devlet oluşumunun uç bir örneği olan Felemenk'te, genel olarak Avrupa'da yaşanan deneyimlerin

oluşması beklenemezdi. Mesela Avrupa'nın başka yerlerinde 16. yüzyıl, daha fazla ekonomik ve siyasi güç peşindeki toprak sahiplerinin serfleştirme tehdidi karşısında geniş köylü ayaklanmalarına sahne olmuştu; Felemenk'te ise böyle olaylar yaşanmadı. Yaşanmadı çünkü tarım ticarileşmekteydi, köylüler mülk sahibi olmaktaydı ve giderek genişleyen burjuvazi karşısında toprak sahiplerinin ancak sınırlı bir siyasi gücü vardı. Üstelik 1640'larda İngiltere'de, 1790'larda da Fransa'da yaşanan türden devrimci hareketlere, Kuzey ya da Güney Felemenk'te olsun daha 1780'lerde bile tanık olunmuyordu. Son olarak da, 16. yüzyıldan sonra Felemenk'te kolektif şiddetin ölçeği, asla Rusya veya Macaristan'dakine yaklaşamadı. Karışıklık çıkmasının burjuvazinin çıkarlarına ters düşmesi, özel orduların çok daha önce dağıtılmış olması, kentli milislerin hemşehrilerine ateş açmaktan kaçınması ve Felemenk devletlerinin nispeten zayıf olması gibi etkenlerin tümünün de bu sonuçta payı vardı.

Bölgedeki soylularla kentlilerin taşıdığı ağırlık ve özerklikleri, yöneticilerin bunların mali desteğine büyük ölçüde bağımlı olmasıyla birleşerek, bu iki kesim arasında kalanların, Felemenk'in zenginliklerinden yararlanma konusunda gitgide dikbaşlı bir tutum benimsemesine yol açtı. Düklerin, piskoposların ve valilerin, kendi bölgelerindeki zenginler ve kentlerle pazarlığa oturmaktan başka şansı yoktu; bunda rol oynayan diğer etkenler bir yana, yöneticiler ne zaman doğrudan askeri kuvvet kullanmaya kalksa hemen bir burjuva-muhalif soylu ittifakı oluşuyordu. Yöneticiler iyi pazarlık yaptığında devletin askeri işleri de yoluna girmekteydi; çünkü bölgenin bankerleri kısa sürede düşük faizle büyük miktarda para verebiliyor, sıradan yurttaşlar da devlet tahvillerine bol miktarda para bağlıyordu. Ayrıca kuzeyde, savaş aygıtının kapitalist doğrultuda örgütlenmesi ancak zayıf, belli belirsiz bir devlet yapısı yaratırken, güneydeki yöneticiler 18. yüzyılın büyük bölümünde dolaylı yönetime ve kaynaklardan kısıtlı biçimde yararlanmaya razı olmuştu. Napoléon'un işgaline kadar iki tarafta da güçlü bir devlet bürokrasisi gelişmedi.

Üstelik Felemenk'te devletin pekiştirilmesi, dışarıdan büyük çapta müdahaleyle gerçekleşti. Yurtseverlerin, hükümeti bir ölçüde liberalleştirme çabasına ve Demokratların da halk egemenliği programının ayrıcalıklarını önemli ölçüde sınırlandırmasına rağmen, Fransa iki yönetim için de örnek oluşturmasa ve bu toprakları işgal edip kendi amaçları doğrultusunda yeniden düzenlemeseydi, 19. yüzyıla kadar çok daha dağınık ve düzensiz yönetim biçimleri gelişmiş olacaktı kuşkusuz. Fransızlar, Felemenk'te merkezi, bürokratik, birörnek yapıda devletler kurdular; Fransızların dayattığı her devlet değilse bile bu örgütlenme biçimleri, 1815'te Fransa'nın yenilmesinden sonra da varlığını sürdürdü.

Bu engebesiz topraklarda yaşanan deneyimlerin tümü de ticaretle sermayenin hâkimiyetini, yoğunlaşmış zorlamaya dayalı araçların zayıflığını yansıtıyordu. Sermayenin az, zorlamanın fazla olduğu yerlerde çok daha farklı türde devletler hüküm sürdü. Yoğunlaşmış zorlama, genel olarak soyluların toprağa, köylülere, ticarete ve doğrudan devlete hâkim olması demekti. Sonunda büyük ve daimi ulusal orduların kurulması, soyluların mevki ve askeri rütbe sahibi olarak devletle bütünleşmesini sağladı; önceki güçleri ve özerklikleri ne kadar büyükse, daha o zaman bile kendi egemenlik alanları içinde kendilerine bağışlanan sağlam ayrıcalıklara karşılık olarak gösterecekleri bağlılık da o kadar büyük oluyordu. Prusyalı Junkerler, krallarına sundukları hizmete karşılık sadece birer subay olarak değil, aynı zamanda yargıç, yönetici ve ayrıcalıklı büyük toprak sahibi olarak kabul görmüşlerdi. Böyle bölgelerde ancak pahalı askeri güçlerin uzmanlık alanlarına ayrılması ve 19. yüzyılda kapitalizmin gelişmesiyle devletler, tüm kıtada hüküm sürmeye başlayacak olan pekişmiş devlet tipine yöneldi. Bu değişimler de sonunda büyük toprak sahiplerinin hâkimiyetine son verdi.

Farklı devrim kalıpları farklı devlet türlerinden kaynaklanıyordu. Avrupa yelpazesinin zorlamaya dayalı ucunda, devrimci durumlar uzun süre hanedan, yerel topluluk ya da himaye eden-edilen düzeyinde ortaya çıktı. Hanedan düzeyindeki devrimler tipik olarak büyük soyluların kraliyet

yönetimine direnmesiyle ya da büyük soylulardan oluşmuş hiziplerin tahtı ele geçirme mücadelesine girişmesiyle gerçekleşiyordu. Hanedan tipi devrimci durumlar –özellikle hükümdarlar öldüğünde– sık sık ortaya çıkıyor ve oldukça sık bir şekilde de devrimci sonuçlarla, devlet iktidarının kuvvet yoluyla el değiştirmesiyle sona eriyordu. Yerel topluluk düzeyindeki devrimler tipik olarak köylülerle zanaatkârların, feodal beylerin kendilerinden daha fazla gelir ve hizmet elde etmeye çalışması ya da onlara kolektif kimliklerini kazandıran topluluklara baskı uygulaması üzerine bir araya gelmesiyle ortaya çıkmaktaydı. Soyluların taleplerine karşı her gün yerel direnişler gelişse de, yerel topluluk düzeyinde, sıradan halkın devlet aygıtının bir bölümüne hâkim olması ya da kendi devlet aygıtını geliştirmesi şeklindeki açık devrimci durumlar enderdi.

Devrimci sonuçlar ise daha enderdi. Aristokratlar silah yığarken köylülerin, zanaatkârların ve kentli toplulukların silahsız olması sıradan halk için büyük bir dezavantajdı. Yine de bazen, muhalif soylular isyancı topluluklarla ittifak kurduğunda hanedan ve yerel topluluk düzeyindeki devrimler birleşiyor, işte o zaman ortalık gerçekten kan gölüne dönüyordu. Burgonya dönemi kentlerinin, hiçbirinin tüccarlıkla ilgisi bulunmayan, hepsi de kendi başına büyük birer soylu olan; Kleve Dükü Philip, Egmont Kontu Lamoral ve Oranje prensleriyle kurduğu çeşitli ittifaklar, her seferinde kent halklarını İspanyol birlikleriyle şiddetli bir açık savaşa sürüklemişti.

Avrupa'nın zorlamaya dayalı bölgelerinde sınıf ittifakı ve ulusal tipteki devrimler, sonunda hanedan, himaye eden-edilen ve yerel topluluk düzeyindeki devrimlerin yerini aldı; ancak bu yurttaş özgürlükleri, yönetimde reform ve bölgesel özerklik taleplerini ifade edecek güçte, kısmen bağımsız birer burjuvazi ve proletarya geliştiği zaman gerçekleşti. Devlet bürokrasilerinin, ulusal eğitim programlarının ve yaygın haberleşme sistemlerinin oluşturulması da bu değişimlerde rol oynadı ama yine de değişimin temelinde kapitalist üretimin genişlemesi, ticaretin çeşitlenmesi ve kentlerin büyüme-

si gibi koşullar yatıyordu. Bütün bunlar da, söz konusu bölgelerde zorlamaya dayalı tarzın gerileyip sermayeye dayalı tarzın güçlenmesi demekti. 1848'e gelindiğinde, Macaristan ve Sicilya gibi eskiden zorlamanın kalesi olan yerlerde, sınıf ya da ulus adına burjuvazi öncülüğünde gerçekleştirilen devrimler görülmekteydi.

O zamanlar Habsburg İmparatorluğuna bağlı olan Macaristan'la İki Sicilya Krallığının bir parçası durumundaki Sicilya'yı ele alınca çoğu Avrupa devletinin topraklarının, benim basit şemamın gösterdiğinden çok daha karma ve değişken bir yapıda olduğunu hatırlamamız gerekiyor. Bunlar dereceye ve döneme bağlıdır. Felemenk'te bile yeni sınırlar belirlenip yeni hükümetler kuruldukça, farklı devletlerin toplumsal bileşiminde önemli ölçüde heterojenlik olduğunu ve sık sık değişimler yaşandığını gördük. Nispeten yoğunlaşmış zorlama bakımından ondan büyük farklılık gösteren iki ayrı bölgenin (önce İber Yarımadası, arkasından Balkanlar ve Macaristan) ele alınarak karşılaştırılması, devletlerin oluşumunda ve reformdan geçmesinde işlerlik gösteren, birbirine zıt süreçlerin önemini ortaya çıkaracaktır.

İber Yarımadasındaki Devrimler

Felemenk'le arasındaki bütün kritik bağlantılara rağmen İber Yarımadası, devrimi tamamen farklı bir biçimde yaşadı. Bölge siyasetinde dört unsurun etkisi görülüyordu: Birincisi Müslüman egemenliğine karşı verilmiş uzun bir mücadelenin mirası; bu mücadele sürecinde hem soylular hem de yerel yönetimler, başta Kastilya tahtı olmak üzere saraya karşı istisnai ayrıcalıklar elde etmişti; ikincisi köylü geçimlik ekonomisine dayalı toprak sahiplerinin egemenliğindeki iç kesimler ile dünya ticaretine yoğun biçimde katılan kıyı bölgeleri arasındaki karşıtlık; üçüncüsü imparatorluk sisteminde geniş çıkarları ve kaynakları bulunan ailelerin yönetimi; dördüncüsü büyük bir askeri aygıtla merkezi bir monarşi kurmakta olan Fransa'yla komşuluktu. 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar İber Yarımadasındaki devrimleri doğrudan

şekillendiren bütün bu dört etken, sonraki dönemlerde iktidarın yoğun şiddete dayalı bir süreç sonunda kuvvet yoluyla el değiştirdiği durumlarda da etkisini gösterdi.

Uzun zamandır, İber Yarımadasının tamamı ekonomik bakımdan dünyanın diğer bölümüyle ilişkisini aynı şekilde sürdürmüyordu: İç kesimlerde, geçimlik ekonomilere dayalı bir mozaik temeli üzerinde yoğun bir canlı hayvan (özellikle de İspanyol feodal beylerinin dünya dokuma ticaretine yün sağlamada kullandığı koyun) ticareti gelişmişti; sınırlara doğru uzanan topraklardaysa ticari ve siyasi imparatorluklarla sağlam bağlantıları olan limanlar ve başkentler yer alıyordu. 1492'den sonraki 300 yıl boyunca hem Portekiz hem de İspanya sarayı, sömürgelerden ve dış ticaretten sağlanan gelirle ayakta durmuştu ama yerel ekonomilerinin bu gelirlerden önemli bir düzeyde yararlandığı söylenemezdi. Sarayın yabancı ülkelerden borç alması, yurtdışından alınan malların ya da sömürgelerden getirilen gümüşün yeniden ihraç edilmesi, 20. yüzyılda zenginin durmadan zenginleştiği, yoksulun da yoksullaşmaya devam ettiği, halkın (birçoğu o ülkenin yurttaşı olmayan) büyük çoğunluğununsa zenginleşme süreçlerinin dışında kaldığı petrol üreticisi küçük devletlere benzer bir durum yaratmaktaydı.

İber Yarımadasının iç kesimlerinde, büyük toprak sahipleriyle kentli soyluların gücü, yarımadanın dünya pazarlarıyla dengesiz ilişkisini daha da pekiştiriyor, ekonomik yeniliklerin hızını kesiyor ve ağırlığı yerel düzeydeki bağımsız ekonomik politikalara kaydırıyordu. İspanya'da, Latin Amerika'dan gelen gelirlerin azalması ve sonra da Napoléon Savaşları sırasında Latin Amerika'daki hemen hemen bütün sömürgelerin ayaklanması, Saray'ın bağımsızlığını azalttıktan sonra 1815'ten itibaren ülkenin tarım ve sanayide yavaş yavaş ticarete yönelmesine yol açtı. Portekiz ise 1820'ye kadar, başta Brezilya olmak üzere zengin sömürgeleriyle neredeyse ikili bir monarşi oluşturdu ve sonra İspanya gibi onun da uluslararası alandaki rolü küçüldü.

İber devletlerinin örgütlenmesinde iktidar, uzun süre esas olarak babadan oğula geçmişti. 1492'de yarımadada

belli başlı dört siyasi oluşum hüküm sürmekteydi: Portekiz, Kastilya, Navarra (Fransızca Navarre) ve Aragon. Nüfusunun büyük bölümü Basklılardan oluşan, Fransız kraliyet ailesince yönetilen ve denize çıkışı bulunmayan bir krallık durumundaki Navarra, Pireneler'in iki tarafına yayılmıştı. 1516'da Aragon Kralı Fernando, krallığın İber Yarımadasında kalan kesimini ilhak ederek geride Fransa'ya bağlı küçük bir krallık bıraktı; bu da ancak Navarralı Henri'nin IV. Henri olarak Fransa tahtına çıkmasıyla gerçekleşti. Portekiz'le Aragon, merkezleri sırasıyla Lizbon ve Barcelona olan birer deniz gücüydü; Kastilya'nın gücüyse büyük ölçüde, iç kesimlerinde üretilen yünün ihracına dayanıyordu. Portekizli ve Katalan tüccarlar kendi topraklarında da denizlerdeki kadar yoğun çaba gösterdiği halde, Kastilya ticaretinin önemli bir bölümü Sevilla ve *Cádiz* limanları üzerinden Cenovalı meslektaşlarının denetimine girmişti. Yerli Kastilya tüccarlarının pek bir gücü yoktu.

Dört bölgenin kraliyet aileleri arasında sık sık evlilikler oluyordu; öyle ki yarımadada siyasal saflaşmalar kolayca Portekiz + Kastilya'ya karşı Aragon + Navarra şeklinde formüle edilebilir ya da dördü birden tek bir krallık altında birleştirilebilirdi. Ama zaman zaman kraliyet sülalesinden soyluların Endülüs'le Valencia'da özerk alanlar elde etmek için komplolara girişmesi nedeniyle parçalanmalar da oluyordu. 1469'da Aragon tahtının vârisi Fernando'yla Kastilya vârisi Isabel'in evlenmesi, bu birleşmeden zarara uğrayanlar arasında, gözünü bölgeden hiç ayırmayan Fransa'nın da yardımıyla bir iç savaşa yol açtı. Yine de bu olay, bir imparatorluğun temellerini atmış oldu. Fernando'yla Isabel, standart imparatorluk usûlüne uygun biçimde kendi iktidarlarını güçlendirdiler: Hanedan, ordu ve maliyeye ilişkin programlarında kendileriyle işbirliği yapan soylularla yerel yönetimlerin ayrıcalıklarını ve kaynaklardan yararlanma yollarını sağlama alarak, 1492'ye gelindiğinde iyice güçlenmiş olan ikili monarşi, yarımadadaki son Müslüman kalesi Granada'yı geri alıyor, Katolikliği kabul etmeyen Yahudileri bölgeden sürüyor, bir yandan da Atlas ve Hint okyanuslarında bağım-

sız Portekiz'in izinden gidiyordu. Kısa bir süre içinde Aragon'la Kastilya, İtalya'da hâkimiyet kurmak için Fransa'yla rekabete girişti ve dinini değiştirmeyen Müslümanları kendi topraklarından kovdu.

1516'ya gelindiğinde bu birleşik krallığın başına, İspanya Kralı I. Carlos adıyla Gentli Karl geçmişti; kendisi (topluca yönetilebildikleri ölçüde) daha önce Felemenk'i yönetmişti ve 1519'da da (bu kez V. Karl ya da Şarlken) olarak Kutsal Roma-Germen İmparatoru seçildi. Carlos'un oğlu II. Felipe, 1580'de Portekiz'i işgal edip rakiplerini kovarak Portekiz tahtı üzerinde öteden beri çekişme konusu olan hak iddiasını zorla dayattı. Ardından Portekiz, 60 yıl süreyle bir İspanyol *fief*'i oldu ama yine de hem ayrı bir siyasal yapı hem de bir ticaret ve imparatorluk gücü olarak varlığını sürdürdü. Sonunda 1640'taki Portekiz Ayaklanmasıyla bağımsızlığına kavuştu. O tarihten sonra da Portekiz'le İspanya, nispeten değişmez sınırları olan iki ayrı devlet halinde varlıklarını sürdürdüler. Ancak birer devlet olarak ayrılıkları ve değişmezlikleri göreliydi: Napoléon'un işgallerine kadar İspanya, Avrupa'da çeşitli ailelerin elindeki bir dizi birleşik topraktan biri olarak kaldı; her iki devlet de Avrupa dışında büyük sömürge imparatorlukları kurdular ve kaybettiler; 1512'de Navarra'nın İber topraklarında kalan yarısını Fransa'dan alıp 1516'ya kadar buranın hâkimi olan İspanya, 1659'da da Cerdagne ile Roussillon'u kesin biçimde Fransa'ya bıraktı; Fransızlarsa Napoléon zamanında yarımadanın büyük bölümünü işgal edip geçici olarak yeniden örgütlediler. Fransızların getirdiği yeni örgütlenme, Belçika'yla Hollanda'da da olduğu gibi hükümet kurumlarını kalıcı biçimde etkiledi. Babadan oğula geçme devlet düzenlemelerindeki payları yarıdan fazla olsa da, İspanya'yla Portekiz pekişmiş birer devlet olma yolunda ilerliyordu.

Zorlamaya dayalı değişim yolu, İber Yarımadasındaki devrimlere damgasını vurdu. 1492-1992 yılları arasında yarımadada gelişen devrimci durumlar, Tablo 3.3'te gösterilmektedir ve bunlar arasında Yahudilerin, Moriskoların,[1]

1 Baskılar karşısında vaftiz edilmeye razı olan ama gizli gizli İslami kurallara güre ibadetini sürdüren Endülüs Müslümanları –çn.

Cizvitlerin kovulması gibi bazı marjinal durumlar da vardır; böyle durumlarda önemli ölçüde yeraltı örgütlenmesi görülmekle birlikte, halk arasında buna karşılık gelen direniş en alt düzeyde gelişmiştir. İber Yarımadasındaki devrimlerde hemen göze çarpan iki özellik vardır: Hanedan mücadelelerinin uzun süre devam etmesi ve Fransız savaşlarından 1930'lara kadar olağanüstü bir biçimde arka arkaya devrimci durumlar gelişmesi. Portekiz'le İspanya kendi zamanlamalarına uygun hareket ettiği halde, 1850'den çok sonra bile her iki ülkede de kralcı ayaklanmalar yaşanmış, yüz yıl boyunca arka arkaya iç savaşlar çıkmıştır.

Bölünmenin genişliği ve yoğunluğu açısından bakıldığında en önemli devrimci dönemler, hiç kuşkusuz Comunerolarla Germanialar arasındaki mücadeleler (kabaca 1519-22), 1640'ta başlayan Portekiz ve Katalonya Ayaklanmaları, İspanyol Veraset Savaşı (1701-14), Fransa'yla savaşın tetiklediği çok sayıda iç mücadele (1793-1814), 1820-1932 yılları arasında her iki ülkede de devletin denetimini ele geçirmek için verilen mücadeleler ve İspanya İç Savaşıdır (1936-39). Bunlardan sonra, Franco'yla Salazar'ın ölümlerini izleyen nispeten barışçı geçişler (her iki başkentte gerçekleşen darbelere ve İspanya'nın Bask ülkesindeki gerilla savaşına rağmen), neredeyse birer karşıt doruk oluşturur.

Comunero ve Germania ayaklanmalarının her ikisi de, V. Karl (Carlos) ile Felemenk maiyetinin İspanyol toprakları üzerinde daha sıkı bir mali denetim kurmaya ve Karl'ın Kutsal Roma-Germen İmparatoru seçilmesini bu yolla finanse etmeye kalkması üzerine başladı. Comunerolar, esas olarak Kastilya kentleriyle bunların hinterlandlarında denetimi ele geçiren cuntalar'dan oluşuyordu. Cuntalar, yabancı danışmanlarını uzaklaştırmadığı, kendi özgürlüklerine saygı göstermediği ve Kastilya'da yaşamadığı sürece Kral'a kaynak sağlamayı reddetmekteydi. Birbirleriyle mücadele etmedikleri dönemlerde Kral'a bağlı güçleri kovmayı, halk orduları kurup Kral'ın birlikleriyle savaşmayı başardılar. Birçok kentte halk zenginlerle, soylulara saldırdı. Germanialar ise

Tablo 3.3 İber Yarımadasında Devrimci Durumlar (1492-1992)

1499-1500	Mağribilerle savaş
1509-11	Mağribilerle savaş
1519-22	Kastilya, Valencia'da Germanialarla Comuneroların ayaklanması
1568-71	Morisko Ayaklanması
1580	Felipe'nin, vârisi olduğu Portekiz tahtını işgal yoluyla ele geçirmeye çalışması
1591	Aragon Ayaklanması
1609	Moriskoların sürülmesi
1640-68	Portekiz Ayaklanması
1667	Kral Afonso'nun kardeşi Naip Pedro'nun, Portekiz'de iktidara el koyması
1701-14	İspanyol Veraset Savaşı kapsamında İspanya'yla Portekiz'in işgal edilmesi, iç savaş, İspanyol Felemenk'i'nin kaybedilmesi, Katalonya'yla Valencia'nın Kastilya rejimine bağlanması
1758	Portekiz'de Távoralar komplosu
1759	Cizvitlerin Portekiz'den sürülmesi
1793-1814	Fransa'yla aralıklı olarak yürütülen savaş kapsamında Latin Amerika'da işgaller, sömürge kaybı ve ayaklanmalar
1801	Portekiz'le İspanya arasında Oranje'ler Savaşı
1807	Godoy'a (Aranjuez) karşı ayaklanma
1808	İspanya'da halk ayaklanması, Fransızların kısmen geri çekilmesi
1820	Albay Rafael Riego komutasındaki İspanyol askerlerinin isyanı; 1823'e kadar genel bir ayaklanmaya dönüşen hareket, Fransız işgaliyle son bulmuştur
1820	Portekiz, Oporto'da devrim
1822-23	İspanya'da kralcı ayaklanma
1823-24	Portekiz'de iç savaş

1827	Britanyalıların anayasa yanlılarını desteklemek üzere Portekiz'e çıkması
1827	İspanya'da Hoşnutsuzlar ayaklanması
1828	Portekiz'de Dom Miguel önderliğinde darbe ve ardından 1834'e kadar süren Miguel savaşları
1833-39	İspanya'da Carlismo Savaşları
1834-53	Portekiz'de sık ayaklanmalar
1836	Endülüs, Aragon, Katalonya ve Madrid'de 1837 anayasasıyla sonuçlanan ilerici ayaklanmalar
1840	İspanya'da Kraliçe Cristina yanlılarının başarısız darbesi
1841	Barcelona'da ayaklanma, geçici olarak cumhuriyet kurulması ve Espartero karşısında yenilgi
1843	Bir ittifakın Espartero'yu iktidardan uzaklaştırması; 1851'e kadar Nárvaez'in devlet başkanlığı
1846-50	Portekiz'de iç savaşlar
1854-56	İspanya'da O'Donnell ile Espartero önderliğinde ayaklanma
1866	General Juan Prim önderliğinde başarısız ayaklanma
1868	Amiral Juan Topete önderliğinde Pronunciomento (askeri isyan); kraliçenin devrilip liberal rejimin kurulması
1873-74	Birinci İspanya Cumhuriyeti, Carlismo Ayaklanmaları
1874	Askeri darbe, 1876'ya kadar süren Carlismo Savaşları, sonra devrik kraliçe Isabel'in oğlu Alfonso'nun taraftarlarından bir başka darbe
1889-1908	Portekiz'de dağınık ayaklanmalar, grevler ve komplolar
1890	İspanya'da anarşist "sokak gösterileri"
1909	Katalonya'da genel grev, ayaklanma
1910	Lizbon'da ayaklanma; cumhuriyetin ilanı
1912	Lizbon'da genel grev

1915	Portekiz'de General Pimenta de Castro önderliğinde isyan, ardından demokratik ayaklanma
1917	General Sidonio Paes'in ayaklanıp iktidara el koyması (1918'de öldürüldü); yenilgiyle sonuçlanan genel grev
1919	Portekiz'in kuzeyinde kralcı ayaklanma
1923	Barcelona garnizonunda isyan, ayrılıkçı hareketin patlak vermesi, Primo de Rivera önderliğinde darbe
1925	Portekiz'de darbe girişimi
1926	Portekiz'de darbe
1926	Katalonya'da darbe girişimi
1927	Portekiz'de askeri rejime karşı başarısız ayaklanma (1930'da iktidar Salazar'da)
1930	Jaca garnizonunda isyan, cumhuriyet kurma talebi
1931	İspanyol seçimlerinde büyük çoğunluk Cumhuriyetçilerin; Alfonso'nun iktidardan ayrılması; yeni anayasa
1932	General José Sanjurjo'nun isyanı
1933	Barcelona'da anarşist ve sendikalistlerin ayaklanmaları
1934	Asturias'ta işçi ayaklanmaları, Katalonya'da genel grev ve ayaklanma
1936-39	İspanya'da İç Savaş
1974	Portekiz'de darbe
1981	İspanya'da darbe girişimi

kelime anlamı olarak da Valencia'daki kardeşlik örgütlerini ya da loncaları ifade ediyorlardı. Bunlar, bir veba salgını sırasında zenginlerin çoğu kentten kaçtıktan sonra, soylulara ve onların vasalı durumundaki Moriskolara düzenlenen saldırılara öncülük ettiler. Ama soylular açıkgöz davranıp daha belirgin biçimde Kral'ın saflarında yer aldıkça, Comunerolarla Germaniaların soylu düşmanlığı da keskinleşti. Halk orduları, kraliyet birlikleriyle yüz yüze savaşa girişince ağır

bir yenilgi aldı. Kral'a bağlı güçler, ayaklanmanın liderini ibret olsun diye vahşi bir şekilde idam etti; Valencia'da 150, Mallorca'da 200 kişi öldü. 1522'de artık Karl, Alman ordusuyla birlikte güvenlik içinde İspanya'ya dönebilirdi.

Karl'ın oğlu II. Felipe, bir bölümü din değiştirmiş Moriskoların ciddi bir tehlike oluşturan isyanlarıyla karşı karşıya kalınca, silahlı kuvvet kullanarak Portekiz tahtı üzerindeki hak iddiasında ısrar etti ve bu arada Aragon'da da ciddi bir ayaklanmayı bastırdı. Otuz Yıl Savaşı'na kadar İber Yarımadasında başka bir büyük devrimci kriz yaşanmadı. 1635'te Fransa'yla tekrar savaş çıkması üzerine saray, bütün kesimlerden daha fazla mali destek talep eder oldu. 1639'a gelindiğinde IV. Felipe'nin başbakanı Olivares, Pireneler'deki Salses Kalesi'ni ele geçirmiş olan Fransızlara karşı savaşmak için Katalonya'dan çok sayıda adam ve geniş kaynaklar talep etmekteydi. Olivares, Katalonya'ya bir krallık ordusu yerleştirip, bu orduyu kendisine kaynak toplamak için kullanmak istediyse de, bu baskılar çok yaygın bir direniş doğurdu. Haziran 1640'ta hasat işçilerinden oluşan bir kalabalık, Barcelona'daki Krallık Valisi Santa Coloma Kontu'nu öldürdü. Ardından Kastilya birlikleri Katalonya üzerine yürüdü; bu arada Katalan liderler de yardım almak için Fransızlarla görüşmeye oturmuştu. Katalan *Diputació*'sunun lideri olan Pau Claris adlı kilise adamı, Katalonya'yı bağımsız cumhuriyet ilan ederek kendi otoritesini kurmuş oldu. 1659'a kadar süren mücadele, Katalonya'nın ayrılmadan önce yararlandığı özgürlükleri temelde koruyarak imparatorluğa dönmesiyle sonuçlandı; ama Fransız müttefiklerinin İspanya'dan koparmayı başardığı Roussillon'la Cerdagne yoktu artık.

Katalan ayaklanması sırasında Olivares, eski özerkliklerine yeniden kavuşma umutlarını kaybetmeyen Bragança Dükü'yle Portekizli soylulara, Kastilyalıların Katalanlara yönelik saldırısına yardımcı olmaları emrini vermişti. Ama bu emir, Lizbon'da bir komploya yol açtı; sonuçta kraliyet sarayı ele geçirildi, kraliyet temsilcilerinin bir kısmı idam edildi, bir kısmı da sürüldü ve Bragança, IV. João adıyla kral ilan edildi. İspanyol orduları, neredeyse 30 yıl boyunca Por-

tekizlileri bastırmak için boşuna çabaladılar ama 1688'de İspanya, sonunda (önceki yıl Kral Alfonso'nun kardeşi Pedro önderliğinde bir darbeye sahne olan) Portekiz'i bağımsız bir güç olarak tanıdı. 1648'deki Vestfalya Antlaşması'nda İspanya, Kuzey Felemenk'i kesin biçimde kaybettiğini de kabullenmek zorunda kaldı.

Ardından İber Yarımadasını İspanyol Veraset Savaşı (1701-14) sardı. XIV. Louis'nin, İspanyol tahtına bir Bourbon'u yerleştirme özlemini sonunda gerçekleştirmesiyle rakip adayların destekçileri arasında patlak veren iç savaşlar yarımadayı kana buladı. Bu olayın bir başka sonucu da Katalonya'yla Valencia'yı Kastilya rejimiyle bütünleştirirken, güney eyaletleri Habsburg Avusturya'sına geçmiş olan Felemenk'in tümüyle İspanya'dan ayrılmasıydı. 18. yüzyılda Bourbon kralları, ordu üzerinde denetim kurabilmek için arka arkaya girişimlerde bulundular ama sömürgelerden gelen gelirler, beklenmedik biçimde bu girişimleri boşa çıkarıyordu. Durumlarının iyi olduğu dönemlerde İspanyol krallar, kendi tebaalarından gelir almak için Fransız kuzenleri kadar çok uğraşmıyordu. Dolayısıyla da hiçbir zaman orduyu içine alan özerk sivil bürokrasiler geliştiremediler. Durumları bozulduğundaysa mali kaynak bulmak için iktidarlarını parçalayan kestirme yollara sapıyor, o zaman da soylular ya da belediye yönetimlerinin desteğindeki bölgesel iktidar sahiplerinin ve onlarla ittifak halindeki generallerin kucağına düşüyorlardı. İspanya'nın *capitán general*'leri[2] itibarları ve özerklikleriyle kabadayı kesilmişti.

İspanyol Veraset Savaşından sonraki doksan yıl boyunca ne Portekiz'de ne de İspanya'da önemli devrimci durumlar gelişti. 1790'larda komşu Fransa'da gerçekleşen devrim, Felemenk'in tersine İber Yarımadasında pek az yankı buldu. Nitekim İspanya, 1793-95'te Fransa'ya karşı düzenlenen uluslararası askeri girişimlere katıldı. Ardından Napoléon Savaşları, yarımadadaki en büyük devrimci krizlerden birini yarattı.

2 Amerika'daki İspanyol sömürgelerinde genel valiye bağlı askeri yönetici; zamanla merkezin denetiminden çıkarak fiilen genel vali konumu kazanmışlardır –çn.

İspanya, kısa bir süre sonra saf değiştirdi. Fiilen diktatör konumuna gelen Godoy'un yönetiminde önce Napoléon'la, arkasından Portekiz'le ittifak kurduysa da Napoléon, İspanya'yı kendi uydusu haline getirme projesini kısa sürede geliştirdi. 1808'de, kralın vârisi Fernando yanlısı aristokratlar ve halk tarafından gerçekleştirilen bir ayaklanmayla (Aranjuez İsyanı) hem Godoy hem de kral devrildi. Ancak yeni kral VII. Fernando, kısa bir süre sonra Napoléon'un isteği doğrultusunda onun kardeşi Joseph lehine tahttan feragat etti. (Aslında Fernando, Bonaparte'a teslim olan babasına tahtı geri vermişti.) Fransız yönetimine karşı halk ayaklanmaları kısa sürede genel bir niteliğe bürünerek gerilla tarzı bir iç savaşa dönüştü; yerel otoritelerin birçoğu, duruma hâkim olabilmek için Fransızlara karşı direnişe katıldı. Mesela Zaragoza'nın büyük aristokratlarından Palafox (devrimci bir demokrat falan değildi kendisi!) ayaklanmada Genel Komutan unvanını kabul etmişti.

Fransızların İspanya içlerine ilerlemesi, Fransızlara karşı direniş ve direnişçiler arasında özgürlükçü düşüncelerin yayılmasıyla birleşerek Latin Amerika sömürgelerindeki yaygın bağımsızlık hareketlerini de kolaylaştırdı. Ayrıca bu etkenler sayesinde İspanyol muhalefeti, meşruti bir monarşi kurulması için planlar yapmaya başladı. Wellington komutasındaki Britanya kuvvetleri Fransızları yarımadadan atarken, Cádiz'de toplanan liberaller de daha ileri bir anayasayı kabul etmekteydi. Fransa'da tutsak bulunan VII. Fernando'nun 1814'te ülkeye dönmesi üzerine, muhafazakâr subaylar kralla işbirliği yaparak liberallere karşı darbe düzenlediler. Böylece sonraki 160 yıl boyunca bir yükselip bir gerileyecek olan mücadele başlamış oldu.

Bunu izleyen dönemlerde İspanyol direnişinde ordunun merkezi bir konumda bulunması, beş yüz yıl önceki *Reconquista*[3] sırasında soylularla yerel yöneticilerin kazandığı ayrıcalıkların özetiydi bir anlamda: Birbiriyle çekişip duran hırslı soyluların hâkimiyetinde, sivil devlet görevlilerinin

3 "Yeniden fetih:" Müslümanların elindeki toprakların geri alınması –çn.

gözetimi dışında olan ordu, bağımsız bir siyasal güç, daha doğrusu, her birinin kendi hamisi olan çok sayıda bağımsız siyasal güçten oluşmuş bir yığın durumundaydı.

Napoléon Savaşları sırasında İspanyol ordusunun kazandığı büyük özerklik ve güç, savaş sonrasındaki politikaların çoğu için de emsal oluşturdu; böylece asker, sık sık ulus adına devletin yönetimine el koymaya başladı. "Muhafazakâr-ruhban-kralcı" blok ile "liberal-ruhban karşıtı-anayasa yanlısı" blok karşı karşıya geliyor, her biri ordu içinde kendi destekçilerini buluyordu. Bu saflaşma kilisenin giderek gücünü yitirmesine, liberal kurumlarda ağır bir ilerlemeye ve neredeyse hiç aralıksız bir silahlı mücadeleye yol açtı. 1820-23, 1833-39, 1840-43, 1854 ve 1868-76 yıllarında ordunun iktidara el koymasıyla doruğa tırmanan ciddi bölünmeler yaşandı; bunları çok sayıda genel grevle anarşist saldırı ve ayaklanmalar izledi ama 1917'ye kadar iktidar hiçbir zaman tam anlamıyla el değiştirmedi.

Ardından belirsizliklerle dolu altı yıl daha geçtikten sonra, 1923'te Primo de Rivera önderliğinde bir darbe geldi. Ordu denetiminde geçen sonraki sekiz yılda askeri ayaklanmalar görüldü ve 1931'deki ulusal seçimlerde kralla askeri rejim, nispeten barışçı bir biçimde uzaklaştırıldı. Bu aşamada kurulan cumhuriyet, açık iç savaşın başlamasına kadar beş yıl ayakta kaldı, ama ne soldan ne de sağdan önemli bir ayaklanma görüldü. Bu arada Portekiz de tarihinin çalkantılı bir döneminden geçmekteydi: 1910'da cumhuriyet kurulana kadar darbeler, iç savaşlar ve isyanlar, sonra aralıklı devrimci durumlarla geçen bir 16 yıl ve 1920'lerin sonlarında Oliveira Salazar'ın kesin biçimde iktidara gelmesi. Salazar, 40 yılı aşkın süre Portekiz'e göz açtırmadı.

İspanya'da da Francisco Franco, 30 yıl boyunca rejimini ayakta tutacaktı, ama ancak üç yıl süren kanlı mücadelelerden sonra sağlayabildi bunu. İç savaş, Fas'ta üslenen Franco'nun darbe girişimiyle başlamış ama cumhuriyetçi ittifak içinde bile bir dizi korkunç saldırı, misilleme ve devrimci eylemle sürüp gitmişti; mücadele içinde milliyetçilerle cumhuriyetçiler kesin bir saflaşma halinde karşı karşıya gelirken, bir yandan

da ikinci kampta komünistler anarşistleri, anarşistler komünistleri, kimi zaman da komünistler birbirlerini öldürmekteydi. Bir yandan Nazi Almanya'sı ile faşist İtalya'nın, diğer yandan Sovyetler Birliği ve gönüllü Uluslararası Tugaylar'ın müdahalesi, savaşı daha da kanlı bir hale getirdi. Ama 1939'da artık milliyetçiler, üstün askeri örgütlenmeleri ve kaynaklarıyla düşmanlarını yenilgiye uğratmıştı. Franco önderliğindeki Falanjistler, sonraki 30 yıl boyunca hegemonyalarına yönelik ciddi bir tehditle karşılaşmadan İspanya'yı yönetti.

Bu arada gerek İspanya'da gerek Portekiz'de, 1960'larda artık iyice yaşlanmaya başlayan diktatörler, ufak tefek devrim çabalarına gerek kalmadan sınırlı bir temsili yönetime –İspanya'da monarşi, Portekiz'de cumhuriyet– geçişi kolaylaştıracak anayasal düzenlemeler gerçekleştirmekteydi. Salazar 1970'te, Franco 1975'te öldüğünde, yerlerini kimlerin alacağı konusunda önemli krizler yaşanmadı. Ancak 1974'te, hükümetin Afrika'daki Portekiz sömürgelerine askeri bakımdan daha az önem vermeye başlamasının doğurduğu hoşnutsuzluğun da katkısıyla bir subayın darbe girişiminde bulunması, Marcello Caetano'nun rejimine karşı geniş bir halk hareketi başlattı. Portekiz, iki yıl süreyle hızla bir devrimci durumun eşiğine ilerledikten sonra, tekrar parlamenter siyasetin rutin kaosuna gömüldü.

İspanya'da 1969'dan 1973'e kadar süren Carrero Blanco rejimi, önceki yıllarda işçi sınıfında başlamış olan eylemliliğin yanı sıra giderek etkinlik kazanan ayrılıkçı Bask hareketini de (ETA) dizginlemeye çalıştı. ETA'nın Carrero Blanco'yu öldürmesiyle bu sayfa kapandı ve üç yıl süren hükümet bunalımı başladı; Franco da bu sırada öldü. Franco'nun kendine halef seçtiği Kral Juan Carlos, yeni rejimin karakterini belirlemek üzere ülkede derhal referandumlara ve seçimlere giderek işçiler arasında dev bir eylem dalgasının önünü kesmiş oldu. 1981'de bir grup subay, ülkede yarım yüzyıl önce hüküm sürmüş olağan siyasetin bir parodisini andıran başarısız bir darbe girişiminde bulundu. Böylelikle hem Portekiz hem de İspanya, kendi parlamenter siyaset biçimlerini yerleştirmeden önce, askeri müdahalenin son kıvranışlarına da tanıklık etmiş oluyordu.

Yerel topluluk, himaye eden-edilen ve hanedan düzeyindeki devrimlerden sınıf ittifakına dayalı ve ulusal düzeydeki devrimlere geçiş, İber Yarımadasında biraz çarpık bir yol izledi. Bağımsızlık çerçevesindeki genel haklardansa, eski haklar adına kutsal ayrıcalıklarla antlaşmalar üzerinde direten ulusal devrimler, 16. yüzyılda Aragon'da zaten başlamıştı ve Portekiz'le Katalonya'da da 17. yüzyılda ortaya çıktı. Öte yandan 1870'lerde Portekiz'le İspanya'da, ordunun yoğun bir biçimde katıldığı sınıf ittifakına dayalı devrimler eşliğinde hâlâ hanedan düzeyinde devrimler de oluyordu. İber Yarımadasında devrimlerin zamanlaması, Avrupa'nın o kesiminde devletlerin oluşum sürecine kesin biçimde denk düşmekteydi. Özetleyecek olursak, 16. ve 17. yüzyıllardaki İber krallıkları önce yükselen, sonra da gerileyen denizaşırı gelirlerin ayakta tuttuğu; sağlam mevziler edinmiş soyluların, yerel yönetimlerin ve eyaletlerin kendi ayrıcalıklarıyla iç siyaseti sınırladığı; sık sık merkezi denetimi sıkılaştırarak gelirlerini artırmaya, hanedana ilişkin umutlarını gerçekleştirmeye, uluslararası konumlarını sağlamlaştırmaya çalışan kesimler halinde örgütlenmiş birer devlet olarak kalmıştır. Zamanın devrimleri de, yönetim içindeki çeşitli kesimlerin bu çabalara gösterdiği direncin tecessümüydü.

Merkeze yakın ve merkezden uzaklaşan siyasal saflar, 18. yüzyıl boyunca huzursuz bir denge durumunda bir arada yaşadı ama 1800'den itibaren Fransız işgaline karşı girişilen silahlı direniş, orduya önceden sahip olmadığı özerk bir güç kazandırdı. 19. yüzyılda, hatta 20. yüzyılın ortalarında bile subayların burjuvazi içindeki kesimler ve/veya çeşitli hak iddiaları ortaya atan hanedan mensuplarıyla oluşturduğu ittifaklar (artık Katalonya'da zaman zaman milliyetçi bir renge bürünmekteydi bu), devrimci durumlara ağırlığını koydu. Zamanla hanedan bloklarının gücü azalırken sınıf ittifakları güçlendi ama ordunun rolü hiç değişmedi. Ancak 1930'dan sonra İspanya'yla Portekiz'de askeri rejimler kurulması, sonunda her iki ülkenin de dünya kapitalist ekonomisiyle daha sıkı biçimde bütünleşmesini sağladı; bu süreç, büyük bir işçi sınıfı ve genişleyen bir burjuvazi

yarattı. Yaşlanan diktatörler merkezi denetimi gevşettikçe oluşan burjuva-işçi ittifakları, siyasal alanda önemli birer varlık durumuna geldi. Franco'yla Salazar'ın ölümünden sonra haleflerinin sadece burjuva-işçi ittifaklarıyla değil, otoriter rejimin kalıntıları ve onlara bağlı silahlı kuvvetlerle de pazarlığa oturmaktan başka şansları yoktu; yöneticilerle bu üç kuvvet arasındaki pazarlık, 1980'lerin siyasetine damgasını vurdu.

Daha sonra da İspanya'yla Portekiz, büyük devrimlerin oluşturduğu standart model bir yana, Felemenk'ten bile tümüyle farklı bir devrimci yol izlemiştir. Belki de en çarpıcı farklılık, çiğnenmiş ayrıcalıklar adına nispeten ender biçimde devlete yöneltilen saldırılardan, profesyonel ordunun, çoğu kez şu ya da bu sivil safla ittifak halinde devletin işleyişine aralıklı olarak müdahalesi doğrultusundaki hızlı geçiştir. 1790'dan sonra, ülkedeki halkın arasından seçilerek oluşturulan profesyonel ve daimi bir ordu kurulmasının ve Fransız etkisiyle devletin ileri düzeyde pekiştirilmesinin bu geçişteki payı büyüktür kuşkusuz. Yine de İber Yarımadasında yaşananlar bazı özellikleriyle Avrupa'nın diğer bölgelerini andırır; en başta gelen özellik, 1830'lardan itibaren burjuva-işçi ittifaklarının liberal devrimlerde giderek daha merkezi bir konum kazanmasıdır. İber Yarımadasındaki devletler ve ekonomiler Avrupa'nın başka yerlerindeki devletlere ve ekonomilere benzer hale geldikçe, devrimci durumlar arasında da aynı benzerlik ortaya çıkmıştır.

Balkanlar ve Macaristan

Balkanlar ve Macaristan'da devrim, bölgenin dokusundaki çeşitliliğe uygun olarak daha başka bir yol izledi. Yüzyıllar boyunca Balkanlar, Avrasya steplerinden batıya yönelen büyük işgallerle göçlerin son durağı ve Avrupa'yla Asya arasındaki ticarette geçiş noktası olmuştu. Bölgenin Adriyatik ve Akdeniz yamaçlarında büyük dağlar yer alıyordu; Karpatlar kuzeydoğuya kıvrılırken, dağ kütleleri arasından Tuna ve kolları, Transilvanya Alpleri'nin yer yer kestiği iki ovayı kat

edip Karadeniz'e dökülüyordu. Bölge nüfusu ağırlıkla küçük çapta iş yapan köylülerden, hayvancılardan, balıkçılardan ve savaşçılardan oluşuyordu, ama geniş ova bölgelerindeki toprak sahipleri büyük devletler kurup köylüleri serfleştirmeyi başarmıştı.

1492 öncesinde Balkanlar, yüzyıllar boyunca Avrasya ticaretinde kesişme noktası oldu. Faal ticaret, prensliklerin bütün gelirlerini yerel nüfustan toplamak yerine, bölgeden geçen mallardan vergi alarak refah düzeylerini yükseltmesini sağladı. Ancak Osmanlılar fetihlere girişip bu ticaret üzerinde tekel kurmaya ve Hint Okyanusu trafiğiyle kervanların önemi azalmaya başlayınca bu strateji geçerliliğini yitirdi, bölgedeki devletler güçsüzleşti ve soylular da gelirlerini giderek artan ölçüde köylülerden sağlar oldular. Balkanlar'ın nüfusu, topografyası ve birbirinden çok farklı bölgeler arasındaki konumu, topluca tek bir siyasal birime bağlanmasını ya da kendi içinde tutarlılığı olan tek bir birim haline gelmesini önlüyordu. Ancak yine de değişik zamanlarda Bulgarlar, Macarlar ve Osmanlılar bütün yarımadaya hâkim olma girişimlerinde bulundular. Bu hedefe en çok yaklaşanlar da Osmanlılar oldu. Ancak sülalelerin liderleri, kabile şefleri ve büyük toprak sahipleri, Osmanlı yönetiminde bile zaman zaman birbirleriyle kanlı bir rekabete girişme pahasına büyük bir özerklik sağladılar. Bölgedeki soylularla kilise adamları genellikle krallarını kendileri seçer (çoğu zaman her hizbin bir kralı olur) ve kral adayları taht için savaşmak zorunda kalırdı.

Balkan kralları genellikle büyük güçlerin gölgesinde tahta çıkıyordu. Geçtiğimiz bin yıllık dönemin büyük bölümünde Balkanlar Moğol, Tatar, Bizans, Rusya, Polonya-Litvanya, Habsburg, Osmanlı gibi birbirine rakip imparatorlukların sınır bölgesini oluşturdu. Ne zaman bunlardan biri topraklarını fazla genişletecek olsa, yerel rakipleriyle kurbanları, imparatorluğun rakipleri arasında güçlü müttefikler bulup bu büyümeyi durdurmaya çalıştı. Balkanlar'ı uzaktan yöneten imparatorlar, ciddi bir tehlike oluşturan yerel rakipleriyle de mücadele etmek zorundaydı; köylüleri sömürme özgürlüğüne sahip olduklarını kabul ettiren soylular, bazen kra-

liyet gücüne göz dikiyor, çoğunlukla kralların seçilmesinde rol oynuyor, çoğu zaman da kendi kâr payını alan birer vergi tahsildarı olarak imparatorluğa hizmet ediyorlardı. Uzakta, İstanbul'da bulunan merkezinden kaynak toplamanın güçlüğü ve askeri denetimin güvensizliği karşısında Osmanlı İmparatorluğu, fethettiği bölgelerin çevresindeki topraklardan vergi dışında bir şey talep etmedi; daha yoğun biçimde girmiş olduğu bölgelerdeyse (vergiye bağlı çeşitli çiftçilik biçimlerini de içeren) dolaylı bir yönetim kurdu ve merkeze yakın devlet temsilcileri aracılığıyla nispeten dolaysız yoldan kaynak toplamaya başladı. Balkanlar'da Osmanlı'nın elinde bulunan bölgelerin çoğu bu ilk iki kategoriye giriyordu.

Bir bölgenin, süreklilik içeren bu yelpaze üzerindeki konumu, Osmanlı ordularıyla devlet görevlilerinin prenslere ya da soylulara sağladığı desteği etkilemekteydi; genel olarak vergiler prensleri güçlendirirken, vergiye dayalı çiftçilik de prensleri etkilemeksizin soyluları güçlendiriyordu. Bu etkenler zamanla değişim gösterdikçe, prenslerin Osmanlılara, soylularınsa prenslere karşı ayaklanmalara önderlik etme eğilimleri de değişmeye başladı. Genel olarak Osmanlı rejiminden yarar sağlayanlar rejimi desteklemekteydi. 1492'den bu yana hemen hemen bütün dönemler boyunca bölge, şu ya da bu biçimde bir imparatorluğun hâkimiyetinde yaşadı. Sovyet blokunun parçalanmasıyla NATO'nun etkisiz kalıp Müslüman güçlerin birbirine girdiği günümüzde, yüzlerce yıldır ilk kez Balkanlar, sadece tek bir imparatorluk, egzotik türde bir imparatorluk karşısında korunmasız duruma gelmiştir: Avrupa Topluluğu.

1492'ye dönersek, Osmanlılar büyük bir güç ve dinamizmle genişlemekteydi. 1453'te Konstantinopolis'i, 1462'de Bosna'yı, 1467'de Arnavutluk'u, 1474'te Kırım'ı almış ve Macaristan için bir tehdit haline gelmişlerdi; 1526'ya gelindiğinde Budapeşte'yi de işgal etmek üzereydiler. Dalmaçya, Arnavutluk ve Mora'da denetimi sağlamak için Venediklilerle çarpışıyorlardı. Güçlerinin doruğa ulaştığı 16. yüzyıl ortalarında Osmanlılar, bugün Macaristan'ı oluşturan toprakların önemli bir kısmı da dahil olmak üzere Balkan Yarımadasını

hemen hemen tümüyle kendi yönetimleri altına almışlardı. Zaten 1492-1992 yılları arasında Balkanlar'daki devrimlerin asıl ritmini belirleyen de, Osmanlıların yayılması ve daralması oldu. Bölge halkı, I. Dünya Savaşı sonrasına kadar hangisi olursa olsun Konstantinopolis'te üslenmiş olan güçle sıkı bir bağlantı içinde yaşadı hep.

Balkanlar'da hep fetihlerin ve toprak uğruna girişilen rekabetin hüküm sürmesi, savaşla devrim arasındaki çizgiyi Avrupa'nın başka yerlerinde olduğundan çok daha fazla belirsizleştirdi. Ayrıca dağ halklarıyla step göçerlerinin sık sık küçük ölçekli savaşlara girmesi, bazı bölgelerin onlarca yıl süreyle devrimci durumların (devlete hâkim olmak için çekişmenin kızışması) sınırına kadar gelmesi demekti. Yeni imparatorluklarla birlikte çok sayıda dinsel bölünme de (Müslümanlar, Katolikler, Rum Ortodoksları, Bulgar Ortodoksları, Kalvenciler, Lutherciler, Üniteryenler ve daha pek çok cemaat) doğup büyüdü ve imparatorluklardan daha uzun süre yaşadı; bunun sonucunda dinsel ve siyasal sınırlar, Avrupa'nın diğer büyük bölgelerindekinden daha uzun süreli ve daha şiddetli mücadelelere konu oldu. Bir bölgeyi fethetmek isteyenler, o bölgede iktidarı ele geçirmeye çalışan, dolayısıyla kendileriyle ittifaka girebilecek olan güçler buluyordu hep. Bu açıdan bakıldığında Balkanlar, 500 yıl boyunca neredeyse aralıksız biçimde devrimci durumu yaşadı.

Son beş yüzyılda Balkanlar'la Felemenk arasındaki en belirgin farklılık, ticaret ve kentleşmenin çok daha az gelişmiş olmasıydı. İber Yarımadasıyla en belirgin farklılık ise bu bölgede daha az büyük toprak sahibi ve özerk kent bulunması ama egemenliğin çok daha ileri düzeyde ve daha değişken biçimlerde parçalanmasıydı. Bu farklılıklar, Balkanlar'daki devrim modelini derinden etkiliyordu. Burada, yerel topluluk ve hanedan düzeyindeki devrimler çoğunlukla iç içe geçmişti; çünkü ne zaman köylüler feodal beylerine karşı ayaklansa, rakip soyluları kendi saflarında yer almaya hazır buluyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyılda genişlemesi, 17. yüzyılda ancak elindeki toprakları koruma-yı başarabilmesi ve 18. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar giderek

küçülmesi sırasında yerel topluluk, hanedan, himaye eden-edilen, askeri, ulusal, hatta sınıf ittifakına dayalı devrim biçimleri birbirine kaynaşmıştı.

Balkanlar'la Macaristan'ın nispeten geniş ölçekli ve uzun süreli devrimci durumlarının kronolojisi, Tablo 3.4'te ana hatlarıyla verilmektedir. Kronoloji, aralıksız fırtınaların görüldüğü bir denizdeki en yüksek dalgaları sunmaktadır sadece. Sözgelimi 1910 ve 1912'deki büyük Arnavutluk devrimlerini içerirken, Arnavutların 1900, 1905, 1906, 1907 ve 1909'da giriştiği daha küçük ölçekli ayaklanmalara yer vermemiştir. Bu tabloda belli başlı üç tip olay görürüz: 16. yüzyıldaki veraset savaşları, 16. yüzyıl başından 20. yüzyıl başlarına kadar süren köylü savaşları ve 1570 Hırvat İsyanından 1992 Sırp-Hırvat Savaşına kadar yerel ve bölgesel toplulukların dışarıdan denetime gösterdiği direniş.

Macaristan'da 1526-28 arasında görülen veraset mücadelesi, bu parçalanmış bölgede egemenliğe ilişkin olasılıkları aydınlatmaktadır. Osmanlı kuvvetleri, 1526'da Mohaç'ta, dev Macar orduları karşısında şaşırtıcı bir zafer kazanmıştı. Habsburg soyundan gelen Macar Kralı Lajos, savaş alanından kaçarken öldü. Bir süre sonra soylular, varlıklı bir toprak sahibi ve askeri lider olan János Zápolya'yı kral seçtiler. Ama dul kalan kraliçenin de aralarında bulunduğu bir azınlık, Habsburg Hanedanından Arşidük Ferdinand'ın tahta çıkmasını istiyordu. İki rakip kralı destekleyenler arasında açık savaş başladı. Ferdinand, kısa vadede Zápolya'ya karşı zafer kazandıysa da, uzun vadede, o Osmanlılar karşısında savaşı kaybederken (Osmanlılar tarafından geçici olarak teşvik edilen, hatta tanınan) Zápolya da ülkenin önemli bir bölümüne hâkim oldu. Bu koşullarda ne Zápolya'nın ne de Ferdinand'ın kesin bir zafer kazanamamış olması şaşırtıcıdır. Çünkü zaferi kazanan Osmanlılardı. 1541'de Budapeşte artık Osmanlıların elindeydi. Zápolya'nın daha bebek olan oğlunun prens olarak başında bulunduğu Transilvanya (Erdel), hâlâ yarı bağımsız bir tampon devlet durumundaydı, ama Balkan Yarımadasının neredeyse tamamı Osmanlı hâkimiyetine girmişti.

Sonraki iki yüz yıl boyunca hanedan mücadeleleri, çoğu zaman imparatorluk merkezinde bölünmeler yarattıysa da, Balkanlar'ı ancak dolaylı olarak etkiledi. İstanbul ve hinterlandında, denetimi ele geçirmek için Yeniçerilerle sivil yöneticiler arasında ortaya çıkan çekişme, 1560'lardan 19. yüzyılda Yeniçerilerin dağıtılmasına kadar devam etti; aralıklı olarak gelişen bölgesel mücadeleleri bir yana bırakacak olursak, 1566, 1622, 1803-04, 1807 ve 1826'da Yeniçerilerin katıldığı geniş çaplı isyanlar çıktı. Balkanlar açısından bu mücadeleler, zayıf düşen merkeze karşı yerel hakları ortaya atabilmek için birer fırsattı. Fransız Devrimi bölgede doğrudan pek yankı uyandırmadı; asıl etkisini gösteren Napoléon'un imparatorluğuydu. 1809'da Fransızlar, bugün Illyria Eyaletleri adıyla bilinen bölgeyi (Dalmaçya, Istria, Carinthia [Kärnten], Carniola [Kranjska] ve Sava'nın sağ yakasında kalan topraklar) Avusturya'dan aldılar. Osmanlı hâkimiyetine karşı kendilerinden yardım isteyen Sırp milliyetçilerineyse yüz vermediler. Napoléon'un fetihleri, daha önce çok güçlü sanılan devletlerin ne kadar savunmasız olduğunu ve bağımsız devlet kurmanın temeli olarak milliyet ilkesinin geçerliliğini gösterdi. 1803'ten itibaren bağımsızlık hareketlerinin ivme kazanması da, siyasette artık 18. yüzyıldaki gibi eyalet düzeyinde ayaklanmaların belirleyici olmayacağını ortaya koyuyordu.

Sayısal olarak bakıldığında, 1492'den sonraki beş yüz yıl boyunca bölgedeki olaylara, mevcut ya da müstakbel imparatorluk güçleriyle mücadeleler damgasını vurmuştur. 20. yüzyıldaki ulus devleti mitolojisinin perspektifinden bakıldığında Balkan devrimlerinin tarihi büyük ölçüde, ulusal kurtuluş savaşı diye adlandırılabilecek olan mücadelelerde değişen biçimlerden ve taraflardan oluşur. 1848-49'da Habsburg İmparatorluğu içindeki burjuva-liberal devrimler bile çok güçlü bir ulusal kurtuluş öğesi içermektedir. Evan Luard'ın teleolojik terminolojisine uygun olarak bu devrimci durumların çoğuna "bağımsızlık savaşı" diyorum ben; ancak 1815 öncesinde bunların çoğunun, eski ya da yeni olsun bir hâkim gücün (süzerenin) varlığını korumasıyla sonuçlandı-

ğını da unutmamak gerekir. Mesela 1803'te Yanya'da bir paşa,[4] Arnavutluk'un orta ve güney kesimlerinde denetimi ele geçirdikten sonra, Yunan topraklarını da kendi hükümdarlığına katmaya çalıştı; Osmanlı Sultanının orduları paşayı yakalayıp idam etmediler, onun yerine, 1822'ye kadar ayaklanmayı temiz bir şekilde bastırdılar.

Tablo 3.4 Balkanlar ve Macaristan'da Devrimci Durumlar (1492-1992)

1509-12	Osmanlı'da veraset savaşları
1514	Macar köylü ayaklanmaları
1515	Styria'da köylü ayaklanmaları
1526-28	Macaristan'da veraset savaşı
1566	İstanbul ve Belgrad'da Yeniçeri ayaklanmaları
1570-73	Hırvatistan'da isyan
1572-74	Boğdan'da isyan
1594-98	Eflak-Boğdan ve Erdel'de ayaklanmalar
1604	Macarların Habsburg Karşı Reformuna direnişi
1605-06	Macaristan ve Erdel'de Protestan ayaklanması
1607-08	Erdel'de Hajduk' ayaklanması
1618	Bohemya'da Protestanların ayaklanması
1622	İstanbul'da Yeniçeri darbesi
1655	Eflak'ta Seymen ayaklanması

4 Özgün metinde "Yanya Paşası" olarak geçen kişi, vezirliğe kadar yükselmiş olan Balkan valilerinden Tepedelenli Ali Paşa'dır (1744-1822). Başına buyruk yönetimi, ailesini Yanya ve Mora yöresinde neredeyse bir hanedan durumuna getirmesi, hatta işi yabancı devletlerle kendi adına görüşmeler yapmaya kadar vardırmasına rağmen, bölgedeki savaşlarda ve ayaklanmaların bastırılmasında gösterdiği beceri nedeniyle davranışlarına merkezi yönetim tarafından göz yumuluyordu. Ancak II. Mahmud'un merkezi yönetimi güçlendirme politikasıyla birlikte gözden düştü ve sonunda asi ilan edildi. Üzerine gönderilen Osmanlı kuvvetlerine bir süre direndikten sonra bir manastıra sığındı; ama idam edilmeyeceğine dair kendisine söz verilmiş olmasına rağmen öldürtüldü. Ali Paşa'yla merkeze bağlı kuvvetler arasındaki çatışma, Mora'da patlak veren ayaklanmayı da kolaylaştırmıştı –çn.

1670-82	Macaristan'da aralıklı isyanlar
1683-99	Eflak, Boğdan ve komşu bölgelerde savaş sırasında arka arkaya meydana gelen isyanlar
1703-11	Habsburglara karşı Macar Bağımsızlık Savaşı
1730-31	Anadolu'da isyan
1770	Osmanlılara karşı Yunan ayaklanması
1784-85	Erdel'de köylü ayaklanması
1803	Yunanistan'da ayaklanma
1803-22	Arnavutluk'ta ayaklanma ve iç savaş
1803-04	Bulgarların Yeniçerilerle ittifak halinde ayaklanması
1804-17	Sırp bağımsızlık savaşları (resmi olarak ancak 1830'da barış yapıldı)
1807	Edirne ve İstanbul'da Yeniçeri devrimi
1821-24	Boğdan ve Eflak'ta bağımsızlık savaşları
1821-25	Girit'te bağımsızlık savaşı
1821-31	Yunanistan'da bağımsızlık savaşı
1826	İstanbul'da Yeniçeri ayaklanması; Yeniçerilerin dağıtılması
1830-35	Arnavutluk'ta bağımsızlık savaşı
1831-36	Bosna'da bağımsızlık savaşı
1843	Yunanistan'da anayasa yanlısı ayaklanma
1848	Boğdan'da bağımsızlık savaşı
1848-49	Macaristan, Bohemya, Boğdan, Erdel ve Eflak'ta devrim
1852-59	Karadağ'da bağımsızlık savaşları
1861	Hersek'te Karadağ destekli ayaklanma
1862	Yunanistan'da askeri darbe ve kralın devrilmesi
1862	Bosna'da bağımsızlık savaşı
1862	Sırbistan'da bağımsızlık savaşı
1866-68	Girit'te ayaklanma
1875-78	Bosna, Hersek, Bulgaristan'da ayaklanmalar
1878	Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Bosna, Hersek, Tesalya'da bağımsızlık savaşları
1878	Girit'te bağımsızlık savaşı

1885	Doğu Rumeli'de Bulgar yanlısı devrim
1888	Romanya'da köylü isyanı
1896-98	Girit'le Yunanistan'da bağımsızlık savaşı ve Britanya'nın müdahalesi
1902-03	Makedonya'da bağımsızlık savaşı
1905	Girit'te bağımsızlık savaşı
1907	Boğdan'da köylü ayaklanması
1908-09	Makedonya'da ayaklanmayla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda Jöntürk Devrimi
1909	Romanya'da bağımsızlık savaşı
1910	Arnavutluk'ta ayaklanma
1912	Balkan savaşları sırasında Arnavutluk'ta bağımsızlık savaşı
1918-19	Macaristan'da yabancı güçlerin askeri müdahalesiyle sona eren kansız devrim
1923	Bulgaristan'da Stanboliyski'nin devrilmesi
1935	Yunanistan'da Venizelos yanlılarının ayaklanması
1938	Girit'te ayaklanma
1943-45	Yugoslavya ve başka yerlerde anti-faşist direniş
1944-49	Yunanistan'da iç savaş, Sovyetler'in Doğu Avrupa'da egemenlik kurması
1955-56	Kıbrıs'ta Enosis Mücadelesi, Britanya'nın müdahalesi
1956	Macaristan'da Sovyet müdahalesiyle sona eren devrim girişimi
1963-64	Kıbrıs'ta iç savaş
1968	Çekoslovakya'da rejimi liberalleştirme girişiminin Sovyet müdahalesiyle sona ermesi
1974	Türkiye-Kıbrıs Savaşı, Kıbrıs'ta gerilla savaşı
1989-91	Arnavutluk, Bulgaristan, Macaristan, Romanya ve Yugoslavya'da komünist rejimlerin yıkılması
1991	Hırvatistan ve Bosna-Hersek'te iç savaş

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu gözle görülür bir güç kaybına uğrarken, Osmanlı egemenliğindeki bütün Balkan topraklarında da (çoğunlukla Avrupa'daki başka güçlerin yardım sağlayıp teşvik ettiği) bağımsızlık savaşları başladı. 1877-78'deki Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Bosna, Hersek, Tesalya ve Girit'te ayaklanmalar baş gösterdi; Bulgarlar, Osmanlılara karşı Rus kuvvetlerine katılarak savaşın sonunda Rus vesayeti altında bağımsızlık kazandılar. Romanya, Karadağ ve Sırbistan'ın da bağımsızlıkları tanındı. Ancak aynı sıralarda Avusturya-Macaristan birlikleri, eskiden Osmanlı'ya ait olan Bosna ve Hersek topraklarını işgal etti. 1908'e gelindiğinde bu iki bölgeyi ilhak eden Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Sırbistan'ın topraklarını genişletme, o zamanlar Macaristan'a bağlı olan Hırvatistan'ın da bağımsız Güney Slav Federasyonu'na, daha doğrusu Yugoslavya'ya katılma hayallerini suya düşürmüş oluyordu. Osmanlı gerilerken, Balkanlar'da hegemonya kurmak için Rusya, Macaristan ve Avusturya arasında rekabet başladı. Gerçek bağımsızlık, bir yanılsamadan öteye gidemiyordu.

Balkanlar'da köylü isyanları, görünürde imparatorluğa karşı girişilen diğer eylemlerden farklı değildi; Osmanlı İmparatorluğu sık sık savaşçılara ve toprak sahiplerine vergi toplama hakkı verdiğinden, bunlar isyanların başlıca hedefi durumundaydı. 1514'teki büyük Macar Köylü Ayaklanması ise imparatorluk karşıtı bir nitelik taşımıyordu. Çünkü o sıralar Macaristan nispeten bağımsız bir devletti; topraklarının büyük bölümünü işgal etmek, Osmanlıların daha on yıldan fazla zamanını alacaktı. Ama devletin pratikte soylulardan meydana geldiği ve hâkim soyluların da iktidarlarını köylüleri her geçen gün biraz daha fazla ezmek için kullandığı koşullarda, hiç kuşkusuz ayaklanmada önemli bir devlet karşıtı unsur bulunuyordu. Osmanlılara karşı Haçlı seferi çağrısı yapan Başpiskopos Bakócz, köylüler arasından binlerce gönüllü toplamıştı ama yanında onlara önderlik edecek soylular bulunmadığı için Osmanlılarla savaşta profesyonelleşmiş olan György Dózsa'ya başvurdu.

Ancak ordu gittikçe güçlenerek güneye ilerledikçe, askerler feodal beyleri vatana ihanetle suçlamaya, iddialarını vurgulamak için de soyluların şatolarına saldırmaya başladılar. Onları durdurmayı ancak ordu başarabildi. "Dózsa ile yandaşları," diyordu János Bak,

> "yakalanıp 25 Temmuz 1514 dolaylarında feci bir şekilde idam edildiler. Kral olmayı istemekle suçlanan Dózsa, kazığa oturtuldu ve kendisine 'taç giydirildi;' günlerce aç tutulan yandaşlarıysa onun yanmış etini yemeye zorlandılar. Köylü önderinin parçalanmış cesedi, tüm Ova'daki kentlerin surlarında teşhir edildi. (Bkz. alıntı Sugar'dan 1990)"

Macar soylularının düşmanı, doğrudan devletin de düşmanıydı. Güneydoğu Avrupa'nın yöneticileri, kazığa oturtma, vücudu parçalama, paramparça cesetleri teşhir etme gibi yöntemleri uzun bir zaman kudretlerinin nişanesi olarak kullanmıştı. Soylular, bu ayaklanmaya yanıt olarak ya da bu ayaklanmayı bahane ederek köylüleri daha da yoğun bir serfliğe iten yasalar çıkardılar. Avrupa'daki örnekler içinde en ağırlarından biri olan bu serflik, iki yüz yıl sürdü.

1655'te Eflak'ta (Valahya) çıkan köylü isyanı, üç nedenle diğerlerinden daha fazla önem taşıyordu. İlk olarak, Osmanlı rejiminde önemli bir mali ve siyasi krizle aynı zamana denk gelmişti. Yani rejim, büyük askeri aygıtını destekleyecek durumda değildi; aynı yıl sultan asayişi sağlamayı başaramadığı için sadrazamı İbşir Paşa'yı öldürttü. İkinci olarak ayaklanma, imparatorluğun dağıtmaya çalıştığı paralı askerler (Seymen ya da Sekban birlikleri) ile bölgede vergi toplayan boyarları soyup öldüren köylüleri bir araya getirmişti. Üçüncüsü de Eflak valisinin, ayaklanmayı bastırmak için yabancı (Erdelli) birlikleri yardıma çağırmasıydı. Böylece toprak sahiplerine karşı başlayan köylü ayaklanması, katlanarak çoğalıp ulusal ve uluslararası nitelikler kazandı.

Üçüncü bir örneği ele alacak olursak, 1907'de Moldavya'da (Boğdan) çıkan köylü ayaklanmasında toprak meseleleri daha fazla ağırlık taşımaktaydı. Ayaklanma, büyük toprak

sahipleri ve Yahudi arazi yöneticilerinin elindeki mülklerin yeniden dağıtılması talebiyle başladı; Iaşi (Yaş) kenti etrafında toplanan köylüler, muazzam bir kalabalık oluşturdu. Giderek takviye alan köylü güçleri, sonunda toprak sahiplerinin evlerini yağmalamaya başladılar, toprakları işgal ettiler ve kendi askeri birimlerini oluşturdular. Onları, yedek kuvvetlerle birlikte toplam 120.000 kişilik bir ordu ancak dağıtabildi ve bu arada 10.000 kadar isyancı öldü (Berend & Ránki 1977: 56). Ama artık Romanya, hâlâ gücü kuvveti yerinde olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile giderek gerileyen Osmanlı İmparatorluğu arasında sıkışıp kalmış olsa da, neredeyse bağımsız bir devlet haline gelmişti. Köylü ayaklanmaları, dış güçlerle iktidara gözünü dikmiş kişiler arasında bir ittifakı bir an bile gündeme getirmedi.

I. Dünya Savaşı sonunda, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorluklarının çökmesiyle birlikte Balkanlar'da çok sayıda devrim yaşandı: Bohemya, Moravya ve Slovakya'nın verdiği bağımsızlık savaşlarının sonunda Çekoslovakya kuruldu; Macaristan'da kansız başlayan devrim, İtilaf Devletlerinin kanlı müdahalesiyle sonuçlandı; Bulgaristan'da aynı şekilde kansız başlayan devrimse (ancak 1923'te) Stamboliyski'nin kanlı bir biçimde devrilmesiyle sona erdi. O zamandan II. Dünya Savaşına kadar sadece Yunanistan'da devrimci durumlar oluştu. II. Dünya Savaşı'nda Mihver Devletleri'nin ilerlemesi ve (özellikle) geri çekilmesi sırasında Yunanistan'la Yugoslavya'daki direniş hareketleri, ülkelerini devrimin kıyısına kadar getirdi; daha sonra Yunanistan'da çok sayıdaki direniş hareketi, ülkeyi işgalden kurtaran Britanya'yla çeşitli biçimlerde ittifak kurarak, ancak 1949'da hız kesen tam bir iç savaş başlattı.

O zamanlar Sovyet işgal bölgesi içindeki çeşitli yönetim değişimlerinin devrim sayılıp sayılmayacağı hâlâ tartışmaya açık bir konudur. Kıbrıs Rumlarının Kıbrıs'ı Yunanistan'la birleştirme talebi üzerine başlayan ve Britanya'nın aktif askeri müdahalesine yol açan mücadelenin (1955-59) iç savaş olduğu ise çok açıktır. 1963-64 ile sonradan 1974'te çatışmaların tekrar başlaması da, Kıbrıs'ı bir kez daha iç sava-

şın içine sokmuştur. Sovyetler Birliği'nin Macaristan (1956) ve Çekoslovakya'ya (1968) müdahalesi, bu uydu ülkelerde yerel rejimlerin liberalleşme çabalarıyla hızlanan devrimci durumları sona erdirdi. Demek ki Balkanlar'da ulusal ve imparatorluk karşıtı devrimler devam ediyordu. Bu durum 1989'da ise doruğa tırmandı.

1989'da Balkanlar'da meydana gelen anti-komünist devrimler, Sovyet nüfuzu altında bölge devletlerinin önemli ölçüde pekişmiş olduğunu kanıtlıyordu. En az pekişmiş olanlarsa hiç kuşkusuz Sovyetler'in doğrudan etkisine en az açık olanlardı: Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye. Sovyet tehlikesinin bertaraf edilmesi, Sovyetler'deki parçalanmanın sağladığı esin ve Batı Avrupa'nın canlı ekonomisiyle daha sıkı bağlar kurma heyecanı içinde Yugoslavya, etnik Arnavut topluluğunun, merkezi denetimin (yani Sırp denetiminin) sıkılaşması üzerine başlattığı direniş sürecinde paramparça oldu.

1991'e gelindiğinde Sırplarla Hırvatlar iç savaşa girmişti ve eski eyaletler, uluslararası alanda bağımsız birer devlet olarak tanınma peşindeydi; sonuçta, bu proto-devletler içindeki etnik azınlıklar da mobilize oluyor, komşu proto-devletlerdeki soydaşlarıyla ittifaklar kuruyordu. Yunanistan'da, himaye eden-edilen zincirleri arasındaki karmaşık bir etkileşimin sonucu olan yolsuzluk çığlıkları ve parlamento içindeki çekişmeler, Andreas Papandreu'nun sonunu hazırladı ama iç savaşa benzer bir durum ortaya çıkmadı. Kıbrıs'ın Rum ve Türk kesimlerine ayrılması konusunda uzun zamandır Yunanistan'la arası bozuk olan Türkiye'de, Bulgaristan'dan gelen etnik Türk mülteciler, zaten ağır yük altında olan ekonomiyi çökertirken, ülke Amerika'nın Irak'a düzenlediği saldırıda bir sıçrama tahtası işlevi gördü ve ardından Iraklı Kürtlerin gelişi, devletin kendi Kürt azınlığıyla ilgili yeni sıkıntılar yaşamasına yol açtı. Buradaki yaygın mücadeleler de yine iç savaş olmanın çok uzağındaydı.

Macaristan, Bulgaristan, Arnavutluk ve Romanya'da işler başka türlü gelişti. Macaristan'da, devleti eleştirenlerle devlet mevkilerini elinde tutanlar arasındaki yoğun manevralar, Macaristan Sosyalist İşçi Partisinin dağılması ve yönetimin

yeniden örgütlenerek Macaristan (artık arada Halk yoktu) Cumhuriyeti'ni ilan etmesiyle sonuçlandı; yine de yönetimde açık bir parçalanma meydana gelmedi. Bulgaristan'da uzun zamandır hüküm süren komünist önder Todor Jivkov, Sovyetler'in de onayladığı kansız bir darbeyle görevinden uzaklaştırıldı, çok çeşitli muhalefet biçimleri siyasal yaşama girdi ve komünistler dağılmaya başladı ama yine tam bir devrimci durum oluşmadı. Aslında 1989'da Bulgaristan'da devrime en çok yaklaşan durum, Jivkov'un devrilmesinden önce zorla Bulgarlaştırılmaya çalışılan Müslümanların direnişi ve ardından 320.000 kadar Müslümanın Türkiye'ye göçmesiyle ortaya çıkmıştı. Arnavutluk'taki paleokomünist rejim, 1989'un fırtınalarına dayandıysa da, onu izleyen ekonomik bunalımları ve İtalya'ya mülteci akınını atlatamadı. Ancak orada da açık bir devrimci durum yaşanmadı.

Komünist rejimlerin çöktüğü bu dört ülke içinde, sonuç açısından değilse bile süreç olarak en devrimci nitelik taşıyan gelişmeler Romanya'da gerçekleşti. Gerçi Çavuşesku'nun (Ceauşescu) otoriter yönetimine karşı muhalefetin işaretleri 1989 başlarında hafiften belirmeye başlamıştı, ama asıl kriz, etnik Macar topluluğundan Lutherci bir papaz olan László Tőkés'in, etnik ve dinsel hakların sözcülüğünü yapma çabalarını önlemeye çalışan hükümete direnmesiyle baş gösterdi. Güvenlik güçleri, Tőkés'in görevden alınmasına karşı gösteri yapan kalabalığın üstüne ateş açınca, rejim ile muhalefet arasına her zamankinden daha kalın bir çizgi çekilmiş oldu. Birkaç gün sonra İran gezisinden dönen Çavuşesku'nun, halkı Bükreş'te yapılacak toplantıya katılarak rejime destek vermeye çağırması, muhaliflerine fırsat sağladı; kalabalıklar, Çavuşesku lehine değil, aleyhine tezahürat yaptılar. Kararsızlıklar ve manevralarla geçen bir günün ardından, ordunun büyük bölümü göstericilere katıldı ve oluşturulan Ulusal Kurtuluş Cephesi iktidara el koydu, diktatörle karısı kaçtı; ama başka rejim muhalifleri onları yakalayıp yargıladı ve idam etti, daha sonra da Çavuşesku'nun özel güvenlik güçleri bir süre kendi düzenlerini kurmak için mücadele ettiler. Çatışmaların ilk aşamasında ya da daha sonraki aşa-

malarda büyük ihtimalle yüzlerce insan öldü. Romanya'daki mücadeleler bir halk devriminin çehresini taşıyor, aynı zamanda Balkanlar'da köklü bir geleneği olan bağımsızlık savaşlarını da akla getiriyordu.

Karşılaştırmalar, Bağlantılar, Sonuçlar

Felemenk, İber Yarımadası ve Balkanlar'daki devrimlerin tarihi, birbirinden tamamen bağımsız bir şekilde gelişmedi. Her üç bölgede de Habsburg Hanedanının çeşitli kollarının ağırlığı vardı. Napoléon'un fetihleriyle Felemenk, İber Yarımadası ve Dalmaçya'daki devletler yeniden örgütlenirken, Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa'daki toprakları içinde bağımsızlık talepleri de ivme kazandı. 1847-48'deki Hollanda ve Belçika reformları, 19. yüzyıl ortalarında İspanya'yla Portekiz'de gerçekleşen liberal darbeler ve Habsburg topraklarındaki devrimlerin tümü de, soyluların ayrıcalıklarına karşı burjuvazi öncülüğünde başlayan hareketler üzerinde yükseliyor, halk egemenliği yurttaş hakları ve parlamentarizm gibi terimler içeren ortak bir söz dağarcığına dayanıyordu. 1492'den 1992'ye kadar Avrupa devlet sisteminde meydana gelen derin dönüşümler, bunların üçünde de etkisini hissettirmekteydi: Siyasi iktidarın pekişmesiyle merkezi, farklılaşmış, kesin sınırlarla tanımlanmış ama aralarında sağlam bağlantılar bulunan devletlerin ortaya çıkması; sivil nüfus arasından seçilip oluşturulan kitlesel ve daimi ordular kurulması; devletin vergilendirme, askere alma, eğitme, hüküm verme ve yasa yapma yeteneklerinin gelişmesi.

Yine de bu üç bölgenin her biri, karakteristik olarak farklı devrimci yörüngeler izledi; bu, başlıca iki etkene dayanıyordu: Bölgedeki zorlama-sermaye dengesinin değişmesi ve bölgenin jeopolitik ve jeo-ekonomik konumunun değişmesi. Felemenk'te kapitalizmin derinden kök saldığı, artık kendi toprağından savaşçı toplayamayan güçlere komşu bir ülkedeki siyasete tanık oluyoruz. Burada, kent sakinleriyle toprak sahipleri, işçiler, çiftçiler ve yöneticiler arasında değişen ilişkiler, tam beş yüz yıl boyunca devrim olasılıklarını be-

lirlemişti. Yerel topluluk/hanedan/himaye eden-edilen düzeyindeki devrimlerden ulusal/sınıf ittifakına dayalı devrimlere geçişte ne safkan köylü isyanlarına ne de safkan hanedan mücadelelerine rastlandı. Yine de komşu devletlerin işgal ve istilalarıyla sık karşılaşıldı; ne de olsa Napoléon'un kaderini belirleyen Waterloo Savaşı, Fransa'da değil Felemenk'in güneyinde geçmişti.

İber Yarımadasında devrim olasılıkları, uzun zamandır karşıtlar arasındaki karşılaşmalara bağlıydı: İktidarın çok sayıda soylu arasında bölüşüldüğü kırsal kesim ile hem ayrıcalıklı yerel yönetimlerin hem de dünya ticaretine ve imparatorluk serüvenlerine dalmış kıyı bölgelerinin karşı karşıya gelmesi; imparatorluğun düzenli olarak dağıttığı imtiyazlar ile hükümdarlığın parçalanışının; kraliyetin kibri ile devletin mali yetersizliğinin; bürokrasinin ağırlığı ile askeri liderlerin özerkliğinin karşı karşıya gelmesi. İber Yarımadasında yerel topluluk düzeyindeki devrimler, daha en baştan ulusal bir havaya bürünürken, hanedan düzeyindeki çekişmeler, hem ulusal hem de sınıf ittifakına dayalı devrimlerle bütünleşmeye açıktı.

Balkanlar'la Macaristan'daki devrimlerin karmaşık ritmini belirleyen, başka bölgelerde üslenmiş imparatorlukların genişlemesi ve küçülmesi oldu. Toprak için birbiriyle çekişen imparatorlukların merkezlerindeki hanedan mücadeleleri sık sık yerel devrimci durumları tutuşturan kıvılcımı ortaya çıkarırken, yüzyıllar boyunca hanedan düzeyindeki devrimler, ancak yerel toplulukların, özellikle köylü toplulukların başlattığı benzeri hareketler eşliğinde gerçekleşmişti. Yerel topluluk düzeyindeki devrimci durumlar, çoğunlukla imparatorluk gücünün aksadığı koşullarda ortaya çıktı. Daha ayırt edici bir özellik de, ulusal devrimlerin erken bir dönemde ve çok sık gelişmesiydi; oysa sınıf ittifaklarının, güçlü bir milliyetçilik unsuru barındırmaksızın devrimci durumlar yaratmasına yakın zamana kadar ender rastlanıyordu. Osmanlı egemenliğindeki bölgelerde büyük toprak sahiplerinin genellikle Müslüman olması ve genellikle bağımsızlık kazanarak bölgeden çekilmesi, milliyetçilikle sınıf ittifakı arasındaki o kuvvetli bağı geliştiriyordu.

Felemenk, İber Yarımadası ve Balkanlar'da yaşanan devrimci deneyimler arasındaki farklılıklar ilk anda göze çarpmaktadır. Bu farklılıklar içinde en çarpıcı olanı, Felemenk'i ilk bakışta diğer iki bölgeden ayırır: İber ve Balkan yarımadalarında yakın geçmişe kadar devrimci durumlar ortaya çıkmışken, Felemenk'te bu, neredeyse İspanya'ya karşı bağımsızlık savaşının bitmesiyle birlikte sona ermişti. Felemenk kentleri, iyice küçülmüş durumdaki devletin sıkı denetimine bir kez girdikten sonra, siyasal öncelik uğruna verilen mücadelelerde birbirlerini boğazlamadan ticari işlerine devam ettiler. Belirgin bir milliyetçi hava taşıyan 1830-33 Belçika Devrimi bir ölçüde istisna oluştursa da, tarihsel Felemenk bölgesinde ondan sonra gerçekleşen az sayıdaki devrimci durumda, aristokratlara ve/veya merkezi kraliyet iktidarına karşı burjuvazi öncülüğündeki sınıf ittifakları sahneye çıktı. Bu arada İber ve Balkan yarımadalarında, 1800 sonrasında devrimci durumlar çok sık yaşandı; bunlardan İber Yarımadasında özellikle ordunun iktidara el koyduğu durumlar öne çıkarken, Balkanlar'da bağımsızlık hareketleri ağır basıyordu.

Ulusal ve sınıf ittifakına dayalı devrimler, üç bölgede de hanedanlara ve yerel topluluklara dayalı devrimlerin yerini aldıysa bile 1492'den itibaren Felemenk'te burjuva-toprak sahibi-zanaatkâr sınıflarının ittifakıyla oluşan devrimler, hiçbir basit kronolojinin gösteremeyeceği kadar ağırlıklı biçimde ortaya çıktı. Oysa İber Yarımadasındaki devrimlerin temelinde çoğunlukla hanedan ve sınıf ittifakı iç içe geçmişti ve Balkanlar da Avrupa'nın en büyük, en uzun süreli ulusal devrimlerini çıkardı. O halde (yerel topluluk + himaye eden-edilen + hanedan) —> (askeri) —> (ulusal + sınıf ittifakına dayalı) şeklindeki formülden, tüm Avrupa'daki devrimci durumları sınıflandırmaya yardımcı olacak büyük bir kronoloji oluşturulabilir. Yalnız, her bölgede devlet oluşumuyla kapitalist dönüşüm arasındaki bileşime göre bunun üstünde düzeltmeler yapılması gerekecektir.

Nasıl bir düzeltme? Zorlamaya ve sermayeye dayalı biçimler arasında değişiklik gösteren bölgelerde devrimci o-

lan ve olmayan siyasetin genel olarak karşılaştırılmasına dayalı bir düzeltme tabii. Toprak sahipleri, onlara bağlı özel ordular ve sömürdükleri köylüler, zorlamanın egemen olduğu bölgelerdeki devrimci süreçlerin eksenini oluşturmuştu hep; sermayeye dayalı bölgelerdeyse burjuvaziyle kentli zanaatkârlar daha ağırlıklı bir rol üstlendi. Ayaklanmadaki askeri araçlar da esas olarak yine aynı modele uygun bir çeşitlilik gösteriyordu: Felemenk'te kent milisleri hayati önem taşımaktaydı; İber Yarımadasında profesyonel askerler, Balkanlar'da da çete savaşçıları öne çıkmıştı. Sonuç olarak, Felemenk'teki devrimci durumlara uzun süredir sınıf ittifakı damgasını vurmuşken, İber Yarımadasında hâlâ çok sayıda askeri devrim oluyor, Balkanlar'daysa arka arkaya ulusal devrimler patlak veriyordu.

Üç bölgenin kendi tarihleri, devrimle savaş arasındaki ilişkiyi ortaya koyar. İncelediğimiz 500 yıllık dönemde, devlet iktidarının şiddet yoluyla el değiştirdiği durumların hemen hemen hepsi savaş sırasında, savaşa bağlı bir hareket veya savaşın bir sonucu olarak gelişti. Felemenk Ayaklanması, savaşın zorunlu kıldığı vergilere direniş olarak başlayıp bir dizi uluslararası savaşla sona ermişti. Otuz Yıl Savaşı, 1640'ta Portekiz'le Katalonya'da çıkan büyük ayaklanmaları kolaylaştırdı. 1803-1815 yılları arasındaki Napoléon Savaşlarının ya da 1878 Osmanlı-Rus Savaşının ne kadar çok devrimci durum başlattığına dikkat edin. 19. yüzyılda Rusya'yla Osmanlı İmparatorluğu arasındaki devletler çarpışması sırasında, Osmanlı Balkanlar'ı yavaş yavaş elden çıkmaya veya kendi savaşlarını yapmaya başlamıştır. Savaş ile devrimin birbirlerini harekete geçirmekle kalmayıp ayrılmaz biçimde birbirlerine karıştığı da olmuştur.

Ancak savaş ile devrim, tam bir eşitlik içinde birbirine denk düşmüyordu. Askeri müdahaleyle sonuçlar sağlama alınsa bile mesela 1830 Belçika Devrimiyle 1848-49'da Avusturya İmparatorluğunda gerçekleşen devrimler, doğrudan uluslararası savaştan doğmamıştı. Her savaşın kendi devrimini doğurduğu da söylenemez: Felemenk, 1477-1945 yılları arasında işgal üstüne işgal yaşadı ama bunların ancak çok

küçük bir bölümü yönetim yapısında geçici olmanın ötesinde bölünmeler yarattı ve ancak yarım düzine kadarı iktidarın el değiştirmesiyle sonuçlandı. 19. yüzyılın İber Yarımadasında devrimin, güçlü olmakla birlikte dolaylı bir ilişkisi vardı savaşla. Napoléon Savaşlarında buraya askeri güç yığılması ve bu savaşlar sırasında ya da sonrasında İber imparatorluklarının çökmesi, uluslararası askeri yükümlülükleri önemli ölçüde azalmış olan büyük ve özerk ordular bıraktı geride; onlar da bütün enerjilerini devlet iktidarını ele geçirmeye yönelttiler. İspanya ve Portekiz, 1815-1898 yılları arasında çok az uluslararası çatışmaya katıldı ama buralarda iktidar, çoğu kez komşu güçlerin silahlı müdahalesi eşliğinde sık sık kuvvet yoluyla el değiştirdi. Devrim için gerekli olan koşul savaş değil, devletin askeri yeteneklerinin azalmasıydı. Ama bu yetenekler de çoğunlukla savaşın bir sonucu olarak azalıyordu.

Devrim ile devletlerin geçirdiği dönüşüm arasındaki ilişkiyi bu şekilde kavrayınca, henüz ele almadığımız bölgelerin devrim tarihi ne ölçüde aydınlatılmış olmaktadır? Özellikle İngiltere, Fransa ve Rusya'da meydana gelen büyük devrimler, bu mercekten bakınca daha mı farklı görünür? Bundan sonraki üç bölümde, Britanya Adaları, Fransa ve Rusya'daki devrimler, alışılmışın dışında bir yaklaşımla ele alınacaktır. Bunların her birinde 1492'den başlayarak tüm bir dönemi inceleyeceğiz. Ama analizde, her bölgede bir yüzyıl büyüteç altına alınacak: Britanya Adalarında 1600-1700, Fransa'da 1750-1850, Rusya'da da 20. yüzyıl. Burada amaç, büyük devrimlere ilişkin yeni bir model ortaya koymak değil, büyük devrimler ile gerçekleştikleri siyasal ortamlar arasındaki ilişkilere yeni bir anlayış getirmektir.

4

BRİTANYA ADALARI

Britanya Devrimle Tanışıyor

Bugün Britanya tarihi, devrimin nasıl önleneceği konusunda yaprakları eskimiş bir elkitabı niteliğindedir, yine de bu kitabın ne ölçüde işe yarayacağı, dikkatle inceleyeceğimiz zamanlara ve yerlere bağlıdır. Sadece İngiltere ve Galler'i inceleyecek olursak eğer, tam bir devrimci durumun oluşumunu görmek için 1687'ye dönmemiz gerekir. İskoçya'yı da katacak olursak, tarihi ileri alıp 1745'e gelmek zorundayız. İnceleme konumuzu tüm Britanya İmparatorluğunu kapsayacak şekilde genişletirsek, sömürgeciliğe karşı ayaklanmaların ta 1950'lere kadar sürdüğüne tanık oluruz. Gözümüzü İrlanda'ya çevirdiğimizdeyse Ulster'ın bugün de ateşler içinde olduğunu görürüz. 1492'den 1992'ye kadar Britanya'da devrimlerin hikâyesi, başka birçok mecrada devam etse de, İrlanda'da başlayıp İrlanda'da biter. Beş yüz yıllık dönem boyunca İngiliz yöneticiler arka arkaya İrlanda'ya boyun eğdirmeye çalışmış, tekrar eden devrimci durumlar ve en az bir devrimci sonuç pahasına yapmışlardır bunu. Londra karşısında Dublin, bağımsızlığından hiçbir zaman tümüyle vazgeçmemiştir. Dikbaşlı Ulster, bugün de hâlâ Westminster'a devrimin en keskin tadını yaşatmaktadır.

Şimdi, Britanya Adalarını temelde İrlanda, İskoçya, Galler, İngiltere ve hemen bitişiğindeki adalardan oluşan bir bölge şeklinde tanımlayıp, bu bölgede yaşayan bütün insan-

ları belirtmek üzere "Britanyalı" kelimesini esnek bir biçimde kullanarak, burada varlık göstermiş çeşitli devletlerin tarihlerinde devrimlerin nasıl geliştiğine bakalım. Büyük bir devrim dönemi olan 17. yüzyıl üzerinde yoğunlaşmakla beraber, bu dönemde arka arkaya yaşanan ayaklanmaları Britanya'daki uzun vadeli devlet oluşum süreci içine yerleştireceğiz. Britanya devletleri şekil değiştirdikçe ve Britanya'nın dünya devletleri arasındaki konumu değiştikçe, Britanya devrimlerinin karakterinde de derinlemesine dönüşümler meydana geldiğini göreceğiz.

Bir yandan da günümüz İrlanda'sı ile Büyük Britanya'sını uzun gelişim süreçlerinin doğal birer sonucu olarak gören teleolojileri reddetmemiz gerekiyor. Böylece devletlerle devrimlerde, olasılıkların rahatlıkla başka türlü de sonuçlanabildiğini, bugün bölgede tümüyle farklı devletler bulunuyor olabileceğini göreceğiz. Sermaye ile zorlama uçları arasındaki yelpazede, Londra'yla uydularındaki gibi yoğunlaşmış *sermayeden*, İrlanda ve İskoçya Highlands'deki[1] gibi çok belirgin bir zorlamaya kadar varan bir çeşitlilikle karşılaşacağız. Britanya'nın, dünya kapitalizminin önemli merkezlerinden biri haline gelmesinin, bu devletin askeri ve emperyalist bir güç olarak yükselişini tamamladığına tanık olacağız. Felemenk'te güçlü bir şekilde kapitalizme dayanak olan devlet oluşumunun, ayrıca İber ve Balkan yarımadalarında nispeten zorlamaya dayalı biçimde gelişen devlet oluşumunun tersine Britanya devletleri (özellikle İngiltere) bir orta yol izlemiş, sermaye ile zorlama zaman zaman birbiriyle çatışsa da, sonunda güçlerini birleştirmiştir.

Kentleşmenin yoğunluğu ve biçimi, Britanya'nın Avrupa ekonomisi içindeki değişen konumuna ilişkin kanıtlar sunar. 15. yüzyılın sonunda İngiltere'nin güneydoğu kesimi, merkezi Flandre olan en yoğun Avrupa' kentsel alanının batı ucu-

1 İskoçya, coğrafi ve kültürel olarak iki bölgeye ayrılır: Highlands (yüksek, dağlık arazi) ve Lowlands (düzlük arazi). Kuzeyde yer alan Highlands, günümüzde de daha geleneksel ve kırsal yapısını korur, birçok eski Gael âdeti geçerliliğini sürdürür ve Gaelce yaygın bir dildir; nüfusun yaklaşık yüzde 80'inin yaşadığı Lowlands ise sanayileşmiş bir bölgedir –çn.

nu oluşturuyordu; oysa İskoçya'yla İrlanda bunun tümüyle dışında kalmıştı. 1750'ye gelindiğinde Londra bölgesi, Avrupa'da kentsel yığışmanın en önemli kutuplarından biri durumundaydı ve hem Güney İskoçya hem de Dublin civarı, kesin bir biçimde Londra'nın nüfuz alanı içinde yer almaktaydı. O zamandan itibaren Avrupa'da Londra'ya rakip başka bölgeler ortaya çıkmış, ancak bir bütün olarak Britanya Adaları, her zaman Avrupa'nın en önemli kentsel bölgeleri arasında olmuştur. 1500'de, nüfusu 5.000'i geçen Britanya kentleri arasında Bristol, Colchester, Coventry, Edinburgh, Exeter, King's Lynn, Londra, Newcastle, Norwich, Oxford, Shrewsbury, Yarmouth ve York vardı. Bunlar arasında İngiltere'den 12, İskoçya'dan bir kent bulunurken, Galler ve İrlanda'dan hiç kent yoktu. 1750'de artık Britanya Adalarında en az 45 tane böyle kent vardı ve bunlardan yedisi İskoçya'da, beşi de İrlanda'da bulunuyordu; sadece Londra'da 675.000 kişi yaşamaktaydı, (de Vries 1984: 270-1). 1992'de Birleşik Krallık'ta toplam nüfusun yüzde 95'ini kentli nüfusu oluşturuyordu; İrlanda'da ise bu oran yüzde 60 dolayındaydı. Bu düzeyde bir kentleşmeyle birlikte, hem Britanya'nın hayatında sermayenin göreli önemi hem de Britanya sermayesinin dünya sermayesiyle bağlantısı muazzam bir artış göstermişti.

1492'de Britanya Adalarında üç önemli devletle birlikte düzinelerce yarı özerk yönetim bölgesi (mesela Manş Adaları) vardı. Veraset anlaşmazlıklarının yaşandığı anlar dışında İngiliz devleti kendi topraklarında önemli bir öncelik kazanmış durumdaydı; oysa İskoçya'nın kendi hinterlandı üzerindeki denetimi belirsizdi, İrlanda da her gün yeni çekişmelere sahne oluyordu. İngiltere'nin tamamı kralın hükmü altındaydı; yine de Percy'ler gibi kuzeyli büyük lordlar önemli ölçüde özerklik sağlamıştı ve devlet (sözgelimi Papalık Devletleri'yle veya Burgonya'yla karşılaştırıldığında) tebaasından nispeten az şey talep edebiliyordu. Ama o da buna karşılık çok az şey veriyordu zaten.

1409'da İngiliz birlikleri, Owen Glendower' öncülüğündeki son Galli isyanını da bastırmıştı. Henry Tudor'ın 1535'te ülkeye gelişinden itibaren Gallilerin, III. Richard'a karşı ona

verdikleri destek, Galler'le İngiltere arasındaki bağları güçlendirdi. O zamandan sonra İngiltere, kendi krallığına bağlı bir toprak olarak gördü Galler'i. Uluslararası işlerde İrlanda, yabancı güçlerle ancak el altından, kesintili biçimde ilişki kurabilen kavgacı bir koloni durumundaydı. İskoçya'nın küçük bir Avrupa devleti olarak ayrı bir konumu vardı, İngiltere'yse Avrupa'da adı anılmadan geçilemeyecek bir güçtü. 1492'ye gelindiğinde İngiliz gemileri, hem ticarette hem de savaşta önemli bir deniz gücü oluşturmaktaydı. Her iki alanda da İngiltere, o zamanlar Avrupa'da tekstil ticaretinin merkezi durumunda olan Flandre'la güçlü bağlarını korudu. Uzun zamandır Avrupa işlerinin kıyısında kalmış olan İngiltere, bir büyük güç haline geliyordu artık; bu süreçte İskoçya liderleri de, İngilizlerin ağırlıklı konumunu dengeleme çabasıyla Avrupa'da daha güçlü bağlantılar kurmaya yöneldiler ve zaman zaman da İrlandalı savaş beylerini yabancı yöneticilerle el altından anlaşmaya kışkırttılar.

Bir ticaret gücü olarak İngiliz devleti, vergi gelirlerinin önemli kısmını kelle ya da emlak vergisinden değil gümrükten sağlıyordu. Kraliyet topraklarından sağlanan rant, VII. Henry'nin gelirinin yaklaşık yüzde 40'ını oluşturuyordu ama savaş masrafları arttıkça Tudor hükümdarları vergilere gitgide daha çok bel bağlar hale geldiler (Clay 1984:1, 251-52). 1610'da tahminen 461.500 *pound* olarak hesaplanan olağan devlet gelirlerinin yüzde 31'i rantlardan ve feodal vergilerden, yüzde 54'ü gümrükten, yüzde 15'i de başka kaynaklardan elde ediliyordu (Kennedy 1964: 8). 17. yüzyıldaki Uzun Parlamento'ya ve İç Savaş'a kadar saray, bu "olağan" gelirleri kendi otoritesiyle sağlıyor, ancak savaş zamanı olağandışı kaynaklar gerektiğinde parlamentoya başvuruyordu.

1580'den sonra İngiltere kıtadaki siyasete daha fazla katıldıkça, savaş da çok daha masraflı hale geldi. Avrupa'nın başka yerlerinde de olduğu gibi barutun, ağır silahların, kuşatmaya dayalı savaş yöntemlerinin, ücretli piyadenin ve bütün bunlara karşı koyabilecek tahkimatın daha fazla kullanılır olması, kraliyet ordularının masraflarını şişirerek çok daha karmaşık levazım sorunları yarattı; her küçük birimin

kendi silahlarını ve altyapısını sağlaması ekonomik değildi artık. Bunun üç sonucu oldu: (1) Saray, kendi mülküne gitgide yabancılaştı; (2) krallarla kraliçeler, toprak vergilerinden gelir elde etmek için parlamentoya gitgide daha fazla başvurmaya başladılar ve (3) parlamentonun bütün kraliyet gelirleri üzerindeki denetimi gittikçe daha çok arttı. 1640'larda parlamento uzun süre direndikten sonra yiyecek ve içecek maddelerine tüketim vergisi koymuştu. Sonraki birkaç yüzyıl boyunca İngiltere'de ticaretin iyice gelişmesiyle gümrük ve tüketim vergileri devletin başlıca gelir kaynağı oldu. Bunların parlamento denetimi altında uygulanması, Lordlar ve Avam kamaralarının siyasal yaşamdaki etkisinin giderek artmasını sağladı.

1492'ye gelindiğinde, Lordlar Kamarası soylularla kiliseyi temsil ediyordu. Avam Kamarası'nda ise toprak sahibi *gentry* ile önde gelen tüccarlar bir araya toplanmıştı. VII. Henry ve daha sonraki Tudorlar, parlamentonun mali desteğiyle devlet içinde önemli bir iktidar sağlarken, bir yandan da büyük lordların özel ordularını küçülttüler. Ayrıca, İskoçya sınırına yakın olanlar hariç, özel kişilere ait kaleleri kaldırıp doğrudan sarayın denetiminde müstahkem mevkiler kurdular. VIII. Henry, İngiltere Kilisesini Roma'dan kopardı, gelirlerine el koydu ve manastırları saraya bağladı; böylece hem sarayın gelirleri arttı hem de ruhban sınıfı devletin denetimine girmiş oldu. VII. Henry'den I. Elizabeth'e kadar Tudorlar, İngiliz nüfusunun önde gelen kesimlerini denetimleri altına alarak devleti genişlettiler; çok sayıda ayaklanma çıkmasına neden olan bir süreçti bu, ama sonunda hükümet yetkilerinin genişlemesini sağladı.

Kendilerinden yarım yüzyıl önce Felemenklerin de yaşamış olduğu gibi 17. yüzyılda İngilizler, yurtdışında hâkim bir güç durumuna gelirken yurtiçinde sert mücadelelere girdiler. Felemenk etkisi altında devlet maliyesini ve yönetimini yeniden düzenlerken, neredeyse benzeri görülmemiş tarzda bir devlet yarattılar. Bu üst düzey yönetimi Felemenk'teki rakibine göre çok daha güçlü, ama aynı zamanda daha pekişik, itibarlı, verimli, yerel ve bölgesel düzeylerdeki

gündelik yönetim işlerinde hâlâ oldukça özerk durumdaki *gentry*'ye ve ruhbana dayanan bir devletti. Silahlı kuvvetler üzerinde önemli denetim sağlamış güçlü bir kraliçe ya da kral, devlet maliyesini büyük ölçüde gözetimi altında tutan bir parlamento, sarayın hükmü altında yaygın bir ağ oluşturan mahkemeler, hızla proleterleşen kırsal nüfus, giderek küçülen köylülük, küçük ölçekli imalatın çoğalması, refahı yükselmekte olan *yeoman*'lar[2] ve girişimci toprak sahipleriyle tüccarlar arasındaki işbirliğinin oluşturduğu bileşim, İngiltere'yi korkulacak kadar güçlü bir devlet haline getirdi.

İskoçya'daysa toprak sahipleri, rençperler, hayvancılar ve balıkçılar bir arada yaşıyordu. Tartışmalı İngiliz hâkimiyetine, İskoçya kraliyet ailesinin İngiltere'deki kraliyet ailesiyle yaygın bir şekilde evlilikler yapmasına ve İngiltere'nin burayı ilhak etmeye yönelik sayısız askeri girişimine rağmen, ülke bağımsızlığını korumuştu. 1492'de Stuart sülalesi, İskoçya'da babadan oğula geçen krallık üzerindeki hak talebini, Polonya, Rusya veya Macaristan'daki bütün ailelerden daha güçlü biçimde dile getiriyordu. İskoçyalı yöneticiler, İngiliz tehditlerine karşı güvence olarak 1295'ten beri zaman zaman Fransa'yla ittifaka girmekteydi. Ancak bu ittifaklar, İngilizleri uzaklaştırmaya yetmedi. İskoçya Kralı IV. James, 1513'te Flodden Field'da çarpışırken öldü. Halefi V. James de bir başka İngiliz işgalinden sonra 1542'de ölecekti.

Yine de İskoçya, Fransız ve İngiliz nüfuz alanlarının kıyısında gelişmeyi sürdürdü; 1559'da İskoçya Kraliçesi Mary Fransızların kraliçesi olduğunda[3] ülke, Fransa'yla yakınlaş-

2 *Gentry* ile işçiler arasındaki tabaka; silah taşıma yetkisi olmayan küçük mülk sahiplerinden oluşmakla birlikte, hizmetkârlar, muhafızlar ve orta dereceli memurları da içeriyordu –çn.

3 V. James'in kızı olan Mary (1542-1587), babasının ölümü üzerine henüz altı günlükken kraliçe ilan edilmişti. Fiili yönetim, naibe sıfatıyla annesi Lorraine'li Marie'deydi. Mary, küçük yaşta annesinin ülkesi Fransa'ya gönderildi ve orada yetişti. Kral II. François'yla evlenince de Fransa Kraliçesi oldu. Bu evlilikle iki Katolik krallığın birleştirilmesi amaçlanıyordu. Ancak 'soyu baba tarafından Tudorlara dayandığı için Mary, İngiltere tahtının da vârisi konumundaydı ve sonunda Protestan Elizabeth'i destekleyen güçlerce öldürüldü –çn.

tı; sonra da Mary'nin oğlu James'in 1603'te İngiliz tahtına çıkışına tanık oldu. 1520'lerden itibaren İskoçya'da Protestan doktrinler büyük bir güç kazandı. İngilizlerin teşvikiyle İskoçlar, 1560'ta Protestan bir devlet kilisesi kurdular; amaç, ülke dışında bulunan Katolik kraliçelerini denetim altında tutmaktı. Kraliçe'nin Fransız müttefikleriyle akrabaları, kendi din savaşlarıyla uğraşmakta olduklarından bu değişimi önleyemediler. (1637-1660 yılları arasındaki devrim yönetimi bu kiliseyi kaldırdı. 1690'da ise yeni Kral William of Orange, piskoposluğa yer vermeyen Presbiteryenliği destekleme adına İskoçya Episkopal Kilisesi'nin dağıtılmasına yardımcı olacaktı. Ancak İskoçya'nın ilk ulusal kilisesi büyük ölçüde "episkopal" nitelikteydi, yani piskoposlar önemli bir ağırlık taşıyordu.) Ama Britanya Adalarının tümü Protestan olmadı: İrlanda hâlâ burnunun dikine giden bir koloniydi; İngiltere'nin yerleştirdiği büyük lordlarla kuzeydeki küçük İskoç-İngiliz "tarım alanları" dışında bütün nüfus Katolikti.

Temelde tarımsal bir ülke olan İrlanda'nın kendine ait tek bir hükümdarı yoktu. Bölgesel savaş beylerinin önemli bir özerkliği vardı ve Dublin'de, İngiliz valilerin güçlükle denetim altında tuttuğu ayrı bir parlamentoda toplanıyorlardı. İngiliz Pale'i (Dublin etrafındaki dört ortaçağ kontluğu) dışında nüfusun çoğunluğu İngilizce değil, Gaelce konuşuyordu. Katolik Kilisesi, İrlanda halkını birleştiren büyük bir güçtü. Aslında 1492'de İrlanda, iki yüz yıl önceki Anglo-Norman rejiminin çökmesinden beri her zamankinden daha Gael bir niteliğe bürünmüştü. Mevcut İngiliz yönetiminin yerli ve yabancı muhalifleri, çoğu kez İrlanda lordları arasından müttefik buluyordu; bu ülkede lordlar, hizmetlerinin kraliyet tarafından takdir edilmesiyle değil, hâlâ savaşçı klanlara liderlik etmeleri dolayısıyla soyluluk unvanı sahibiydiler.

Mesela 1487'de, İrlandalı kilise adamlarıyla soylulardan oluşan bir meclis, York Hanedanı yanlısı olan ve İngiliz tahtı üzerinde hak iddia eden Lambert Simnel'a İngiltere Kralı olarak taç giydirmişti. Simnel, silahlı İrlandalılar eşliğinde İngiltere'ye sefer düzenlediyse de sonuç alamadı. Bir kez de 1530'larda, VIII. Henry'nin başdanışmanı Thomas Cromwell,

İngiliz-İrlandalı yönetici Kildare Kontunu devirip yerine saraya daha bağlı bir İngiliz temsilcisini geçirmek amacıyla İrlanda'da büyük bir ayaklanma tezgâhlamıştı. 1541'de VIII. Henry, İrlanda Kralı unvanını aldığında bile yetkileri tüm ülkeye yayılmış değildi. İrlanda Denizinin batı tarafından bakıldığında İrlanda'daki devrimci durumlar, en azından 1691'e kadar yaşananlar, oturmuş bir devlet yapısı içindeki ayaklanmalardan çok dışarıdan gelen fetih hareketlerine karşı kitlesel direniş ile yerel düzeyde hâkimiyet kurmak için girişilen şiddetli savaşların karışımı gibi durmaktadır.

Demek ki aralarında kesintisiz bir etkileşim olsa da İngiltere, İskoçya ve İrlanda'nın devlet yapısı oluşurken yaşadıkları deneyimler tümüyle birbirinden farklıdır. Bu üç ülkenin tarihini, 18. yüzyıla kadar tümüyle ayrı ayrı ele almak gerekir. O tarihten sonra da İrlanda'nın devrimci deneyimini yine ayrı tutmak zorundayız; yoksa siyasal tarih açısından İngiltere, Galler ve İskoçya'yla arasındaki karşılıklı bağımlılığı gözden kaçırırız.

İskoçya, Galler ve İrlanda devletlerini yaratan, İngiltere'yle girdikleri savaşlarsa, İngiliz devletini de hem bu mücadeleler hem de dünyanın geri kalanıyla yaptığı savaşlar şekillendirmiştir. Tablo 4.1'de, Britanya devletlerinin 1492-1992 yılları arasında Britanya Adaları dışında girdiği başlıca savaşlar sıralanmaktadır. Eksiksiz olmayan bu liste, üç kritik olguyu belgeler: 15. yüzyıl sonlarından yakın geçmişe kadar İngiltere'nin kesintisiz bir biçimde askeri eylemlere girmiş olduğunu, Britanya savaşlarının 1750 sonrasında Avrupa dışına yayılıp kolonileşme ve kolonilerde bağımsızlık dönemleri boyunca da devam ettiğini ve İrlanda'yla İskoçya ordularının hemen hemen sadece Britanya Adaları içinde savaşmış olduğunu. Özerk İskoç ve İrlanda birlikleri, Britanya dışında hemen hemen sadece paralı asker olarak çarpışmıştır. Oysa 16. yüzyıldan II. Dünya Savaşına kadar İngiltere, dünyanın büyük askeri güçlerinden biri olmuştur ve bu da, tüm dünyada silahlı çatışmalara girmesiyle bağlantılı bir durumdur.

Tablo 4.1 Britanya Devletlerinin Dış Savaşları (1492-1992)

1489-92	Fransız-İngiliz Savaşı
1511-14	Kutsal Birlik Savaşı
1512	Navarre Savaşı
1521-26	V. Karl'ın (Şarlken) ilk savaşı
1526-29	V. Karl'ın ikinci savaşı
1544-46	Osmanlı Savaşı
1549-50	Fransız-İngiliz Savaşı
1556-59	Fransız-İspanyol Savaşı
1562-64	İlk Huguenot' savaşı
1568	Karayip'ler'de İngiliz-İspanyol Savaşı
1585-1604	Armada Savaşı
1618-48	Otuz Yıl Savaşı
1621	İngilizlerin Cezayir'de savaşı
1624-25	İngiliz-Fas Savaşı
1635-37	İngiliz-Fas Savaşı
1650-54	Portekiz-İngiliz Savaşı
1652-55	İngiliz-Felemenk Deniz Savaşı
1655-59	İngiliz-İspanyol Savaşı
1655	İngilizlerin Tunus Savaşı
1663-67	İngiliz-Felemenk Deniz Savaşı (Fransız müdahalesi, 1665-67)
1670	İngilizlerin Cezayir Savaşı
1672-79	XIV. Louis'nin Felemenk'le savaşı
1675-76	İngilizlerin Trablus Savaşı
1681-82	İngilizlerin Cezayir'le savaşı
1688-97	Augsburg Birliği Savaşı
1700-21	İkinci Kuzey Savaşı
1701-14	İspanyol Veraset Savaşı
1718-20	Dörtlü İttifak Savaşı
1726-29	Britanya-İspanya Savaşı
1740-48	Avusturya Veraset Savaşı

1753-63	Yedi Yıl Savaşı ve Kuzey Amerika'da onun habercisi olan çatışmalar
1757	Bengal Savaşı
1776-83	Maratha Savaşı
1776-83	Amerikan Bağımsızlık Savaşı
1781-84	
1789-92	Mysore Savaşları
1798-99	
1792-1802	Fransız Devrim Savaşları
1802-04	Maratha Savaşı
1803-15	Napoléon Savaşları
1806-12	Osmanlı-Rus Savaşı
1812-14	1812 Savaşı
1814-16	Gurka Savaşı
1816	Cezayir Savaşı
1817-18	Maratha Savaşı
1821-29	Yunan Bağımsızlık Savaşı
1823-26	Birmanya Savaşı
1824-26	Asanti Savaşı
1825-30	Tasmanyalılarla savaş
1827	Navarin Deniz Savaşı
1828-34	Portekiz İç Savaşına müdahale
1830-33	Belçika Bağımsızlık Savaşına müdahale
1833-40	İspanyol İç Savaşına müdahale
1838-42	Britanya-Afganistan Savaşı
1839-40	Mısır-Osmanlı Savaşına müdahale
1839-42	Çin Savaşları
1839-52	Arjantin-Uruguay Savaşına müdahale
1843	Sind Savaşı
1845-46	Sih Savaşı
1845-47	Maori Savaşı

1846-50	Portekiz İç Savaşına müdahale
1848-49	Sih Savaşı
1851-52	Basuto (Lesotho) Savaşı
1852-53	Birmanya Savaşı
1854-56	Kırım Savaşı
1856-57	İngiliz-İran Savaşı
1856-60	Çin Savaşları
1857-59	Hindistan Ayaklanması
1863-65	Bhutan Savaşı
1863-69	Maori Savaşı
1865	Asanti Savaşı
1867-68	Habeşistan Savaşı
1873-74	Asanti Savaşı
1878-81	Afgan Savaşı
1879-80	Zulu Savaşı
1879-81	Transvaal'de savaş
1880-83	Basuto Savaşı
1882	Mısır Savaşı
1882-85	Sudan Savaşı
1885-86	Birmanya'da savaş
1893-94	Matabeleler ve Şonalarla savaş
1894	Bunyoro'yla savaş
1896-99	Matabeleler ve Şonalarla savaş
1896-1900	Asantilerle savaş
1897	Batı Nijerya'da savaş
1897-99	Ugandalılar ve Sudanlılarla savaş
1899-1902	Boer Savaşı
1899-1904	Somalilerle savaş
1900-01	Çin'deki Boxer Ayaklanmasına müdahale
1903	Nijerya'nın kuzeyinde savaş
1904	Tibet'te savaş
1906	Zulularla savaş
1913-20	Somalilerle savaş

1914-18	I. Dünya Savaşı
1918-21	Rus İç Savaşı
1919	Afgan Savaşı
1920-22	Yunan-Türk Savaşına müdahale
1921-22	Moplah Savaşı
1939-45	II. Dünya Savaşı
1945-49	Filistin Savaşı
1945-49	Endonezya Savaşı
1946-54	Çinhindi Savaşı
1947-66	Malezya Bağımsızlık Savaşı
1949-53	Kore Savaşı
1952-54	Kenya İç Savaşı
1953-57	Arap-İsrail Savaşı
1955-59	Kıbrıs Savaşı
1963-66	Kıbrıs'ta iç savaşa müdahale
1963-66	Endonezya-Malezya Savaşına müdahale
1963-67	Güney Arabistan'a müdahale
1982	Arjantin'de Falkland/Malvina Savaşı

Yüz Yıl Savaşı sırasında Fransız toprakları üzerindeki dev çarpışmalar dışında, 16. yüzyıl ortalarında İngiltere, Avrupa kıtasındaki çatışmalarda ikincil roller oynadı. Ancak İspanyol Armadası yok edildikten (1588) kısa bir süre sonra, Osmanlı İmparatorluğu da dahil Avrupa'daki bütün büyük kuvvetler, İngiliz askeri gücünü hesaba katmak durumunda kaldı. 17. yüzyıl başlarından itibaren İngiliz filolarının, bir yandan Akdeniz'de Kuzey Afrika korsanlarıyla ve Avrupalı rakipleriyle savaştığına, bir yandan da Karayipler'de, Atlas Okyanusunda ve Büyük Okyanus'ta Portekiz, İspanya ve Felemenk'le rekabet ettiğine tanık oluyoruz. Üstelik, 1783'te 13 zengin Amerikan kolonisinin bağımsızlık kazanması gibi gerilemelere rağmen Britanya, 20. yüzyılın ortalarına kadar denizaşırı topraklarını sürekli genişletti. Ilıman bölgelerde silahlı fetihleri yaygın kolonileşmeyle birleştirdiği gibi, ılıman ve tropikal bölgelerde de silahların gücünden yararlanarak imparatorluğunu ayakta tuttu.

Çok sık savaş çıkıyordu artık. Her yüzyılda yaşanan yeni savaş sayısına bakacak olursak, şöyle bir dağılım görülür:

1492-1591	11	1792-1891	44
1592-1691	14	1892-1991	31
1692-1791	11		

Yeni savaşların sıklığı açısından, 20. yüzyıl listenin başına oturmaktadır; bitiş tarihleri itibariyle düşünüldüğündeyse 20. yüzyıldaki iki dünya savaşı, yol açtıkları yıkım açısından Britanya'nın önceki yüzyıllarda giriştiği her türlü askeri harekâtı gölgede bırakır. 1790'dan sonra savaşların muazzam bir ivme kazanması, özellikle Avrupa'nın dışında imparatorluk kurma çabasıyla ortaya çıkmıştır. İmparatorluğun küçülmesiyle sonuçlanan savaşlarsa ancak II. Dünya Savaşından sonra ağırlık kazanmaya başlamıştı.

Yüzyıllar boyunca Avrupa devletleri, kendilerine bağlı insan toplulukları üzerindeki iktidarlarını esas olarak savaş zamanlarında sağlamıştır; Britanya da buna bir istisna oluşturmaz. 1687-89'daki Şanlı Devrim'den itibaren Kıta Avrupası'nda, kolonilerin genişlediği bölgelerde ve denizlerde yapılan savaşlar, Britanya devletinin gücünü artırdı. İskoçya'yla kalıcı bir birlik kurulması (1707), 1715 ve 1745'te İskoçya tahtı üzerinde hak iddia eden Stuartlar'la savaşa neden olduysa da, hem devletin yurtiçindeki nüfuz alanını hem de Avrupa'daki ticari varlığını genişletti. Amerika'daki koloniler, Devrim Fransa'sı ve Napoléon'la yapılan savaşlar da, kralla parlamentonun etkili bir mali sistem yaratmak üzere işbirliğine girmesiyle yine devletin güçlenmesini sağladı. Ordu, yurtiçindeki çatışmalardan uzak durarak çabalarını hep fetihler ve isyancı kolonilerin denetim altına alınması üzerinde yoğunlaştırdı; bu koloniler arasında, artık (1800-01'den itibaren) resmen Birleşik Krallık'a ait olan İrlanda da vardı.

18. ve 19. yüzyıllarda Britanya'da sermaye ağırlık kazandı, ülke sanayileşti, tarımda proleterleşme tamamlandı, kentler büyüdü ve İngiltere'yle İrlanda'dan kitlesel göçlere

rağmen nüfus görülmemiş bir hızla arttı. Giderek talepleri artan bir devletle kapitalist dünyadaki büyümenin bir araya gelmesinden kaynaklanan şiddetli savaşlar sırasında Britanyalılar, büyük ve müdahaleci bir devlet aygıtı oluşturdu. Diğer Avrupa devletleriyle karşılaştırıldığında parlamenter kurumlarla gönüllü sivil örgütler siyasal hayatta çok önemli bir rol oynuyordu. Ama 20. yüzyılda bile Britanya devletinin genişleyip yeni faaliyetler üstlenmesini sağlayan başlıca koşul, savaş zamanındaki seferberlik durumuydu (Cronin 1991: 2-4).

Bir bütün olarak Avrupa'da savaşlarla devrimci durumlar arasındaki çizgi, ancak devletler kendi topraklarında açık bir öncelik kazanıp kesin biçimde tanımlanmış sınırlara ve güçlü merkezi örgütlere sahip olduğu zaman netleşmiştir. Bu genellemenin Britanya'da yaşananlar için de geçerli olduğu kesindir. Bu yüzden, büyük devrimci durumlar kataloğundaki (bkz. Tablo 4.2) ilk çatışmaların çoğu, savaşla devrim arasındaki sınırın iki tarafına yayılmıştır. Bu hesaba göre İskoçya, 1496-1745 yılları arasında tam 15 kere iç savaşlar ve ayaklanmalarla sarsılmış demektir. İngiliz orduları da bunların hemen hemen hepsine katılmıştır.

İskoç ve İngiliz kuvvetleri arasındaki silahlı mücadele hangi aşamada kesin olarak devrim biçimini aldı? İngiltere, İskoçya ve Galler'i tek bir yönetim olarak tanımlayabileceğimiz aşamadan itibaren tabii. Öyleyse o aşama ne zaman belirdi? 15. yüzyılda, İngilizlerin İskoçya üzerinde tam kabul görmeyen egemenlik iddiasından itibaren mi? İskoç bir kralın İngiliz tahtına çıktığı 1603'te mi? Sonuçsuz kalsa da, Cromwell'in iki ülkeyi birleştirdiği 1657-59 döneminde mi? İngiltere'nin, İskoçya Meclisini kendisininkiyle birleştirerek bir Britanya Parlamentosu oluşturduğu 1707'de mi? Hangisini kesin başlangıç kabul edersek edelim, İskoçya'nın İngiliz-Britanya hegemonyasına boyun eğmesi kanlı savaşlardan sonra gerçekleşmiş, en azından 1746'ya kadar da belirsiz bir durum olarak kalmıştır.

İrlanda'da durum daha da dramatiktir. İngiliz yöneticilerin İrlanda'ya hâkim olmaya çalıştığı açıktır; bir ellerinde

ekmek, öbüründe sopayla sürekli denemeler yapmışlar, ama en çok da sopa tutan ellerini kullanmışlardır. İrlanda, ünlü 19. yüzyıl polisi de dahil sonradan Büyük Britanya'da uygulamaya konacak belli başlı gözetim ve baskı biçimlerini denemek için bir laboratuvar oldu hep (Broeker 1970; Clark & Donnelly 1983; Fitzpatrick 1985; Palmer 1988). 18. yüzyılın başlarına kadar İrlandalı savaş beyleri neredeyse aralıksız biçimde birbiriyle savaştılar. Ayrıca 1493 ile 1969 arasında Britanya ve İrlanda kuvvetleri arasında 15'ten fazla geniş çaplı silahlı çatışma çıktı; çatışmalar arasında da çok sayıda öldürücü baskın ve saldırı yaşandı. Bunlar bugün de sona ermiş değildir. 1987'de, Kuzey İrlanda'da her iki taraf toplam 93 kişiyi öldürmüştü. 1988'de yine 93 siyasi cinayet, 1989'da da 63 siyasi cinayet işlendi.

Tablo 4.2 Britanya Adalarında Devrimci Durumlar (1492-1992)

1493-96	Perkin Warbeck öncülüğünde İrlanda Ayaklanması
1496-97	İngiliz-İskoç Veraset Savaşı
1497	Cornwall Ayaklanması
1504	İrlanda'da İngiliz Müttefikler ile İrlandalı karşıtları arasında savaş
1513-15	İngiliz-İskoç Veraset Savaşı ve Fransız müdahalesi
1522-23	İngiliz-İskoç Savaşı
1532-34	İngiliz-İskoç Savaşı
1534-36	Silken Thomas'ın İrlanda Ayaklanması
1536-37	İman Yolculuğu
1540-43	İrlanda'nın yatışması
1542-50	İskoçya'yla veraset savaşı
1549-50	Kett önderliğinde ayaklanma, Cornwall Ayaklanması
1553-54	Wyatt önderliğinde ayaklanma
1559-60	İngiliz-İskoç Veraset Savaşı ve Fransa'nın müdahalesi
1559-67	İrlanda'daki Tyrone Kontluğu üzerinde veraset mücadelesi; Shane O'Neill önderliğinde ayaklanma
1565-67	İskoçya'da din mücadeleleri
1568-73	İrlanda'da Birinci Desmond İsyanı

1569	Kuzey'deki Katolik lordların isyanı
1579-80	İkinci Desmond İsyanı, Leinster'da ayaklanma, Papa'yla İspanya'nın müdahalesi
1595	İskoçya'da Katolik lordların isyanı
1595-1603	İrlanda'da Hugh O'Neill önderliğinde ayaklanma, İspanyol müdahalesi
1608	Sir Cahir O'Doherty önderliğinde İrlanda Ayaklanması
1639-40	İskoç Ayaklanması; Piskopos Savaşları
1641	Ulster'da ayaklanma
1642-47	İngiltere, İrlanda ve İskoçya'da iç savaş
1648-51	İngiltere, İrlanda ve İskoçya'da ikinci iç savaş
1555	Salisbury'de Penruddock Ayaklanması
1660	Monk Darbesi, II. James'in unvanına tekrar kavuşması
1666	İskoçya'da Ulusal Sözleşme yanlılarının isyanı
1679	İskoçya'da Ulusal Sözleşme yanlılarının ayaklanması
1685	Monmouth ve Argyll ayaklanmaları
1687-92	İngiltere, İskoçya ve İrlanda'da Şanlı Devrim, Fransa'nın müdahalesi
1715-16	İskoçya'da Jacobusçu ayaklanma
1745-46	İskoç Ayaklanması
1798-1803	Birleşik İrlandalılar ayaklanması, Fransız müdahalesi
1916	İrlanda'da Paskalya Ayaklanması
1919-23	İrlanda'da iç savaş, İrlanda'nın bağımsızlık ilanı
1969-	Kuzey İrlanda'da aralıklı olarak süren gerilla savaşı

İrlanda'nın bazı bölgeleri 11. yüzyıldan itibaren Anglo-Norman savaşçılarının denetimi altındaydı. 1550'lerden başlayarak İngiltere'deki rejimler, İrlanda'da planlı bir şekilde İngiliz kolonileri kurdular – aslında buralara İngilizler'den çok İskoçlar yerleştirilmişti. Bir yandan da Katolik toprak sahiplerini sistemli biçimde mülksüz bıraktılar; bu süreç, özellikle Cromwell'in 1649'da İrlanda'nın kralcı kesimlerini fethetmesinden ve 1690'da da William'ın yeni kralcı olan İrlanda'yı işgalinden sonda hız kazandı. Sonuç olarak Katolikler 1641'de İrlanda'daki toprakların yüzde 59'una sahipken, 1688'de yüzde 22'sini, 1703'te yüzde 14'ünü, 1778'de

ise sadece yüzde 5'ini ellerinde bulunduruyorlardı (Moody & Martin 1987: 201, 220). 1800'de Birleşik Krallık'ın ilanına ve 1801'de de İrlanda parlamentosunun Britanya parlamentosu ile birleştirilmesine rağmen, bir bütün olarak İrlanda, hiçbir zaman büyük bir devletin uysal tebaası gibi davranmadı; hemen hemen her zaman, İrlanda'nın bir yerlerinde Britanya egemenliğine meydan okuyan birileri çıktı. Ülke ne kadar İngiltere'nin hükmüne girmiş olursa olsun, 1504'ten günümüze kadar İrlandalılar, İrlanda devleti üzerinde denetim sağlamak için birbirleriyle de sürekli çarpıştılar.

İngiltere ve Galler'de ise devrimler çok daha başka bir tarihi gelişim izledi. Tudorlar ve Stuartlar'ın iktidarlarını pekiştirdiği dönemlerde İngiltere'de büyük ayaklanmalar yaşandı: Cornwall Ayaklanması (1497), İman Yolculuğu (1536-37), Güneybatı ve Doğu Anglia'daki ayaklanmalar (1549-50), Wyatt Ayaklanması (1553-54), kuzeydeki Katolik lordların ayaklanması (1569), iki İç Savaş (1642-47 ve 1648-51), Monmouth Ayaklanması (1685) ve Şanlı Devrim (1687-89). Daha sonra, İskoçya ile İrlanda'dan gelen kısık sesler sayılmazsa, bir sükûnet dönemine girildi: Artık İngiltere ile Galler'de tam anlamıyla oluşmuş devrimci durumlar yoktu ve devlet egemenliği de parçalanmış haldeydi.

Ama İngiltere ve Galler halkı, yumuşak başlılıkla da olsa, sızlanarak da olsa boyun eğmedi otoriteye. 18. yüzyıldaki İngiliz ve Galli yığınlar, başına buyruklularıyla ün kazanmıştı. Fransız Devriminin ilk yıllarında sık sık devrimci komplolar gündeme geldi; eski usûl köylü isyanları, 1830'larda "Swing" ve "Rebecca" ayaklanmalarına dönüştü; kırsal alandaki çatışmalar 19. yüzyıl sonlarında tarım işçilerinin hak talepleri şeklinde kendini gösterdi ve Galli madenciler de 1920'lerde kömür yatakları tükenmeye yüz tutana dek işverenlere meydan okumayı sürdürdüler.

Çatışma yatışmamış, silahsız kalmıştı. İngiltere ve Galler'de devletin silahlı kuvvet karşısında muazzam ağırlığı, iktidarı ele geçirme girişimlerini kısıtlarken, kıyasıya sürdürülen pazarlıklar da, devrime gerek kalmadan taleplerin etkili bir şekilde dile getirilebileceği araçları sağlıyordu.

Pazarlık konusu olan talepler arasında oy hakkının genişletilmesi, devlet memurluğunda dinsel sınırlamaların gevşetilmesi, örgütlenme ve toplanma özgürlüğüyle siyasi talepleri dile getirme yolu olarak mitinglerin, yürüyüşlerin, imza kampanyalarının ve gösterilerin rutin hale gelmesi yer alıyordu. 1823-1848 yılları arasında Katoliklere haklar verilmesi, parlamento reformu ve Çartizm *(Chartism)* adına düzenlenen kitlesel kampanyalarda bile sık sık devrimden söz edilmiş, ama çok az şiddet olayı görüldüğü gibi devlet iktidarını kuvvet kullanarak ele geçirme yolunda hiçbir ciddi girişim olmamıştı.

Denetim Sağlamak İçin Verilen Mücadeleler

16. yüzyılda İngilizler, İskoçyalılar ve İrlandalılar ciddi konularda mücadeleler verdi. Topraklarını kim, nasıl yönetecekti? 1492-1603 yılları arasında Britanya Adalarında, iç içe geçmiş üç tür devrimci durum ortaya çıktı: (1) İngiltere, İrlanda ve İskoçya'da veraset mücadeleleri; (2) İngiliz yöneticilerin daha fazla iktidar ve gelir sağlamaya yönelik taleplerine doğrudan direniş ve (3) krallığın başlattığı dinsel değişimleri önleme çabaları. Hanedan düzeyindeki devrimci durumlar, yerel topluluk düzeyindeki devrimci durumlar ve bu ikisinin bileşimi ağırlıktaydı. İrlandalılarla İskoçların İngiliz hegemonyasına büyük bir güçle karşı koymasına ve köylülerle zanaatkârların bazı ayaklanmalara doğrudan katılmasına rağmen, 16. yüzyılda ulusal düzeyde ya da sınıf ittifakına dayalı bir devrimci durum bulmak güç olacaktır. Veraset mücadelelerinde öne çıkan aktörler, aristokrasinin önde gelenleri ile onların himayesi altındaki kesimlerdi. Yeni taleplere karşı koyma konusunda, yerel yönetimler ve loncalar gibi çıkar etrafında oluşmuş topluluklar önemli roller üstlenirken, dinsel çatışmalarda Katolikler, Kalvenciler, Anabaptistler vb gibi kimlik etrafında oluşmuş Kalvenci-topluluklar başı çekiyordu. Hem eylemler hem de aktörler arasında bir çakışma olduğuysa kesindi. Sözgelimi dinsel

reformlar, genellikle devlet kiliselerinin kadroları, serveti ve politikaları üzerinde krallık denetimini güçlendirdi. Dolayısıyla dinsel reforma karşı koyanlar, hem önemli haklara hem de dinsel kimliklere karşı gelmiş oluyordu.

Bu çalkantılı zamanlarda başka pek çok türde silahlı mücadele yaşandı. Ortak arazilerin ya da malikânelere ait boş arazilerin çitle çevrilmesine, bataklıkların kurutulmasına ve ormanların kesilmesine karşı koyanların hepsi de üzerinde sadece geleneksel hak iddialarına sahip oldukları topraklarda avcılık, toplayıcılık, balıkçılık, hatta çiftçilik yapan yerel halkın geçim kaynaklarına saldırmış oluyordu. Bunlar, 1492'den 17. yüzyılın devrimlerine kadar İngiltere'de köyler düzeyinde gerçekleşen ayaklanmaların büyük çoğunluğunu oluşturdu (Manning 1988; ayrıca bkz., Charlesworth 1983: 9-16). Kıtlık ve pahalılık dönemlerinde, özellikle Londra hinterlandıyla batıdaki dokumacılık bölgelerinde zaman zaman tahıla zorla el koyanlar da oluyordu, ama bunlar hemen her seferinde silahsız kişilerdi (Charlesworth 1983; 68-74).

Bu olaylar devrim noktasına varmanın uzağındaydı. Çünkü ender olarak aynı anda gelişiyorlardı; üstelik isyancıların elinde silah olmadığı gibi, hiçbir aşamada devletin herhangi bir kesimi üzerinde denetim kurmayı veya halkın diğer kesimlerinden bu denetime destek sağlamayı başaramadılar. Bu dönemdeki büyük ayaklanmalar sırasında hiç kuşkusuz arazilerin çitle çevrilmesi, fahiş kira bedelleri ve kırsal alandaki başka haksızlıklar gündeme geliyordu ama yönetimde kesin bölünmelerin yaşandığı anlar, krallık içindeki hak iddialarının çoğaldığı, veraset mücadelelerinin ortaya çıktığı, dinsel yeniliklerin gündeme getirildiği durumlarla sınırlıydı.

Bu olayların barındırdığı olağanüstü devrimci potansiyel beş etkene dayanıyordu. İlk olarak, çoğunlukla kırsal mülkiyetle ilgili mücadelelere gömülmüş dağınık yerel toplulukların tersine bunlar, kaçınılmaz biçimde ülkenin geniş kesimlerini etkilemişti. İkincisi, tümü de doğrudan devleti hedef almıştı. Üçüncüsü, bunların çoğunda belirgin ve geniş biçimde paylaşılan kimliklerle onlara bağlı haklar ya da ay-

rıcalıklar söz konusuydu. Dördüncüsü, kendi askeri kuvvetleri bulunan lordlar da dahil aristokrasi içinde kimi önde gelenler böyle durumlarda ülke yöneticilerine karşı olan halk kesimleriyle ittifaka girmeye yatkındı. Son olarak bunların, ülkenin pek çok kesimini aynı anda etkileme ihtimali çok yüksekti ki, bu da yerel bir ayaklanmanın ulusal ayaklanmaya dönüşmesini büyük ölçüde kolaylaştırmaktaydı.

1492-1603 yılları arasında İrlanda, İskoçya ya da İngiltere'de önemli taht değişimlerinin çoğu, gelecekteki nüfuzları tehlikeye düşen aristokratların iktidar üzerinde hak iddia etmesine yol açtı. Burada bir örnek verelim: 1553'te, VI. Edward 16 yaşında ölünce, Mary Tudor'ın İngiltere Kraliçesi olarak tahta çıkması bir dizi mücadeleyi başlattı. Edward'ın altı yıl süren saltanatı sırasında kral vekili Somerset'in etkisiyle İngiliz Devlet Kilisesi inanç ve ibadette önemli ölçüde Protestanlığa yönelmişti. Oysa Mary Katolik olarak yetişmiş ve henüz evlenmemişti; dolayısıyla yeni hükümdarın hem şahsı hem de evliliğe ilişkin planları, kendi çıkarları açısından büyük lordlarla kilise adamlarını yakından ilgilendiriyordu. Ölümü yaklaşırken bu güçlükleri sezen Edward, Protestan kuzeni Lady Jane Grey'i vârisi ilan etmişti. Northumberland Dükü, kısa süre içinde oğlunu Lady Jane'le evlendirdi; Edward'ın ölümü üzerine de Lady Jane'i kraliçe ilan etti, ama bu çabası çok az destek bulabildi. Sonunda bu yüzden kellesini kaybetti. Mary, İspanya Kralı V. Carlos'un (Şarlken) vârisi ve şaşmaz bir Katolik olan Felipe'yle evlenmek üzere anlaşmıştı bile.

O aşamada bir grup soylu, Mary'yi onun yerine Protestan Edward I. Courtenay'yle evlendirmeyi önerdiler; IV. Edward'ın soyundan geleni Courtenay, bu soyluların planı doğrultusunda askeri bir komplo düzenledi. Ama komplo kısa sürede çöktü. Batı'da ve Midlands'de ortaya çıkan ayaklanma girişimlerinin ardından Kentli Sir Thomas Wyatt, 3.000 silahlı adam toplayıp, Mary'nin müstakbel kocası Felipe'yi bekleyen kraliyet gemilerinden bir bölümünü ele geçirdi ve Londra için bir tehdit haline geldi. Kraliçe'nin kuvvetleri Wyatt'ın saldırısını durdurdu. Ardından Wyatt, komploda ken-

disiyle işbirliği yapan 100 kadar adamıyla birlikte yargılanıp idam edildi; bu arada Lady Jane Grey'le kocası da öldü. Mary, taht üzerindeki hak iddiasını ancak bu aşamada etkili bir biçimde dile getirebildi; hemen arkasından Felipe'yle evlendi, Fransa'ya karşı savaşta İspanya'nın yanında yer aldı ve Protestan kilise adamlarını kazığa bağlayıp yaktırmaya başladı. Protestan komplocular, Mary'nin tahta çıkmasının ve evliliğinin neler getireceğini doğru öngörmüştü.

Britanya hükümdarlarının çoğu, askeri güçlerini artırma amacıyla tebaalarından çok büyük taleplerde bulunarak devrimci direnişleri doğurmuştu. Bu çabalarının temelini de yeni vergiler oluşturuyordu. Yöneticiler, doğrudan askeri yardım istemektense vergi koymayı tercih etmekteydi. Bu parayla profesyonel asker tutabiliyorlardı ve onlar da ücretlerini aldıkları sürece kendilerinden ne istenirse onu yapıyor, bütün paraları ödendiğinde de çekip gidiyorlardı. Oysa, yerel milisler bir yana, özel ve bölgesel ordular askeri harekâtlara katılmak için kendi koşullarını öne sürüyor, iş bittikten sonra da ellerinde kalan silahlarla kraliyet iktidarı için tehdit oluşturuyorlardı.

Mesela 1497'de VII. Henry, York Hanedanından Perkin Warbeek'in, ardında büyük bir kitle toplayıp taht üzerinde hak iddia etmekte olduğu İskoçya'ya sefer düzenlerken, doğrudan askeri yardım yerine büyük bir "tahsisat" talep etmişti. Krala nakit tahsis edilmesine karşı çıkan 15.000 kişilik bir kalabalık, bunu protesto için Cornwall'dan Londra'ya yürüdü. Kısa bir çarpışmadan sonra krala bağlı güçler zafer kazandı. Henry, belli başlı liderleri ibret-i âlem olacak bir şekilde idam ettirdikten sonra, ayaklanmaya katılan Cornwall-lulara da 14.699 *pound* para cezası uyguladı (Fletcher 1968: 16). Saray açısından bakıldığında, denetim altına alınabilen açık bir isyanın üstü örtülü direniş karşısındaki üstünlüğü, para cezası ve müsadere şeklinde gelir sağlamasıydı. Üstelik sarayın istediği gibi vergi toplamaya hakkı ve bu vergiyi alacak gücü olduğunu da böylece herkes görmüş oluyordu.

Felemenk'in ve özellikle de çeşitli Alman devletlerinin tersine, 16. yüzyılda Britanya'daki dinsel mücadelelerde,

yeni dinsel biçimlere bağlanmış bir topluluğun eski biçimleri korumaya kararlı olan sarayla karşı karşıya gelmesine ender rastlanır. Tersine, genellikle İngiliz hükümdarları, yeni devlet kilisesi adına halkı, buna gönülsüz olduğu halde yerleşik inanç ve ibadetlerden uzaklaştırmaya çalışmıştır. İngilizlerin getirdiği yenilikler, İrlanda'da Katoliklerin kesin direnişiyle karşılaşmıştır. İskoçya'daysa Kalvenciliğin, devlet kilisesinin inancı haline gelmeden önce halk arasında geniş bir taban bulduğu doğrudur. Ama 16. yüzyılda Britanya Adalarında sık sık ortaya çıkan yaygın ayaklanmalar, yeni inançlar adına olmamış, devletin kazanılmış haklarla kimlikleri doğrudan tehdit eden yeni din biçimleri yerleştirmeye kalkması üzerine patlak vermiştir. Durum, ancak 17. yüzyılda Stuartlar'ın tahta çıkmasıyla tersine dönmüştü; o zaman İskoçya'nın büyük bölümünden destek alması bir yana, güçlü bir parlamento grubu, yeni krallarının getirdiği "Katolik ayin usûlü"ne karşı sadeliğe dayalı Protestanlığın ilerlemesini sağlamıştı. Önemli bir asker kaynağı olan İrlanda'nın ağırlıkla Katolik kalması, dinsel bölünmeleri ve bunun siyasetteki yansımasını daha da karmaşık hale getiriyordu.

16. yüzyıldaki dinsel yeniliklerin kaynağı, Papalık'tan belirgin biçimde bağımsızlaşmakta, Protestan düşüncesinde değişiklikler benimsemekte ve kilise aygıtıyla varlıkları üzerinde daha fazla denetim kurmakta olan bir devletti. Dolayısıyla devrimci durumlar, nüfusun önemli kesimlerinin, yenilikleri benimsemeyi ve devletin bunları dayatma yetkisini açık biçimde reddettiği zaman oluşuyordu. Devletin din politikasıyla halkın ibadet biçimi arasındaki benzer ayrılıklar, *gentry* i'le burjuvazinin güçlü dinsel liderliğiyle de pekişerek İman Yolculuğu'nda (1536-37), İskoçya'daki dinsel mücadelelerde (1565-67), kuzeydeki Katolik Lordların ayaklanmasında (1569), İskoç Katolik lordlarının ayaklanmasında (1595) ve İrlanda'da 1530'lardan 1600'lere kadar oluşan hemen hemen her devrimci durumda açığa çıktı. Dönemin dinsel ayaklanmaları, veraset mücadelelerine ya da vergilere karşı gelişen hareketlere göre bir cemaat veya bölge nüfusunun çok daha geniş kesimlerini kapsıyordu. Görkemli İman

Yolculuğu, hiç kuşkusuz nüfus içinde en geniş katılımı sağlamıştı; bu yolculukta, aralarında *gentry*'den kimselerin de bulunduğu Kuzeyli topluluklar, önce manastırların kapatılmasını, ardından da daha genel olarak Kral'ın eski kiliseye el koymasını protesto için VIII. Henry'ye karşı geniş bir saf oluşturdular.

1549'un büyük ayaklanmalarında, her üç türe –veraset mücadelelerine, sarayın yeni taleplerine ve dinsel yeniliklere– ait unsurlar, kendi başına geniş ölçekli devrimci durumlar yaratamayacak olan tarımsal meselelerle birleşmiş durumdaydı. 1547'de VIII. Henry ölünce, on yaşındaki VI. Edward kral oldu; Kral Vekili sıfatıyla Somerset Dükü, fiilen devletin başı durumundaydı. Bu durum, başlı başına bir veraset bunalımı yarattı; özellikle de kısa bir süre sonra Somerset, Protestanlığı öne çıkaran dinsel reformlara girişip VIII. Henry döneminde önemli bir iktidar sağlamış olan rakiplerine saldırmaya başlayınca.

Doğu Anglia'da, arazilerin çitle çevrilmesi gibi tarıma ilişkin yerel meseleler, bölgeyi felce uğratan çok sayıda karargâh oluşturularak yaygın biçimde imza toplanmasına, tartışmalara ve eylemlere yol açtı. İsyancılar Norwich'i ve Doğu Anglia'nın başka büyük bölgelerini denetimleri altında tuttukları sırada, tarımdaki bu yanlışları düzeltmeye çalıştılar. Ancak muhafazakârlara karşı *yeoman*'larla bölgenin önde gelen kişileri arasında kapsamlı bir ittifak oluşmasını sağlayan, Doğu Anglia'nın en önemli muhafazakâr mülk sahibi Norfolk Dükü'nün, 1547'de bütün haklarından mahrum edilmesi olmuştu (MacCulloch 1979: 53-59). Bu açıdan bakıldığında söz konusu ayaklanmalar, bir veraset bunalımı görünümüne bürünüyordu.

Güneybatıdaki yakıcı mesele, Latince *missalis*'in[4] yerine İngilizce *Book of Common Prayer*'ın (Toplu Dua Kitabı) geçirilmesiydi. Dua Kitabı Ayaklanmasında Cornwall'la De-

4 Komünyon ayininde edilen bütün duaları içeren kitaplar. Bunlar, 13. yüzyılda *Missale plenum* adı altında tek bir kitapta toplanmış ve her ülkenin anadilinde dua kitapları kullanmasına Vatikan tarafından ancak 1960'larda izin verilmiştir –çn.

von'da düzinelerce kasabayı ele geçiren silahlı topluluklar, sonunda başarı sağlayamasalar bile Exeter'ı da bir ay süreyle kuşatma altında tuttular. İsyancıların talepleri şöyleydi:

1 Atalarımızın bütün genel konsillerine ve kutsal kararnamelerine uyulacak, bunlar muhafaza edilip uygulamaya konacaktır; her kim bunlara karşı gelirse kendisini heretik sayarız.
2 Hükümdar Efendimiz Kral VIII. Henry'nin altı maddeyle ilgili kanunları yine onun zamanında olduğu gibi uygulanacaktır.
3 Kutsal ayin kitabı yüksek altarın üstüne asılacak ve eskiden âdet olduğu şekilde saygı görecektir; buna karşı gelenler tıpkı kutsal Katolik imanına karşı çıkmış heretikler gibi elimizde ölecektir.
4 Komünyon ayini eskiden olduğu gibi Latince yapılacak ve hiçbir adam ya da kadın, papaz tarafından kutsanırken onunla konuşmayacaktır. (Cornwall 1977: 11 5)

Kısacası, sarayın yakın zamanda yaptığı dinsel reformların geri alınmasını istiyorlardı; talepleri Katolikliğe dönülmesi değil, VIII. Henry'nin koruduğu Katolik ayinleriyle ibadetlerinin yeniden uygulamaya konmasıydı.

Özetle, 1492-1603 yılları arasında veraset mücadeleleri, sarayın zorla kaynak toplamasına karşı ayaklanmalar ve dinsel yeniliklere karşı direnişler, Tudor Hanedanından yöneticilerin devleti ne yolla yeniden şekillendirdiğini yansıtıyordu doğrudan. Hiçbir şekilde bunlar, İngiltere, Galler, İskoçya ve İrlanda'da sıradan halkın uğruna dövüşeceği yegâne meseleler değildi. Arazilerin çitle çevrilmesi, fahiş kiralar, kilisenin topladığı ondalık vergi (*tithe*) ve benzer uygulamalar, kırsal alanda arka arkaya çatışmalara ve ayaklanmalara yol açtı; hem de devletten çok daha küçük bir ölçekte ve devlet aygıtını ele geçirmeye ya da onun yerine geçmeye yönelik herhangi bir çaba olmaksızın. Devrimci durumlarsa ulusal ölçeğe yayılmış meselelerden ve bölünmelerden doğuyordu.

Devlette gerçekleşen dönüşümler, bu meselelerle bölünmelerin niteliğini önemli ölçüde etkiledi.

Demek ki 16. yüzyılda devrimci durumların oluşmasını destekleyen koşullar, İrlanda, İskoçya ve İngiltere'de büyük bir farklılık gösteriyordu. İrlanda'da İngiliz yöneticilerin tek yaptığı, kendilerine düşman bir çevrede konumlarını korumaya, kendilerine ait bölgeleri ellerinde tutmaya ve İngilizlerin dayattığı askeri örgütlenmenin bedelini bu ülkeye ödetmeye çalışmaktı. Bu arada İrlanda liderleri de ülke içindeki üstünlüklerini genişletmek için ittifaklar kurup birbirleriyle savaşıyordu. İskoçya'da İngilizler, devlet üzerinde doğrudan denetim kurmak ve İskoçların kendi Tudor hanedanlarına karşı sık sık gündeme getirdiği tehdidi savuşturmak için arka arkaya başarısız girişimlerde bulundular. İskoçya'nın kralı ve büyük lordlarıysa o sırada İngiliz yayılmasına karşı kendi ellerindekini koruma çabasındaydı. İngiltere ve Galler'de İngiliz yöneticiler, kiliseyle devlet aygıtı üzerindeki denetimlerini fiilen genişletmekte, büyük lordların özerkliğini ve özel ordularını denetim altında tutmakta ama yine de her bir taht değişiminde devrilme ya da kazanımlarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktaydı.

1603'te I. Elizabeth öldüğünde Britanyalılar, İskoçya ve İrlanda'da değilse bile İngiltere'yle Galler'de çok güçlü bir devlet yaratmış durumdaydı. Ancak bu devlet, büyük bir mali baskı altındaydı. Hızlı nüfus artışı, fiyatların önemli ölçüde yükselmesine sebep oluyordu ve bu da sabit gelirle her geçen yıl daha az şey satın alınabilmesi demekti. Aynı zamanda da İngilizler, yurt içinde ve dışında gitgide daha fazla savaşa giriyorlardı. O zamana dek paralı askerler saray için en büyük masraf kapısını oluşturuyor ve bunların ücretleri giderek daha çok artıyordu. Elizabeth, nakit bulma uğruna saraya ait arazileri ipotek ettirmiş, en küçük bir gelir kaynağını kaçırmamak için bütün krallığı gözden geçirmişti. Yine de o öldüğünde İngiltere'nin Birleşik Eyaletler'e 60.000 *pound* borcu vardı ve en büyük güçlüğü de İrlanda'yla Felemenk'teki savaşların masrafını karşılamada çekiyordu (Dietz 1932: 86-99). I. James, büyük mali sıkıntı içinde bir devlet devralmıştı.

Devrimle Geçen Yüz On Yıl

Doğrudan ya da dolaylı yoldan olsun mali sıkıntılar, 17. yüzyılın bitmek bilmeyen devrimci durumlarında rol oynadı. İrlanda'da 17. yüzyıl, ayaklanmayla başlamıştı. Büyük Britanya 1597'de İspanya'yla savaş halindeyken, Tyrone Kontu Hugh O'Neill, İngilizleri ülkeden atmaya çalışan Ulster lordlarına katıldı. Ancak İspanya'nın isyancıların yanında yer alarak müdahale etmesine rağmen, 1603'e gelindiğinde İngilizler ayaklanmayı bastırmıştı. İşte İrlanda toprağındaki İngiliz tarım alanları da asıl o zaman kurulmaya başladı. Daha beş yıl geçmişti ki 1608'de Sir Cahir O'Doherty, İrlanda'da kendi ayaklanmasını başlattı; Protestan eski İngilizlerin Londra'dan gelen müdahaleye karşı Katolik komşularıyla davalarını birleştirdiği 1641 Ulster Ayaklanmasına kadar çıkan son isyandı bu. İrlanda'da, 1642-47 ve 1648-51 yılları arasında İngiliz İç Savaşlarıyla iç içe geçmiş çarpışmalarda tahtı tehlikeye düşen I. Charles, saf değiştiren İrlandalıların desteğine güvenmişti. 1649'da Charles'ın ölümünden sonra İrlandalı liderler İngiliz yönetimine karşı savaşmaya devam ettiler ve sonunda Cromwell'e bağlı işgal kuvvetleri tarafından kanlı bir şekilde bastırıldılar.

Protestan William of Orange İngiltere'yi işgal edince (1687), Katolik İrlanda yeniden silaha sarıldı. Tahttan indirilen II. James, 1689'da İrlanda'ya çıkıp kuvvetlerini Katoliklerle birleştirerek Londonderry'yi kuşatma altına aldı. İrlandalılar, bunu izleyen iki çarpışmaya İki Kralın Savaşı adını verdiler: Ri Séamus ve Ri Liam.[5] Rakip İngiliz kralları, Boyne Çarpışması'nda karşı karşıya geldiler (1690); çarpışma sonunda James, Fransa'ya kaçtı. İrlanda'daki destekçileri, Fransız yardımıyla 1692'ye kadar savaşmaya devam ettiler. Ancak bu çarpışmanın sona ermesinden sonra yüzyıl boyunca İrlanda'da başka devrimci durum oluşmadı.

Devrimci sonuçlar açısındansa pek çok şey, benimsediğimiz zaman ölçeğine bağlıdır. Devlet iktidarının önemli bir kesiminin bir ay ya da daha uzun süreyle el değiştirmesini

5 Kral James ve Kral William –çn.

devrimci sonuç kabul ediyorsak, Hugh O'Neill'ın yenilgiyle sonuçlanan ayaklanması (1595-1603) bir devrimdir. Çünkü birçok İrlandalı Katolik lordun İrlanda'dan kaçmasına ve İrlanda topraklarının büyük bölümünün İngilizlerin eline geçmesine neden olmuştur. Aynı şekilde, 1649'da Cromwell'in İrlanda'yı geri almasından sonra geniş arazilerin el değiştirmesi, devlet iktidarında bir başka köklü değişime yol açmış, Protestan bir yönetici sınıfın kurumsallaşmasını sağlamıştı. II. Charles'ın tahta çıkması Cromwell devrimini sona erdirmekle birlikte, hiçbir şekilde tersine çevirmedi. William of Orange'ın İngiltere tahtına çıkmasından sonra yeni arazilere el kondu ve bu da olsa olsa, yüzyıl başlarında İngiliz yöneticilerin tasarladığı Protestan devrimlerinin pekişmesini sağladı.

İskoçya'da 1639-40, 1642-47, 1648-51, 1666, 1679, 1685, 1687-92 ve 1715-16'da devrimci durumlar ortaya çıktı. 1637'den itibaren İskoçlar, İngilizlerin Episkopal Kiliseye itaat talebine karşı her an ayaklanmaya hazır olarak kendi piskopossuz *fare*'lerini[6] kurdular. Ancak, bir tek 1639'da silahlı kuvvet toplayarak sivil iktidarın önemli kalelerinden birini ele geçirdiler: Edinburgh Şatosu. Charles'la karşı karşıya geldikleri ilk anlaşmazlık savaş olmadan kapandı ama İkinci Piskoposlar Savaşı (1640), Britanya'nın İskoçlar karşısında yenilmesi, İskoçların İngiltere'nin kuzey kesimlerini işgali ve sarayın işgalci kuvvete ödeme yapmayı taahhüt etmesiyle sonuçlandı. Bu taahhüt, 11 yıl boyunca devleti tek başına yöneten Charles'ın, İngiliz Parlamentosunu tekrar toplamasına yol açacaktı. 1641'deki uzlaşmadan sonra Charles, İskoçya'ya kaçtı, İskoçya'daki iktidar mücadelesini kaybeden hizbin saflarında yer aldı ve böylece İskoçya'yı Presbiteryenlere bırakmış oldu.

Britanya Adalarında iç savaş genelleşirken, İskoçlar da çoğunlukla parlamenter davadan yana tavır aldılar ve 1644'te bir kez daha İngiltere'yi işgal edip 1645'te doğrudan iç savaşa katıldılar. Ancak 1647'ye gelindiğinde, İskoç kuvvetleri bu sefer Charles'ın safındaydı. Charles ise or-

6 Kilise –çn.

duya karşı parlamenter Presbiteryenlerle ittifak kurmuştu. Cromwell, işgalci İskoç ordusunu Preston Pans'de yenilgiye uğrattıysa da (1648), birçok İskoç 1649'da babasının idamından sonra II. Charles'ı desteklemeye koştu. Oğul Charles, İskoçya'ya ayak basınca (1650) yandaşları tarafından kral ilan edildi ve bir kuvvet toplayarak İngiltere'ye döndü. İngilizler, 1651'e kadar İskoç direnişini kıramadı. Bir sonraki İskoç ayaklanması da 1666'da, Presbiteryenlerin Episkopal hâkimiyetine karşı sonuçsuz kalan direnişiyle ortaya çıktı; 1679'da bir kez daha denediler. 1685'te Argyll Dükü, İngiliz yönetimine ve piskoposlarına karşı yapılan ayaklanmaya silahlı destek sağlamaya çalıştı, ama başarılı olamadı; yine de William'ın 1687'de İngiltere'yi işgali, Presbiteryenlere bir şans daha vermiş oluyordu.

Sonraki beş yıl boyunca İskoçlar, aralıklı olarak İskoçlarla ve İngilizlerle çarpıştı; en sık görülen saflaşma şöyleydi: Bir yanda Highlands topluluğu, Episkopaller ve Stuart yandaşları, karşılarındaysa Lowlands topluluğu, Presbiteryenler ve William yandaşları. 1708'de James Edward (The Old Pretender)[7] İskoçya'yı işgale kalkıştıysa da tez elden geri çekilmek zorunda kaldı. Hanover Hanedanından I. George'un tahta çıkışından sonra 1715'te başlayan Jacobusçu[8] Ayaklanma'da James Edward bir kez daha şansını denedi ama önemli bir çarpışma olmadan kaybetti. 1745-46'da James Edward'ın oğlu Charles'ın (The Young Pretender) İngiltere'yi işgaliyle sonuçlanan İkinci Jacobusçu Ayaklanma, İskoçların İngiliz hegemonyasına karşı son büyük silahlı mücadelesiydi.

17. yüzyıl İskoçya'sında devrimci sonuçlar, devrimci durumlarla kıyaslandığında o kadar parlak değildi. İkinci Piskoposlar Savaşında İskoçlar, Episkopal Kilisenin ve ona bağlı hiyerarşinin ortadan kaldırılmasıyla devrimci bir sonuca çok yaklaşmış oldular; Presbiteryenler, gayri resmi olarak zaten ellerinde tuttukları iktidarı resmileştirmiş-

7 Tahtta [İngiltere ve İskoçya tahtları] hak iddia edenlerin yaşlı olanı; genç olanıysa (The Young Pretender) onun oğlu Charles Edward'dır –çn.

8 Latince Jacobus: James –çn.

ti. Cromwell'in İskoç devletini İngilizlere tâbi kılmasını da (1652-60) yine devrimci sonuca çok yakın bir durum olarak kabul edebiliriz. 1660'ta II. Charles'ın piskoposluğu yeniden kurması ve 1692'de Presbiteryen hegemonyasının yeniden oluşması da öyledir. Ancak İskoçya'da, Katolik İrlanda'nın topluca İngiliz Protestan toprak sahiplerine boyun eğmesine yaklaşan bir durum olmamıştır.

İngiltere'yle Galler'de 1642-47, 1648-51, 1660, 1685 ve 1687-89'da önemli devrimci durumlar yaşandı. Bunlardan ikisi, klasik olarak veraset mücadelesi şeklinde gelişti: Albay John Penruddock'ın II. Charles'a askeri destek sağlama çabası ve 1685'te, II. Charles'ın gayri meşru ama Protestan olan oğlu Monmouth Dükünü veraset sıralamasında Katolik James'ten öne geçirme girişimi. Bunlar dışındaki diğer bütün devrimci durumlarda nüfus içinde derin bölünmeler oluşmuştu. 1655 ve 1685 ayaklanmaları dışındakilerin tümü de devrimci sonuçlar doğurdu, yani devlet iktidarı önemli ölçüde el değiştirdi. Üstelik bunların uzun vadedeki etkisi, Britanya'nın toplumsal hayatında kalıcı izler bıraktı: Mali açıdan etkili, pekişmiş bir devletin oluşması, Anglikanların kalıcı bir egemenlik sağlaması, kraliyet iktidarının sınırlanması, parlamentoda toprak sahipleriyle tüccarlardan oluşmuş bir ittifakın ulusal konularda önemli bir güç haline gelmesi, yerel işlerin düzenlenmesinin toprak sahipleriyle kilise bölgelerinden sorumlu olan rahiplere (*parson*) bırakılması, bir bütün olarak ülkede proleterleşmeyle sanayileşmenin ilerlemesi, tarım ve ardından sanayi kapitalizmi için gerekli koşulların olgunlaşması.

Bu köklü etkilere bakarak 1642-92 döneminde bir ya da iki büyük devrim gerçekleştiği öne sürülebilir. İrlanda'yla İskoçya'da durumun özetinden bu özelliklerin çoğu çıkmaktadır zaten: İrlanda, İskoçya ve İngiltere'deki krizler iç içe geçmiştir. 1642'de parlamento, belli başlı yetkilerin kendisine bırakılmaması durumunda İrlanda ve İskoçya'daki karışıklıkların bastırılması için askere para sağlamayı reddederek, I. Charles'la 17 yıldır sürdürdüğü mücadeleyi doruğa tırmandırmış oluyordu. Charles bu talebi geri çevirince,

parlamentonun kendi ordusunu toplaması ve Charles'ın da Nottingham'da ordusunu seferber etmesiyle yönetimde devrimci bir bölünme ortaya çıktı. 1647'ye kadar da hiçbir geçici düzelme olmadı bu durumda; o tarihte Charles, ordu tarafından esir alınmış ama (büyük ölçüde bağımsız olan) orduyla (ağırlıkla Presbiteryen olan) parlamento arasındaki ayrılık daha fazla büyümemişti. Ordu, o yılın sonuna kadar Presbiteryenleri parlamentodan attı ve birbiriyle iç içe geçen üç savaş daha kaldı geriye: İskoçya'yla İngiltere, Presbiteryenlerle bağımsızlar ve kralcılarla ordu arasında olacaktı bu savaşlar. Askeri mahkemenin kararıyla Kral'ın idam edilmesi (1649), Cromwell'in 1651''deki askeri zaferlerine kadar devam edecek olan bölünmeleri tescil ediyordu yalnızca. Bu noktada devrimciler, kendilerinden öncekilerin izinden giderek 1655'e kadar Felemenklerle savaştılar. 1655'te Albay John Penruddock, Cromwell'in keyfi yönetimine karşı Salisbury'de küçük bir ayaklanma düzenlediyse de, kendi idamından başka sonuç getirmedi bu.

1660'ta Cromwell'in ölümü üzerine parlamentoyla ordu arasında 17 ay süren mücadelelerden sonra General Monk İskoçya'dan bir ordu getirerek, parlamentoyu yeniden kurmak üzere iktidara el koydu; parlamento da, yeni seçimlerden sonra tahta çıkması için II. Charles'ı çağırdı. Bunu Kuzey Felemenk'le yeni savaşlar izledi. İrlanda'yla İskoçya'yı ele alırken, 1687-92 yılları arasındaki dönemde verilen mücadeleleri de zaten izlemiş oldu: Charles'ın, açık biçimde Katolik olan halefi II. James'in, Katolik olarak yetiştirileceği belli bir oğlunun doğması üzerine, karşıtları Kral'ın yerini alması için William of Orange'ı (Willem van Oranje) çağırmıştı. I. Charles'ın torunu ve II. James'in kızı Protestan Mary'nin kocası olan William, İngiltere'de krallık otoritesi üzerinde önemli haklar iddia etmekteydi. William'ın İngiltere'ye çıkmasıyla bir iç savaş daha başlamış oldu; James kaçtı ve William'la Mary, Londralı tüccarlarla yakın bir işbirliği içinde yeni rejimi kurdular. 1689'un sonunda artık parlamentoyla yeni yöneticiler, İngiltere ve Galler üzerinde önemli ölçüde denetim kurmuştu. İrlanda'yla İskoçya'ya bo-

yun eğdirilmesi ise üç yıl daha aldı. İrlanda'yla İskoçya'daki bütün çatışmalar bir yana, bu açıdan bakıldığında İngiltere ve Galler'de ciddi bir devrimci durum olmadı, yani her iki tarafta da devlet denetiminde silahlı kuvvet kullanımına dayalı bir bölünme yaşanmadı.

İrlanda, İskoçya, İngiltere ve Galler'in tarihini bu şekilde birbirinden ayırmak doğru olmaz tabii; 1603-1716 yılları arasında meydana gelen devrimci durumları izlediğimizde, bu ülkelerin tarihlerinin ne kadar birbirine bağlı olduğu daha fazla açıklık kazanmaktadır. Ancak mesele de şudur: Uluslararası savaşlar, kolonilerdeki ayaklanmalar, iç savaşlar ve devrimler sürekli iç içe geçip birbirini pekiştirmiştir. Kesintisiz bir akış izleyen çatışmalardan, 1642-51 ve 1687-89'daki İngiliz devrimlerini ayırmak bunların karakterini temelden çarpıtmak olur.

Bu devrimci olaylar niçin meydana gelmiştir? Bu düşünce karşısında tarihçiler yüzünü buruşturacaktır gerçi, ama tarihsel açıklamaların çoğunda neyin meydana *geldiği* kadar neyin meydana *gelmediği* üzerinde de durulmaktadır. Neyin niçin meydana gelmediğini anlayabilmek için, verili bir zamanda ve yerde başka nelerin mümkün olabileceğini araştırmak gerekir. "Niçin," nedenleri ve sonuçları, tercihleri ve sonuçları, bir durumu diğerinden daha olası kılan süreçleri içerir. Burada (biraz tuhaf kaçsa da, kolaylık sağlama açısından) 1603-1716 arası dönem olarak tanımlanan 17. yüzyılda Britanya'da meydana gelmiş çok sayıda devrimci durumu ve sonucu açıklayabilmek için önce birkaç şey yapmak gerekir: Hangi olayların açıklanacağını belirlemek; bu olaylar meydana gelirken, başka hangi akla yakın seçeneklerin gerçekleşebileceğini düşünmek; meydana gelmemiş olayların niçin meydana gelmediğini açıklamak; meydana gelmiş olayların belli başlı sonuçlarını saptamak. Büyük toplumsal değişimleri sadece birkaç güçlü bireyin kararlarına dayandıran aşırı derecede zihniyetçi bir tarih anlayışında bile aynı yaklaşım geçerlidir: Hayati kararları saptamak, aktörlerin, ilke olarak vermiş olabileceği diğer kararları sıralamak, bu diğer kararların niçin uygulamaya konmadığını bulmak, kararların sonuçlarını belirlemek.

Britanya'da devrimle geçen 17. yüzyıl söz konusu olduğunda tarihçiler, her iki açıdan birbirleriyle rekabet halindedir: Neyin açıklanacağı, başka nelerin meydana gelmiş olabileceği, bunların niçin meydana gelmediği, ne gibi sonuçlar alındığı (sözgelimi bkz. Braddick 1991; Clark 1986; Hirst 1986; Richardson 1977; Russell 1982, 1990, 1991; Stone 1972; Underdown 1985). Bizim için bunun ilk kısmı oldukça kolaydır: Yapmamız gereken, 1603-1716 yılları arasında Britanya Adalarında başlayıp sona eren olağanüstü devrimci olaylar dizisini açıklamaktır.

Hipotetik Devrimler

Başka nelerin meydana gelmiş olabileceğini kestirmek daha güçtür ama imkânsız değildir. On bir yıllık parlamentosuz yönetimden ve İskoçya'da piskoposluğa dayalı dinsel usûlleri yerleştirmeye yönelik çeşitli girişimlerden sonra 1640'ta, I. Charles'ın danışmanı Strafford Kontu İskoçya'ya bir sefer düzenlediyse de, Newcastle upon Tyne'da yenilgiye uğrayarak İngiliz toprağında İskoç işgaline boyun eğdi. Bu arada Charles, yeni toplanan parlamentodan, daha geniş bir İskoçya seferi için kaynak sağlamaya uğraşıyordu. G. E. Aylmer, bu bunalıma ilişkin şöyle bir spekülasyona girişmektedir:

> Strafford, kimi düşmanlarının yapmaya çekindiği veya zaten onun niyetli olduğuna inandıkları bir şeyi yapmış olabilirdi: Yani her iki meclisteki ülke liderlerinin bir bölümünü hapse attırıp ihanetle suçlamak, İskoçları ayaklanmaya kışkırtmak, hatta onları İngiltere'yi işgale teşvik etmek ve Fransız Hükümetiyle fesatça bir ilişkiye girmek... Yahut da Kral, böylesine cüretli, belki kabul edildiği gibi pervasız bir darbeyi atlattıktan sonra hemen cömertçe imtiyazlar verecek, Lordlar'ın desteğini almak için çabalayacak ve 1629'da da olduğu gibi Avam'a da kendilerini asabilecekleri kadar bir ip uzatacaktı. (Aylmer 1986:16)

Aylmer'ınki gibi bir spekülasyon kuşkusuz dönemin siyasetine ilişkin geniş bilgi gerektirir. Ancak buradaki sorun

her bir devrimci durumun kıyısında kalmış alternatifler üzerine düşünüp durmak değil, tarihsel açıdan belirleyici bir çağ olan 17. yüzyılda devletlerle devrimlerin genel olarak ne gibi yollar izlemiş olabileceğini belirtmektir. Diğer Avrupa devletlerinin aynı dönemdeki tarihini göz önünde bulundurarak, Britanya Adalarının izleyebileceği alternatif yollar için dört olasılık belirleyebiliriz: Felemenk, Balkan Yarımadası, İber Yarımadası ve Fransa. Felemenk'le Balkanlar'ın izlediği yollar, kendi içinde açıklayıcı olan nedenlerle akla yakın değildir. İber ve Fransız yolları en azından hesaba katılabilir; neden bu yolların tutulmadığını incelemekse Britanya'nın kendi yolunu nasıl izlediğini açıklamamıza yardımcı olacaktır.

Felemenk'in izlediği yol, önceden merkezileştirici nitelik taşıyan monarşinin gerilemesi ve kendi toprakları içinde özerkliğe sahip, uluslararası konulardaysa birlikte hareket etme yeteneğini koruyan belediyelerle başka yerel otoritelerden oluşan pekişmiş bir federasyona dönüşmesi demektir. Balkanlar'da izlenen yol, merkezinde toprak sahibinin bulunduğu himaye eden-edilen kümeleri şeklinde bir parçalanmayı içerirdi; bu kümelerin her biri kendi askeri aygıtına sahip olur, bir kısmı bağımsız devlet olarak tanınır ama hepsi de sık sık komşu ya da yerli imparatorlukların işgaline uğrayıp vergiye bağlanırdı. Bütün Britanya Adaları Londra'yla hinterlandı gibi olsaydı, Felemenk'in yolu izlenirdi. Ama İngiltere'yle Galler'de ticaretin daha az gelişmiş olduğu kesimler bir yana, sırf İrlanda ve İskoçya'nın varlığı bile böyle bir sonucu imkânsız kılmıştır. Tersinden bakınca da, Britanya Adalarında merkez Londra'nın ve öteki önemli ticaret kentlerinin nüfuzu, devlet oluşumu ile devrimde Balkanlar'dakine benzer bir yolu olasılık dışı bırakır. Britanya'daki toprak sahipleri zaten ülkenin büyük tüccarlarıyla ittifaklar ve evlilik bağları kurmuştu. Britanya'da 17. yüzyılda zorlama ile sermaye ilişkisinin nasıl şekillendiğini düşününce, ancak İber ve Fransız yollarının meydana getirdiği yelpazedeki olasılıkları ciddiye almamız gerekir. Bunlardan birinin ya da öbürünün aynen tekrarlanması gerekmez, devletin ve

devrimlerin aşağı yukarı buralardaki zorlama ve sermaye şekillenişine denk düşecek biçimde yeniden düzenlenmesi düşünülecektir.

İber Yarımadasında izlenen yol, Britanya topraklarının üç ayrı devlete bölünmesine yol açabilirdi; bu devletlerin her biri de ayrı bir küme oluşturan dış ilişkiler ve hanedan süreklilikleriyle varlığını korurdu. İrlanda, İskoçya ve İngiltere-Galler'de, belki Bask ülkesiyle Katalonya'ya tekabül eden kendi isyancı topluluklarıyla İspanya ve Portekiz'in kendine özgü yapısı oluşabilirdi. Olaylar açısından baktığımızda 17. yüzyıl, hem İrlandalı hem de İskoç lordların çıkardıkları çok sayıda ayaklanmadan birinde başarıya ulaşmalarına ve muhtemelen Fransa ya da İspanya'dan gelen destekle kendi topraklarında birleşik bir monarşi kurmalarına tanıklık edebilirdi. (O zamanlar hâlâ büyük bir askeri güç olan İsveç de bir başka olası müttefikti.) Koşullar açısından baktığımızdaysa İngiliz Parlamentosunun Stuart hanedanı krallarına hem kendi iradesini hem de İrlanda'yla İskoçya'yı kendi yolunu çizmeye bırakma konusundaki isteğini kabul ettirmiş olabileceğini düşünebiliriz. Oliver Cromwell böyle bir istek göstermedi; parlamento adına her iki ülkeye de fetih seferleri düzenledi.

Fransız yolu, çok daha farklı bir istikamet izleyebilirdi. Fransa' (hem ülke içinde hem de uluslararası düzeyde) yürüttüğü savaşlar sayesinde kesintisiz, geniş ve birleşik bir toprak ve nüfus üzerinde savaş beyleri, bölge meclisleri, kilise kuruluşları ve kendi bölgelerinde geniş özerkliğe sahip büyük kent belediyeleri aracılığıyla 17. yüzyıla kadar önemli düzeyde askeri, yargısal ve mali denetim sağlamış, nispeten güçlü bir merkezi monarşi oluşturmuştu. Bir bütün olarak 17. yüzyıl Fransa'sı, çok dolaylı bir yönetim altında yaşıyordu. Ama yüzyıl içindeki savaşlar, Fransa'yı doğrudan yönetime bir adım daha yaklaştırdı.

1648-53 yılları arasındaki Fronde'da Habsburglar'la, yani Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu ve İspanya'yla girdiği savaşların muazzam bedelini karşılamak için sarayın daha fazla itaat ve daha fazla mali destek talep etmesine karşılık,

kentli iktidar odaklarıyla büyük savaş beyleri arasında değişik ittifaklar kuruldu. Yaygın bir ayaklanmanın kanlı biçimde bastırılmasından sonra Kardinal Mazarin, 14 yaşındaki XIV. Louis ve Louis'nin annesi adına yoğun çabalara girişti. İspanya'yla değilse bile imparatorla yapılan barışın da yardımıyla, sarayın büyük savaş vergileri talebini sınırlandırdı, devlet makamlarının satışının hızlandırılması gibi mali kolaylık sağlayacak çeşitli yöntemler buldu, büyük soyluları kralın hizmetine soktu ve eyaletlerdeki olağanüstü komiserlerin (*intendant*) yerine daimi kraliyet temsilcileri atadı; acil durum karşısında onun selefi Richelieu tarafından oluşturulan bu komiserliklerin kaldırılması, Fronde'un başlamasıyla birlikte en güçlü biçimde dile getirilen talepler arasındaydı.

Intendant'larla ilgili düzenlemeler büyük önem taşıyordu; eyaletlerdeki bu kraliyet temsilcileri, kendilerine bağlı alanlarda çok geniş yetkilerle donatılmıştı ama ayakta kalabilmek için de saraya muhtaçtılar. Bölgelerinde kurulu *parlement*'lar,[9] mahkemeler, piskoposluklar, belediyeler ve askeri valiliklerle gerektiğinde yakın işbirliği içine girseler de, yönetimleri bu iktidar sahiplerinin önceden yararlandığı muazzam özerkliği kısıtlayıp küçültmüştü. Sonuçta köy toplulukları, yerel toprak sahipleri, köy papazları ve tüccarların hepsi de etkili bir yönetim olarak bölgesel iktidar sahiplerini değil, gittikçe artan bir ölçüde kraliyet temsilcilerini muhatap almaya başladı.

Fransız deneyiminin Britanya versiyonu nasıl bir şey olabilirdi? Fransız yolu, Tudorlar'ın, parlamentoyu, büyük savaş beylerini ve İskoçya'yla İrlanda da dahil Britanya Adalarının dış kesimlerini yeniden iktidarlarına tabi kılmasını gerektirirdi. Yerel düzeyde ileri gelenleri kraliyet ağına çekmek için eski bölgesel soyluları bir şekilde atlamak ve/veya onları da bunun içine katmak gerekecekti. I. Charles'ın, özerk askeri

9 12. yüzyıldan Devrim'e kadar varlığını sürdüren yüksek mahkemeler. İstismar ve rüşvete çok açık bir hale gelmelerine rağmen, kraliyet kararlarına itiraz hakları olduğundan iktidara karşı bir denge unsuru oluşturmuş, özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda saraya karşı sistemli bir muhalefet yürütmüşlerdir –çn.

gücünü genişletmesine direnen büyük tüccarlarla toprak sahiplerini denetim altına alacağını, böylece sağladığı yeni gücü de İngiltere, İskoçya ve İrlanda'daki büyük savaş beylerini mülksüz bırakmak veya kendi çabasına katmak için kullanacağını düşünmek zorundayız. Bu arada, bir yandan gerek parlamento gerek bölgesel iktidar sahipleriyle girilen kıyasıya pazarlıkta bunların unvan ve ayrıcalıkları korunurken (hatta üzerlerine yenileri eklenirken), bir yandan da sarayın askeri harekâtlarını, uluslararası ilişkilerini ya da hanedan politikalarını tıkama güçleri ellerinden alınacaktı.

Böyle bir senaryo, hiç de olmayacak bir şey değildi. Aslında Fransız senaryosundaki unsurların birçoğu, 17. ve 18. yüzyıllarda Britanya'da da zaman zaman ortaya çıkmıştı. Mesela I. Charles, 1629'dan 1640'a kadar parlamento olmaksızın yönetimini sürdürmeyi ve finanse etmeyi başarmış, çaresiz kaldığı son yıllarında parlamentodaki Presbiteryenlerle ittifaklar kurmuş ve İngiltere'de, Galler'de, İrlanda'da büyük lordlar arasında kendine çok sayıda müttefik bulmuştu. Kasım 1648'de, yani idam edilmesinden iki ay önce bile Charles, bireysel hürriyetlere geniş bir güvence sağlama gibi bir taviz karşılığında tahtını korumak için parlamentoyla (mutlaka iyi niyetli değilse bile) başarılı müzakereler yapmaktaydı. Ancak Albay Pride'ın 6 Aralıkta gerçekleştirdiği ünlü temizlik, parlamentonun bu öneriden yana oy kullanmasını önledi.

Britanya'nın Fransa'yı taklit etmediği açıktır. 1640'ta kral'ın, Uzun Parlamento diye anılacak olan meclisi toplamasını ele alalım. O sırada İskoç ordusu, İngiltere'nin kuzeyinde büyük bir bölgeyi işgal etmişti ve tıpkı Moğolların Moskova Prensliği'nde yaptığı gibi, İngiltere içlerine daha fazla ilerlememe karşılığında 50.000 *pound* tutarında haraç istiyordu. Parlamentonun yaklaşık yarısı da dahil birçok İngiliz, kralın piskoposluğu dayatma çabasına karşı İskoçyalıların gösterdiği muhalefete sempati duymaktaydı (Russell 1991: 164-70). Kral, tam da 15 yıldır kaçmaya çalıştığı tuzağa düşüyordu şimdi: Elinde nakit yoktu, birçok soyluya borcu vardı, borçlarını ödemek ve savaşı sürdürmek için tümüyle parlamentonun vereceği vergilendirme yetkilerine muhtaçtı,

üstelik kendisine karşı geldiklerinde parlamentoyu feshedecek gücü de yoktu artık.

Parlamento da karşı geldi zaten. Bu yetmiyormuş gibi, kralın en gayretkeş muhaliflerinden birçoğu, sorunu farklı kimlikler arasında bir çatışma olarak tanımlıyordu: Gerçek dine (onların Kalvenciliğine) karşı *popery*[10] (kralın kilise hiyerarşisini ve buna eşlik eden seremonileri savunması). Bu kimlik çatışmasının maddi bir yönü vardı, çünkü yeniden Episkopal bir kilise oluşturulması, yüzyıl boyunca süren devletleştirme sırasında kilise mülklerine el koymuş olan kesimlerin ellerindekini kaybetmesi gibi bir tehlikeyi de beraberinde getiriyordu. Fransa 16. ve 17. yüzyıllarda birkaç iç savaş yaşamasına rağmen, orada hiçbir hükümdar, soylular ile sermaye sahipleri karşısında Britanya Kralı I. Charles'ın düştüğü kadar aciz bir duruma düşmemişti.

Öyleyse, Britanya gerçekte nasıl bir yol izleyecekti? Sonraki Tudor ve ilk Stuart hükümdarları, doğrudan asker toplama uygulamasından uzaklaşıp piyasadan asker bulmak için vergilendirmeye karşı borç almaya yönelmişlerdi. Ama hiçbir zaman gelirler üzerinde yeterli denetim sağlayamadıkları için askeri kuvvetlerini bir sonraki yıla kadar ellerinde tutacaklarının da garantisi yoktu; 1639-40'ta İskoçlarla yapılan savaşlarda I. Charles, ücretini ödeyemediği ordulardan önce birinin, sonra da (İskoç kuvvetleri Kuzey İngiltere'yi işgal ettiğinde) ikisinin birden darmadağın olması ya da isyan etmesi karşısında eli kolu bağlı kaldı. Bu arada tipik olarak isyancılar, kendilerini destekleyenlere ücret ödemeden zorunlu askerlik yaptırıyordu.

Kral Charles, korkunç bir düşmanla karşı karşıyaydı. Londralı tüccarlarla bankerler, onun kraliyet ayrıcalıklarını kendi alanlarına doğru genişletmesine tahammül gösteremezdi. Bu, temel hakların affedilmez biçimde çiğnenmesiydi onlar için. Linda Popovsky'nin sözleriyle:

10 Papalık; özellikle ayin ve ibadet tarzlarını vurgulayarak Katoliklikle dalga geçmek için kullanılan aşağılayıcı terim –çn.

> Sonunda 1629'da Avam Kamarası'nı bu adımı atmaya zorlayan, Charles'ın saltanatı sırasında sarayla Londra tüccar topluluğunun önemli üyeleri arasındaki olağanüstü çatışma olmuştu. Atılan adım, Avam Kamarası liderlerinin kralın ton ve *pound* temelindeki vergi yasasını çıkarmayı reddetmesi ve yasalaşmamış gümrük vergilerini ödeyen herkesi "tebaanın hürriyetlerinin ve krallığın baş düşmanı" ilan etmesi yolunda kararlı bir adımdı (Popovsky 1990: 45-46).

Mali destek taleplerinde parlamentonun direnişiyle karşılaşan I. Charles, 1629'da parlamentoyu azledip 1630'da da İspanya ve Fransa'yla barış yaptı. Yine de deniz kuvvetlerini geliştirmeye devam etti, Akdeniz'de harekâtlara girişti ve barış zamanında bütün krallığın limanlarına savaş zamanı için Gemi Parası adı altında bir tür vergi koyarak askeri çabalara kaynak sağlamaya çalıştı. Bir yandan da İskoçya'da piskoposluk otoritesini yeniden kurma çabalarını sürdürdü.

1642'ye gelindiğinde Charles, İngiltere, İskoçya ve İrlanda'da silahlı muhalefetle karşı karşıyaydı. Bu kadar çaresiz bir durumdayken bile taleplerini genişletmeye devam etti. Sonuç: Kraliyetin zayıflığını daha da artıran bir direniş, daha geniş muhalefet, sonunda açık iç savaş. O noktadan itibaren de dört devrimci durum birbiriyle kaynaştı: İskoçya'yla İngiltere, İrlanda'yla İngiltere, Kralcılarla Parlamento yanlıları, Presbiteryenlerle Bağımsızlar karşı karşıya geldi. İngiltere içindeki en büyük bölünme, Londra ticaret ağı içindekilerin' başka herkesten ayrı düşmesine yol açmıştı. Her devrimci durumda sonucu belirleyen, silahlı mücadele ya da silahlı kuvvet kullanma tehdidi oldu. Aslında 1645'te önceden benzeri görülmemiş bir Yeni Örnek Ordu kurulması, Oliver Cromwell'in başlıca iktidar aygıtını ortaya çıkarmakla kalmayıp havanın çarçabuk dönmesine yol açtı. Kraliyet kuvvetleriyle belirsiz bir şekilde karşılıklı bekleyiş sona ermiş, İngiltere, İskoçya, hatta İrlanda'da bile kesin zaferler kazanmaya başlanmıştı.

Bu mücadelelerin temelinde, Büyük Britanya'nın hem zorlamaya hem de sermayeye dayalı gelişimi vardı; ama bu-

nun hazırladığı şartlar, mücadelelerin sonucunu da belirliyordu. Hem Londra'daki ticaret gücünü yanına çekmeyi hem de adaların başka yerlerinde büyük savaşçıların dizginlerini tutmayı beceremeyen hiç kimse, 17. yüzyılın Britanya'sını yönetemezdi. Kudretli Cromwell bile tam anlamıyla başaramadı bunu. Cromwell'in devrimci rejimi on yıl kadar sürdü, sonra (Cromwell'in ölümü üzerine) Britanya kendi iç bölünmelerine boyun eğdi. Önce Felemenkler, arkasından İspanyollarla savaşırken, bir yandan da İskoçya ve İrlanda'daki ayaklanmaları denetim altına alma çabaları rejime büyük bir yük bindirdi. Cromwell, gümrük ve gelir vergileri toplamada daha başarılı olsa da, geniş ölçekli askeri harekâtlar, tıpkı I. Charles zamanındaki gibi mali sorunlar yaratmaktaydı; 1651'de saraya ve kiliseye ait toprakları satışa çıkarmıştı. Tahta dönen Stuart krallarınınsa parlamentoya ve Londralı tüccarlara karşı güçlenebilmek için boynu bükük seleflerininki kadar bile kaynak yoktu ellerinde.

Devrimci durumlar için olası koşullar arasında, devlet iktidarı üzerinde birbiriyle uzlaşmaz talepler ileri süren tarafların ortaya çıkması, birbirine rakip bu taleplerin halktan destek bulması ve yöneticilerin de bu rekabeti bastırmada yetersiz ya da gönülsüz olması yer almaktadır. Bu standarda göre 1639'dan 1692'ye uzanan dönemin büyük bölümünde, Britanya Adalarının çeşitli bölümleri devrimci durum yaşamış ya da buna çok yaklaşmıştır. Neden? Genel olarak devrimci durumları ilerleten üç koşul vardır: Yöneticilerin, tebaanın en iyi örgütlenmiş kesimlerinden talep ettikleri ile taleplerinin karşılanmasını zorlama yetenekleri arasındaki boşluğun giderek büyümesi, tebaa içindeki belli başlı kimliklere ve bunların ayrıcalıklarına yönelik saldırılar, iyi örgütlenmiş rakipler ortaya çıktığında yöneticilerin güç kaybetmesi. 17. yüzyılda Britanya'da bu koşulların üçü bir araya gelerek devrimci durumlar yaratmıştır.

İngiliz yöneticiler ister kıtadaki güçlere ister İskoçya ve İrlanda'daki rakiplere karşı olsun, ne zaman savaş hazırlığına girişse, parlamentodan zorlayabileceklerinden fazlasını istiyorlardı. Çoğu zaman da İngiltere, İskoçya veya İrlan-

da'da belli başlı iktidar sahiplerinin kimliklerine ve ayrıcalıklarına saldırıya varan dinsel uyum talepleriyle riski iki katına çıkardılar. Üstelik mali ve dini taleplerinin hedefi tutturamadığı bütün durumlarda, rakipleri bunları durdurma ya da tersyüz etme umuduna kapılıyor, kendilerini destekler görünenlerse krallığın davasını saptırmak için cesaret buluyordu.

Devrimci sonuçlar, bir devrimci durum eşliğinde yöneticilerin iktidarının gözle görülür biçimde güçsüzleşmesiyle ortaya çıkar. 17. yüzyılda İngiltere, Galler, İskoçya ve İrlanda'daki devrimci sonuçlar, kuşkusuz şu formüle uyuyordu: İngiltere'yle Galler'de maliye ve din üzerinde denetim sağlama yönündeki sonuçsuz çabalar parlamentonun daha da güçlenmesine yaramıştı; devlet güçlenirken, sarayın devlet içindeki göreli gücü azaldı. İskoçya'daki devrimci sonuçlar, esas olarak Presbiteryenlerle Episkopallerin, yani İskoç özerkliğinden yana olanlarla İngiliz yandaşlarının birbirine göre durumunu etkiledi; krallar zarara uğradıkça Presbiteryenler kârlı çıktı. Oysa devrimlerle geçen yüzyıl, İrlanda'daki özerkliklerin önemli ölçüde sarsılmasına yol açtı. Özerkliklerin daralması, yenik düşmüş devrimler karşısında İngilizlerin giriştiği vahşice misillemelerin doğrudan bir sonucuydu. İrlandalı savaş beylerinin güçsüzleşmesinin, temelde tepeden inme ya da dışarıdan gelme birer devrim olan durumların yolunu açtığını anlamak için aynayı ters çevirmek zorundayız. İngilizlerin ticari gayreti İrlandalıların askeri coşkusunu sınırlandırıyordu.

Şanlı Devrim ve Hanover hanedanının tahta çıkmasıyla birlikte parlamentodan güçlü bir destek toplama koşuluyla (ancak ve ancak bu koşulla) yurtdışında ve yurtiçinde büyük güç sağlayacak olan bir monarşi doğmuş oldu. 1716'dan sonra Hanover kralları, Yedi Yıl Savaşı gibi masraflı serüvenlere destek sağlayacak olan lordlar, kilise adamları ve *gentry* içinde himaye bulmak için uğraşan usta birer lobici haline geldi. Aynı zamanda da lordlarla tüccarların önemli bir kesimi (ki bu ikisi arasındaki fark giderek kayboluyordu) Britanya'nın bir imparatorluk halinde genişlemesinden çıkar sağ-

lamaktaydı. İmtiyazlı kumpanyaların, liman kentlerindeki tüccarların, gemi sahiplerinin ve kraliyet deniz kuvvetlerinin imparatorluk içindeki nüfuzu, etkili bir merkezi devlete olan ihtiyacı artırdı. 18. yüzyılın sonunda Büyük Britanya, bütün ülkedeki mamul malların toplam değerinin yaklaşık yüzde 25'ine eşit vergi almaktaydı; Fransa'daysa aynı oran yüzde 15'ti (P. K. O'Brien 1988, 1989).

Devlet gücündeki bu önemli büyüme, İngiltere, Galler ve İskoçya'da sıradan halkı (ve tabii İrlanda nüfusunun hemen hemen tümünü) ulusal düzeydeki iktidarın dışında bırakıyordu. Ancak Devrim ve Napoléon Savaşları sırasında devletin daha da genişlemesiyle değişti bu olgu; ardından da devletin, yurttaşlarına yönelik muazzam mali ve askeri talepleri, nüfus içinde genel bir muhalefete yol açtı. Pitt gibi liderler, bir yandan radikallerle işçilere büyük baskılar uygulayarak, bir yandan da kölelik karşıtlığı gibi burjuvazi önderliğindeki hareketlere önemli tavizler vererek muhalefeti denetim altına aldılar. Ancak gerek baskılar gerek tavizler, yeni bir siyasi arena oluşturulmasına katkıda bulunmak gibi bir tuzağa düşürdü devleti; bu arenada sıradan yurttaşlar (kullandıkları yöntemlerde yanlış yollara sapmamak koşuluyla) ulusal siyasetteki önemli konulara ilişkin kendi tavırlarını dile getirebiliyorlardı. Bunun sonucunda yönetimde oluşan boşluk, 1820'lerde artık dinsel azınlıkların hakları, parlamentoda temsil edilme, işçilerin dayanışma örgütlerinin yasallaşması ve emeğin örgütlenmesi gibi konularda geniş halk kitlelerine eylemlilik olanağı tanıyor, zaman zaman bu hareketler başarıya da ulaşıyordu.

İber Yarımadası, Fransa ve Britanya'da izlenen yollar arasında bazı ortak özellikler vardı. Üçünde de, savaş masrafları (her şeyden önce dev Otuz Yıl Savaşı) hükümdarların önceden bel bağladığı mali kaynakların tükenmesine yol açmış, böylece hükümdarlar 17. yüzyılın askeri kuvvetlerini ayakta tutmak için gerekli krediyi ve vergi gelirlerini sağlayabilecek yegâne kesim olan kapitalist kurumlarla muhatap olmak durumunda kalmıştı. Üçünde de, hızlı nüfus artışı fiyatların yükselmesine yol açarak devlet faaliyetlerini her za-

mankinden daha masraflı hale getirmişti. Üçünde de, saray iki taraftan muhalefetle karşı karşıyaydı: Dış ticarette kralın müdahalesine karşı koyan, ama mali işlemler söz konusu olunca veto yetkisinde ısrar eden burjuvaziden ve merkezi devletin genişlemesine karşı muafiyetlerini, özerkliklerini, ayrıcalıklarını korumak isteyen büyük soylulardan. İber Yarımadası, Fransa ve Britanya'da hükümdarlar, esas olarak bu muhalefet odaklarından birini diğerine karşı kullanmakla iktidarlarını koruyabiliyordu. Ama her zaman mümkün olmuyordu bu, hele iki muhalefet odağı Ulusal Meclis'te buluşup kimi zaman da güç birliği ettiğinde.

O halde Britanya'nın izlediği yol, niçin İber yolundan, Fransız yolundan ve yakın çevrede izlenebilecek hipotetik alternatif yollardan daha başarılı oldu? 1668 dolaylarında tamamlanan *Behemoth*'unda Thomas Hobbes, bununla ilgili en önemli ipucunu veriyordu:

> B. Ama Kral, kendisini Parlamento'ya karşı koruyacak böyle bir ordu için nereden para bulacaktı?
>
> A. O zamanlar ne Kral'ın elinde para vardı ne de Parlamento'nun, ama her ikisi de kendi yandaşlarının yardımseverliğine bel bağlama eğilimindeydi. Ancak (itiraf etmeliyim ki) Parlamento çok daha avantajlı bir durumdaydı. Kral'a aynı şekilde yardım sağlayanlar sadece lordlar ve soylu beylerdi ki onlar da, Parlamento'nun icraatını onaylamadıklarından, her biri belli sayıda atın bedelini ödemeyi üstlenme arzusundaydı; kendilerine para ödeyen kişilerin ne kadar az olduğu düşünülürse, bu da o kadar önemli bir yardım sayılmaz. Kral başka türlü nereden para sağlayabilirdi hiç fikrim yok; benim duyduğum tek şey, mücevherleri teminat göstererek Felemenk'ten borç aldığı. Oysa Parlamento'ya yardım yağıyordu, sadece Londra'dan değil, genel olarak İngiltere'nin her yerinde onları destekleyenlerden. Parlamento, at ve süvari sağlanması, halk arasında barışı korumak amacıyla silah satın alınması, Kral'ın ve Parlamento'daki her iki meclisin korunması için para ya da değerli maden bulmak üzere çeşitli teklifler ortaya atmıştı ki (bun-

> lar, Lordlar ve Avam kamaralarında, Kral'ın kendilerine savaş açma niyetinde olduğu konusunda bir oylama yapıldıktan hemen sonra, Haziran 1642'de yayımlandı) her taraftan yardım gelmeye başladı; bu parayla değerli madenin geri ödenebilmesi için de halkın inancını canlı tutmak zorundaydılar (Hobbes 1990: 112-13).

Kısacası, parlamentonun Londra'nın hem iç hem de dış ticaret ağına katılabilmesi, askeri gücün artık gitgide mali zeminin sağlamlığına bağlı olduğu bir dünyada muazzam avantajlar sağlıyordu ona. Bu sınırlı tanım çerçevesinde de 17. yüzyılın ayaklanmaları, burjuva devrimi nitelemesini hak ediyordu gerçekten.

Devrimin Kör Kenarı

Taht üzerinde hak iddia eden Stuartların 1715 ile 1745'te bu ülkelere ayak basması dışında, 1691'den sonra ne İskoçya ne İngiltere ne de Galler'de önemli bir devrimci durum yaşandı. Devrimle yenilenen devlet, bunun arkasından pek çok gerilimi atlattı; kapsamı 17. yüzyıldaki devlet adamlarının düşünebileceğinin çok ötesinde olan savaşın etkisi de bunlar arasındaydı. Ancak muazzam ordu ve imparatorluk aygıtlarının oluşturulması, *gentry* ve ruhban aracılığıyla dolaylı yönetime dayanan ve 19. yüzyıl ortalarına kadar geçerliliğini koruyan sistem, toprak sahipleri ve tüccarların bütünleşmesiyle giderek gücünü artıran parlamento ve İngiltere'nin de içinde bulunduğu kapitalist ağa gitgide daha fazla katılan bir İskoç yönetici sınıfının ortaya çıkması, mevcut yönetime karşı ayakta kalabilecek bir alternatifin oluşma şansını iyice azaltmaktaydı. O noktadan sonra da İskoçya, Galler ve İngiltere'de sık sık devlet iktidarıyla politikasına meydan okuyanlar çıktı ama bunların temel amacı, mevcut sistem içindeki hakların korunması ya da yeni haklar sağlanmasıydı. İşte "hür doğmuş İngilizlerin hakları"nın 18. yüzyılda olağanüstü önem kazanması buna dayanıyordu. Thomas Paine, Richard Price ve Joseph Priestley gibi kişilerin öncülüğünde 1789 Fransız Devrimi'ne sağlanan ateşli destekte bile Bri-

tanya sisteminin yapısında zaten bulunan, ama 18. yüzyıldaki kargaşanın talihsiz bir şekilde boğmuş olduğu hakların verilmesine yönelik halk egemenliği talebi esastı. 1691'den sonra asıl devrimci meydan okumalar İngiltere, Galler ya da İskoçya'dan değil, İrlanda'dan çıktı.

1691'den sonra devletin bekâsına yönelik en ciddi tehdit de zaten İrlanda'da oluşmuştu. Yatıştırılmış durumdaki İrlanda yine bir koloni olarak varlığını sürdürüyordu; hükümet, Protestanlarla sınırlı bir parlamento ve Westminster'ın dayattığı bir yönetim arasında bölünmüş durumdaydı. Artık Britanya valileri Katoliklerin kendi ibadetlerini uygulamasına ses çıkarmıyordu gerçi, ama Şanlı Devrim'den beri de Britanya yasalarına göre Katolikler devlet hizmetine giremekteydi. 1782-83'te, Britanya'nın Kuzey Amerika'da toprak kaybetmesinin dolaylı bir sonucu olarak İrlanda Parlamentosu daha geniş yetkilere ve özerkliğe kavuştu. Sonra, 1800-01'de Britanya, bunun yerine İrlandalı Protestanları doğrudan Britanya Parlamentosu'na bağlamaya çalıştı; İrlandalı Katoliklerle Protestanlar arasındaki siyasal eşitsizliği daha da keskinleştiren bir adımdı bu. Arazilerin büyük bölümü Protestan toprak sahiplerinin elindeydi ve Ulster dışında her yerde toprağı işleyenlerin hemen hemen hepsi Katolikti. Bu arada İrlandalılar hâlâ birer savaşçıydı; artık kıta ordularına büyük sayıda paralı asker veriyorlardı ve bunlardan biri de, Britanya'nın 1688-1815 yılları arasında arka arkaya savaşa girdiği Fransız ordusuydu.

Britanya Hükümeti, Amerika'da yürüttüğü savaşların baskısıyla, Katolik İrlandalıları silahlandırma konusundaki isteksizliğini 1770'lerde yendi. Durumu hafifletmek amacıyla 1778'de çıkarılan Katoliklere Yardım Yasasıyla Katoliklere birkaç taviz verildi; mesela artık Katolik askerler, din değiştirme zorunluluğu olmaksızın tahta bağlılık yemini edebileceklerdi. İskoçya'da ve İngiltere'de bu tavizleri genişletme önerileri, Büyük Britanya'da önemli çatışmalara yol açtı; bunlardan biri de Londra'da 1780'de çıkan ünlü Gordon Ayaklanmasıydı. Bir yandan da, İrlandalı askerler Amerika'da çarpışırken yurdu korumak üzere oluşturulan silahlı Pro-

testan Gönüllüler, İrlanda ulusal siyasetinde önemli bir güç haline gelmişti.

İki türden yerel çatışma kesişmekteydi. Bir yanda, Avrupa'daki en uzun süreli kırsal mücadelelerden biri yaşanıyor, kiracı çiftçiler toprak sahipleriyle ve onları temsil eden güçlerle savaşıyordu; hem Protestanlar hem de Katolikler gruplar halinde örgütlenip fahiş kira ve çiftçileri topraksız bırakma uygulamalarına karşı direnişe geçmişti. Kendilerine Beyaz Delikanlılar ve Meşe Yürekliler gibi isimler koymuşlardı. Diğer yanda (çoğunlukla kasabalarda ve kırsal alandaki aracılar arasında üslenmiş olan) silahlı Katolik gruplar, Britanya yönetiminin yerel simgelerine, aygıtlarına ve temsilcilerine sık sık saldırılar düzenliyordu. 1790'larda Dublin, Belfast ve başka yerlerde çok daha merkezi yapıda örgütlenmiş bir güç olan Birleşik İrlandalılar ortaya çıktı. Birleşik İrlandalılar, ilk başta parlamentoda reform talebiyle açık ajitasyona girişti; 1792'de Katolik haklarının genişletilmesinde bu ajitasyonun payı vardı. Sonunda Katolikler, bir yüzyıl boyunca seçimlerin dışında kaldıktan sonra, İrlanda'da oy hakkını kazandılar. Ancak Wolfe Tone liderliğinde giderek isyana ve Britanya'nın düşmanı olan Fransa'yla işbirliğine yöneldiler.

1796'da bir Fransız kuvveti İrlanda'ya çıkıp Birleşik İrlandalılarla güç birliği etmeyi denediyse de, başaramadı. Durumu zamanında haber alan Britanya, yeni bir askeri kuvvet göndererek Birleşik İrlandalıları kanlı bir şekilde bastırdı. Mayıs 1798'de Birleşik İrlandalılar, çaresizlik içinde bir dizi korkunç saldırı düzenlediler ama eşgüdümleri çok zayıftı. Çarpışmaların doğrudan sonucu olarak 30.000 kadar asker ve sivil öldü. Ağustos ve eylülde Fransız birlikleri yetişene kadar ayaklanma bastırılmıştı bile. Britanya kuvvetleri, Wolfe Tone'un bulunduğu Fransız gemisini ele geçirip Tone'u yargıladılar, mahkûm ettiler ama Tone Kasım 1803'te kendini öldürünce, onu herkese ibret olacak bir şekilde idam etme fırsatını kaçırdılar. 1803'te Robert Emmet'ın yeniden ayaklanma girişimi, Dublin'deki bir sokak gösterisinden ve Emmet'ın idamından başka sonuç getirmedi. Birleşik İrlandalıların 1798'de giriştiği ayaklanma, İrlanda ya da Büyük Britanya'da

Britanya gücünü sarsacak kadar etkili olamadıysa bile devletin 18. ve 19. yüzyıllarda karşılaştığı en ciddi devrimci tehditti. Doğrudan bir sonucu da Pitt'in, 1800-01'de kendi içinde seçime dayalı bir Birleşik Krallık oluşturmayı başarmasıydı.

İrlanda, iki koldan gelişen siyasete geri döndü: Ulusal ve uluslararası ölçekte Katoliklere özgürlük adına, ardından da değişen derecelerde bağımsızlık adına kampanyalar; yerel ve bölgesel ölçekteyse toprak sahipleriyle soylulara karşı gerilla savaşı. Bunların her ikisi de geniş bir taban toplamakla birlikte, 19. yüzyılda hiçbiri devrimin sınırına yaklaşamadı. 1848'de Genç İrlanda eylemcilerinin ayaklanma girişimi ağır bir yenilgiyle sonuçlandı ama geride bıraktığı devrimci örgütlenme, on yıl sonra hem İrlanda hem de Amerika Birleşik Devletleri'nde Fenianları kuracaktı. 1867'deki Fenian Ayaklanması, yerleşik otoriteye ciddi bir tehdit oluşturmaktan uzaktı. Siyasetteki bu iki kolun zaman zaman çakıştığı da oluyordu; mesela 1879-82 yılları arasındaki Toprak Savaşında, bir yandan gerillalar toprak sahiplerinin mülklerine saldırılar düzenlerken, arazilerin boşaltılmasına ve kira artışlarına karşı da gösteriler, boykotlar ve topraklan savunmaya yönelik çeşitli eylemler düzenlendi. Bu yöntemlerin ikisi de etkisini gösterdi: Biri parlamentonun, Protestan iktidarının gücünü kısıtlamaya ve yeni bir mülk dağıtımına yönelik önlemler almasını, diğeri de İrlanda'nın uzaktan yönetilemeyecek bir ülke olarak tanımlanmasını sağladı.

1914'te artık Ulster'da Birlikçiler, Güney İrlanda'da da Britanya karşıtı militanlar silahlanmakta, talim yapmakta ve birbirlerini tehdit etmekteydi. I. Dünya Savaşı sırasında İrlandalı milliyetçiler, Britanya'nın gücünü savaşa vermesinden ve İrlandalıların da olası bir askere alınmaya karşı olmasından yararlanarak silaha sarılıp cumhuriyet ilan ettiler; ancak sonuç ağır bir yenilgi oldu. Gerçi bu yenilgi, İngiltere'yle İrlanda arasındaki çizgiyi her zamankinden daha fazla netleştirdi ve uzun zamandır muhalif bir azınlık olarak varlığını sürdüren Sinn Féin'in savaştan sonra harekete geçmesini kolaylaştırdı. Sinn Féin, açık bir şekilde bağımsızlığa vakfetmişti kendini. 1919'da Britanya'yla İrlanda yine savaş-

maktaydı ama artık gerilla savaşıyla misillemeye dayanan ölümcül bir mücadeleydi bu. 1921'de, bir antlaşmayla Özgür İrlanda Devletine dominyon[11] statüsü verilmişti. Kuzey İrlandalı seçmenler, derhal bu seçeneği reddetti.

Bunun üzerine Kuzey İrlanda'da yeniden başlayan gerilla savaşı, aralıklı olarak günümüze dek sürdü. Güney'de Büyük Britanya'yla yapılan antlaşmadan yana olanlar ile cumhuriyet isteyenler arasında 1923'e kadar açık bir iç savaş vardı. 1937-1949 yılları arasında Özgür İrlanda Devleti, Britanya İmparatorluğunun kıyısında belirsiz bir konumda kaldı ve II. Dünya Savaşında tarafsızlığını korudu. 1949'da İrlanda Parlamentosu (*Dail*), devletin bir cumhuriyet olduğunu ilan ederek Uluslar Topluluğu'yla arasındaki belirsiz bağları kopardı. Bu kopuş büyük bir coşku yaratmış ama açık bir devrimci durum ortaya çıkmamıştı.

Ancak Birleşik Krallık, hâlâ Kuzey İrlanda'daki altı ilin denetimi üzerinde hak iddia etmekteydi. 1968'den itibaren Katolik azınlık adına yurttaşlık hakları talebiyle yapılan gösteri yürüyüşlerinde polisle ve Protestan karşı göstericilerle şiddetli çarpışmalar yaşandı; sonunda Britanya Hükümeti, ertesi yıl ülkeye asker gönderdi. Mücadele gevşeyip silikleştiyse de, o zamandan beri her yıl Britanya askerleri, Protestan eylemciler, İrlanda Cumhuriyet Ordusunun çeşitli fraksiyonları ve her taraftan başka silahlı güçler arasında gerilla savaşı patlak vermektedir. Britanya yetkilileri baskı, uzlaşma ve yardım seçenekleri arasında birçok bileşimi denemiş, ancak bunların hiçbiri iç savaşları sona erdirememiştir. Britanya otoritesinin fiilen hükmünün olmadığı köylerle mahallelerin varlığı düşünülecek olursa, Kuzey İrlanda'da 1969'dan 1992'ye kadar geçen dönemi kesintisiz bir devrimci durum olarak görebiliriz.

11 Bugün Uluslar Topluluğunu oluşturan devletlere II. Dünya Savaşı öncesinde verilen ad. Dominyonlar, imparatorluk çatısı altında, hükümdara bağlılık temelinde, kendi iradeleriyle bir araya gelmiş, iç ve dış işlerinde bağımsız, eşit statüye sahip devletler olarak tanımlanmıştı. Bunlar, uluslararası ilişkilerinde bağımsız olmakla birlikte Birleşik Krallık'la ve kendi aralarında olan ilişkilerinde "yabancı devlet" statüsünde değildi –çn.

Geriye dönük olarak incelediğimizde, İrlanda'yla İngiltere arasındaki ilişkilerin tarihi tek bir uzun milliyetçi devrim gibi görünmektedir. 1492-1992 yılları arasında kimi İrlandalıların, hemen hemen her noktada İngiliz hâkimiyetine karşı mücadele verdiği tartışma götürmez bir gerçektir. Bununla birlikte, 500 yıllık dönem içinde İrlanda devrimlerinin örgütlenişindeki köklü değişimi gözden kaçırmamamız gerekir. 16. ve 17. yüzyıllarda İrlanda'da kolektif eylemin etkili birimleri büyük ölçüde savaş beylerinin öncülüğündeki himaye eden-edilen zincirlerinden oluşuyordu. Bunlardan hiçbiri, hiçbir zaman diğerlerine karşı açık bir öncelik kazanamadı; dolayısıyla da İngiltere'den kesin biçimde bağımsızlık kazanılması ürkütücü bir soruyu gündeme getiriyordu: Burayı kim yönetecek? Tepeden aşağı doğru ise İrlanda'daki mücadelelerle ayaklanmalar, açık bir şekilde hanedan düzeyinde devrimci durum kategorisine girmektedir.

İngilizler iktidarlarını genişletip sistemli bir şekilde Katolik toprak sahiplerini yerinden ettikçe, hanedan düzeyindeki devrimci durumlar da yerel topluluk düzeyindeki devrimci durumlarla birleşti; burada yerel topluluklar, dışarıdan gelenlere karşı kendi Katolik kimliklerini savunmaktaydı. Ancak 19. yüzyılda, Avrupa'nın başka yerlerinde sınıf ittifakı ve ulus düzeyindeki devrimler genelleşirken, İrlanda davasının da ulusal ölçekte halka mal olduğuna tanık oluruz. Daniel O'Connell gibi kitle örgütçüleri halka mal oluş sürecini daha ileri götürdü; bir yandan da İrlanda'nın resmen Birleşik Krallık'la bütünleşmesi, bu sürecin olası sonuçlarını çarpıcı biçimde belirginleştiriyordu. Devrimci eylemlilik, farklı sınıflardan Katolikleri Protestan toprak sahiplerine karşı birleştirdiği ölçüde sınıf ittifakı siyasetine de katıldı. Ama bütün olarak bakınca, ulusal dayanışma biçimleri (baskı altındaki homojen bir halkın kendi bağımsız devletini kurmaya hakkı olduğu savı) hâkimdi. İrlanda ve Britanya devletlerinin gerçek karakterindeki değişimler, hanedan ve yerel topluluk düzeyindeki devrimlerden ulusal düzeye doğru ilerleyen evrimin sebebiydi.

Peki ya bir bütün olarak Britanya Adaları? Belli başlı üç Britanya devletinin siyasi tarihlerini kabaca evrelere ayırarak Tablo 4.3'teki gibi şemalaştırmak mümkündür. Gerçi bu şema çok fazla basitleştirilmiştir, ama yine de İngiltere, Galler ve İskoçya'nın kısmen bütünleşmesiyle İrlanda'nın sürekli olarak ayrı kalması arasındaki karşıtlığı ortaya koyar; 1960'lar ve sonrasında İskoçya'yla Galler'de gelişen zayıf milliyetçi hareketler bu karşıtlığı pek değiştirmemiştir.

Tablo 4.3 Üç Britanya Devletinin Siyasi Tarihi

1492-1603	devletin saldırgan, çalkantılı biçimde yayılması	İngiltere'yle mücadele, devletin orta derecede yayılması	toprakların parçalar halinde fethi
1603-1714	devrimci mücadele ve pekişme	pekişme, mücadele, Britanya ile bütünleşme	direnen, ama gitgide yatışıp denetim altına alınan koloni
1714-1815	genişleyen, savaş ve fetihler yapan devlet	azalan direnç, artan bütünleşme	görüşmeler, gerilla savaşı, Britanya'yla kısmi bütünleşme
1815-1914	kapitalist imparatorluk devletinin pekişmesi	devletin genişlemesi, sınırlı çatışmalar	gerilla savaşı, ekonomik bunalım, yarı koloni statüsü
1914-1945	savaşın hâkim olduğu kapitalist imparatorluk	devletin merkezileşip yayılması	bağımsızlık savaşına varan gerilla savaşları, devletin pekişmesi, sınırlı mücadele
1945-1992	dağılan imparatorluk, kapitalist refah devleti, siyasal uzlaşma	orta düzeyde gerileme, ekonomik çöküş, sınırlı çatışma	Güney'de devletin genişlemesi, Kuzey'de gerilla savaşı

Britanya devletleriyle askeri güçlerinde meydana gelen bu dönüşümler, 1492-1992 yılları arasında devrimci durumların ve sonuçların karakterini köklü biçimde değiştirmiştir. 1689'dan sonra İrlanda dışındaki yerlerde devletin, yurttaşları karşısındaki askeri gücünün olağanüstü biçimde büyümesi, etkili bir devrimci ittifakın oluşması ihtimalini kısıtlıyordu; mücadele devam etti ama yönetici sınıflar arasında göreli bir mutabakatla oluşturulan mecralarda. Parlamentonun gitgide ağırlık kazanması da aynı şekilde popüler siyaseti, iktidar sahiplerine saldırmaktansa ulusal yasama organını etkilemeyi hedef alan kanallara yöneltti. 1750-1900 yılları arasında devletin askeri gücü genişlerken, sıradan halkla girilen pazarlıklar, sistemde, örgütlenme hakkı, oy hakkının genişletilmesi, refah yasalarının çıkartılması gibi demokratik ve popüler unsurlar yarattı. Sonuç olarak ciddi devrimci durumlar İngiltere, Galler ve İskoçya'da ortadan kalkarken, İrlanda'da tekrar tekrar boy göstermeye devam ettiler.

5

FRANSA VE BAŞKA FRANSALAR

Bretonlar, Fransızlara Karşı

Temmuz 1488'de, Britanya Dükü II. François'nın egemen devletini Fransız saldırısından korumak için topladığı orduda 6.400 Breton ama bunların dışında da 3.500 İspanyol, 800 Alman ve 400 İngiliz vardı. Ordu, 15.000 kişilik iyi silahlanmış bir Fransız kuvvetiyle karşı karşıya geldi. Bu kuvvet, Fransızlar, İsviçreliler ve Napolililerden oluşuyordu. "Breton" ve "Fransız" kuvvetlerini karşı karşıya getiren ilk meydan savaşı değildi bu ama sonunculardan biri olacaktı. Bretonlar, savaş meydanında 6.000 ölü bıraktı. Fransızlarsa 1.500. Bu savaşla ve kısa bir süre sonra II. François'nın ölümüyle birlikte Fransız Sarayı, yüzyıllar süren mücadelenin ardından bu küçük denizci komşusu üzerinde hemen hemen kesin bir denetim kurmuş oluyordu.

1488'deki bu savaş, Fransa Kralı VIII. Charles için egemen devletler arasında bir çarpışma değildi açıkçası. 13. ve 14. yüzyıllarda arka arkaya bütün Breton dükleri, Fransa'ya bağlı olduklarını kabul etmişlerdi. Yüz yılı aşkın bir süre boyunca da Breton mahkemelerinde taraflar davalarını Paris *Parlement*'ına götürmüştü; Fransız kralının Bretanya'da süzerenlik iddiasını destekleyen bir durumdu bu. 1485'te Bretanya Dükü kendi *parlement*'ını egemen ilan ettiğinde, Fransız Sarayı Soylular Meclisini topladı ve II. François, vatana ihanetten gıyabında hüküm giydi (1488). Fransa'nın Bretanya'ya düzenlediği saldırı, bu mahkûmiyet kararına dayanı-

yordu. İntikam tutkusu, saldırgan kralların dikkate değer bir özelliği olmuştur hep.

Fransa'nın silahlarını bilediği bir dönemdi bu. Kırk yıldır Fransa kralları VII. Charles, XI. Louis ve VIII. Charles, Yüz Yıl Savaşı'nın darmadağınık bıraktığı ülkeyi toparlamaya çalışıyordu. Anjou, Bar, Maine ve Provence, yakınlarda sarayın doğrudan denetimine girmişti. 1490'larda da sadece Bretanya değil, aynı zamanda Burgonya, Napoli ve Milano da bu denetim alanına sokulmaktaydı. İspanya hükümdarları Fernando'yla Isabel, Habsburg hanedanından Maximilian (kısa bir süre sonra Kutsal Roma-Germen İmparatoru olacaktı) ve İngiltere Kralı VII. Henry, Fransız yayılmasını durdurmaya çalışıyordu; hepsi de Breton davasına destek vermiş ama ülkelerinin bu kadar yakınında çarpışan Fransız ordularını durdurmayı başaramamışlardı. Bretanya'yla Fransa arasında yapılan Sable Antlaşması'nın (1488) koşullarından biri, bütün yabancı askerlerin Bretanya'dan çıkarılması, bir başkasıysa tahtın 20 yaşındaki vârisi Anne de Bretagne'ın müstakbel kocaları konusunda Fransa kralına veto hakkı verilmesiydi.

1489'da Anne'ın taç giymesinden kısa bir süre sonra Bretanya, kendisini destekleyenler, Fransız kuvvetleri ve Anne'ın evliliğiyle veraseti konusunda söz sahibi olmaya çalışan Breton senyörler arasında üçlü bir savaşa sürüklendi; Habsburg ve Tudor orduları yine müdahalede bulundu ama bu kez görünüşte Anne'ın tarafındaydılar. Yine de Fransızlar bir kez daha baskın geldi; bu kez iyi de oldu. Baş döndürücü bir hızla gerçekleşen bir dizi saflaşma, görüşme ve gözdağı vermenin ardından, 1491'de Anne, Fransa Kralı VIII. Charles'la evlendi. (1498'de Charles ölünce halefi XII. Louis, Anne'ın yeni kocası oldu; bu manevrayı gerçekleştirebilmek için XI. Louis'nin kızı Jeanne'la olan evliliğini feshederek bir skandal yaratmıştı.) Charles, Roussillon'la Cerdagne dışında İspanya'yı ele geçirdiği gibi İmparatorluk ve İngiltere'yle de barış yaptı. Durumunu güçlendirmesinden yararlanarak bir süre sonra İtalya'yı işgale kalkıştı. Sonraki 40 yıl boyunca Fransa kralları, bütün enerjilerini İtalya seferlerine verecek ama sonunda başarısızlığa uğrayacaklardı.

Soru: 1488-91 yıllarındaki Breton mücadeleleri devrimci nitelikte miydi? *Cevap:* Her zaman olduğu gibi devrimden ne anladığınıza bağlı. Bu kez cevabı etkileyen bir koşul da, o zamanın Bretanya'sını Fransa'nın bir parçası olarak kabul edip etmediğimiz; mücadeledeki taraflar da zaten bunun için birbirleriyle savaşıyordu! 1488'de Fransa'yı, Bretanya'nın da sınırları içinde bulunduğu üniter bir devlet, Bretanya Dükü II. François'yı da ihanet halinde bir vasal kabul edersek, Bretanya'daki durumu devrimci olarak nitelememiz gerekir. Bretanya'nın fiilen Fransa'ya boyun eğmesiyle (sonunda 1532'deki Birlik Antlaşmasıyla hukuki nitelik kazanmıştır) 1491'in sonucunu bile devrimci olarak tanımlayabiliriz. Bretanya'yla Fransa'yı iki ayrı egemen devlet kabul etmemiz durumundaysa 1488-91'deki çatışmaları, Bretanya'da iç savaşın eşlik ettiği bir dizi uluslararası savaş saymaya doğru gideriz; bu savaşların sonucunda da bir devlet diğerini fethetmiş olur.

Eninde sonunda tanımlamaya bağlı olan ve mutlak bir nitelik taşımayan bu kararlar, gün ışığına çıkardıkları siyasi durumlardan daha az önem taşımaktadır. 15. yüzyıl sonlarında Fransa, sınırları kesin biçimde tanımlanmış, konumunu pekiştirmiş bir merkezi yönetime bağlı bir ülke değildi; değişik biçimlerde ve çoğu kez koşullara göre Fransız hükümdarıyla müttefiklerine bağlanan dağınık topraklardan oluşuyordu. Mesela Bretanya, 1536'ya kadar ayrı bir düklük olarak sürdürdü varlığını. Kendi yarı bağımsız zümreleri *(États)* 1789 Fransız Devrimine dek gelişip güçlenirken, *parlement*'ı 1553'e kadar diğer Fransız mahkemeleriyle düzenli bir ilişki kuramadı.

Zamanının bütün büyük Avrupa devletleri gibi Fransız devleti de, önemli ölçüde özerkliğe sahip aracılar yoluyla hüküm sürüyor, farklı sınıflar ve bölgelerle çok çeşitli biçimlerde anlaşmalar yapıyor ve tebaasından da vergi dışında nispeten daha az şey talep ediyordu. O günlerde devrimci durumlar, esas olarak sarayın iktidarını ya da gelirlerini önemli ölçüde genişletme çabasından kaynaklanıyor veya egemenlik üzerinde hak iddia eden rakip taraflar arasındaki çatışmalardan doğuyor-

du. Fransa'yla Bretanya arasındaki mücadelenin de gösterdiği gibi, bu üç koşul çoğu kez iç içe geçmiş oluyordu.

Uzun vadede Fransa, İber ve Balkan yarımadalarına göre çok daha az, Britanya Adalarından da bir ölçüde daha az devrimci durum yaşadı. Fransa kralları, geniş bir egemenlik alanını tek bir merkezi devlet altında toplamayı başardılar sonunda; İber Yarımadasında, Balkanlar'da ve Britanya Adalarında asla gerçekleşmeyen bir şeydi bu. Fransız sarayıyla ona bağlı kurumlar, girdikleri savaşları sürdürebilecek para, malzeme ve insan gücü için nüfusa baskı uyguladılar. Yoğun çabalar ve mücadeleler sonucunda Fransız devleti, çeşitli bölgelere özerklik ve ayrıcalık tanımak zorunda kaldı. Sonuçta da, günümüzde Fransa'yı meydana getirecek olan topraklarda son 500 yıl boyunca, Avrupa'nın benzer bölgelerine göre devrim riskine açık daha az devlet (aslında tarihin büyük bölümünde sadece bir devlet) ve dolayısıyla daha az devrimci durum ortaya çıktı.

Tablo 5.1 Fransa'nın Dış Savaşları (1492-1992)

1489-92	İngiltere, Fransa, İmparatorluk ile savaş
1495-96	İtalya seferi
1499-1504	Kutsal Birlik Savaşı
1508-10	Cambrai Birliği Savaşı
1511-13	Kutsal Birlik Savaşı
1515-16	İtalya Savaşları
1521-25	İtalya Savaşları
1528-29	İmparatorluğa karşı savaşlar
1542-44	Avrupa savaşı
1542-43	İsveç iç savaşına müdahale
1549-50	İngiltere'yle savaş
1552-55	İmparatorluk'la savaş
1555	Brezilya'da Portekiz'le savaş
1556-59	Avrupa savaşı
1559-60	İskoç iç savaşına müdahale

1565	Florida'da İspanya'yla savaş
1566-67	Brezilya'da Portekiz'le savaş
1566-68	İspanya-Felemenk savaşına müdahale
1572-1609	İspanya-Felemenk savaşına müdahale
1582-83	Azor Adalarında İspanya'yla savaş
1588	Savoia'yla savaş
1590-98	Savoia'yla savaş
1594-98	İspanya'yla savaş
1600-01	Savoia'yla savaş
1609	Tunus'a karşı savaş
1619	Cezayir'e karşı savaş
1624-26	Valtellina Savaşı
1628-31	İmparatorluk ve İspanya'yla savaş
1629	Fas'a karşı savaş
1635-48	Otuz Yıl Savaşı
1635-59	İspanya'yla savaş
1644-69	Venedik-Osmanlı Savaşına müdahale
1647-48	İspanya-Napoli Savaşına müdahale
1663-64	Osmanlı-Avusturya Savaşına müdahale
1665-67	İngiliz Savaşı
1666	Tunus'a karşı savaş
1667-68	İntikal Savaşı
1670-72	Tunus'a karşı savaş
1672-79	Felemenk Savaşı
1682-83	Cezayir'e karşı savaş
1683	İrokua Savaşı
1683-84	İspanyol Savaşı
1687-89	İrokua Savaşı
1688-89	Cezayir'e karşı savaş
1688-97	Augsburg Birliği Savaşı
1689-91	İrlanda'ya müdahale
1701-14	İspanyol Veraset Savaşı
1710-11	Brezilya'da Portekizlilere karşı savaş

1718-20	İspanyol Savaşı
1733-35	Polonya Veraset Savaşı
1740-48	Avusturya Veraset Savaşı
1741	Tunus'a karşı savaş
1754-56	Kuzey Amerika Savaşı
1756-63	Yedi Yıl Savaşı
1778-83	Amerikan Bağımsızlık Savaşı
1792-1802	Fransız Devrim Savaşları
1803-15	Napoléon Savaşları
1821-29	Yunan ayaklanmasına müdahale
1830	Cezayir'in istilası
1830-33	Belçika Devrimine müdahale
1833	Annam'a karşı savaş
1838-39	Meksika'ya müdahale
1839-52	Arjantin-Uruguay Savaşına müdahale
1844	Fas'a karşı savaş
1854-56	Kırım Savaşı
1856-60	Çin'de savaş
1857-61	Senegal'in istilası
1859	Lombardiya Savaşı
1860	Suriye Savaşına müdahale
1861-67	Meksika seferi
1870-71	Fransa-Prusya Savaşı
1873-74	Tonkin Savaşı
1881-82	Tunus'un istilası
1881-85	Senegal'in istilası
1882-85	Tonkin Savaşı
1883-85	Madagaskar'ın istilası
1890-92	Senegal'in istilası
1890-94	Sudan'a karşı savaş
1892-94	Dahomey'in istilası
1893	Siyam'a karşı savaş
1893-95	Tuareg Savaşı

1894-95	Madagaskar'ın istilası
1896-97	Yukarı Volta ve Nijer'in istilası
1900-01	Çad'ın istilası
1900-01	Çin'deki Boxer Ayaklanmasına müdahale
1900-11	Orta Afrika'nın istilası
1907-11	Fas'ın istilası
1912-17	Fas'a karşı savaş
1914-18	I. Dünya Savaşı
1917-21	Rus Devrimine müdahale
1919-20	Rusya-Polonya Savaşına müdahale
1919-26	Rif Savaşı
1920	Suriye Savaşı
1920-22	Yunan-Türk Savaşına müdahale
1925-26	Suriye Savaşı
1930-31	Vietnam'da savaş
1939-45	II. Dünya Savaşı
1940-41	Tay Savaşı
1945	Suriye Savaşı
1946-54	Çinhindi Savaşı
1947	Madagaskar Savaşı
1952-54	Tunus Savaşı
1953-56	Fas Savaşı
1954-62	Cezayir Savaşı
1955-60	Kamerun Savaşı
1956	Mısır'a karşı savaş
1957-58	Batı Sahra Savaşı
1962-92	Çad'a müdahale

Bununla birlikte, 16 ve 17. yüzyıllarda Fransa, vergi yüzünden başlayan bölgesel ayaklanmalar, arka arkaya gelen Katolik-Protestan savaşları ve Fronde dahil birçok devrimci durum yaşadı. Fransa, 18. ve 19. yüzyıllarda çok daha seyrek olarak devrimin kıyısına kadar geldi ama bir kez geldiğinde de bütün görkemiyle yaptı bunu. 1789-99, 1830, 1848-51 ve

1870-71, Avrupa'nın en önemli devrimci bunalımlarını gösteren yıllar oldu. Bu tarihlerden sonraki yıllar, sınıflar ve siyasi gruplar arasında sert mücadelelerle geçti; ama II. Dünya Savaşı'nın son ayları dışında, Fransa anakarasında tam olgunlaşmış başka bir devrimci durum görülmedi. O ayların ne ölçüde devrimci nitelik taşıdığına karar vermek için de, zorlu bir soruyu cevaplamamız gerekir: Vichy ve Nazi güçleri 1944 sonrasında halktan ne kadar destek alabilmiştir? Temel bağlılıklara ilişkin soruları bir yana bırakırsak, taraflara gösterilen bağlılıklar arasındaki dengenin 1944 sonrasında hızla değiştiği, dolayısıyla da devrimci durumun özü olan çok sayıda iktidar odağının ancak geçiş döneminde oluştuğu görülür.

Fransız kolonileriyle denizaşırı topraklarındaki silahlı mücadeleleri, dış savaşlar envanterinden devrimci durumlar kataloğuna geçirecek olursak, dengenin büyük ölçüde değişeceği kesindir. 1958 darbesi, Cezayir'de iktidara *pied noir*[1] tarafından el konmasından kaynaklanmış ve Fransız askeri, Çad gibi karışıklık içindeki eski sömürgelerde de günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Ancak 19. yüzyıldan beri Fransız devleti, kendi toprakları içinde anlamlı bir süre devam eden bir devrimci durum yaşamadı. Kilise-devlet ayrılığı (1905'te doruğa tırmanmıştı) ve 1936'nın oturma eylemleri gibi keskin mücadeleler bile devlette önemli bir bölünme olmaksızın gerçekleşti. 1958'de de Gaulle'ü iktidara getiren darbede, Fransa anakarasında devlet denetiminde açık bir bölünme olmadı; ciddi bir ayaklanma tehdidi altında iktidar pürüzsüz bir şekilde el değiştirirken, Ulusal Meclis istemeye istemeye de olsa de Gaulle'e olağanüstü yetkileri vermişti. Önceden devrimlerle çalkalanan devlet, 1880'e gelindiğinde çok az Avrupa devletinin yapabildiği ölçüde pekiştirmişti iktidarını.

Sık devrimci durumlardan, ender görülen devrimci durumlara geçiş, bu dönemin büyük bölümünde bir dünya gücü olarak varlık gösteren, Avrupa savaşlarında esaslı bir rol oynayan, muazzam bir imparatorluk kuran, dünyanın pek çok

1 Fransızca "kara ayak;" Kuzey Afrika'daki Fransız sömürge askerlerine verilen ad –çn.

köşesiyle ticaret yapıp buralara müdahale eden bir devlette gerçekleşti. Dış savaşlar kataloğu (bkz. Tablo 5.1), bu konuda yeterince bilgi vermektedir; Avrupa'daki genel çatışmalarla başlayan tablo, Amerika kıtasıyla Afrika'ya, oradan da Çin'e, Hindiçini'ne ve Ortadoğu'ya uzanır. Fransa'nın, uzun zamandır bu alanda uzmanlaşmış olan Felemenk'le Britanya gibi deniz gücüne değil de, büyük kara ordularına dayanması sonucunda ülke içinde geniş, sağlam bir bürokrasiyle ürkütücü bir askeri güç ortaya çıkmıştır.

Tablo 5.2 Avrupa'da Tahmini Gayri Safi Milli Hasıla Hesapları (1830-1913)

				Yıllık ortalama büyüme hızı (%)
Ülke	1830	1860	1913	1830-1913
Almanya	7.235	16.697	46.760	2,4
Avusturya-Macaristan	7.210	11.380	26.050	1,6
Belçika	1.098	2.882	6.794	2,2
Birleşik Krallık	8.245	19.628	44.074	2,0
Bulgaristan	?	616	1.260	1,4*
Fransa	8.582	16.800	27.401	1,4
Hollanda	913	1.823	4.660	2,0
İspanya	3.600	5.300	7.450	0,9
Portekiz	860	1.175	1.800	0,9
Romanya	?	950	2.450	1,8*
Rusya	10.550	22.920	52.420	2,0
Sırbistan	?	345	725	1,4*
Yunanistan	?	365	1.540	2,8*
Avrupa	58.152	114.966	256.845	1,8

Bu arada Fransa, bir yandan da sermaye dünyasında önemli bir güç haline gelmişti. Paris havzasının büyük ticari çiftliklerinden Alpler'deki çok yönlü zanaatlara, Marsilya, Bordeaux ve St. Malo'da denizciliğe kadar Fransa ekonomisinin büyüklüğü

ve çeşitliliği bile devletin önem kazanması için yeterliydi. Britanya'yla Almanya, sanayi üretiminde sonunda Fransa'yı geçecek olsa da, incelediğimiz beş yüzyıldan üçünde Fransa'nın, Avrupa'da ekonominin öncü gücü olduğu öne sürülebilir; 19. ve 20. yüzyıllarda bile Fransa'da üretim muazzam boyutlara varmıştır. Sözgelimi, Tablo 5.2'de (Bairoch 1976: 281; rakamlar, 1960 itibariyle ABD doları üzerinden verilmiştir) gösterilen gayri safi milli hasıla hesaplarına bakalım. Bu hesaba göre 1830'da, ancak çok daha büyük bir nüfusu olan Rusya (1830'da Fransa'nın 32 milyon nüfusuna karşılık, Rusya'da yaklaşık 62 milyon insan yaşıyordu) Fransa'dan daha zengin bir ekonomiye sahiptir; 1913'te ise sadece Rusya, Almanya ve Birleşik Krallık'ın ekonomisi Fransa'nınkinden büyüktür. Kısacası Fransız ekonomisi, Almanya ve Birleşik Krallık karşısında güç kaybetmekle birlikte, büyümeyi sürdürüyordu.

Fransa, 1830'da Avrupa'daki gayri safi hasılanın kabaca yüzde 15'ini, 1913'te de yüzde 11'ini üretiyordu. 19. yüzyılda nüfus artışının çok yavaş olması, Fransa'nın diğer ülkelere göre ekonomik gücünü azalttı; ancak kişi başına yapılan hesaplamalarda (Tablo 5.3; yine 1960 itibariyle ABD doları üzerinden) Fransa, rekabetteki yerini koruyordu: 1830'da Avrupa ortalamasının yüzde 10, 1860'ta yüzde 40, 1913'te de yüzde 30 üzerindeydi (Bairoch 1976: 286).

Tablo 5.3 Avrupa'da kişi başına düşen tahmini gayri safi milli hasıla hesapları (1830-1913)

Ülke	1830	1860	1913
Almanya	245	354	743
Birleşik Krallık	346	558	965
Fransa	264	437	689
Rusya	170	178	326
Avrupa	240	310	534

Kentlerin dağılımına bakınca da benzer bir tablo çıkar ortaya. 1492 itibariyle bir bütün olarak Fransa'da kentleşme ve ticaret, Britanya Adalarından da, İber ve Balkan yarıma-

dalarından da ilerideydi; bununla birlikte, ülkenin ancak kuzeydoğu köşesi Felemenk'in yoğun kentli-ticari hayatıyla boy ölçüşebilecek durumdaydı. O dönemde, Paris (yaklaşık 100.000 nüfus) daha büyük olduğu halde, bölgede ticari üstünlük konusunda Paris'le Lyon (50.000) arasında bir çekişme vardı; İtalya'nın finans ve ticaret dünyasıyla bağlantısı, Lyon'un daha fazla öne çıkmasını sağlamıştı. O zamanlar nüfusu 10.000 ve üzerinde olan Fransız kentleri arasında Arras, Bordeaux, Dijon, Marsilya, Nantes, Rennes, Rouen ve Toulouse bulunuyordu. Henüz Fransa'dan bağımsız olan komşu Lorraine'deki Metz'le Strasbourg da 10.000 sınırını aşan kentlerdi.

1800'e gelindiğinde Fransız kentleri arasında Paris'in üstünlüğü iyice kesinleşmiş durumdaydı; bu arada Bordeaux, Caen, Lyon, Marsilya, Metz, Montpellier, Nantes, Nimes, Orléans, Reims, Rouen, Strasbourg, Toulon ve Toulouse'un (1492'dekine çok benzer bir liste) nüfusları da 30.000'in üzerindeydi. 1492'deki hiyerarşiyi, üç kentsel ağın kesişmesi olarak görebiliriz; bunlardan biri, Akdeniz'le Atlas Okyanusundaki ticari faaliyetleri temsil ederken, ikincisi Flandre, Güneydoğu İngiltere ve Kuzey Almanya ticaretine bağlanmış, üçüncüsü de Fransa tahtıyla idari bağlar kurmuştur. 15. yüzyıl sonlarıyla 1789 Fransız Devrimi arasında monarşi, bu ağları gitgide artan ölçekte ulusallaştırarak sonunda ikiye indirdi: Yukarıdan aşağı doğru gelişen idari bir ağ ile aşağıdan yukarı doğru gelişen ticari bir ağ; bunlardan ikincisi, ağırlığı kuzeydoğuya kaymakla birlikte bütün krallığa yayılmaktaydı.

Sonunda Fransız monarşisi, egemenliğindeki toprakların büyük bölümünde birörnek denebilecek, yukarıdan-aşağı ilişkiler kurdu. 18. yüzyıla gelindiğinde en büyük siyasal bölünüme göre iki kategori ortaya çıkmıştı: Doğrudan vergilendirme konusunda pazarlık yapma gücü olan yönetim birimleri (*pays d'États*; mesela Languedoc, Burgonya ve Bretanya) ile özerk yönetimlerin, yerlerini kraliyet mahkemelerine bıraktığı *pays d'Élections*. Ama bu ayrım, ancak XIV. Louis'nin yönetimi merkezileştirdiği dönemde belirginleşti. 1490'larla

1650'ler arasında taht, arka arkaya meydan okumalarla karşılaştı. 17. yüzyılın ortalarına kadar süren bu durum gerçekten ciddiydi, öyle ki Fransa, sonunda ulaştığı nispeten üniter devlet durumu yerine çokdilli, din açısından bölünmüş, haraç toplayan savaş beylerinin hâkimiyet kurduğu pekişik bir imparatorluğa da dönüşebilirdi pekâlâ.

O dönemde hanedan düzeyindeki devrimci durumlar, yerel topluluk düzeyindeki devrimci durumlar ve bu ikisinin kesiştiği durumlar hüküm sürüyordu. Fransa'da 16. ve 17. yüzyıllarda, özellikle halk ayaklanmalarıyla büyük feodal beylerin krallığa karşı giriştiği manevraların bitişmesiyle önemli devrimci durumlar gelişti. Sonunda, Fronde'un hemen sonrasında XIV. Louis, özel ordu bulundurma yetkileri de dahil özerk soyluların gücünü ellerinden alarak bunları saraya tâbi kıldı. Ama Mazarin'le Colbert'in en güçlü olduğu dönemden önce monarşi birçok kez silahlı direnişle karşılaştı yine. Direniş, iç içe geçmiş iki önemli şekle bürünüyordu: Protestanların Roma Katolik Kilisesi'nin otoritesini reddetmesi ve savaş nedeniyle konan vergilere karşı kitlesel direniş. Yerel bir ölçekte arka arkaya sınıf ittifakları oluşmasına rağmen, tipik olarak bölgesel ve ulusal devrimci durumlar, hanedan ve yerel topluluk düzeyine ilişkin özellikleri bir araya getiriyordu

Tablo 5.4 Fransız devletlerinde devrimci durumlar (1492-1992)

1548	Guyenne'de Pitaud ayaklanması
1562-63	Birinci din savaşı
1567-68	İkinci din savaşı
1568-69	Üçüncü din savaşı
1572-72	Dördüncü din savaşı
1574-76	Beşinci din savaşı
1577	Altıncı din savaşı
1578-79	Yedinci din savaşı
1579-80	Sekizinci din savaşı
1585-98	Dokuzuncu din savaşı

1594-95	Güneybatıda Croquant ayaklanmaları
1614-15	Bretanya'da iç savaş
1617	Ana-Oğul Savaşı
1619-20	Ana-Oğul Savaşı
1621-22	Huguenot savaşları
1625	Huguenot savaşları
1627-30	Huguenot savaşları (İngiliz müdahalesi)
1629-30	Croquant ayaklanması
1635-36	Croquant ayaklanması
1637-41	Croquant ayaklanması
1639	Norman isyanı
1643-44	Güneybatı ayaklanması
1648-53	La Fronde
1655-57	Tardanizat ayaklanması (Guyenne)
1658	Sabotiers ayaklanması (Sologne)
1661-62	Bénauge ayaklanması (Guyenne)
1662	Lustucru ayaklanması (Boulonnais)
1663	Audijos ayaklanması (Gaskonya)
1663-72	Angelets çete savaşları (Roussillon)
1675	Papier Timbré, Bonnets Rouges (ya da Torrében) ayaklanmaları (Bretanya)
1702-06	Cévennes ile Languedoc'ta Camisard ayaklanmaları
1768-69	Korsika isyanı
1789-99	Fransız Devrimleri ve karşı devrimleri
1815	Yüz Gün
1830	Temmuz Devrimi
1848	Fransız Devrimi
1851	Louis Napoléon'un darbesi ve ayaklanma
1870	Devletin çökmesi, işgal, cumhuriyetçi ayaklanmalar
1870-71	Birçok yerde Komün
1944-45	Direniş ve Kurtuluş

Protestanlar, Katoliklere Karşı

Örgütlü Protestanlar, 16. ve 17. yüzyıllarda güçlü, merkezi monarşiye karşı en büyük tehdidi oluşturdu. Protestan Reformu, Avrupa'da tutunabildiği her yerde yerleşik otoriteleri kökünden sarsmıştı. Bunun en önemli nedeni de iktidardaki hanedanların, yönetimde bir müttefik, ordu dışındaki yönetim kademeleri için arpalık ve savaş ile kraliyet yönetimi için bir gelir kaynağı olarak yüzyıllardır Roma Katolik Kilisesi'ne bel bağlamış olmasıydı. Reformun haritasını çıkartırken, halk arasında ilk anda gelişen tepkinin coğrafyası ile durumun nihai olarak nasıl çözüldüğünü gösteren coğrafya arasında ayrım yapmak zorundayız; zaten Protestanlığın haritası da yaklaşık 1525'ten 1650'ye kadar sürekli değişim geçirmiştir. Fransa, ikinci reform dalgasını, özellikle de Jean Calvin'in adıyla anılanı son derece olumlu karşıladı, ancak sonunda ağırlıklı olarak Katolikliğe döndü. Fransa'nın hikâyesi, Almanya'nınkiyle keskin bir karşıtlık gösteriyordu; orada geniş bölgeler, kitleler halinde Protestan örgütlenmesinin Lutherci devlet versiyonunu kalıcı olarak benimsemişti.

Protestanların en sağlam üslerini Almanya'da kazanmış olması, birbiriyle ilişkili üç nedene dayanır. İlk olarak, Almanya'nın parçalı egemenlik yapısı içinde Papa, İtalya'daki kendi toprakları dışında Avrupa'nın başka hiçbir yerinde olmadığı kadar çok özerklik kazanmıştı; bu da, kendini koruyacak din dışı bir güç sağlamaksızın, açık bir hedef durumuna getirdi onu. İkinci olarak Almanya'nın bölgesel prensleri, reformcu tüccarlarla zanaatkârlardan oluşan kararlı ittifak karşısında din konusunda itaati zorlayacak yetenekten çoğunlukla yoksundu. Üçüncü olarak da, birçok belediye ve küçük yönetim, Katolik Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'yla arasına mesafe koymak için –tabii bir yandan da kilise mülkleriyle gelirlerine el koymak amacıyla– Protestanlığa sarıldı. İşte bu yüzden Saksonya elektörleri (Papa'nın da, pek çok Katoliğin de kazığa bağlayıp yakmaktan büyük bir zevk duyacağı) Martin Luther'i, hayatı boyunca papalığın ve imparatorluğun baskısından korudular.

Lutherciliği, Kalvenciliği ya da Zwingliciliği benimseyenlerin hepsi de siyasi anlamda oportünist değildi elbette. Protestan Reformu, yozlaşmış kilise görevlilerine karşı halk arasında uzun zamandır filizlenmekte olan hoşnutsuzluğun ifadesi haline gelirken, bir yandan da halkın kendi inanç ve ibadetlerine yeni bir canlılık, taze bir güç kazandırıyordu. 1524-26 Alman Köylü Savaşında binlerce sıradan insan (Martin Luther'in büyük üzüntü ve öfke duymasına rağmen) Thomas Müntzer'in binyılcı[2] doktrinleri uğruna hayatını ortaya koymuştu. Nitekim Protestanlığın bir kurum olarak nihai başarısı açısından Avrupa'da bölgeden bölgeye görülen asıl farklılıklar, Protestan inançların halk arasında destek toplamasından çok yerel, bölgesel ve ulusal otoritelerin şu ya da bu Protestan inancın yayılmasını engelleme, kabul etme ya da destekleme arasında yaptığı seçime bağlıdır.

Bu çağın parçalanmış devletlerinde, aracı otoritelerin merkezdeki yöneticiyle aynı dine bağlı olup olmaması büyük önem taşıyordu. Aykırı bir dinsel inancı benimsemiş olan hamilerin, kendi hâkimiyetleri altındaki topluluğu sarayın müdahalesine karşı koruma, kendi tebaasından daha fazla bağlılık talep etme ve ülke dışındaki dindaşlarından yardım isteme imkânları daha genişti. Fransa'da tüccarlarla zanaatkârlar Kalvenciliğin kitle tabanını oluştururken, yerel düzeyde de Protestanlığı kabul edenler çoğu kez kilise adamları ve yerel oligarşilerle kıyasıya savaşıyordu. Protestanlar, yerel savaşları kazandıkça kilise mallarına el koyup bunları satmaya ya da halkın kullanımına açmaya başladılar; bu yolla kamu borçlarını da ödüyorlardı. Ama ulusal ölçekte açık Protestan-Katolik mücadeleleri, esas olarak Katolik sarayın, Protestan soylularla yerel yönetimlerin özerkliğini kısıtlama çabasından oluşmaktaydı. 1560'tan sonraki yüzyıl boyunca bunlar, savaşın getirdiği vergilerle

2 İsa'nın yeryüzüne geri dönerek bin yıl boyunca hüküm süreceği yolundaki inanç. Bazı yorumlara göre de, bin yıllık bir doğruluk ve mutluluk döneminin ardından İsa'nın İkinci Gelişi gerçekleşecek, ardından son yargı gelecektir. Batı tarihinde özellikle büyük toplumsal çalkantı ve dönüşüm dönemlerinde çeşitli biçimlerde binyılcı inanç akımları ortaya çıkmıştır –çn.

birlikte Fransa'daki devrimci durumların en yaygın nedeni haline geldi.

Luther'in Fransa'da nispeten az yandaşı vardı; mevcut sivil iktidara saygılı otoriter bir kiliseye bağlı kalarak iman yoluyla selamete ermeye dayanan doktrini, sıradan halkın katılımına ve kolektif disipline geniş yer veren daha ayrılıkçı ve popülist Kalvencilik ve Zwinglicilik kadar tutunamamıştı. Calvin'in sürgünde yaşayan bir Fransız olması ve ilk müritlerinin büyük çoğunluğunun Fransızca konuşması da bunda büyük rol oynuyordu. Fransa'da Protestanlık, özellikle aristokrat valilerin Protestan davasına tolerans gösterdiği, hatta destek verdiği büyük kentlerde güç kazandı (Knecht 1989: 8). 1650 dolaylarında da gücünün doruğuna ulaştı; 1561'de büyük Protestan önder Amiral Coligny'nin yaptırdığı bir sayıma göre, bütün Fransa'da 2.150 Protestan kilise cemaati vardı. Sonra da kararlaştırılan silahlı mücadeleler başladı. Protestanlar siyasal güçlerini kaybettikçe, sayıları da azaldı.

1562-1598 yılları arasında Fransa'da bölünme yaratan din savaşlarını hanedan içindeki tipik bir veraset bunalımı başlatmış, aynı şekilde savaşları sona erdiren de, bu uzun veraset bunalımının çözüme bağlanması olmuştu. 1559'daki bir turnuvada Kral II. Henri ağır yaralanınca, 15 yaşındaki oğlu II. François'ya vekâleten Catherine de Médicis iktidara geldi. Catherine, Guise ailesinin yönlendirmesiyle Protestanlara karşı baskıları yoğunlaştırdı; oysa Protestanlar, yeni rejimde daha iyi bir muamele görme umuduna kapılmışlardı. Böylece Protestan hizipler, Bourbon ailesinin iki Protestan prensi olan Antoine ile Louis'den birini tahta çıkarabilmek için arka arkaya komplolara giriştiler. 1560'ta II. François ölünce, yerine 10 yaşındaki kardeşi IX. Charles geçti; Catherine de Médicis de, kaybettiği Navarre Krallığını İspanya'dan geri alabilmek için o zamana kadar giriştiği pazarlıklarda epey taviz koparmış olan Antoine'ın yerine resmen kral naibesi oldu. Bu adım, o zaman Protestan olan Bourbonlarda iktidardaki Katolik Valois hanedanına karşı daha fazla tepki yaratacaktı.

Bu aşamada Catherine, Protestanlara daha fazla hoşgörü göstermeye yöneldi; ama yine de Protestanlar, onun verdi-

ğinden daha fazlasını talep ediyordu. Sonraki iki yıl boyunca Bourbon ve Guise aileleri ülkede iktidarı ele geçirmek için daha yoğun manevralara giriştikçe, yerel Katolik ve Protestan halk grupları arasında her zamankinden daha kanlı mücadeleler baş gösterdi. Tahtın boş kaldığı bir dönemde açık savaş başladı. Fransa'daki Birinci Din Savaşında (1562-63) kraliyet güçleri, Protestan eylemcilerin ele geçirdiği belediyelere, en başta da Rouen ile Lyon'a karşı bir araya geldi. Savaşın sonunda çıkarılan Amboise Fermanı'yla Protestanlara önemli siyasal ve dinsel haklar tanındı. İlk savaş, sonraki çatışmalarda geçerli olacak modeli de belirlemişti: Bir iki mevsim devam eden askeri harekâtlar; önde gelen Protestan ve Katolik soyluların savaşın sonucunu belirlemek ve kraliyet iktidarında söz sahibi olmak için manevralara girişmesi; çok az kişinin kalıcı olacağına inandığı bir ateşkes, antlaşma ve ferman.

İkinci savaş (1567-68), ülke içi dinsel bölünmelerin, hanedan çatışmalarının ve uluslararası siyasetin iç içe geçtiği durumlara örnek oluşturuyordu. 1564 ve 1565'te Catherine de Médicis, maiyetiyle birlikte büyük bir geziye çıktı; İspanya'nın Alba Düküyle Bayonne'da yapılacak görüşmeler de (Nisan 1565) gezi programına dahildi. Catherine, Fransız ve İspanyol kraliyet aileleri ile Kutsal Roma-German İmparatorluğu arasında evlilikler ayarlamak için başlatılan görüşmelerde başarı sağlayamazken, Alba da Protestanlara karşı daha sert bir tavır takınmaya, bu arada Felemenk'teki Kalvenci ayaklanmalara karşı yardım sağlamaya Catherine'i ikna edebilmek için boş yere çabaladı. Aynı yıl İspanyol kuvvetleri, Florida'ya gönderilen Fransız keşif gücünü imha etti. Saray maiyeti uzun gezisine devam ederken, Guise, Montmorency ve Bourbon aileleri (Fransa'da kraliyet iktidarını ele geçirmek için Valois'ların karşısına çıkan üç büyük rakip) Paris'e asker göndererek başkentin denetimini ele geçirmeye çalışıyordu.

1567'de Alba Dükü, Felemenk'teki isyanı bastırmaya giderken birlikleriyle Fransa'nın doğu sınırından, İspanyol Yolu denen topraklardan geçti. Fransa, bu askeri harekâtı bir

tehdit olarak algıladı. Bir an için sanki Protestan ve Katolik Fransız soyluları İspanyollara karşı birleşecekmiş gibi görünse de, kısa bir süre içinde örgütlenen Huguenot kuvvetleri sarayı ele geçirmeye girişti ve belli başlı kentlere silah zoruyla hâkim oldu. Condé prensinin kraliyet ordularına karşı başlattığı askeri saldırı, Protestanların denetimindeki toprakların önemli ölçüde genişlemesini sağladı. Yine de Condé, askerlerinin giderek azalması karşısında, önceki savaşın sonucunda varılmış olan şartlara dönülmesini kabul etti.

Bunu 1568-69, 1574-76, 1577, 1578-79, 1579-80 ve 1585-98'de başka Protestan-Katolik savaşları izledi; savaşların arasında antlaşmalar, suikastler, ayaklanmalar, komplolar ve katliamlar oldu. Bu sonuncuların en bilinen örneği, 1572'deki Aziz Bartholomeus Yortusunda Protestanlara düzenlenen saldırılardı (St. Barthélemy Katliamı); bütün ülkenin kana bulandığı yortu günü, Amiral Coligny'den başlayarak belki 13.000 Protestan öldürüldü. Sonraki savaşlarda, kraliyet iktidarından pay almak, hatta iktidarda tekel kurmak isteyen büyük soylular giderek daha fazla rol oynadı. Bir yandan da Protestanlar, Katolikliğin çok güçlü olduğu İspanya'yla savaşta sıkışıp kalmış Felemenk Protestan ayaklanmacılara yardım göndererek işleri daha da karıştırıyorlardı. 1584'e gelindiğinde Fransa içinde, daha dağınık örgütlenmiş bulunan Protestan kuvvetlere karşı Guise'in liderliğinde muazzam bir Katolik askeri .irlik kurmuştu. Kitlesel iç savaşlar, ancak Protestan Henri de Navarre'ın tahta çıkıp tekrar Katolik olması, iktidarını zamanla başlıca hiziplere ve *parlement*'lara kabul ettirmesi ve Fransız yönetimi içinde Protestanların konumu sağlama almasıyla sona erdi. Protestanlar, kendilerine ait kaleler ve tahkimatlı kentler üzerinde denetim sağladılar. Nantes Fermanı (1598), varılan geçici uzlaşmanın çimentosu oldu.

Ama çimentoya fazla su katılmıştı. IV. Henri, 1610'da öldürülene dek eski dindaşlarıyla ilişkilerini temkinli bir şekilde sürdürdü, ama yerine geçen XIII. Louis ile XIV. Louis, kral olarak enerjilerinin büyük bölümünü Protestanların avantajlarını kısıtlamak için kullandılar. XIII. Louis, önce

öz annesi (Marie de Médicis), Richelieu ve aralarında önde gelen Protestan soyluların da bulunduğu müttefiklerine karşı iktidarını korumak için uğraştı. Daha sonra (artık Richelieu'nün akıl hocalığı ettiği) Louis, arka arkaya Protestanların kalelerine saldırdı. Hatta XIII. Louis, La Rochelle'i bile kuşattı; kent, kraliyet ordularına karşı koyabilmek için 1627 ve 1628'de İngiliz yardımına başvuracaktı. Protestan soylular ve yerel yönetimlerle mücadele, daha küçük ölçekte 20 yıl boyunca devam etti.

Korkunç La Fronde şokunu atlattıktan sonra XVI. Louis, Protestan gücünü yavaş yavaş boğmaya başladı; Nantes Fermanı'nı (1685) yeniden uygulamaya koyarak daha sıkı bir denetim sağladı. Zaten daha önce de özerk Protestan belediyeleri zayıf düşürmüş, büyük Protestan toprak beylerinin –aslında bütün toprak beylerinin ve soylularının– özel ordularını kaldırmıştı. Ama güçlü XIV. Louis'nin karşısında da Cévennes ve Vivarais bölgelerindeki köylerle küçük kasabaların yırtıcı Protestan asileri Camisardlar dikildi (1702-06); ancak ayaklanmacılara maddi destek sağlayacak her türlü varlık, ekin vb'yi imha taktiği uygulayıp bir yandan da kraliyet temsilcilerinin akıllıca pazarlıklar yürütmesiyle Camisardları zapt etmek mümkün oldu. 1790'larda Fransa'nın güney bölgelerinde sert Protestan-Katolik mücadeleleri tekrar tekrar baş gösterdiyse de, Camisardların bastırılıp boyun eğmeye zorlanmasıyla Fransa'da Protestan ayaklanması tehdidi sonsuza dek ortadan kalktı.

Savaş, Vergiler ve Devrimci Durumlar

16. yüzyıl Fransa'ya hızlı nüfus artışı, pahalılık ve reel ücretlerin düşüp rantların yükseldiği bir ekonomik ortam getirdi; toprak sahipleri bundan büyük yarar sağlıyordu tabii, ama ücretle, sabit gelirle ya da ranta bağlı üretim biçimleriyle yaşayan herkesin durumu çok zorlaşmıştı. Bu koşullarda rantiye kilise ile soyluların refahı artarken, köylülerle işçiler yoksullaştı ve dalgalanma gösteren rantlardan çok sabit vergilere giderek daha fazla bağımlı olan devlet gelirleri, sa-

rayın savaşlarını sürdürebilmesi için gittikçe daha da yetersiz hale geldi. Sonuç olarak saray, bir yandan ağır borçlar altına giriyor, bir yandan da yeni vergiler koyup eskilerin daha verimli biçimde toplanması için baskı uyguluyordu. Halk, vergiler adaletsiz olduğunda ya da güçlerini aştığında karşı koymaya başlıyordu. 1514-1551 yılları arasında Agen, Bordeaux, La Rochelle, St. Maixent, Sarlat, Niort, Saintes, Perigueux, St. Foy, Duras kentlerinde ve Comminges, Guyan, Dauphiné, Auvergne, Velay, Agenais bölgelerinde vergi yüzünden ciddi ayaklanmalar çıktı (Heller 1991: 42-44). Bizim devrimci durumlar kataloğumuzdaysa sadece 1548'de Guyan'da çıkan Pitaud Ayaklanması yer almaktadır, çünkü sadece bu olayda devrimciler (Bordeaux kenti de dahil olmak üzere) devlet iktidarının önemli aygıtlarını bir aydan uzun süre ellerinde tutmuştur (Le Roy Ladurie & Morineau 1977: 825-35). Ama devrimci duruma varamayan ayaklanmalar bile binlerce kişinin hayatına mal olmuştu. Bunlar da, daha derin bir devrimci karakter taşıyan durumlarla, temelde aynı süreçlere dayanıyordu.

1590'larda köylerde ve kentlerde çıkan birçok isyandan mesela bir Croquant Ayaklanması, 1594'te Güneybatı Fransa'nın büyük bölümünü yakıp yıktıktan sonra 1595'te Périgord'da tekrarlandı. Bu bölgenin köylüleri, 30 yıl boyunca savaşın rutin vahşetine (tecavüzler, yağmalar, köylerin ateşe verilmesi, çiftliklerinin yakılıp yıkılması) maruz kaldıkları yetmiyormuş gibi, Protestan-Katolik mücadelesinin her iki tarafından da boyuna kendilerine vergi koyuluyor, topraktan sağladıkları gelirler ellerinden alınıyordu. Savaşlar sırasında ellerine silah geçmişti. Zamanla köy köy toplanıp şikâyetlerini kaleme aldılar, komutanlarını seçtiler ve kendilerini ezenlerin üstüne yürüdüler. Birlerce kişilik ordular oluşturarak kentleri ele geçirmeye, kendilerini sömüren soyluların mülklerine saldırmaya başladılar. Sarayın temsilcisi Boissize, 1594'teki ayaklanmayı işbirliği yoluyla denetim altına almayı başardı. Komutasındaki kraliyet askerleriyle birlikte yerel Croquant çetelerine katılıp köylüleri sömüren bir soylunun şatosunu kuşattıktan sonra, köylüleri evlerine

dönmeye ikna etti. Aynı şekilde 1595'teki Périgord İsyanı da görüşmelerle varılan bir anlaşmayla ve köylü çetelerinin silahlarını teslim etmesiyle sonuçlanmıştı.

Büyük toprak sahiplerine bağlı köylülerin giriştiği askeri harekâtlardan daha da önemlisi, 16. yüzyıldaki köylü ayaklanmalarının mevsimlik bir ritim göstermesiydi; çünkü tarlaların ekilmesi ve hasat zamanlarında savaş için gerekli insan gücü ortada yoktu. Bu nedenle köylü çetelerinin liderleri hızlı dövüşmek ve hemen sonuç almak zorundaydı. Çoğu zaman da öyle yaptılar; 1594 ve 1595 İsyanlarından sonra yerel orduların temsilcileri artık vergi toplayamaz oldu ve monarşi de birikmiş vergilerini geri alma umudunu bir kenara bıraktı (Bercé 1974: 290-91).

Ancak, köylerle kentlerdeki isyanlar henüz sona ermemişti. 17. yüzyılın ilk 30 yılında Fransız monarşisi, ülke dışındaki askeri faaliyetlerini azalttı. Bunlar, Saluzzo Markizliği yüzünden Savoia'yla girişilen küçük ölçekli savaş; Kuzey Afrikalı korsanları denetim altına alma girişimleri; İspanya'nın, İtalya'yla İsviçre arasındaki dağ geçitlerinden Almanya ve Felemenk'e girmesini önlemeye yönelik manevralardan ibaretti (XIII. Louis'yle Richelieu, bu yüzden Otuz Yıl Savaşının kıyısına kadar geldi). 1634'te Lorraine'i ele geçirdiler. Bütün bunlar olurken, iç savaşlar ülkeyi yangın yerine çevirmişti; mesela 1627'de İngiliz kuvvetleriyle de Ré'yi işgal ederek yakınlardaki La Rochelle'de kraliyet askerlerinin saldırısına karşı koymakta olan Protestanlara yardım için bir filo gönderdiler.

Asıl 1635'ten sonra savaşlar hız kazandı; o tarihte Fransa Otuz Yıl Savaşı'nın başlıca taraflarından biriydi. Askeri faaliyetlerin uluslararası alana kayması vergilerin de hızla yükselmesine sebep oldu. Kaba bir hesaba göre 1620'lere doğru kişi başına elde edilen iki günlük ücret, 1630'ların yaklaşık dört günlük ücretine, 1640'ların da 8-12 günlük ücretine denk düşüyordu (Tilly 1986: 134-35). Vergilerin yükseltilmesi normal olarak doğrudan ayaklanmaya neden olmuyor ama vergi toplanmasını kesin biçimde zorlaştırıyordu. Kolektif direniş, otoriteler eski anlaşmaları çiğneyerek yeni vergiler

koyduğunda ve önde gelen yerel bir güç gözle görülür şekilde yeni vergiden kâr sağladığında ortaya çıkıyordu. Yine de 1620'den 1640'lara kadar olan dönemde kişi başına vergi yükünün altı kat artması, her ikisinin de geniş ölçekte gerçekleşeceğinin garantisiydi. Kraliyet temsilcileri, önceden tuzun ucuza elden çıkarıldığı bölgelerde zorla yüksek fiyatla tuz satışı (*gabelle*) uyguladı, belediyelerin kelle vergisinden muafiyetini kaldırdı, yeni mallar üzerinden tüketim vergisi almaya başladı, bağış olarak toplanan mallara el koydu veya genel otoriteleri bu malların bedelini ödemedikleri için hapse attı; bu arada vergi toplayan toprak sahiplerinin ya da yüksek devlet görevlilerinin saraya olan borçları da bu gümrük vergilerinden ödeniyordu.

Bu koşullarda yerel topluluklar sık sık çeteler halinde örgütlenip vergilere direniyor ve vergi tahsildarlarına saldırıyordu. Birden çok yerel birim ittifak kurduğunda ya da aynı lider altında birleştiğinde, bölgesel ayaklanmalar patlak vermekteydi. Kralın önemli rakipleriyle güç birliği ettiklerinde ise iç savaşlar çıktı, 1629-30, 1635-36 ve 1637-41'de güneybatıda Croquant ayaklanmalarının yeniden başlaması, coğrafi yığışım sürecini çok güzel örneklendirmektedir; hem kentlerde hem de köylerde yerel meclisler başkaldırarak tuz vergisini geçersiz ilan etmiş, kararı destekleyenler evlerinde ya da makamlarında vergi tahsildarlarına saldırmaya başlamış, çok sayıda yerleşimden gelen gruplar güçlerini birleştirerek vergi toplayan merkeze yürümüştü. İyi örgütlenmiş 60 köylü bölüğünden oluşan bir ordu, Mayıs 1637'de soylular ile avamdan birkaç kişinin liderliğinde Bergerac dışında toplanıp Périgord Komünleri adına 20 gün süreyle kenti işgal etti. Bu süre boyunca köylü çeteleri bölgeye hâkim olduysa da kraliyet birlikleri haziranda onları dağıtmayı başardı; her iki taraftan toplam 2.000 kişi ölmüştü (Bercé 1974: 426-30).

1620'lerin başından 1650'lerin başına kadar hemen hemen her yıl, Fransa'nın şu ya da bu bölgesinde bir veya birden çok silahlı ayaklanma çıktı. Bunlardan çoğu model olarak ya Croquant ayaklanmasına, ya sarayın sıkıştırdığı kentli Protestanlarınkine benziyor ya da iki tarz bir arada görü-

lüyordu; sarayın tehditleri ya da talepleri kolektif direnişi harekete geçiriyor, meclisler tepkilerini formüle ediyor, yerel ayaklanmaları birleştiriyor, yörenin (kimi zaman aslında gönülsüz olan) gönüllülerinden ordular meydana getiriliyor, ordular stratejik merkezlerin denetimini ele geçiriyor, saray bölgeye asker ve elçi gönderiyor, bunu çarpışma, görüşme, kaçma ve yatışmanın herhangi bir bileşimi izliyordu. Sarayın açık bir üstünlük sağladığı, ileri gelen yerel güçlerin de pek uzlaşma eğilimi göstermediği durumlarda yatışma süreci son derece kanlı oluyordu; ama sarayın denetimi belirsizse vergiler konusunda rutin bir pazarlık söz konusuydu.

İç Savaş ve Baskı

La Fronde da (1648-53) yine bir veraset krizi sırasında ortaya çıktı. 1643'te XIII. Louis öldüğünde, vârisi daha beş yaşındaydı. XIII. Louis'nin dul kalan karısı Anne d'Autriche ile Kardinal Mazarin, yönetimi üstlendiler; bu arada İspanya ile savaşa devam ediyor ve Güneybatı'da bir grup yeni ve büyük ayaklanmayı bastırmaya uğraşıyorlardı. Bu geniş askeri çabayı sürdürebilmek için bütün ülkede yeni vergiler konmuştu. La Fronde, bölgesel ayaklanmaların 17. yüzyıldaki temel biçimlerini, hanedan iktidarını ele geçirmek için verilen bir mücadeleyle bütünleştirmişti; önde gelen soylular ile krallık arasında gerçekleşen bu kıyasıya mücadelede dengeler durmadan değişmekteydi. Olaylar yeterince karışıktı zaten:

> **1648** Tüm ülkedeki yüksek yargı görevlileri bir araya gelip kraliyetin mali politikasında kısıtlamalar (buna taşradaki olağanüstü komiserlerin [*intendant*] merkeze çağrılması da dahildi) yapılmasını istedikten sonra, köylüler vergilerin azaltılması talebiyle Paris'te toplandı ve Pau'da ayaklanma başladı. Mazarin. Önce *parlement*'ların taleplerine önayak olan liderleri hapse attırdı, ama ayaklanma Paris'e sıçrayınca onları serbest bırakıp taleplerini de kabul etti.
> **1649** Yüksek mahkemelerin sürgün emri üzerine Mazarin, kraliyet ailesiyle birlikte Paris'ten kaçtı. *Paris'te yetkili*

parlement kentin denetimini ele geçirdi. Paris ile başka yerlerde *parlement*'lara destek vermek için geniş kitle hareketleri düzenlendi, ama Condé prensinin başkenti ablukaya alması tavizleri zorunlu kıldı; bunlardan biri de kraliyet ailesinin geri dönmesiydi.

1650 Condé ile müttefikleri Mazarin'i görevden almaya çalıştılar, bu nedenle ana kraliçe hapse atıldı. Taşrada Condé'yi destekleyenler yaygın bir direniş başlattı; Bordeaux ve başka yerlerdeki halk hareketleri de buna eklendi, ama kraliyet güçleri hareketleri bastırdı. Parisli rant sahipleri yıllık gelirlerinin ödenmesi için sarayı sıkıştırmaya başladılar.

1651 Mazarin'in görevden uzaklaşmasını isteyen prensler ve *parlement*'lar bunu başardı; böylece Condé de özgürlüğe kavuştu. Sarayın muhalifleri arasında kopmalar olmasına rağmen, halkla kraliyet askerleri arasındaki çarpışmalar devam etti. Condé, taşrada ordu toplamak üzere kentten ayrıldı. Yılın sonunda Mazarin, kendi birliklerinin başında yerine döndü.

1652 Ormée Ayaklanmasında halk Bordeaux'yu ele geçirirken, Condé Paris üzerine yürüyüp kentte denetimi sağladı. Ancak Paris, Mazarin'i destekleyenlerle onun muhalifleri arasında ikiye bölünmüştü. Mazarin'e karşı olanlar, onun ikinci kez sürgüne gönderilmesi için baskı yapıyordu. Giderek daha fazla direnişle karşılaşan Condé, sonunda Fransa'yı terk etti; böylece kralla ana kraliçe Paris'e dönüp La Fronde'cuları bastırmaya başladı.

1635 Mazarin Paris'e döndü. Ormée, Bordeaux'nun denetimini kaybetti ve sabık isyancılara karşı misillemeler sürdü.

Neredeyse aralıksız beş yıl boyunca, Fransız devleti üzerindeki denetim ikiye bölünmüş durumdaydı. Fakat 1653'te alınan sonuç, ancak bir dereceye kadar devrimci nitelikteydi. Önceden muazzam bir güç ve özerklik sağlamış olan bütün o büyük feodal beylerle yerel oligarşiler, devlet tarafından hiç görülmemiş bir ölçüde kuşatıldılar. La Fronde'un, aynı çağda Felemenk ve Balkanlar'da gelişen ayaklanmalarla ortak bir yanı vardı; bunların üçünde de mevcut devlet mekaniz-

ması içinde oturmuş bir konumu olan aktörlerin, iktidar ve ayrıcalık elde etmek için giriştikleri her zamanki manevraları bu kez işi tahta açıkça meydan okumaya vardırmıştı (her seferinde de bunun, hükümdarı kötü niyetli ya da ehliyetsiz danışmanlarından koruma adına yapıldığından emin olabilirsiniz). Temel farklılıksa Fransa'da, merkezi iktidarın bu işten her zamankinden fazla güçlenerek çıkması oldu.

La Fronde'cuların bastırılıp ardından kraliyet otoritesinin yeniden sağlanması, bundan sonraki devrim fırsatlarını derinden etkileyecekti. La Fronde'un sona erdiği 1653 ile 1789 Devriminin hemen öncesindeki mücadeleler arasında Fransa'da ortaya çıkan az çok devrimci yegâne durum, daha önce incelediğimiz dinsel mücadelelerle yeni vergilere ya da mali ayrıcalıkların kaldırılmasına dayanan bir dizi bölgesel ayaklanmaydı: Tardanizats, Sabotiers, Benauge, Lustucru, Audijos, Angelets, Papier Timbré, Bonnets Rouges ve Torreben ayaklanmaları (tarihleri ve yerleri Tablo 5.4'te; özet bilgi için bkz. Tilly 1986: 145-59). Bu ayaklanmaların her birinde yerel soylularla burjuvalara duyulan düşmanlığın derecesi büyük farklılıklar gösterse de, genel olarak bunlar, sarayın savaş için öne sürdüğü yeni ödeme taleplerine karşı bütün bir bölgenin halkını ayağa kaldırmalarıyla daha önceki Croquant ayaklanmalarına benziyordu. Ancak, büyük feodal beylerden hiçbir şekilde himaye görmemeleri, silahlı kuvvetlerine komuta edecek küçük soyluları bile çok güç bulabilmeleri açısından da önceki ayaklanmalardan ayrılıyorlardı. Soylular, halk ayaklanmalarını yalnız bırakmıştı. Hanedan düzeyindeki devrimler, La Fronde'da son bir kez alevlenerek ortadan kalktı. Geride bıraktıkları tozun dumanın arasındaysa (artık devrimci sonuç elde etme yolunda hemen hemen hiç umut beslemeyen) tamamen yerel topluluk düzeyinde devrimci durumlar kalmıştı.

Nasıl oldu bu? Esas olarak saray, en büyük potansiyel düşmanlarını savdıktan sonra, geriye kalanlarla işbirliği yaptı. Tahkimatlı şatoların yıkılması, özel orduların dağıtılması, kent milislerinin kaldırılması, düellonun yasaklanması, Versailles'ı inşa ederek büyük soyluların Paris'ten uzakta

toplanmaya zorlanması, daha profesyonel daimi ordular kurarak silahlarını saraya karşı kullanabilecek güçlerin kraliyet yönetimine bağlanması. Belli başlı bütün eyaletlerde (ister *pays d'État* ister *pays d'Élection* olsun) *intendant*'ların düzenli hale getirilmesiyle, La Fronde öncesinde sık sık ayaklanmaları himaye etmiş ya da doğrudan komplolara girişmiş olan askeri valilerin özerkliği azaltıldı. Zaten Mazarin ve Colbert dönemlerinde bölgesel yönetimlerin katı bir kalıba sokulması, Fransa'yı doğrudan yönetime bir adım daha yaklaştırmıştı; 17. yüzyıl sonlarından Devrim'e kadar köy elitleri bile düzenli olarak kraliyet görevlileriyle ilişkide bulunuyor, mesela bir *intendant*'ın genel yönetim bölgesi içindeki gözetimini *pays*'ye kadar genişleten alt temsilci gibi kraliyet görevlilerine hesap veriyordu.

Pekişen Bir Devlet

18. yüzyılın sonunda devrimin ufukta hayal meyal gözüktüğünü düşününce, La Fronde'la 1780'ler arası dönemi teleolojiye kaçmadan ele almak güçtür. 1789'da devletin büyük bir gürültüyle çöküşü, her tarihçiyi 1700 ya da 1750'de onun temelinde meydana gelmiş olabilecek çatlakları aramaya yöneltmektedir. Ama yine de o tarihlerden ileriye, 1780'lerin hemen öncesine doğru baktığımızda, ekonomiyle devletin büyümeye devam etmesi dışında pek bir şey göremiyoruz. 18. yüzyılda Fransa'nın büyük, nispeten zengin bir nüfusu vardı ve ekonomide ticaret ileri düzeyde gelişmişti. Yedi Yıl Savaşı'nda –en önemlilerinden biri Québec olan– birçok kolonisini kaybettikten sonra bile köle ticaretindeki önemli rolünü korudu ve Karayip topraklarından gelen şekerden büyük kazançlar elde etti. Fransa'nın kara ve deniz kuvvetleri hem Avrupa hem de denizaşırı bölgelerde fetihler yaparken, Fransız dokumaları da bütün dünyayı dolaşıyordu.

La Fronde'un sona ermesinden doğrudan Devrim'le sonuçlanan 1787 mücadelelerine kadar geçen 134 yılın 86'sında –her üç yıldan ikisinde– Fransa, şu ya da bu bölgede savaş halindeydi. Yüz otuz yıl boyunca İspanya, İngiltere,

Felemenk Cumhuriyeti ve Portekiz'le iki taraflı savaşlar sürdürmenin yanında İntikal Savaşı, Ausburg Birliği Savaşı, Polonya Veraset Savaşı, Yedi Yıl Savaşı ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı gibi daha genel çatışmalara da girdi. Bir bütün olarak bakıldığında devlet, mali ve idari gücünü artırarak çıkmıştı bu savaşlardan.

Devrimi başlatan sıkıntıları 1750'de arayacak olursak, dikkatimizi en çok devletin para toplama biçimlerine yöneltmemiz gerekecektir. Sarayın savaş masraflarını çıkarmak için tekrar tekrar uyguladığı yöntem şuydu: Zengin bir birey ya da grup saptayıp bu birey ya da gruba sağladığı kraliyet ayrıcalığına karşılık yüksek bir vergi ödetiyor, sonra da ayrıcalık taahhüddünü yerine getirmek için baskı uyguluyordu. Söz konusu ayrıcalık çoğu kez, zaten uzun zamandır toplanmakta olan, ama şimdi sarayın kasıtlı olarak kaldırdığı ya da kaldırma tehdidi savurduğu bir feodal gelirdi; mesela soylular, soyluluklarının teyit edilmesi için para ödüyor ya da belediyeler, yetkileriyle kendilerine rakip duruma gelen bir makamı satın almaya zorlanıyordu.

Vergilendirmede de bu model izleniyordu. Krallık hazinesi, yeni bir vergi toplamak üzere sözleşme yapanlardan büyük miktarda avans alıyor, ancak kraliyet birliklerinin, çoğu zaman vergi tahsildarını öfkeli kalabalıklara karşı koruması gerekiyordu. Devlet makamlarının satışı da yine çok kısa sürede büyük miktarda nakit getiriyor ve zenginlerin devletle önemli çıkar bağları kurmasını sağlıyordu, ama bir yandan da devlet, bu makamları elinde tutanlara yapılacak ödemeler konusunda güvence vermek, hem de kârlı hukuki ve idari faaliyetler üzerindeki tekellerini garanti etmek zorundaydı. Lonca ve belediye imtiyazları için ücret karşılığı berat verilmesinde de aynı durum söz konusuydu; lonca ya da belediye genellikle borç para alarak bu ücreti ödediği için, borçlarını ödeyebilmek amacıyla elindeki tekellere daha sıkı sarılıyor, sonunda da tekellerini korusunlar diye kraliyet kuvvetlerini yardıma çağırıyordu. Üstelik devlet ne zaman para bulmak için bu yöntemlerden birine başvursa, gelecekte daha da zor gelir toplayabileceği bir grup yeni ve ulaşılmaz ayrıcalık ya-

ratmış oluyordu. Bunun bir başka anlamı da, devletin en önemli alacaklılarının çoğu kez yarı özerk önemli makamları ele geçirmesi, devlet maliyesi hakkında istediği gibi bilgi edinebilmesi ve bu yolla da devlet politikasında bir değişiklik yapılacak olduğunda bunun önüne önemli engeller çıkartabilmesiydi.

Bu yolla kaynak toplanması sonucunda gümrük ve tüketim vergileri de güçlü alacaklıların elinde toplandığından, devletin yeni kaynaklar toplama yeteneği önemli ölçüde sınırlandırılmış oldu. Büyük savaşlar sırasında alınan borçları ödemek için gereken para da buna dahildi. Yedi Yıl Savaşı ve özellikle de Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında biriken çok miktarda borcu ödemek için sarayın giriştiği çabalar, başta *parlement*'lar olmak üzere Fransa'nın büyük mahkemeleriyle önemli çatışmalara yol açtı; mali politikada daha fazla söz sahibi olmaları durumunda bunlar, ancak maliyenin yeniden örgütlenmesinde işbirliği yapmaya yanaşacaktı. Bu mücadeleler sonucunda saray, büyük mahkemeleri atlayarak işini görmeyi denedi: *Parlement*'ı sürgüne yolladı, kararnamelerle hükümet etmeye çalıştı, 1787'nin bölge meclislerini ve sonunda da 1789'un *États généraux*'sunu kurdu. *États généraux*, Ulusal Meclis'in temelini oluşturacaktı. Ulusal Meclisin oluşturulması ise doğrudan saraya yönelik devrimci bir meydan okumaydı.

Yedi Yıl Savaşı'yla (1756-63) birlikte Paris'teki *parlement* kararnameleri tescil etme ya da reddetme hakkına dayanarak kraliyet vergilerine karşı muhalefet başlattı. XV. Louis ile XVI. Louis, *parlement*'ı askıya alarak ya da (daha çok) taşradakilerle birlikte olağan bölgelerinden sürerek karşı saldırıya geçtiler. Savaşta Fransa'nın verdiği ağır koloni kayıpları (sadece Québec değil, Senegal, St. Vincent, Dominik, Grenada ve Tobago da) devletin itibarına gölge düşürmüştü. Savaştan hemen sonra *parlement*'lar, uzun zamandır düşman oldukları Cizvitleri Fransa'dan sürmeyi başardılar. Ama mücadele devam ediyordu; mesela 1771'de kraliyet danışmanı Maupeou ile genel müfettiş Terray, bir dizi önlemle maliyeyi yeniden düzenlemeye çalıştılar; bu önlemler arasında *parlement*

üyelerinin tek tek sürgün edilmesi, parayla satın alınan makamlarının kaldırılması ve Paris *parlement*'ının kaldırılıp yerine doğrudan saraya bağlı yarım düzine yeni yargı merciinin kurulması da vardı. Dört yıl boyunca kralın adamları mevki kazandı ama XV. Louis'nin ölümü, *parlement*'lara bir karşı darbe düzenleme fırsatı sağladı. 1776'dan 1789'a kadar kraliyet politikasına karşı geniş bir muhalefet cephesi oluşturdular. Amerikalı ayaklanmacıların 1776-83'te Britanya'ya karşı kazandığı zaferde Fransa'nın da payının bulunması ve bu sayede St. Pierre, Miquelon, Senegal, Tobago ile St. Lucia'yı tekrar kazanması, muhalefeti hiçbir şekilde sarsmadı. Tam tersine bunun başlattığı mali kriz, sonunda rejimin çökmesine yol açtı.

Ulusal ittifakın tuhaf bir kaderi vardı. Aristokrat imtiyazları ve satın alınabilen kraliyet makamlarıyla tam bir batak durumuna gelmiş olan *parlement*'lar, hükümetin soygunculuğuna, keyfiliğine ve yozluklarına başkaldıran köylüler ve burjuvalarla ittifak kurmuştu. Üstelik bu tuhaf ittifak, sonunda aristokrasiyle üst düzey ruhban kesimlerinin de desteğini aldı; zira kraliyetin mali baskısı, bunların önemli imtiyazlarını da tehlikeye düşürmeye başlamıştı. 1787-1789 yılları arasında bu ittifak, Fransa'yı devrimci durumun kıyısında tuttu. Bu durumu tam anlamıyla devrimci kabul edip etmeyeceğimiz, devletin yeni vergi koyma gücünün engellenmesini ikili bir egemenlik olarak kabul edip etmediğimize bağlıdır. Belki de öyle değildi.

Parlement'lar hiçbir zaman kendi alternatif yönetimlerini kurmuş olmasalar da, kraliyet iktidarı için her aşamada tehdit oluşturdular ve bu süreçte de halktan geniş bir destek topladılar. Saray, *pays d'Élection*'larda bölge meclisleri ve onlara bağlı yönetimler *(commissions intermédiaires)* kurarak çabucak cevap verdi buna; ama bu kurumlar, elitten ya da halktan olsun, asla sarayın vergi ve kaynak toplama faaliyetlerinde etkili birer araç haline gelecek kadar destek toplayamadılar. Kralın kendi yandaşları da partizanlar ve İsviçreli Protestan Necker'i destekleyenler şeklinde ikiye bölünmüştü. Bir mali deha olarak ülkeye getirilen Necker, Ame-

rika'daki savaşlar sırasında daha fazla borçlanmaya sebep olduğu halde, halka kendisini sağlam yönetimde usta bir uzman gibi göstermeyi başarmıştı. Aslında onun en önemli katkısı, büyük bir özerklik kazanmış olan Fransız bankerlerine karşı, hükümet denetiminde maliye görevlilerinden oluşan bir kurum yaratmak için zorlu bir mücadele başlatmasıydı. Bankerler ve müttefikleri, Necker'in görevden alınmasını sağladılar. 1780'lerde giderek daha fazla sayıda insan Necker'in yeniden göreve getirilmesini isterken, arka arkaya pek çok bakan da kraliyet maliyesini yeniden düzenleyip hükümeti ayakta tutmaya uğraştı. Bu arada, daha etkili bir maliye sistemi yönünde atılan her adım, *parlement*'lar tarafından sıkı biçimde denetleniyordu.

Mayıs 1788'de hükümet, *parlement*'lara karşı bir darbe düzenlemeyi denedi; direnen iki lider tutuklandı, bütün *parlement*'ların askıya alındığı duyuruldu ve onların yerine yine mahkemeler oluşturuldu. Ruhbandan (saraya para bağışlanması için bizzat çağrıda bulunmuşlardı) toplanan bir genel meclis *parlement*'larla dayanışma içinde olduğunu ilan ederken (kendi mali imtiyazlarının tehlikeye düştüğünün pekâlâ farkında olan) aristokrasi de, genel olarak saraya muhalefet saflarında yer aldı. Toulouse *parlement*'ında kraliyeti temsilen görev yapan *intendant* tutuklandı. Bretanya'yla Dauphiné'de kraliyet görevlilerine karşı halk ayaklanmaları başladı; Dauphiné'de soylularla belediyeler, kraliyet temsilcilerini çağırmaksızın kendi eyalet zümre meclislerini toplayacak kadar ileri gittiler, bu arada dağlardaki bazı gruplar da *parlement*'ı saraya karşı korumak üzere Grenoble'a inmişti. Sonbaharda, on yılı aşkın bir süredir ilk defa geniş ölçekte abluka uygulandı ve tahıl ürününe el kondu.

Fransa'nın büyük bölümünde karışıklıklar hüküm sürerken, geniş tabanlı bir ittifak da ülke sorunlarını ulusal düzeydeki bir *États généraux*'nun çözmesi için ısrarla çağrı yapıyordu. Ağustos 1788'de kral bu talebe boyun eğdi ve iki önemli bakanını bir çırpıda görevden alarak mucizeler yaratması için tekrar Necker'i çağırdı. Fransa'daki bütün seçim bölgeleri *États* seçimlerine hazırlanırken, her *parlement*

kendi merkezine döndü. İki meclisli *États généraux*'da çifte temsil için Necker'in Tiers État'ya[3] girmesi, hem Fransa'nın bölgesel burjuvazisinin önemli düzeyde temsil edilmesini garanti altına alıyor hem de avamla aristokrasi arasında bir bölünme başlatmış oluyordu. Sonunda bu bölünme, *parlement*'lar da dahil olmak üzere birçok aristokrat kesimin kral saflarına dönmesine yol açacaktı.

Devrimci Süreçler

Devrimci durum, tam olarak ne zaman oluşmuştu? Devletinkine benzer bir iktidar kuran alternatif bir ittifak vücut buldu mu hiç? Devrimi, *États généraux*'nun toplanmasıyla (5 Mayıs 1789) başlatabiliriz, ama bu tamamen *États*'nın nereye varacağını önceden zaten biliyor olmamıza dayanacaktır. *Tiers état*'nın kendini Ulusal Meclis ilan etmesi (17 Haziran) bu konuda daha güçlü bir adaydır; diğer zümrelerin *Tiers état*'ya katılması da (11 Temmuz) öyle. Kralın Necker'i yeniden görevden alması, sadece halkın pek çok kesiminin rejime karşı gösteriler düzenlemesiyle değil, kraliyet birlikleri, yani Fransız Muhafızlarının muhalefet saflarına katılmasıyla da açıklanır. Bastille düştüğünde (14 Temmuz), Fransa'da yönetim tartışmasız bir şekilde ikiye bölünmüş durumdaydı. 5 Mayıs ile 14 Temmuz arası bir zamanda, tarihin en derin devrimci durumlarından biri başlamıştı.

Peki ne zaman sona erdi bu devrimci durum? Çok nazik bir sorudur bu; çünkü hem 1789 ilkbaharında başlayan kapsamlı göçün, Fransız yönetim kademelerinin önemli bir bölümünün Fransa toprakları dışına çıkmasına neden olup olmadığına karar vermemizi gerektirir, hem de birbirini izleyen devrim hükümetlerini değerlendirmemizi. Rakip bloklar arasında gözle görülür bir bölünme olduğu, her birinin ülke düzeyinde bir ay, eyaletler düzeyinde de bir aydan az olmamak kaydıyla şu ya da bu şekilde devlet iktidarı kurduğu konusunda diretirsek, şöyle bir devrimci durumlar takvimi ortaya çıkar:

3 "Üçüncü Zümre;" aristokrasi ve ruhban dışındaki kesimleri temsil eden meclis –çn.

Mayıs 1789-Temmuz 1789	Saray-*Tiers état* karşıtlığı
Haziran 1792-Ocak 1793	Saray-Devrimci rejim karşıtlığı
Mart 1793-Arahk 1793	Vendée isyanı; Montagnard-lar-Gironde, Federalistler karşıtlığı
Ağustos 1799-Kasım 1799	Dircktuar-Kralcılar-Bonaparte karşıtlığı

Bu dönemlerin hiçbirinde Fransa, tek bir devrimci durum yaşıyor değildi; merkezi aygıtın denetimini elinde tutanlar, muhalif ittifaklar, devlet iktidarının muhalefet elindeki kesimleri, çeşitli rakip hiziplere verilen halk desteği değişirken, art arda birçok devrimci durum ortaya çıktı. Bu dönem boyunca yöneticiler arasında huzursuz ittifaklar ve tekrar eden ayaklanmalar görüyoruz ama hiçbir alternatif ittifak uzun süre ayakta kalmamış, dolayısıyla da tam olgunlaşmış bir devrimci durum ortaya çıkmamıştır. Bu olay dizilerinin her birinde iktidarın geniş ölçekte el değiştirmesi söz konusu olduğundan, tanımlarımızı katı bir biçimde uygularsak, 1789-1799 yılları arasında Fransa'da birbirinden ayrı denebilecek tam dört devrim yaşandığı gibi bir sonuca varırız. Ama daha esnek bir standart uyguladığımızda, 1787'de *parlement*'ların başkaldırmasıyla başlayıp 1799'da Napoléon'un Direktuar'ı devirmesiyle son bulan bütün bir zaman dilimini tek bir uzun devrimci durum kabul edebiliriz. Bizim kronolojimiz, genel kabul gören 1789-1799 dönemini esas alarak bu ikisi arasında uzlaşma sağlamaktadır.

Bu mücadeleler, birden çok düzeyde devrimci sonuç vermiştir. Fransa'da devrimci süreçlerin hangi noktada başladığını getirin aklınıza. Diğer Avrupa devletleri gibi 18. yüzyılın Fransız devleti de yukarıdan aşağı yönetimini ancak bölge düzeyine yayabilmişti, yani *subdélégation, élection, sénéchaussée, grenier à sel* ve benzeri idari birimlere kadar. Eski Rejim'in (Ancien Régime) devleti, o düzeyde ve o düzeyin altında, özellikle papazlar, soylular ve kent oligarşileri aracılığıyla dolaylı bir yönetim sağlayabiliyordu. 18. yüzyılda,

geçmişteki, bugünkü ve gelecekteki askeri faaliyetleri için kaynak bulmaya çalışan devlet kurumları, kolay kolay yerini bırakmaya razı olmayacak bu aracıların ayrıcalıklarını ve direnişini saf dışı etmek üzere doğrudan yönetimin çeşitli biçimlerini zorlamaya başladı.

Devrim sırasında, yerel ve bölgesel düzeyde gelirler, halkın bağlılığı ve askeri güç üzerinde denetim kurmak için eski aracılarla savaşan yeni devlet yöneticileri, doğrudan yönetimi oturtmak üzere arka arkaya sistemler geliştirdiler; geniş bir tanımla kapitalistler de bu sistemler içinde kritik bir rol üstlendi. Yukarıdan aşağı yeni bir yönetim hiyerarşisinin yaratılması, zorlama ile sermaye arasındaki ilişkileri kesin biçimde değiştirdi ve Fransa'nın çoğu bölgesinde bir dizi yeni iktidar mücadelesi başlattı. Devrim sırasında doğrudan yönetimi kurumsallaştırma ve eski aracıları uzaklaştırma çabaları yaygın direnişle karşılaştı; bu da, aracıların geniş bir taban topladığı, ulusal kapitalistler ağınınsa ancak zayıf bir destek bulabildiği kesimlerde açık bir karşı devrim biçimine büründü.

Yönetimde Dönüşüm

Devrim yıllarında Fransa'daki yönetim sistemine neler oldu? 1789 öncesinde Fransız devleti, diğer devletlerin hemen hemen hepsi gibi yerel düzeyde dolaylı bir yönetim sürüyor, aracı olarak özellikle papazlardan ve soylulardan yararlanıyordu. Amerikan Savaşının sonundan itibaren, hükümetin savaş borçlarını kapatmak için para toplama çabaları, hükümet karşıtı ittifakların ayrışıp netleşmesini sağladı. Başlangıçta *parlement*'larla başka iktidar sahiplerini de içeren bu ittifaklar, rejimle karşıtları daha keskin bir şekilde karşı karşıya geldikçe daha popüler bir bileşim göstermeye başladı. 1788-89'da devletin görünür bir şekilde saldırıya açık olması, devlet, temsilcileri ya da müttefikleri karşısında boğulmuş bir talebi ya da öfkesi olan bütün grupları, taleplerini ifade etmeye ve değişim çağrısı yapan başka gruplarla birleşmeye yüreklendirdi. 1789'un ilkbahar ve yaz ayların-

da kırsal alanda görülen Büyük Korku, tahıla el koyulması, vergilere isyan, toprak sahiplerine saldırı gibi başkaldırı eylemlerinin neredeyse tamamı, büyük kentlerin, ticari tarımın, taşımacılığa uygun su yollarının ve birçok karayolunun bulunduğu bölgelerde meydana gelmişti (Markoff 1985). Bu başkaldırıların coğrafyası, sosyal çeşitlilik içeren ama ağırlıkla burjuvazi önderliğinde olan kesimleri işaret ediyordu.

Bu arada, ayakta kalması doğrudan Eski Rejim devletinin bekâsına bağlı olanlar (soylular, yüksek devlet makamlarını elinde bulunduranlar ve ruhban sınıfının üst kesimleri bunun açık örnekleridir) genel olarak kralın saflarında yer almıştı (Dawson 1972: 8. Bölüm). Böylece devrimci bir durum oluşmaya başladı. İkisi de iktidar üzerinde hak iddia eden ve ikisi de nüfusun önemli kesimlerinden destek alan iki ayrı blok. Çok sayıda askerin saraya sırt çevirmesi ve kendini halkın davasına adamış milislerin kurulmasıyla, muhalefetin kendi kuvvetleri de oluşmuştu. Kendi içinde bağlantıları olan ve çoğu zaman burjuvazinin başını çektiği halk bloku, devlet aygıtının çeşitli kesimleri üzerinde denetimi ele geçirmeye başladı.

1789-90'da devlet aygıtını ele geçiren hukukçular, memurlar ve diğer burjuvalar, eski aracıları hızla uzaklaştırdı: Yani toprak sahiplerini, senyörlere bağlı görevlileri, parayla satın alınan makamlarda bulunanları, rahipleri ve kimi zaman da yerel yönetim oligarşilerini. Yerel düzeyde, Belediye Devrimi denen hareketle iktidar, büyük ölçüde eski yöneticilerin düşmanlarına geçmişti; milislerde, kulüplerde ve devrim komitelerinde üslenmiş olup Parisli eylemcilerle bağlantılarını sürdüren yurtsever ittifakları, eski belediyelerin yerini aldı. Eski iktidar sahiplerinin Devrim'in ilk çalkantılarını atlatabildiği yerlerde bile her bir yerleşimle ulusal başkent arasındaki ilişkiler keskin bir dönüşüm geçirmişti. Sözgelimi Alpler'deki "cumhuriyetler," dışarıdan gelenler kendilerine yeni yönetim aygıtını dayatırken, vergileri görünüşte özgür iradeleriyle onaylamaları gibi eski hürriyetlerinin de ayaklar altına alındığına tanık oldular (Rosenberg 1988: 72-89). Ardından Parisli devrimciler, a-

racılar olmaksızın hükümet etme sorunuyla karşı karşıya kaldı; 1789'daki seferberlik sırasında ortaya çıkan milisleri ve komiteleri denediler ama bunları merkezden denetim altında tutmanın güçlüğünü gördüler. Hemen hemen aynı zamanlarda Fransa haritasını *département, arrondissement, canton* ve *commune*'lerden oluşan yeni bir ağ sistemi şeklinde yeniden düzenlediler; bu yörelere de devrim dönemindeki yeni düzenlemeyi uygulamaya koymaları için *représentants en mission* (görevli temsilciler) gönderdiler. Doğrudan yönetimi kurmuşlardı.

Ayrıca kentlerin, tüccarların ve sermayenin eşit olmayan coğrafi dağılımı göz önüne alındığında, tek tip bir coğrafi yapılanma getirilmesiyle kentlerin ekonomik ve siyasi gücü arasındaki ilişki de değişti; hiçbir önem taşımayan Mende ile Niort, birer dev olan Lyon ve Bordeaux'yla aynı idari düzeye yerleştirilmiş oluyordu. Eski Rejim Fransası'nda, ticari önemi idari konumunu aşan kentler arasında mesela Nîmes, Saint-Etienne, Roubaiq ve Castres yer alıyordu; Tulle, Saint-Amanden-Berry, Saint-Flour ve Soissons ise ticari öneminden daha yüksek bir idari konumda bulunan kentlere örnekti (Lepetit 1988: 167-68).

Devrim, bu ilişkiyi yeniden düzenledi. Başlangıçtaki 86 *département*'ın yönetim merkezlerinden 54'ü, tartışmasız bir şekilde yeni idari bölgeler içindeki hâkim kentlerdi; 3 tanesi, Eski Rejim'de daha yüksek bir idari ve mali konumda bulunan kentlere göre büyüklükleriyle öne çıkıyordu; 6'sı küçük olmalarına rağmen idari önceliklerini korumuştu; 12'si bölge içinde ne en büyük ne de en önemli kent olduğu halde yönetim merkezi durumuna gelmişti; 10 tanesinin durumu da yönetim merkezi olmaya çok yakındı (Lepetit 1988: 203-04). *Département* merkezi olamayan büyük kentler, orantısız bir şekilde Fransa'nın kuzeyinde toplanmıştı. Atlas Okyanusu ve Akdeniz kıyısındaki limanlar da yine hak ettiklerinden fazlasını alıyordu (Lepetit 1988: 208). Ancak asıl büyük uyuşmazlık yerel düzeyde değil, artık kâğıt üzerinde hepsi de ulusal başkentle eşit idari ilişkilere sahip olan 86 yönetim merkezi arasındaki eşitsizlikteydi.

Sonuç olarak yerel yönetim merkezleri arasındaki güçler dengesinde büyük bir değişim meydana geldi. Tüccarların, hukukçuların, meslek sahiplerinin zaten kümelenmiş olduğu büyük ticaret merkezlerinde (çoğunlukla onlarla aynı çevreden gelen) *département* görevlilerinin, yerel güçlerle pazarlık etmek dışında bir seçeneği yoktu. Ulusal Meclis'in, ticaretin nispeten gelişmemiş olduğu kırsal bölgeleri *département*'a dönüştürdüğü yerlerde Devrim görevlileri, bu yeni yönetim merkezlerindeki diğer kesimleri gölgede bırakıyor ve itaatsizlik durumunda kuvvet kullanma yolunda inandırıcı tehditlerde bulunabiliyorlardı. Ama başka bölgelerdeki yoldaşları gibi onlar da, Devrim'in ödevlerini yerine getirirken müttefik burjuvalardan destek alamıyorlardı ve arkalarında hâlâ önemli bir kitle bulunan eski aracılarla karşı karşıya kalmışlardı. Büyük ticaret merkezlerindeyse siyasal işleyiş çok farklıydı. Ticari konumları idari bolünüm içindeki yerlerinin çok ötesinde olan *département*'ların merkezinde, Jakobenlerin merkeziyetçiliğine karşı çıkıp bölgesel özerklik talep eden Federalist hareket kök salmıştı. Bordeaux, Marsilya ve Lyon bunun belirgin örnekleriydi. Paris'teki devrimciler, doğrudan yönetimin önüne art arda çıkan bu engellere karşı birbirine paralel ama kimi zaman birbiriyle çelişen üç yönetim sistemi geliştirdiler: Komiteler ve milisler, coğrafi olarak tanımlanmış ve seçimle gelen görevlilerle temsilcilerden oluşmuş bir hiyerarşi ve merkezi yönetime bağlı gezgin komiserler. Bunların üçü de, bilgi ve destek toplamak için büyük ölçüde hukukçular, meslek sahipleri ve tüccarların oluşturduğu mevcut kişisel ağlara dayanıyordu.

Caen (Eski Rejim'in ticaret merkezlerinden biri) ile Limoges'un (monarşinin idari karakolu) devrimci deneyimleri arasındaki karşıtlık, bu açıdan iyi bir örnek oluşturur:

> Limoges'da merkezi konumdaki toplumsal çatışma siyasi arenada ortaya çıkarak 1791-92'nin belediye yönetiminde kargaşa ve bölünme yarattı. Amis de la Paix (Barış Dostları) ile Jakoben kulübü arasındaki sert mücadele, belediye konseyini karışıklığa itti. Jakobenler, Limoges'da hâkim kulüp oldukları gibi, 1792'de belediye konseyinde de de-

> netimi ele geçirdiler. Caen'deki temel çatışmadaysa zengin burjuva tüccarlarla soylular karşı karşıya gelmişti; soylular, siyasal katılımdan dışlanma sürecine girmiş bir gruptu artık. Bu çatışma en çok örgütlü siyasetin marjinal alanlarında yüzeye çıkıyor, bunları gerçek anlamda pek fazla etkilemiyor ve yüksek burjuvazinin siyasal görevlerinde fiilen rakipsiz kalmasına olanak veriyordu; bu durum, federalist ayaklanmanın sonrasına kadar böyle sürdü (Hanson 1989: 69).

Sistem işlemeye başlayınca, devrim liderleri de denetimlerini rutin hale getirip heyecanlı yerel grupların bağımsız eylemlerini sınırlandırmaya uğraştı; çoğu durumda da onların direnişiyle karşılaştılar. Hem işbirliği hem de baskı yöntemleri kullanarak komitelerle milisleri yavaş yavaş dar bir alana hapsettiler. Savaş için başlatılan seferberlik sistem üzerinde büyük bir yük oluşturmuş, yeni direnişler başlatmış ve ulusal liderlerin sıkı bir denetim sistemi kurma çabalarına hız kazandırmıştı. 1792'den itibaren merkezi yönetim (o zamana dek büyük ölçüde Eski Rejime benzer bir biçimde varlığını sürdürmüştü), kendi devrimini yaşadı. Kadrolar muazzam boyutlarda genişletildi ve gerçek bir hiyerarşik bürokrasi şekillendi. Bu süreçte devrimciler, büyük bir devletteki ilk doğrudan yönetim sistemlerinden birini kurdular.

Bu dönüşüm, vergi, adalet, bayındırlık ve daha pek çok sistemde de değişiklikler içeriyordu. Sırf polisi düşünmek bile yeterli. Paris bölgesi dışında Fransa'nın Eski Rejim devletinin kendine ait hemen hemen hiç uzman kolluk kuvveti yoktu; vergi ödemeyenleri, eşkıyayı ve kraliyet iradesine karşı koyan başkalarının peşine *maréchaussée*'yi[4] salar, zaman zaman da orduya isyancı tebaayı bastırma görevi verirdi; ama bunun dışında sivillere karşı silahlı kuvvet uygulamak için yerel ve bölgesel otoritelere muhtaçtı. Devrimciler bunu tamamen değiştirdi. Sıradan halkın karşısına, eylem gerçekleştikten sonra devreye giren polis yerine önceden önlem

4 Kökeni Yüz Yıl Savaşı'na dayanan ve jandarmanın ilk örneğini oluşturan silahlı güvenlik örgütü –çn.

alan polisi ve istihbaratı çıkardılar. Artık isyan çıkana ya da yasalar kolektif biçimde çiğnenene kadar bekleyip sonra şiddetli ama seçici bir misillemeye girişmek yerine, tehdit niteliği taşıyan kolektif eylemleri öngörüp engellemekle görevli memurlar yerleştirmeye başlamışlardı karakollara. Devrimin ilk yıllarında, Eski Rejim'in polis güçleri genellikle dağılarak günlük faaliyetlerini halk komitelerine, Ulusal Muhafızlara ve Devrim Mahkemelerine bırakmışlardı. Ama Direktuar'la birlikte devlet, gözaltına alma ve tutuklama işlerini tek bir merkezi örgüte verdi. Nantes'lı Fouche, VII. Yıl'da (1799) Polis Bakanı oldu ve onunla birlikte de bakanlığın yetkileri bütün Fransa'ya ve fethettiği topraklara yayıldı. Fouche zamanında Fransa, dünyada polis denetiminin en sıkı olduğu devletlerden biriydi.

Savaşa girilmesiyle birlikte dolaylı yönetimden doğrudan yönetime geçiş de hız kazandı. Savaşa giren devletlerin hemen hemen hepsi, eldeki birikmiş kaynaklar ve mevcut gelirlerle bu projenin finanse edilemeyeceğini görüyordu. Savaş yapan devletlerin hemen hemen hepsi yaygın bir şekilde borç aldı, vergileri yükseltti ve savaş için gerekli araçları (buna insan gücü de dahildir), kaynaklarını başka türlü kullanmak isteyen gönülsüz yurttaşlardan topladı. Devrim öncesi Fransa da bu kuralları harfi harfine uygulamıştı; sonunda borçlanmayı, *États généraux*'nun toplanmasını zorunlu hale getirecek bir noktaya vardırdı. Devrim de bu kuralları bozmadı. Fransa, 1792'de Avusturya'ya savaş ilan ettiğinde devletin gelir ve insan gücü talepleri de Eski Rejim'inkiler kadar güçlü direnişlere yol açmıştı. Bu direnişi kırmak amacıyla devrim yönetimi, bir dizi merkezi denetim mekanizması daha kurdu.

Direniş, Karşı Devrim ve Terör

Direniş ve karşı devrimci eylemler, yeni devletin doğrudan yönetim kurma sürecinin ilk elden ürünüydü. Devrimcilerin çok kısa bir süre içinde ne kadar çok değişim gerçekleştirdiğini unutmayın. Bütün eski yönetim birimlerini kaldırmışlar,

birçok eski papazlık bölgesini birleştirerek büyük *commune*'ler oluşturmuşlar, ondalık ve feodal vergileri kaldırmışlar, soyluların elindeki kuruluşları dağıtıp ayrıcalıklarına son vermişler, yukarıdan aşağıya bir yönetim ve seçim sistemi kurmuşlar, bu sistem aracılığıyla genişletilip standartlaştırılmış vergiler koymuşlar, yurtdışına göç eden soyluların ve Kilise'nin mülklerine el koymuşlar, manastır tarikatlarını kaldırmışlar, ruhbanı devlete tabi kılmışlar, genç erkekleri önceden görülmemiş bir oranda askere almaya başlamışlar ve yerel düzeyde otomatik olarak liderlik etme ayrıcalığını soylularla papazların elinden almışlardı. Bütün bunlar, 1789-1793 yılları arasında olmuştu.

Sonraki rejimler, daha çok devrim takvimi ve Yüce Varlık kültü gibi kısa ömürlü değişiklikler getirdiyse de, Devrim'in ilk yıllarında bütün devlet mekanizmasında gerçekleştirilen köklü değişimler, 19. yüzyılda da varlığını sürdürerek başka birçok Avrupa devleti için model oluşturmuştu. Bu değişimlerden geriye doğru atılan en önemli adımlar, yerel milislerle devrim komitelerinin dağıtılmasını, el koyulmuş olan bazı mülklerin geri verilmesini ya da karşılığında tazminat ödenmesini ve Napoléon'un Katolik Kilisesiyle Konkordato'sunu içeriyordu. Bu değişimlerin tümü de, yerel ve bölgesel düzeyde ileri gelenler aracılığıyla işleyen bir hükümet sistemi yerine tektip, merkezi, doğrudan yönetime dayalı bir sistemin etkili ve hızlı bir şekilde geçirilmesine katkıda bulundu. Üstelik yeni devlet hiyerarşisi büyük ölçüde hukukçulardan, hekimlerden, noterlerden, tüccarlardan ve başka burjuvalardan oluşuyordu.

Devrim öncesindeki muadilleri gibi bu temel değişimler de birçok mevcut çıkar odağına saldırı niteliğindeydi ve önceden devlet iktidarına ulaşma şansı pek olmayan gruplara; özellikle köy ve küçük kasaba burjuvazisine fırsat sağladı. Sonuç olarak hem direniş hem de iktidar mücadelesi doğurdular. Artois (Pas-de-Calais *département*'i) bu geçişin ılımlı bir versiyonunu yaşadı (Jesenne 1987). O bölgede siyasete, büyük kiralık çiftlikleri işletenler egemendi; ancak soylu ve ruhban toprak sahiplerinin belirlediği sınırlar içinde. Dev-

rim, bu hamilerin ayrıcalıklarını ellerinden alarak kiralık çiftlik işletmecilerinin iktidarı için tehdit haline geldi. Ama bunlar, bir grup birey olarak değilse de sınıf olarak bu tehdidi atlattılar. İlk Devrim mücadeleleri sırasında, özellikle de yerel topluluğun feodal beylerle çelişkiye düştüğü anlarda birçok makam sahibi konumunu kaybetti. Yine de onların yerine aynı sınıftan, rahatı yerinde kiralık çiftlik işletmecileri geçti. Georges Lefebvre'in komşu Nord'da saptadığı gibi ücretli işçilerle küçük toprak sahiplerinin köyün *coqs du village*'ına (ileri gelenlerine) karşı verdiği mücadele, Pas-de-Calais'de daha az şiddetli veya daha az etkiliydi. Ulusal otoritelerin kuşkuyla baktığı büyük çiftlik sahipleri Terör Dönemi'nde ve sonra tekrar Direktuar'da devlet makamları üzerindeki tekellerini bir ölçüde kaybettilerse de, sonradan bunu yine kazandılar ve 19. yüzyılın ortalarına kadar ağırlıklarını korudular. O dönemde artık soylular ve ruhban, yerel iktidar odakları üzerinde hâkimiyet kurma yeteneklerini büyük ölçüde yitirmiş, yerlerini ise imalatçılar, tüccarlar ve diğer kapitalistler almıştı. Eski aracıların uzaklaştırılması, büyük çiftlik sahipleriyle burjuvazi arasında yeni bir ittifakın yolunu açtı.

Paris'in önderliğinde doğrudan yönetime geçiş, Artois'da nispeten sorunsuz gerçekleşmişti. Başka yerlerdeyse bu değişim, yoğun mücadeleler eşliğinde tamamlandı. Memleketi Loire *département*'ında Devrim temsilcisi olan Claude Javogues'ün kariyeri, bu mücadeleyi ve onun başlattığı siyasal süreci gözler önüne sermektedir (Lucas 1973). İri cüsseli, sert mizaçlı, sünger gibi içen bir işçi olan Javogues'ün yakın akrabaları arasında Forezli (batıda, Lyon'a pek uzak olmayan bir bölge) hukukçular, noterler ve tüccarlar vardı. Aile 18. yüzyılda yükselişe geçmiş, 1789'da 30 yaşında olan Claude, Montbrison'da sağlam ilişkileri bulunan bir *avocat* (avukat) olmuştu. Konvansiyon, bu azgın burjuva boğasını Temmuz 1793'te Loire'a gönderdi ve Şubat 1794'te de geri çağırdı. O altı ay içinde Javogues, büyük ölçüde mevcut ilişkilerine dayanarak Devrim düşmanlarını bastırdı; papazlar, soylular ve zengin toprak sahipleri arasında çoğunlukla düşmanlıkla

karşılanan kendi teorisine dayanarak gerçekleştirmeye çalıştığı idari işleri (örneğin gıda arzının düzenlenmesi) yüzüne gözüne bulaştırdı ve adının hep keyfilikle, zulümle bir arada anılacağı bölgeden ayrıldı.

Ancak Javogues ve onunla işbirliği içinde olanlar gerçekten de yerel hayatı yeniden düzenlemişti. Loire'da onun izini sürünce karşımıza kulüpler, gözetim komiteleri, devrimci silahlı kuvvetler, komiserler, mahkemeler ve *représentant en mission* (görevli temsilci) çıkar. Bireylerin günlük hayatını doğrudan merkezi yönetimin nüfuz alanına sokma yönünde neredeyse inanılmaz bir çabayla karşılaşırız. Devrim'in ister gerçek ister hayali olsun tüm düşmanlarına karşı, eski aracıların yerini alacak bir güç olarak halkı seferber etmenin önemini görürüz. Bu yolla da Terör'ün iki hedefi arasındaki çatışmayı kavrarız: Devrim karşıtlarının kökünün kazınması ve Devrim'in işlerini görecek araçların oluşturulması. Ayrıca yönetimin elinde önemli bir koz, bir siyasal çekişme konusu ve halkı eyleme geçirmede önemli bir teşvik edici güç olarak gıda üzerinde denetim kurmanın ne kadar önemli olduğunu keşfederiz.

Uzun zamandır yolunu gözlediği reformları bağrına basan üniter bir halk şeklindeki eski imajın tersine, Devrim'in yerel tarihçeleri, Fransa'da devrimcilerin iktidarlarını mücadeleyle kurduğunu, çoğu zaman da inatçı bir halk direnişiyle karşılaştığını göstermektedir. Bu direnişin doğrudan ayaklanma yerine büyük ölçüde kaçış, aldatmaca ve sabotaj biçimine büründüğü doğrudur. Ama Fransa'nın çoğu bölgesinde halk, devrimci doğrudan yönetimin şu ya da bu özelliğine karşı direnişe geçmiştir. Akdeniz'de, İspanya sınırına yakın hareketli bir liman kenti olan Collioure'da Devrim sırasındaki kolektif halk hareketleri, "bilinçli biçimde olsun ya da olmasın, belli bir kültürel, ekonomik ve kurumsal bağımsızlığı koruma hedefine yönelikti. Bir başka deyişle, halk hareketleri Fransız devletinin, uluslararası savaşlara asker toplamak, dinin örgütlenmesinde değişimler gerçekleştirmek veya Pireneler'deki ticareti denetimi altına almak için yerel hayata müdahale girişimlerine karşı koymaya çalışıyordu" (McPhee 1988: 247).

Önceki sermaye-zorlama ilişkileri de dahil olmak üzere geçmişten gelen koşullara bağlı olarak meseleler bölgeden bölgeye değişmekteydi. Fay hatlarının derin olduğu bölgelerde, direniş pekişerek karşı devrime dönüştü: Devrim'in yerleştirdiği otoritelere karşı etkili alternatif otoriteler oluşturuldu. Karşı devrim, herkesin Devrim'e karşı olduğu yerlerde ortaya çıkmadı; geniş bir coğrafi ölçekte, uzlaşmaz farklılıklarla kesin biçimde tanımlanmış karşıt blokların ve muhalif grupların oluştuğu yerlerde de gelişti.

Fransa'nın güney ve batı kesimleri, benzer süreçler sonucunda ülkedeki en büyük, uzun süreli karşı devrim bölgeleri haline geldi (Lebrun & Dupuy 1985; Lewis & Lucas 1983). Terör dönemindeki idamların coğrafi dağılımına baktığımızda, karşı devrimci faaliyetlerin biraz bulanık ama ayırt edilebilir bir profilini görürüz. İki yüzden fazla idamın infaz edildiği *département*'lar, en çok idamdan en aza doğru şöyleydi: Aşağı Loire (Loire Inférieure), Seine, Maine-et-Loire, Rhône, Vendée, Ille-et-Villaine, Mayenne, Vaucluse, Bouches-du-Rhone, Pas-de-Calais, Var, Gironde ve Sarthe (Gréer 1935: 147). Terör dönemindeki bütün idamların yüzde 89'u bu *département*'larda infaz edilmişti. Seine ile Pas-de-Calais dışında bunlar güneyde, güneybatıda ve özellikle de batıda toplanmıştı. Güneyle güneybatıda Languedoc, Provence, Gascogne (Gaskonya) ve Lyonnais, Devrim'e karşı silahlı ayaklanmalara kaynaklık etti; bu ayaklanmaların coğrafi dağılımı da Federalizme verilen desteğinkine çok yakındı (Forrest 1975; Hood 1971, 1979; Lewis 1978; Lyons 1980; Scott 1973).

Federalist hareketler 1793'ün ilkbaharında Jakobenlerin, İspanya'ya savaş ilanı da dahil olacak şekilde savaşı genişletmesiyle birlikte vergilere ve askere almaya karşı direniş başladığında ortaya çıktı; bu direnişlere karşılık devrimci gözetim ve disiplin daha da sıkılaştırılmıştı. Özerklik yanlısı hareket, Eski Rejim'de geniş hürriyetlerden yararlanmış olan ticaret kentlerinde gücünün doruğuna ulaştı; bunlar içinde en kayda değer olanları Marsilya, Bordeaux, Lyon ve Caen'di. Öte yandan kırsal alanda uzun süreli bir karşı devrim hareketinin geliştiği *département*'ların devrim dönemindeki

yönetim merkezleri, esas olarak Eski Rejim'in idari, mali ve demografik hiyerarşisi içinde önem taşımamış olan kentlerdi; buna bağlı olarak da bu kentlerin burjuvazisi, çevre topraklarda nispeten az bir nüfuz sağlamıştı (Lepetit 1988: 222). Bu iki ayrı türdeki kentler ve hinterlandlarında Fransa, kanlı bir iç savaşa sürüklendi.

Batıda cumhuriyetçi kalelere ve kadrolara yönelik çete saldırıları Bretanya'yı (Bretagne), Maine'i ve Normandiya'yı 1791'den 1799'a kadar kaosa itti. Açık silahlı ayaklanmaysa 1792 sonbaharında Loire'ın güneyinde, Bretanya, Anjou ve Poitou'da alevlenip Napoléon 1799'da bölgede asayişi sağlayana kadar aralıklı olarak devam etti (Bois 1981; Le Goff & Sutherland 1984; Martin 1987). Batıda karşı devrim, 1793 ikbaharında, Cumhuriyet'in askeri birliklere yaptığı çağrı üzerine bölgenin büyük bölümünde silahlı direnişin başlaması üzerine doruğa ulaştı. Bu evrede "yurtseverler" ile "aristokratlar" (aynı sırayla Devrim'in savunucuları ve muhalifleri böyle anılacaktı) kitleler halinde katledildi, Angers gibi büyük kentler ele geçirilip geçici olarak işgal altında tutuldu, Mavilerle Beyazların (iki tarafın silahlı kuvvetleri bu adlarla tanınıyordu) orduları arasında çarpışmalar oldu.

Batıdaki karşı devrim, doğrudan devrim otoritelerinin bölgede belli bir türde dolaysız yönetim kurma çabasından kaynaklanıyordu: Bu yönetim, kısmen özerk aracılık konumunu soylularla ruhbanın elinden pratikte alıyor; devletin vergi, insan gücü ve bağlılık taleplerini tek tek yerleşimler, mahalleler, evler düzeyinde dayatıyor; bölgedeki burjuvaları önceden hiçbir şekilde sahip olmadıkları bir siyasal güçle donatıyordu. Bu güç mücadeleyle pekiştirildi. 12 Ekim 1790'da, Vendée'de komşu köylerden bir grup insan, sopalarla silahlanmış halde Komünyon Ayini ve Akşam Duası için La Chapelle de Belle-Croix'ya (Güzel Haç Şapeli) gitmişti.

> Yöredeki Ulusal Muhafız Birliği'nin her zamanki üniformaları ve silahlarıyla beklediğini gören yabancılar, onların yanına varıp ulusal üniforma giymeye hakları olmadığını ifade ettiler; o üniformaları üstlerinden yırtıp alacaklarını, kendilerinin ruhbanla soyluların davasın-

> dan yana olduklarını ve kendi ifadeleriyle papazların ve soyluların ellerinden ekmeklerini alan burjuvaları ezmek istediklerini söylediler. Sonra Muhafızlara ve Palluau *maréchaussée*'sine saldıran kalabalık, güçlükle uzaklaştırıldı (Chassin 1892: II, 220).

Vendée ayaklanmacılarının ağzında burjuva kelimesinin hem bir sınıfı hem de kentte oturanları belirttiği kesindi; nitekim bu karşı devrimci bölge halkı ikisinin birbiriyle yakından ilişkili olduğunu da yeterli bir açıklıkla görebiliyordu. Fransız devrimcileri, devletin iktidarını her bir yerleşim birimini içine alacak şekilde genişletme ve bu iktidarın bütün düşmanlarını ezme amacıyla 25 yıl boyunca dur durak bilmeyecek bir süreç başlattılar. Bazı bakımlardan bu süreç, günümüzde de henüz durmuş değildir.

Bütün karşı devrimci vahşeti içinde Batı, Fransa'da genel olarak yaşanan deneyime uyuyordu. Fransa'nın her yerinde burjuvalar (çoğunlukla büyük sanayi kuruluşlarının sahipleri değil; tüccarlar, hukukçular, noterler ve sermaye sahibi olarak ya da sermayeyi işleterek geçinen bütün diğerleri) 18. yüzyıl boyunca kuvvet kazandı. Toprağın mülkiyetini ele geçirmeleri, soylu toprak sahipleriyle işbirliği yapmaları, zengin olanlarının imtiyaz, prestij ve vergi muafiyeti elde etmek için soyluluk unvanları satın alması, sermayeye hâkim olan sınıfın giderek daha fazla enerji toplamasını hiçbir şekilde engellemedi.

1789'da halkın seferber olması bütün Fransa'daki burjuvaların geniş kitleler halinde siyasal eyleme yönelmesine yol açtı. Paris'teki devrimciler ve taşradaki müttefikleri, önceden dolaylı yönetimin temsilcileri olan soylularla papazların elinden bu kritik mevziyi alırken, burjuvazinin oluşturduğu mevcut ağlar da devletle ülkedeki binlerce yerleşim arasındaki bağlantıyı sağlamaya başlamıştı. Kulüpler, milisler ve komiteler aracılığıyla kitlelerin geniş ölçekte harekete geçirilmesi sayesinde bu bağlantılar bir süre için korundu. Ancak zamanla devrim liderleri, bir türlü yatışmayan ortaklarını sınırlandırmaya, hatta bastırmaya başladılar. İktidardaki burjuvazi deneme, yanılma ve mücadele yoluyla yarattığı

yönetim sistemini, doğrudan yerel topluluklara kadar genişletmeyi başardı; bu yönetime aracılık edenlerse esas olarak, üstlerinin titiz gözetimi ve bütçe denetimi altında hizmet veren idarecilerdi.

Bu genişleme sürecinde devletin karşısına üç büyük engel çıktı. İlk olarak, devrimci durumların başlangıcında yaygın biçimde görüldüğü gibi, 1789'daki bunalımda birçok insan, kendi çıkarlarını ilerletme ve eski çatışmaları çözüme bağlama fırsatı yakalamıştı. Ya bu fırsatı değerlendirme olanağı buldular veyahut da rakip aktörler karşısında umutlarını bir kenara bıraktılar; her iki kategori de, devrimci değişimin daha da ilerletilmesine destek verecek inisiyatiften yoksundu. İkinci olarak, Avrupa'daki diğer güçlerin çoğuyla savaşma gibi muazzam bir çaba, devletin kapasitesini en azından Eski Rejim krallarının girdiği savaşlar kadar zorluyordu. Üçüncü olarak da yeni iktidar kazanmış olan burjuvazi, devrim temsilcilerinin her yerde gerçekleştirdiği kandırma, sınırlandırma, esin verme, tehdit etme, kaynak toplama ve harekete geçirme görevlerini yerine getiremeyecek kadar güçsüzdü bazı bölgelerde. Vergi, askere alma ve manevi yaşantıyı düzenleyen yasalara itaat taleplerine karşı Fransa'da yaygın bir direniş ortaya çıktı; ancak önceden mevcut olan rekabetlerin, sağlam iç bağlantılara sahip muhalif bir bloku devrimci burjuvazinin karşısına çıkarabildiği bölgelerde sık sık iç savaşlar patlak verdi. Dolaylı yönetimden dolaysız yönetime doğru devrimci geçiş, bu anlamda bir burjuva devrimini de bünyesinde barındırıyor ve arka arkaya anti-burjuva karşı devrimler doğuruyordu.

Diğer Seçenekler

1787'den 1789'a kadar süren mücadeleler başka türlü nasıl gelişebilirdi? En azından şu dönemlerde alternatif yollar açıktı: 1787'de (ilke olarak Saray, muhalefeti bastırabilecek durumdayken), 1789'da (reform yanlısı çok sayıda farklı ittifak oluşabilecekken), 1791'de (Kilise'ye el koyma girişiminin ve savaş hazırlıklarının başarısızlıkla sonuçlanması duru-

munda), 1793'te (çok sayıda karşı devrim neredeyse galip gelecekken) ve sonraki önemli darbelerin (1794 Thermidor, 1795 Vendémiaire ve Direktuar'ın kurulması, 1797 Fructidor, 1798 Floréal ve 1799 Prairial, ardından da Brumaire) her birinde. Sözgelimi 1793'te Federalistler iktidarı ele geçirselerdi, yine ülke dışında ciddi bir savaşla, kin dolu devrim göçmenleriyle (*émigrés*), yeraltına çekilmiş bir Kilise'yle, büyük Vendée Ayaklanması ve ekonomik bunalımla karşı karşıya kalacaklardı ama, pekâlâ bu düşmanların bir kısmıyla uzlaşıp diğerleriyle savaşabilir, bir yandan da çok daha zayıf bir merkezi karakter taşıyacak rejimlerini inşa edebilirlerdi. Tek tek seçtiğimiz örneklerden hareketle, tarihsel olgulara aykırı bir dizi devrim üzerine istediğimiz gibi spekülasyon yapabiliriz.

Daha genel olarak da, şimdiye kadar incelediğimiz devrim tarihlerinden yararlanıp sırasıyla Felemenk yolu, İber yolu, Balkan yolu ve Britanya yolu olasılıklarını ele alabiliriz. Şimdi artık, daha önce Britanya'nın 17. yüzyıldaki devrimlerinin alternatifleri üzerine spekülasyon yaparken referans aldığım 1600'den değil, 1750 dolaylarından, yani Fransa'da *parlement*'larla saray arasındaki çekişmenin iyice sertleştiği dönemden başlayıp ileri doğru gidelim. Hiç kuşku yok ki Balkan modelini hemen geçersiz ilan edebiliriz. 1750'de Balkan devletleri, Fransa'nın gelişimi için akla uygun bir model oluşturmuyordu. Ticaretleri gelişmemişti, egemenlikleri parçalanmış durumdaydı, güçlü toprak sahiplerinin insafına kalmışlardı ve haraç alan bir imparatorluğa bağlıydılar. Ancak Felemenk, İber ve Britanya yolları en azından düşünülebilir.

O zamanlar Fransa'da Felemenk'inki gibi bir yol mümkün değildi; çünkü Fransız tahtı yüz yıldır bir yandan merkezi yönetimi güçlendirmek için büyük toprak sahipleriyle yerel yönetimlerin özerk askeri gücünü kısıtlamakta, bir yandan da yüksek devlet makamlarını elinde bulunduranlara, yargı kurumlarına ve yine aynı yerel yönetimlere kendi mali gücünü ipotek etmekteydi. Fransa, yarı özerk derebeylerinin eline düşseydi eğer (1789'da ve 1793'te mümkündü bu), en muhtemel

netice toprak sahiplerinden, yüksek makamlardaki görevlilerden, kilise adamlarından ve köylülerden oluşan bir ittifakın, Bordeaux, Lyon ve Marsilya'ya hâkim olan kesimleri, Amsterdam veya Deventer'deki muadillerininki gibi bir güç kazanmaktan alıkoyması olurdu. Nitekim Devrim'in başında yüksek devlet görevlilerinin, büyük toprak sahiplerinin ve kilise adamlarının etkisiz hale getirilmesi, 1793'e gelindiğinde on yıl öncesine göre Felemenk'teki duruma çok daha fazla benzeyen siyasal düzenlemelerin yolunu açmıştı. Bu ölçüye göre merkantil kapitalizme daha geniş bir alan sağlamış olan devrimciler, bu tür bir kapitalizme özgü çokmerkezli hükümetin de yolunu açmış bulunuyordu. Ama burada kaderin garip bir cilvesi söz konusuydu: Fransa'nın Felemenk'i işgal etmesiyle sonunda Felemenk modeli tasfiye olmuş, eski çokmerkezli federasyonun yerine merkezi bir monarşi kurulmuştu.

İber yoluna bakacak olursak, 1750'de İspanyol ve Portekiz devletleri sömürgelerinden önemli bir kazanç toplamış, Cizvitleri sürgün edip ülke içindeki Kilise işlerinde önemli bir denetim sağlayarak Katolik Kilisesi karşısında güçlenmiş, daha etkili mali sistemler kurmuş ve böylelikle de önemli ölçüde merkezileşmiş durumdaydı. İspanya, askeri ve ekonomik alanda Fransa'yla İngiltere karşısında nispeten güç kaybına uğramıştı, ama hâlâ her iki bakımdan da büyük bir kuvvet durumundaydı. Portekiz'se İngiltere'yle, eşitliğe dayanmayan ama sağlam ekonomik bağlar kurmuştu. Yine her iki ülkede de büyük soylular, toprak sahipleri ve kentlerin ileri gelenleri, Fransa'daki muadillerine göre çok daha geniş bir özerklikten yararlanıyordu. Üstelik sömürge gelirleri, iki devletin de maliyesinde Fransız kamu maliyesine göre daha fazla ağırlık taşımaktaydı. Fransa'nın İber yolunu izlemesi durumunda egemenlik, daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi parçalara ayrılabilirdi; ama 1750'de Fransız ekonomisinde ticaretin çok daha ağırlıklı, yüksek devlet görevlilerinin de iktidarda daha fazla pay sahibi olması, İber Yarımadasının sürekli çekişmelere konu olan dar yönetim yapısına geçişini engellerdi muhtemelen. Burada kaderin bir cilvesi daha vardı. Fransız istilası ve buna paralel olarak Latin Amerika'daki

sömürgelerin kaybedilmesi, İber devletlerinin daha merkezi bir yapı kazanmasına yol açmış, profesyonel ordunun özerkliğini ve ağırlığını artırmış, böylelikle de İber Yarımadasının 1750'de sunduğu modeli ortadan kaldırmıştı.

Peki ya Britanya yolu? Büyük Britanya'yı İrlanda'dan ayrı ele almaya özen göstermeliyiz. 18. yüzyılda parçalanmış durumda olan ve sık sık ayaklanan İrlanda, Fransa için hiçbir şekilde model olamazdı. Büyük Britanya ise (yani İngiltere, Galler ve İskoçya) bir modeldi. 1750'ye gelindiğinde Büyük Britanya, sermayenin büyük bir ağırlık kazandığı tarım ve sanayi ekonomileriyle önemli bir ticari ve askeri güç durumuna geliyordu. Toprak sahipleriyle burjuvaziden oluşan ittifak, parlamento aracılığıyla devlete ağırlığını koymuştu; ayakta kalmak için devlet iktidarıyla makamlarına dayanan bir kraliyete bağlı himaye eden-edilen ağıyla değişik derecelerde çekişmeler ve danışıklı dövüşler yaşanıyordu tabii. Britanya'da devam eden ticarileşme, proleterleşme ve sanayileşme, ülkenin genişleyen askeri harcamalarıyla etkileşim halinde parlamentoyu daha da güçlendirirken, bir yandan da yerel ve ulusal ölçeklerde son derece canlı bir popüler siyaset yaratmıştı.

Birçok bakımdan Fransa, Britanya yolunu izledi zaten; 1850'de nispeten güçlü bir ulusal yasama meclisi vardı, merkezi otorite sınırlandırılmıştı, güçlü bir burjuva-toprak sahibi ittifakıyla onu dengeleyen burjuva-işçi ittifakları oluşmuştu, kapitalist ekonomi hızla sanayileşmekteydi ve canlı bir popüler siyaset gelişmişti. Ama Fransa'da birbirini izleyen devrimler bundan çok daha fazlasını olanaklı kıldı. O devrimler olmasaydı (hayali alternatiflerin can alıcı noktası da budur zaten) 18. yüzyılın Fransa'sı, 19. yüzyılda bulunduğu yere ancak devrime çok yakın bir süreçten geçerek ulaşabilirdi; devletin 1600'ü izleyen 150 yıl boyunca durmadan genişlettiği ayrıcalıkları ortadan kaldıracak devlet öncülüğünde bir tür dönüşümle gerçekleşebilirdi bu. 1850'lerden bakıldığında, 1790'lardaki devrimlere çok benzeyen bir süreç kaçınılmaz görünüyordu.

On Beş ve Yirmi Yıllık Rejimler

İlk devrimci rejim ancak on yıl sürdü ama her biri 15-20 yıl ayakta kalan bir dizi rejimin yolunu açtı: Napoléon'un Konsüllük ve İmparatorluk rejimleri (1799-1814; 1815'te bir ara dönem), Restorasyon (1815-30), Temmuz Monarşisi (1830-48) ve İkinci İmparatorluk (1852-70). Ancak (III. Napoléon'un darbesine boyun eğen) 1848 Devrimi'nin bozduğu bu ritim, Üçüncü Cumhuriyet'le (1870-1940) kesin biçimde sona erdi. I. Napoléon'un Papalık'la girişti̇ği Konkordato (1801), imparatorluğa yükselmesi (1804), devleti merkezileştirmeye hız vermesi ve yeni bir soylular sınıfı yaratması, hep devlette dönüşüme yol açan süreçlerdi; ama yönetimde kesin bir bölünme olmaksızın gerçekleştiler. Balkanlar'da, İspanya'da ve Haiti de dahil Latin Amerika'da Napoléon'un etrafı devrimlerle kuşatılmıştı ama Fransa'da devrim olmadı. Yani 1814-15'e kadar; o tarihlerde Fransa'ya ilerleyen müttefikler ülkeye girip Paris'i ele geçirdiler. Napoléon'u tahttan çekilmeye zorlayıp sürgüne gönderdiler, sonra onun Elbe'den dönüp (Mart-Haziran 1815) işgal kuvvetlerine karşı saldırıya geçmesine tanık oldular. Bu saldırı, Napoléon kuvvetlerinin Waterloo'da Wellington tarafından yenilgiye uğratılmasıyla son buldu. Bunu izleyen müttefik işgali, Fransa'nın 1818'de savaş tazminatlarını ödemesiyle ortadan kalktı.

1830 Temmuz Devrimi, büyük ölçüde Kral X. Charles'ın, 1820'lerin sonlarında burjuva-işçi ittifakının başlattığı cumhuriyetçi hareketi ani bir baskınla durdurma girişiminden kaynaklanıyordu. Kralın Temmuz 1830'da çıkardığı ve temsilciler meclisinin feshedilmesini, seçim sisteminin değiştirilmesini, basına sıkı bir denetim getirilmesini içeren gerici yasalar, sonunda darbeye yol açtı. Paris'te ayaklanmacılar kente hâkim oldu, Belediye Sarayı'nı (Hôtel de Ville) ele geçirdi ve geçici bir hükümet kurdu. Liberal milletvekilleri, yeni cumhuriyetin başına Orléans Dükü Louis-Philippe'i getirmeye karar verdiler; böylelikle o da, devrim tarafından atanan bir kral olmayı kabul ediyordu. Bunu Paris'le Lyon'da geniş çaplı işçi-cumhuriyetçi ayaklanmaları izledi ama rejim 1848'e kadar ayakta kaldı.

Bir bakıma Temmuz Monarşisi, iktidara gelmesini sağlayan devrime benzer bir süreçle yıkılmıştı yine, ama 1848'in cumhuriyetçi burjuva-işçi ittifakı, 18 yıl öncekinden çok daha geniş tabanlıydı ve talepleri de çok daha fazlaydı. Rejimin yıkılmasında belirleyici rolü yine Paris'teki ayaklanma oynadı; şubatta üç gün boyunca süren sokak çarpışmaları, Louis-Philippe'in tahttan çekilmesi için yeterli oldu. Ulusal devrimci ittifakın yenilgiye uğrayan üyeleri, en başta da Paris ve diğer büyük kentlerdeki vasıflı işçiler, yeni hükümetin taleplerini karşılayamaması ya da Şubat Devrimi'nden önce birçok yerel çatışma başlatmış olan tarımsal ve sınai çöküntüyle baş edememesi üzerine bu kez yine sokağa döküldüler. 1848'in kanlı Haziran Günleri'nde, Ulusal Atölyeler'in kapatılmasıyla açıkta kalan işçiler sadece devletle değil, işsiz kalınca Paris Seyyar Muhafız Taburu'na katılmış olan başka işçilerle de karşı karşıya geldiler. Ayaklanmanın başarısızlığa uğramasından sonra baskılar belirgin biçimde arttı. Louis Napoléon'un Aralık 1848'de cumhurbaşkanı seçilmesinden, Ulusal Meclis'te istediği çoğunluğu sağlayamayınca Aralık 1851'de düzenlediği darbeye kadar hükümet, ulusal cumhuriyetçi hareketi yukarıdan aşağıya doğru aşamalı olarak tasfiye etmiş, ama 1851 darbesine karşı (bu kez sadece Paris'te değil Fransa'nın birçok kırsal bölgesinde de) yeni bir kitlesel ayaklanmayı önleyecek kadar ileri götürememişti.

Savaşçı amcasının izinden giden Louis Napoléon, vakit geçirmeden kendini imparator ilan etti (1852). Kısa bir süre içinde de Avrupa'da, en yakın atalarının kaçınmış olduğu savaşlara girişti: Rusya'yla Kırım Savaşı (1854-56), İtalya'da Avusturya'yla savaş (1859) ve son olarak da Prusya'yla ülkenin kaderini belirleyen bir savaş (1870-71). İtalya'da yürütülen savaş, Savoia ile Nice'in ilhak edilmesiyle sonuçlanırken, Piemonte liderliğinde İtalya'nın birleşmesini de kolaylaştırmış ve Louis Napoléon'u Papa'yla karşı karşıya getirerek Katoliklerin desteğini kaybetmesine yol açmıştı. Fransız Genelkurmayı'nın planlama ve seferberlikteki üstünlüğü nedeniyle büyük bir güven içinde girişilen Prusya Savaşı Fransa'nın kısa sürede kesin bir yenilgi almasıyla sonuçlandı.

Ağır kayıplar verildiğine dair haberler cepheden sızmaya başlayınca, radikal cumhuriyetçiler Marsilya'yla Lyon'da özerk Komünler kurdu; bunlardan Marsilya'daki başarısızlığa uğrarken, Lyon Komünü daha fazla başarı sağladı.

İmparator, birlikleriyle birlikte Sedan'da teslim olduğunda, Lyon'la Marsilya'daki radikaller Kamu Güvenliği Komiteleri'yle birlikte cumhuriyet kurulduğunu ilan ettiler. Paris'te kitleler Ulusal Meclis'i işgal etti, Beldiye Sarayı'na yürüdü ve orada da bir devrim hükümeti kuruldu. Başında Leon Gambetta'nın bulunduğu yeni hükümetin yönetiminde Paris, Alman orduları tarafından kuşatıldı. Ocak 1871'de Paris teslim olmuş, Gambetta'yla hükümeti de Tours'a geçerek direniş örgütlemeye başlamıştı. Geçici hükümetin Almanya'yla barış antlaşması yapmasıyla direniş çabaları da boşa çıkmış oldu; antlaşmayla Alsace'ın tamamı, Lorraine'in de bir kısmı Almanya'ya bırakıldı.

Ocakta Paris'i işgal eden Almanlar, düzenli ordunun silahlarını almış ama büyük ölçüde Paris ve çevresindeki işçilerle atölye sahiplerinden oluşan Ulusal Muhafızlar'a dokunmamıştı. Martta yeniden seferber olan Ulusal Muhafızlar, bir merkez komite oluşturarak hem Alman işgalcilere hem de Adolphe Thiers önderliğinde Versailles'da kurulan yeni hükümete direnmek için hazırlıklara başladılar. Parisliler, ordu karargâhlarından ele geçirdikleri topları geri isteyen Thiers'i reddetti. Ardından Lyon'la Marsilya'yı örnek alarak kenti yönetecek bir komün kurdular ve bir bütün olarak Fransa'nın kendi kendini yöneten belediyelere ayrılması için çağrıda bulundular. Toulouse, Saint-Étienne, Narbonne ve Le Creusot'da da kısa ömürlü komünler kuruldu; Nîmes, Limoges, Rouen ve küçük kentlerdeki radikallerin iktidarı ele geçirme çabalarıysa başarısızlıkla sonuçlandı. Parisli komüncüler, 21 Mayısta başlayan haftaya kadar kenti ellerinde tuttular; o gün Versailles Hükümeti'nin gönderdiği birlikler, barikat barikat geri çekilmekte olan işçileri sokaklarda katletti. Buna tepki olarak bütün ülkede monarşi yanlıları destek kazandı. Yine de Alman işgal kuv-

vetlerinin 1873'te Fransa'dan çekilmesine kadar, gönülsüz bir cumhuriyetçi devlet başkanı olarak Thiers'e tahammül ettiler. Daha sonra da, Bourbon saltanatının restorasyonuna hazırlık olduğu düşünülebilecek yedi yıllık bir dönem boyunca Mareşal MacMahon cumhurbaşkanlığı görevini yürüttü.

Restorasyon ölü doğmuştu. Almanların ülkeden çekilmesini izleyen gerilimli siyasi manevralar sırasında cumhuriyetçiler, temsilciler meclisinde ve genel olarak ülkede geniş destek toplarken, monarşi yanlıları avantajlarını kaybetti. Üçüncü Cumhuriyet, 1789'dan sonra kurulan diğer bütün rejimlerden daha uzun süre, tamı tamına 70 yıl ayakta kaldı. General Boulanger'nin popülist ayaklanmasına (1886-89), ciddi bir tehdit oluşturan sendikalistlerle anarşistlere, Dreyfus Olayı'nın (1894-1906) kopardığı gürültüye, arka arkaya gelen grev dalgalarına, kiliseyle devletin ayrılması konusundaki mücadelelere (1901-05), I. Dünya Savaşına (1914-18) ve Halk Cephesi öncülüğünde başlayan geniş tabanlı işçi hareketine (1936-39) dayandı ama 1940'taki Alman işgaliyle çöktü.

Alman işgalinin ilk yıllarında Fransa, doğrudan Alman denetimine bağlı kuzeydoğuyla işbirlikçi Vichy Hükümetinin yönetimindeki bölge olmak üzere planlı biçimde ikiye bölünmüştü. O ilk yıllarda henüz çok güçsüz olan direniş hareketi, Fransa içinde alternatif bir devlet, hatta bir yeraltı devleti kuracak duruma bile gelemedi. 1943'te Korsika'nın kurtuluşunu saymazsak müttefik kuvvetlerinin Normandiya'ya çıkmasına (Haziran 1944) kadar bir bütün olarak ülke devrimci duruma yaklaşmadı. Ağustos 1944 ise bir doruk noktası oldu: Almanlar geri çekilirken Müttefik ve Özgür Fransa kuvvetlerinin gelişini bekleyen kitleler, grevleri ayaklanmaya dönüştürüp kentlerin belediye binalarını ele geçirdi.

Devletin Napoléoncu mirası, MacMahon'un 1870-71 Devrimlerinden sonra devleti kurtarması, Vichy'de Pétain'in başkanlığı ve II. Dünya Savaşı sona erdiğinde Charles de Gaulle'ün en büyük lider durumuna gelişi dikkate alındığında, 18.

yüzyıldan beri ordunun Fransız siyasetinde bu kadar önemsiz bir özerk rol üstlenmiş olması şaşırtıcıdır. Napoléon'a karşı düzenlenen birkaç küçük komployla 1880'lerde General Boulanger'in oluşturduğu tehditten başka kayda değer bir şey yoktur. İspanya ve Portekiz'le çarpıcı bir karşıtlık söz konusudur. Bunları düşününce daha da şaşırtıcı olanı, 1958'de Cezayir'in bağımsızlığına karşı çıkanların neredeyse askeri bir darbe düzenleyecek olmasıdır. Mayısta Cezayir'le Ajaccio'da (Korsika) Kamu Güvenliği Komiteleri yönetime gelirken, tüm ülkedeki darbeciler ordu desteğinde Paris'te iktidara el koymaya hazırlanıyordu. Ama Cumhurbaşkanı Coty onlardan önce davranarak olağanüstü yetkilerle donatılmış bir hükümet kurması için de Gaulle'ü göreve çağırdı.

Ulusal referandumlarda da onay alan de Gaulle, cumhurbaşkanlığı makamının daha fazla ağırlık kazandığı Beşinci Cumhuriyeti kurdu, *Algérie française* (Fransız Cezayir) hareketini engelledi, Fransız Kuzey Afrikası'nda sömürge yönetimlerini kaldırdı ve uluslararası bir *Grandeur* (büyüklük, görkem) politikası izledi. On yıl boyunca iktidarda kaldı; Mayıs-Haziran 1968'deki geniş öğrenci ve işçi hareketleri üzerinde denetim sağladı ama bölgesel yönetimin yeniden düzenlenmesi yolundaki önerisi Nisan 1969'daki referandumda reddedilince görevden ayrıldı. Böylece Fransa'nın 20. yüzyıldaki en büyük asker siyasetçisi, ordunun iktidara el koyması yolunda önemli bir tehdit olmaksızın yönetimini tamamlamıştı.

Devrimin Uzun Vadedeki Etkileri

Avrupa'nın başka pek çok yerinde de olduğu gibi Fransa, 16. ve 17. yüzyıllarda yerel topluluk, himaye eden-edilen ve hanedan düzeyinde arka arkaya devrimci durumlar yaşadı; 18. ve 19. yüzyıllarda daha seyrek ortaya çıkan ama daha kapsamlı etkileri olan sınıf ittifakı devrimlerine sahne oldu; ama sonunda, ulusal düzeydeki siyasi mücadeleler daha iyi örgütlendikçe, tam oluşmuş devrimci durumlara giderek

daha az açık bir hale geldi. İber Yarımadası, Balkanlar ve (göreceğimiz gibi) Rusya'yla karşılaştırıldığında, Fransa'da dikkat çekecek kadar az askeri devrim yaşandı. Yerel topluluk düzeyinde meydana gelip esas olarak Protestanlarla Katolikleri karşı karşıya getiren devrimler, 16. ve 17. yüzyıllarda Fransa'nın bölünmesine sebep oldu ama 18. yüzyıldaki dinsel uzlaşmalarla birlikte bunlar da yatıştı; 19. ve 20. yüzyıllarda Protestan-Katolik düşmanlığının artık Fransız siyasetinde hiçbir önemi kalmamıştı; oysa kilise-devlet ilişkileri, devrim düzeyine varmasa da sık sık mücadelelere konu oluyordu.

1548-1793 yılları arasında devletin silahlı kuvvetleri ayakta tutmasını sağlayacak araçlar, yani temel olarak insan gücü ve para toplamaya çalışması, halkın da devlete bu kaynakları sağlamada isteksiz olması, arka arkaya büyük ayaklanmalar doğurdu; ardından vergi düzenlemeleri, seçimle gelen yasama meclislerinin bu düzenlemelere tepkisi ve düzenlemelerin belli başlı siyasi partilerin programlarındaki rolü, bu konunun kamuoyundaki tartışmalarda daha fazla öne çıkmasına yol açarken devrimci potansiyelini de ortadan kaldırdı. Üzüm yetiştiricilerinin kitleler halinde örgütlenip harekete geçmesini ve Poujadist[5] hareketleri bir yana bırakırsak, 20. yüzyılın Fransız yurttaşları 17. yüzyılda vergi tahsildarlarıyla onları himaye edenlere karşı, yerleşik hakları ve ayrıcalıkları savunma adına ne kadar vahşi ayaklanmalar çıktığını hayal bile edemezler. 16. ve 17. yüzyıllarda, özel orduların başındaki büyük soylular, ayaklanan halkla ittifak kurduğunda, bunun devlet için ne korkunç bir tehdit haline geldiğini kavramaları daha da güçtür. Bu ikisi arasında, özerk askeri kuvvetlerin kesin bir biçimde ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanan bir süreç yaşanmıştır.

5 1950'lerin Fransa'sında Pierre Poujade (1920-2003) öncülüğünde gelişen küçük esnaf hareketi. Başlıca siyasal yöntem olarak vergilere karşı direnişi uygulamış, bir dönem parlamentoda önemli sayıda sandalye elde etmiştir. Le Pen önderliğindeki faşist parti, hareketin günümüzdeki mirasçısı kabul edilir –çn.

Bretanya ve Korsika gibi yeni ilhak edilen bölgeler dışında, 1492'den sonra Fransa anakarasında ulusal düzeyde devrimci durumlara pek rastlanmadı. Balkanlar, Britanya Adaları, hatta Belçika'daki durumun tersine, merkezi yönetimi güçlendirmeye çalışan Fransa kralları, ayrı bir kültürel varlığı olan gruplara ayrı siyasal haklar tanıma düşüncesinden kısa sürede uzaklaştılar. Protestanların bastırılması ve daha da önemlisi, Paris normlarının devrimci süreçlerle bütün ülkeye dayatılmasıyla devlet, yurttaşları arasında büyük ölçüde kültürel homojenlik sağladı. II. Dünya Savaşı sonrasında Bretonlar, Oksitanlar ya da Katalanlar gibi bölgesel toplulukların kısmen örgütlü çıkar grupları haline gelmesine rağmen Fransız devleti, bunların ulusal düzeyde iktidar üzerindeki hak iddialarını fiilen tasfiye etti.

Ulusal devrimler için Fransa'nın sömürgelerine, yani esas olarak 19. ve 20. yüzyıllara bakmamız gerekiyor. Anayurtta devlet iktidarının pekiştirilmesi, askeri kuvvetlerin sivil yönetime tabi olmasını sağlamış, hanedan düzeyindeki hak iddialarının önemini azaltmış ve yerel topluluk düzeyindeki her türlü ayaklanma umudunu geçersiz hale getirmişti; ama bir yandan da rejimler, ülke ölçeğinde mali bunalıma, askeri yenilgilere ve halk hareketlerine daha açık bir hale geldi. Özellikle 1585-98, 1648-53, 1789-99 ve 1848-51 yılları arasında gerçekleşen büyük devrimler sırasında ve sonrasında devlet örgütlenmesinde meydana gelen değişiklikler, sonraki siyasi mücadeleleri de kökten değiştirdi. Bu anlamda, parçalı devlet iktidarından pekişik iktidara, dolaylı yönetimden doğrudan yönetime, yerel siyasetten ulusal siyasete, ulusal ekonominin nispeten uzağında kalmış bir devletten ulusal ekonomiyle yakından ilişkili devlete geçiş, Fransa'da devrimlerin sıklığında, süresinde ve etkisinde köklü dönüşümler yarattı.

Devrimci durumlar ve sonuçlar açısından olası koşulları bir kez daha gözden geçirelim:

Devrimci Sonuç	*Devrimci Durum*
1 Devletin tümünün ya da bir kesiminin denetimini ele geçirmek için birbirine rakip talepler ileri süren tarafların ya da böyle taraflardan oluşmuş ittifakların ortaya çıkması	1 Yönetimdeki kişilerin çekilmesi
2 Yurttaşların önemli bir kesiminin bu talepleri benimsemesi	2 Devrimci ittifakların silahlı kuvvetleri ele geçirmesi
3 Yöneticilerin, alternatif ittifakı ve/veya taleplerinin benimsenmesini önlemede yetersiz ya da gönülsüz olması	3 Rejimin silahlı kuvvetlerinin saf dışı edilmesi ya da dağıtılması
	4 Devlet aygıtının, devrimci bir ittifakın eline geçmesi

Devrimci durumlarla sonuçlara ilişkin tanımların genişletilmesiyle bu liste, totolojik olarak hâlâ geçerlidir. Nitekim, Fransız devletinde ve Avrupa devletler sistemi içindeki konumunda meydana gelen değişimlerin devrim umutlarını nasıl değiştirdiğini belirlemede büyük yarar sağlamaktadır.

Devrimci durumlar tarafına baktığımızda, devlet iktidarını ele geçirmek amacıyla hangi olası rakip güçlerin ortaya çıkıp destek toplayacağı, 16. yüzyılın başından beri büyük ölçüde değişmiştir tabii. O dönemde birçok büyük soylu, kraliyet iktidarından pay almak ya da kendi topraklarında devlet benzeri ayrıcalıklar elde etmek için hak iddiaları ortaya atar, bir topluluğun Protestan ilan edilmesi, hem dindışı hem de dinsel otoriteler karşısında kaçınılmaz olarak yeni özerklik iddialarına yol açardı. Üstelik özel orduların ve yerel yönetimlere bağlı milis kuvvetlerinin bulunduğu o günlerde taht, hegemonyasına meydan okuyan silahlı ayaklanmaları bastırmak için temel askeri araçlardan da yoksundu. La Fronde'dan sonra ve 1789-99 Devrimi sırasında Fransız devletinin pekişmesi, devlet-yurttaş dengesinin önemli ölçüde değişmesine ve devlet iktidarı üzerinde hanedan düzeyindeki hak iddialarının hemen hemen tümüyle ortadan kalkmasına yol açtı; Louis-Phillipe ile III. Napoléon, Condé'nin sa-

vaşçı prenslerine benzemiyordu pek. Onun yerine, temsile ve seçime dayalı siyasetin daha da ileri götürdüğü sınıf ittifakları, rejimlerin kurulmasında ve devrilmesinde vazgeçilmez birer etken haline geldi. İronik bir şekilde, bu koşullarda yabancı işgalciler, Fransa'yı kimin yöneteceği konusunda daha da fazla söz sahibi oldular.

Böylece devrimci sonuçlara geliyoruz. Yönetim içinden bazı üyelerin ayrılması, iktidarın etkili biçimde el değiştirmesi açısından yine önemli olmakla birlikte, bu üyelerin kimliği 1492-1992 yılları arasında tamamen değişmiştir: Kralın, onun himayesi altındakilerin, güçlü kilise adamlarının, toprak sahibi aristokratların ve zengin kent oligarşilerinin yerini, çok çeşitli sınıflarla çıkar gruplarının örgütlü temsilcileri almıştır. Devrimci güçlerin kendi silahlı kuvvetlerine sahip olma ve devlete bağlı silahlı kuvvetleri saf dışı etme ya da işbirliğine yöneltme şansı, sivil nüfusun silah altına alınmasıyla genel olarak ortadan kalkmıştı. Ancak bu sefer de polisle ordu arasında kesin bir işbölümü gelişti ve milisler, Uluslar Muhafızlar adı altında yeniden doğdular. Alman işgalinin silahlı sivillere geçici bir askeri üstünlük sağladığı 1870'teki gibi bu, hükümet harekâtlarında önemli bir gedik açıyordu. Ayrıca Fransa'nın yönetim kurumlarının Paris'te toplanması da, başkenti ele geçirerek bütün bir ülkede yönetime el koymayı giderek daha kolay hale getirdi.

Devrimin karakterindeki bu değişikliklerde rol oynadığı apaçık görünen başka toplumsal değişimler de vardı: 18. yüzyılda tarımın ticarileşmesi, sermaye yoğun üretimin gelişmesi, 19. yüzyıldaki muazzam kentleşme, tarım ve sanayi işçilerinin siyasi eylemliliği ve Fransa'nın toplumsal tarihi boyunca gelişen başka pek çok koşul. Bütün bu değişimler, devletin günlük faaliyetlerini etkilediği gibi, devlet iktidarı üzerinde hak iddia etme potansiyeli gösteren tarafların kimliklerini, çıkarlarını ve örgütlenmelerini de şekillendirdi. Nitekim Fransız devletinin yaşadığı aralıksız dönüşüm, devrimci durumların ne zaman, nerede, nasıl ve ne gibi bir sonuç doğurarak ortaya çıkacağı ve son bulacağı sorularına verilecek cevaplarda en belirleyici etkendi.

6

RUSYA VE KOMŞULARI

Rusya'nın Yaratılması

1991'in sonuna kadar üzerinde Sovyetler Birliği'nin bulunduğu Avrupa toprakları, Napoléon Savaşlarının sonunda Rus İmparatorluğunun Avrupa'daki topraklarına aşağı yukarı eşitti. Bu sınırlarda sadece Kırım Savaşı, 1917-21'deki İç Savaş ve 1941-44'teki Alman işgalleri önemli değişikliklere yol açmıştı. 1492'ye kadar geri gittiğimizde ise Rusya'ya benzer bir şey bulamayız. Onun yerine, aşağı yukarı yine aynı topraklarda, Töton Şövalyeleri, Pskov Cumhuriyeti, Moskova Prensliği, Ryazan Prensliği, Altın Orda Hanlığı, Kırım Hanlığı, Kazan Hanlığı, Polonya Krallığına ait toprakların tamamı ya da bir kısmıyla birlikte Karadeniz'in doğusunda, sınırları daha az kesin olan ama Çerkezlerin inatla ellerinde tuttuğu bölge çıkar karşımıza.

Avrupa'nın bu bölgesinde o zamanlar en büyük imparatorluk gücü, Litvanya, Beyaz Rusya, Ukrayna, Polonya, Bohemya, Moravya ve Macaristan'ı elinde tutan ama Moskova Prensliği'ne hâkim olamayan Jagiello Hanedanı'ydı. İki İvan'ın (Büyük ve Korkunç) yönetiminde Rusya'nın ürkütücü boyutlarda bir devlet şeklini almaya başladığı doğrudur. Ancak 1492'den 18. yüzyıla kadar sadece saldırgan Litvanya-Polonya İmparatorluğu değil, geniş topraklarda hüküm süren İsveç monarşisiyle kuvvetli Osmanlı İmparatorluğu da, sonunda Rusya olarak kabul edilecek bölgelerde bir süre

için egemenlik kurmuştu. "Rusya" adıyla son şeklini alacak olan haritamızda, 1790'larda Polonya'nın kesin taksimine kadar sadece pekişmiş bir Rus İmparatorluğunu değil, Osmanlı İmparatorluğuyla Polonya Krallığını da hesaba katmamız gerekir. Burada, Fransa, Britanya Adaları, Felemenk, Balkanlar ya da İber Yarımadasında benzerine asla rastlayamayacağımız bir güç vardır karşımızda: Başlangıçta küçük bir devletken, komşularını yuta yuta deve dönüşen bir güç.

Teleolojinin baştan çıkarıcılığına ve tehlikelerine karşı uyanık olalım. Avrupa topraklarında gerçekleşen dönüşümü Rusya'nın, boş bekleyen davetkâr bir bölgeyi doldurma yönündeki aralıksız, karşı koyulmaz dürtüsüne bağlamak hikâyeyi fazlasıyla basitleştirmek olur. Basitleştirdiği gibi, çarpıtır da. 15. yüzyılın sonunda, bu bölgenin batı kenarındaki aktörlerin avantajlı ekonomik ve jeopolitik durumu dikkate alındığında, zamanın bilgili gözlemcileri, Avrupa ekonomisinde refahın yükselmesi ve birbirine bitişik devletlerin pekişmesi durumunda, bir ya da iki gücün (hiç kuşkusuz Polonya, İsveç veya Habsburglar) doğuya ve güneye yayılmaya başlayacağı şeklinde mantıklı bir tahminde bulunmuş olabilir. Yine de bu tahminde, steplerden batıya doğru ilerleyen imparatorlukların daha uzun süre ayakta kalacağını hesaba katmak gerekirdi. Doğudan niye bir başka Moğol ya da Türk dalgası daha gelecek olmasındı? Üstelik güneyde, artık fetih işlerinde rüştünü ispatlamış olan Osmanlı İmparatorluğu, aralıksız olarak Avrasya'daki topraklarını genişletmeye çalışıyordu. Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında, Karadeniz'in yukarısındaki topraklarda denetim kurma savaşları 19. yüzyıl ortalarına kadar sürdü. Sonunda üzerinde hak iddia ettiği topraklar için ürkütücü rakipler vardı Rusya'nın karşısında.

Moskova Prensliği, ancak IV. İvan'ın saltanatının (1533-84) sonunda Sibirya'yı ve Rusya'yla Japonya arasında kalan diğer toprakları ciddi bir şekilde bünyesine katmaya başladı. Savaşın sonuçlarına göre sınırlar durmadan değişse de, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Baltık bölgesinin önemli bölümleri hâlâ (1569'da Polonya'yla birleşen) Litvanya ve İsveç'in elin-

deydi; 18. yüzyılda Polonya'nın taksimiyle Rus İmparatorluğu'nun kuzeybatı sınırı oldukça istikrarlı bir hale gelene dek durum böyle devam etti. Finlandiya'yla Büyük Okyanus arasındaki alana tek bir gücün hâkim olacağının ve 1492'de ikinci dereceden önem taşıyan Moskova Prensliğinin, doğudaki ve güneydeki topraklarda başlıca güç durumuna geleceğinin hiçbir garantisi yoktu. Moskova Prensliğinden oluşan çekirdeğin etrafında Rus İmparatorluğunun gösterdiği gelişme, Vistül'le Urallar arasında devlet gücünün yeniden gruplanmasına esas olabilecek birkaç yoldan sadece biri için Britanya Adaları ya da İber Yarımadasından çok daha belirgin bir örnek teşkil ediyordu.

Ve bu yol tuttu da. Büyük İvan'dan Korkunç İvan'a kadar Moskova Prensliği, bütün askeri gücünü Moğolları geri itip diğer Slavlara boyun eğdirmek için kullandı. Rusya'nın farkı, acımasız ve uzun ömürlü liderlere sahip olmasıydı. III. İvan (Büyük), 1462'den 1505'e kadar hüküm sürdü; Avrupa'da ortalama yaşam beklentisinin düşük olduğu, çocuk kralların tahta çıktığı, veraset konusunda hep çekişmelerin görüldüğü böyle bir dönemde, 43 yıl boyunca tahtta kalan bir hükümdar, rakiplerine karşı muazzam avantajlar kazanmış demekti. Üstelik Büyük İvan'ın halefleri III. Vasili ile IV. İvan da (Korkunç) sırasıyla 28 ve 37 yıl hüküm sürdüler. (IV. İvan'ın çocukluğu sırasında 1533'ten 1547'ye kadar, İvan'ın beceriksiz oğlu I. Fyodor 1584'te tahta çıktığında ve daha sonra tahtta boşluk olan başka pek çok dönemde soylular arasındaki amansız hizip mücadeleleri, uzun ömürlülüğün ne kadar önemli olduğunu ortaya koyacaktı.) III. İvan Moğolları durdurdu, büyük bir ticaret devleti olan Novgorod'a boyun eğdirdi ve bölgedeki diğer Slav devletleri karşısında Moskova Prensliği'nin üstünlüğünü kesinleştirdi. Sonraki yarım yüzyıl içinde gerçek bir Rus İmparatorluğu oluştu. Bu güç, komşu Livonya Şövalyelerini, Polonya-Litvanya İmparatorluğunu ve Kırım Hanlığını sıkıştırdıkça sıkıştırıyordu artık. Bunu izleyen 250 yıl boyunca Rus yayılmasının durduğu pek görülmedi.

İmparatorluğun saldırgan biçimde yayılmasına tanıklık eden bu tarihçe, hemen devrim analizine ilişkin düşünceler

getirmektedir akla. Komşu güçler, Rusya'nın istilalarından hoşlanmıyordu elbette; canlarını dişlerine takıp savaşmaktaydılar. Ortaya koydukları direniş ne zaman devrimci bir niteliğe büründü? Mesela 1520'lerden 1570'lere kadar Moskovalı güçler ve onların Rus halefleri, Kırım Tatarlarına boyun eğdirmek için arka arkaya girişimlerde bulunurken, Rus hâkimiyetine karşı etkili bir Tatar direnci hangi noktada devrimci durum oluşturuyordu? Bunun cevabı basit: İmparatorluğun, belli bir süre için etkili denetim kurabildiği dönemlerde tabii. Peki ama etkili denetimi nasıl saptayacağız? Rus İmparatorluğu'nun kendi çevresinde kurduğu belirsiz, dolaylı yönetimi dikkate aldığımızda, seçeceğimiz kesin zaman dilimi de rastgele olacaktır.

Vardığımız sonuç, yani imparatorluğa gösterilen direncin devrimci karakter taşıyıp taşımadığının bir tanım meselesi olduğu, devrimi şanından ya da dehşetinden soyutluyor görünebilir. Ancak bu, kitabın ana fikrini yakalamaktadır: Devrimci durumların karakteri, yeri ve sonucu, devletlerin ve devlet sistemlerinin örgütlenmesi içinde sistemli biçimde değişiklik gösterir. Önümüzde amansızca büyüyen bir imparatorluk bulunduğunu dikkate aldığımızda, birçok durumda bu toprakların bitişiğindeki halkın geçici olarak imparatorluk gücüne boyun eğip sonra imparatorluk zayıflar göründüğünde, imparatorluğun temsilcileri ya da işbirlikçileri kabul edilmesi imkânsız yeni taleplerle ortaya çıktığında, boyun eğmiş durumdaki halk yeni eylem araçları ya da yeni müttefikler kazandığında yine ayaklandığını görürüz. Kaçınılmaz olarak bu ayaklanmalar, devrime özgü niteliklerle kolonicilik karşıtı savaşa özgü nitelikleri bir araya getirmiştir.

Sonunda "Rusya" adını alacak bölgede 1492'de hüküm sürmekte olan çok sayıdaki güç, imparatorlukların dökün-tüsüydü; Baltık'tan Balkanlar'a kadar olan toprakları istila etmiş İskandinavların ("Varaeg"[1] üniformasına bürünmüş Vikingler) ve güneydoğudan gelme Moğolların arkalarında

1 9. yüzyılda Rusya topraklarında bir hanedan kuran, 11-12. yüzyıllarda da Bizans'ta paralı askerlik ve saray muhafızlığı yapan İskandinav halkı –çn.

bıraktıklarıydı. 1230'lardan itibaren bu toprakların büyük bölümünde birçok Moğol topluluğu egemenlik kurdu; ta ki 15. yüzyıl sonlarında Büyük İvan hepsinin hükmüne son verinceye kadar. Moğol fetihleri en çok, tarımsal topluluklardan düzenli olarak gelir alan oturmuş devletler karşısında başarılı oluyordu. Moğol hükümdarları bu devletleri ya haraca bağlar ya da iç örgütlenmelerine fazla dokunmadan bütün bütün yutardı. Her iki durumda da Moğollar, dolaylı bir imparatorluk yönetimi kurmuş oluyordu; yönetimin talepleri sembolik bağlılık, düzenli haraç, düzensiz silahlı destek, yeni Slav yöneticilerinin Moğollardan onay alması, Moğolların düşmanlarına karşı hana bağlılık ve zaman zaman da soylu rehineler verilmesiydi; imparatorlukla işbirliği eden prensler, bunlara karşılık kendi topraklarında geniş bir özerklikten yararlanıyordu.

Aslında Moskova Prensliği, Altın Orda Devleti'yle akıllıca işbirliği ederek bölgedeki rakipleri karşısında öncelik kazanmıştı. 1571'de Tatarların Moskova'yı yağmalaması, Moskovalıların step halklarıyla ilişkilerini sona erdirmedi. Hatta Moskova Prensliği, süzereni durumundaki Altın Orda'dan kurtulduktan sonra bile Moğollardan arta kalan güçlerle sık sık işbirliğine girdi. 16. yüzyılda Litvanya'ya karşı Kırım Tatarlarıyla ittifak kurdu, 17. yüzyılda Sibirya'nın istilası sırasında Zunghar Moğollarından asker olarak yararlandı ve Kırım koluna 1700'e kadar haraç ödedi. 16. ve 17. yüzyıllarda Ruslarla Tatarlar arasındaki ilişkiler aynı dönemde Avrupalı kolonicilerle Amerika Yerlileri arasında gelişen ilişkileri andırıyordu; zaten 18. yüzyıl ortalarında Güney Carolina kolonisinin bütçesindeki en büyük kalem, Yerlilere verilecek "armağanlar"dı. Amerika ve Rusya cephelerinde, her iki tarafta da acımasız adamlar savaşmaktaydı. 16. yüzyıl İngiliz yazarı George Turberville, Rusları İrlandalılara benzetmişti:

> Kendince Rus ne kadar medeniyse İrlandalı da o kadar.
> İkisi de çetin işlerin adamıdır, ikisi de insaf dedirecek kadar kaba ve
> bir o kadar kördür.

Ama arada önemli bir fark vardı. İrlandalı kabile şefleri, kasvetli adalarında bir yandan yabancı bir imparatorluğa direnirken, bir yandan da kendi aralarında hiç durmadan dövüşüyorlardı; bu uçsuz bucaksız topraklardaysa bir grup Rus prensi diğerlerine hâkim olup sonra kendi imparatorluğunu kurmaya koyuldu.

İrlanda'yla yapılan benzetmede bir açıdan daha Rusya'nın hakkı yenmektedir. Yakın zamana kadar İrlanda, Avrupa'daki başlıca ticaret ve iletişim hareketlerinin dışında kalmıştı. Avrupa'nın kara üzerinden Doğu Asya'yla ilişkileri geliştikçe, Rus kentleri de Avrasya'da önemli birer bağlantı noktası haline geldi. Denize çok geç ulaşan Ruslar, hemen hemen bütün kentlerini Doğu Avrupa'yı iç kesime bağlayan akarsular ile kollarının (Dinyeper, Volga, Don, Dvina ve Volhov) kıyısında kurmuşlardı. 1000 yılı itibariyle Rusya'da kent sisteminin ve ticaretin merkezi Kiev'di; o zamanlar Kiev'de nüfusun 50.000 dolayında olması gerekirken, bir başka ticaret kenti Novgorod'da da 20.000 dolayında insan yaşıyordu (Rozman 1976; 45-46). Moğol bağlantısı sayesinde sonunda merkezi bir konuma kavuşan Moskova, 1703'ten itibaren St. Petersburg'un başkent olarak planlanıp kurulmasına kadar bu konumunu kaybetmedi. Moğol kıskacının gevşediği 1500'de Moskova, Vilna, Pskov, Novgorod, Smolensk ve (Tatar Kırımı'nda bulunan) Bağçesaray'ın tümünde de nüfus, büyük ihtimalle 10.000 veya üzerindeydi (Chandler & Fox 1974: 27).

Bağçesaray gibi kentler kurdukları yerlerde bile Moğol savaşçıları, çadırlardan oluşmuş kendi karargâhlarında oturur, her an av ya da yeni bir savaş için harekete geçmeye hazır beklerlerdi. Moğolların tersine Ruslar, denetim alanlarını genişlettikçe kentli bir fetih stratejisi benimseyerek askeri kuvvetleri, imparatorluk temsilcilerini, tüccarları, hatta toprak sahiplerini kentlere kaydırdılar. Bu politika üç sonuç doğurdu. İlk olarak çoğu kentte devlet temsilcileri ayrıcalıklı bir konuma geldi. İkinci olarak, askerler gibi devlete bağlı olan birçok görevli, aynı zamanda kendi hesaplarına tarımda, sanayide ve hizmet alanlarında çalışmaya başladı. Son olarak da imparatorluk sınırları değiştikçe, kentlerde ağır-

lık taşıyan faaliyetler de değişim geçirdi. Moskova Prensliği, kendisine bağlı çevre toprakları genişledikçe, Çarlar da kuzeybatı ve (özellikle) güneydoğu sınır bölgelerinde tahkimatlı kent zincirleri kurdu; fetih bölgesi ilerledikçe her zincir, birbiriyle bağlantılı ticari ve idari karargâhlara ait bir halka olarak kalıyordu geride. Mesela Mihail Romanov rejimi, Belgorodskaya çerta'daki yeni kentlerin çoğunu 1636-1648 yılları arasında tasarlamıştı; sonunda, önceden Moğol işgalinin ilerlemekte olduğu belli başlı yollara yayılan tahkimatlı 29 kentten oluşmuş büyük bir hat haline gelecekti bu bölge. Çok geçmeden bu kentler, faal sınır bölgesinin epey gerisinde kaldı.

Büyük Petro (Pyotr), 1703'ten itibaren tüccarları, zanaatkârları, imparatorluk görevlilerini ve onlara bağlı hizmetlileri zorunlu iskâna tabi tutarak Neva'nın ağzında, İsveç'ten yeni alınmış bir bölge olan St. Petersburg'u yoğun bir nüfus merkezi haline getirdi. Felemenk ve İngiltere'de bulunduğu dönemde kimliğini gizleyerek bir süre tersane işçiliği yapmış olan Petro, St. Petersburg'u Baltık'ta Felemenk'e oldukça benzeyen bir gemicilik ve ticaret merkezi olarak düşünmüştü. Zaten kente de Rusça değil Felemenkçe bir isim verdi: Sankt Petersburg. 1782'ye gelindiğinde yeni imparatorluk merkezinde 297.000 kişi yaşarken, Moskova'nın nüfusu 213.000'di. (Rozman 1976: 162, 183). İki kent arasında işbölümü yapılmış, St. Petersburg başkent ve Kuzeybatı Avrupa'dan ülkeye ulaşılan ana liman olurken, Moskova da iç ticarette en büyük merkez olarak kalmıştı. Böylelikle Rusya, imparatorluğun kuzeybatı topraklarında odaklanan ama Asya'nın içlerine kadar da uzanan eşmerkezli dev bir kent hiyerarşisi kurmuş oluyordu.

Rus, Polonya-Litvanya ve Tatar Devletleri

1500'den sonraki üç yüz yıl boyunca Moskova, daha sonra da Rusya, Avrupa'nın en savaşçı devletlerinden ya da devlet topluluklarından biri olarak nam saldı. İlk olarak Moskova Prensliği, en yakınındaki Slav komşularını fethedip Tatar sü-

zerenleriyle savaşmaya başladı. Ardından, henüz siyasal bir varlık olarak oluşum aşamasında bulunan Rusya, doğusuyla güneydoğusundaki göçebe halkları püskürttüğü gibi kuzeyde, batıda ve güneyde birer dev olan İsveç, Polonya ve Osmanlı imparatorluklarıyla da savaştı. Yüzyıllar boyunca bu güçlerle göğüs göğüse çarpışan Rusya bunun yaralarını da taşıdı. Geniş askeri örgütleri ayakta tutma, finanse etme ve yönetme çabalarının uzun vadedeki toplumsal etkileri, siyasi bir varlık olarak gösterdikleri belirleyici etkiden çok daha derin oldu. Çok daha değişik biçimlerde Avrupa'nın başka yerlerinde de olduğu gibi, planlı biçimde büyük askeri güçler oluşturulması ve aralıksız süren savaş, sonunda orduyu çevreleyip devlet örgütlenmesini dönüştürecek olan sivil iktidar yapılarını ortaya çıkardı.

Nitekim bizzat jeopolitik durum, Rus devletlerindeki değişimleri önemli ölçüde etkilemişti. "Karşılıklı sınırlar yasası," "düşmanımın düşmanı benim dostumdur" şeklindeki kof bir ilkeye dayanıyordu: Ortak bir düşmanın iki yanında yer alan güçler, aralarındaki uyuşmazlıklar ne olursa olsun çoğu kez müttefik durumuna gelmekteydi. İmparatorluğun genişlediği ilk yüzyıllarda, ittifak oyunu Moskova Prensliği'ni olmayacak güçlerin, Katolik Polonya'ya karşı her ikisi de Moskova'yla birlikte çarpışan Tatarların ve Alman Protestanlarının etkisine açık hale getirmişti.

Büyük İvan'ın 1500-03'te Polonya-Litvanya ve Livonya Şövalyeleri'ne karşı yürüttüğü savaşta Ruslar, Tatar desteğini etkili biçimde kullanmayı bildi. Rus topraklarını Moğol denetiminden kurtarma sürecinde Büyük İvan'la halefleri, Moğol yönetiminden birçok imparatorluk aygıtını aldılar. İvan'ın kendisi de, tümüyle Mogollara özgü bir dolaylı yönetim aracını benimsedi: Novgorod ve başka yerlerde, makamlarını ve onlara bağlı toprakları Çar'a hizmet ettikleri sürece ellerinde tutan "hizmetli prensler" yarattı. Onlara paralel olarak da *pomeşçik* denen şartlı toprak ve makam sahipleri atadı; bunlar, imparatora yeterli biçimde hizmet vermeleri şartıyla ömür boyu makam, yetki, ayrıcalık ve mülk sahibi oluyorlardı.

Prenslerden ve *pomeşçik*'ten beklenen hizmetlerden biri de, gerektiğinde silahlı kuvvet sağlamalarıydı. Batı Avrupa devletlerinin uluslararası pazardan, giderek artan bir biçimde paralı asker toplayarak ordularını ayakta tuttukları bir dönemde İvan, hiyerarşiyle devlet hizmetini pekiştiren, verasete dayalı bir sistem yoluyla imparatorluk topraklarından kitlesel ordular toplanmasına öncülük etmekteydi. Kabile şeflerinin, kalelerin ve feodal beylerin himayesindeki toplulukların dağıtılmasıyla (Avrupa hükümdarları her zaman böyle düzenlemelerde ortada kalan dağınık askeri kuvvetlerden yararlanmıştır), hükümdara ve onun hizmetindekilere tümüyle sadık askeri birliklerden ve bölgesel yönetimlerden oluşan, coğrafi bakımdan düzenli, hiyerarşik bir sistem doğdu.

Ancak soylular Çar'a daha da bağlı hale geldikçe, kendi köylüleri üzerinde denetim kurmak için ölümüne mücadeleye giriştiler. İmparatorluk yasaları, önceden özerk olan köylü topluluklarına yayılarak köylülerin hareket yeteneğini kısıtladı, toprak sahiplerinin köylülerin emeği üzerinde daha fazla hak iddia etmesi için dayanak oluşturdu ve sonunda da özgür köylülerle, serfler ve köleler arasındaki sınırları ortadan kaldırdı. Bu sınırların ortadan kalkması, hepsinin birden özgürleşmesi değil, köleleşmesi anlamına geliyordu.

Rusya'da köylüler, göz göre göre saplanmadı bu batağa. Tersine kıyasıya mücadele ettiler. Ancak hiçbir zaman köylüler, kendi başlarına Rusya'da ulusal ölçekte bir devrimci durum yaratamadı. Ne var ki, baskıcı toprak sahiplerine ve vergi tahsildarlarına karşı köylü ayaklanmalarının olmadığı bir yıl da geçmedi. P. K. Alefirenko, 1730-60 yılları arasında sadece *pomeşçik* arazilerinde 37 büyük köylü ayaklanması *(vosstanie)* gerçekleştiğini belirtir (Alefirenko 1958: 136-53). Üstelik Kazaklar ya da muhalif soylularla birleştiklerinde köylüler, tıpkı ulusal ordulara asker sağladıkları gibi ulusal ayaklanmalara da şok birliklerini sağlıyorlardı. Yine de bir problem vardı: Üç yüz yıl boyunca devlet, hep toprak sahipleriyle ittifak halinde onları bastırmıştı ve 19. yüzyıla kadar her ayaklanmadan sonra biraz daha fazla batağa itilmişlerdi.

Aynı şekilde, 1589'da Moskova'da patriklik kurulmasından itibaren Ortodoks Kilisesi de çarın denetimine girerek onun siyasi çıkarlarına hizmet etti; ancak kendi egemenliği içinde çok geniş bir manevra alanı karşılığında yaptı bunu. Soylular, devlet görevlileri ve kilise adamları üzerindeki denetimlerini çarlar sadece kişisel himayeleriyle değil, başlarında doğrudan yöneticiye karşı sorumlu birinin bulunduğu pekişmiş bir danışmanlar kurulu *(prikazi)* aracılığıyla da sağladılar. Bütün sistem (sivil, askeri ve dini) bir yandan ihanete, diğer yandan da ayaklanmalara karşı korunmasızdı. Dolaylı yönetimin başka pek çok biçiminde olduğu gibi devlet görevlilerine kendi denetim alanları içinde muazzam yetkiler verilmişti. Yine de büyük, ucuz, nispeten merkezileşmiş bir hükümet aygıtı yaratıldı.

IV. İvan, uzun bir hanedan soyu oluşturan Moskova Prensleri içinde çar unvanını resmen alarak taç giyen ilk hükümdardı. Üstelik Ortodoks Kilisesinin de bu unvanı kutsamasını sağlamıştı; böylece unvanın, Kutsal Roma-Germen İmparatoru unvanına denk olduğu kabul ediliyordu. Hiç de tevazu göstermeye niyeti yoktu İvan'ın! 1565'te devlet yapısını sağlamlaştırdı ve *opriçnina*'yı kurarak doğrudan yönetime bir adım daha yaklaştı. İmparatorluk muhafızlarının oluşturduğu bir yönetim olan *opriçnina,* İvan'ın uzak bölgelere sürdüğü büyük özerk beylerden alınmış mülklerle ayakta tutuluyordu. "Hainler"i kovuşturma görevini de üstlenen *opriçnina,* genel olarak özgür soylulara karşı bir terör aracına dönüştü.

Böyle bir devlette merkezi denetim, o anki hükümdarın yeterliliğine ve kararlılığına, aynı zamanda da dışarıda yürütülen savaşların baskısına bağlı olarak dalgalanmalar gösteriyordu tabii. Ayrıca savaş, hizmet soylularının yetkileriyle özerkliklerinin de değişiklik göstermesi demekti. 17. yüzyılda hizmet soyluları, ellerindeki ayrıcalıkları bir tür özel mülkiyet gibi görerek sık sık bunları satışa çıkarmış ya da miras bırakmıştı. 1714'te Çar, hizmet soylularının ayrıcalıklarıyla özel mülkleri arasındaki ayrımı kaldırarak bu fiili durumu resmen tanıdı. Üstelik 17. yüzyılın son dönemlerin-

de Rus hükümdarları, giderek büyüyen ordularına paralı askerler doldurdular. Ama çok geçmeden bunun kendi kapalı sistemleri için bir tehdit oluşturduğunu görerek pişman oldular; 18. yüzyıl başlarında köylüleri kitleler halinde askere almaya başlayıp hizmet soylularına da geniş askeri yükümlülükler getirdiler. Büyük Petro, 370.000 kişilik bir ordu toplamıştı; Katerina'nın (Yekaterina) ordusunda bir milyon, I. Aleksandr'ın (1801-25) ordusundaysa iki milyon asker vardı (Le Donne 1991: 273). Nispeten barış dolu bir yıl olan 1897'de bile Rus silahlı kuvvetlerinin sayısı 1,1 milyonu buluyordu (Shanin 1986: I, 39). İki İvan'ın belirlediği temel yönetim çizgisi, Petro'yla Katerina'nın reformlarına bile dayanmıştı. Savaş ve fetih için gerekli araçları ticaretin gelişmemiş olduğu bir tarım ekonomisinden toplama uygulaması sonucunda, verasete dayalı dev bir üstyapı oluştu.

Petro'yla Katerina, Avrupa'daki genel savaşlara girmenin yanı sıra, imparatorluğu güneydoğuya doğru da büyük ölçüde genişlettiler; her iki çaba da, kaynak ve asker ihtiyacını fazlasıyla artırıyordu. Buna uygun olarak gerçekleştirdikleri temel yenilikler de, miras aldıkları yönetim yapısının düzenlenmesini, birbirine rakip yönetimlerin sayıca azaltılmasını, hizmet soyluluğunun dondurulup daha net bir hiyerarşi haline getirilmesini, devletin ülke içinde baskı uygulamak için daha kapsamlı araçlarla donatılmasını ve sonuçta ortaya çıkan bürokrasinin Batı Avrupa tarzında örgütlenmesini içermekteydi. Belki de en büyük değişim, devlet maliyesinde gerçekleşmişti: 1725'te 6,9 milyon ruble olan savaş harcamaları, 1825'te 173,8 milyon rubleye çıkmıştı ve yüzyılın tamamında ortalama yıllık artış hızı yüzde 3,3'tü. (Aynı yüzyılda çavdar fiyatları, belki yüzde 0,1'lik bir artış hızıyla çıksa çıksa iki ya da üç katına çıkıyordu; bkz. Mironov 1985). O dönemde sabit vergilerin (kelle vergisi ve azatlık rantı[2]) devlet gelirlerindeki payı yüzde 54'ten yüzde 32'ye düşerken, tüketim vergileri büyük miktarda artan toplam içinde yüzde 46 ile 48 arasında yükselmişti; sırf devletin düzenlediği votka satışlarından

2 Derebeyi karşısındaki yükümlülüklerden belli bir rant karşılığı azat edilmeyi sağlayan sistem –çn.

(soylulara özgü tekellerden biri) elde edilen gelir, 1 milyon rubleden 128.400.000 rubleye çıkmıştı ve bu da yıllık ortalama yüzde 5 artış demekti (Le Donne 1991: 227-83).

Petro'yla Katerina, Rus usûlü yönetimi yeni ele geçirdikleri topraklara da yaydılar. 18. yüzyılla birlikte imparatorluk, çok büyük bir alanda nispeten yeknesak bir yapı oluşturmaya başladı. Hâkim toplumsal yapı imparatorluk içinde bölgeden bölgeye hâlâ çok büyük farklılıklar gösterdiğinden bu, imparatorluğun fiili işleyişinin de değişkenlik göstermesini getiriyordu: Bu durum, yerel meselelerde önemli bir söz hakkına sahip tüccarların imparatorluğa hatırı sayılır bir gelir sağladığı kuzeybatı bölgelerinden, ticareti gelişmemiş yabancı topraklarda, askeri valilerin ya kaba kuvvetle, ya yerel liderlerle uzlaşarak ya da her iki yöntemi birden uygulayarak hüküm sürdüğü güneydoğuya kadar her yerde aynıydı.

Polonya devletinin tümüyle farklı yapıda olan işleyişiyse sonunda devleti intihar noktasına götürmüştü. Hem Rusya hem de Polonya'daki toprak sahipleri, büyük arazilerde tahıl yetiştirmekteydi. 16. yüzyılda nüfus artıp fiyatlar da yükselince, kâr etmek için önemli bir fırsat geçmiş oldu ellerine. Ancak Polonya-Litvanya toprak beylerinin Danzig gibi limanlar aracılığıyla Batı Avrupa pazarlarına ulaşma olanağı daha fazlaydı. Bunlar, büyük tarım işletmelerine dayalı bir ekonomi kurarak önceden refahı gittikçe yükselmekte olan kentlerin bağımsız birer siyasal aktör ve iç ticaret merkezi konumunu sona erdirdi. İhracat gelirleriyle refahlarını artırdılar, Batı'dan mal aldılar ve devleti de ellerinde oyuncak haline getirdiler.

Polonya'da kurulan "soylular cumhuriyeti," nüfusun onda birini oluşturan bu ayrıcalıklı kesime temsil hakkı verdi; böylece bu kesim, hem köylüler üzerindeki denetimlerini sağlamlaştırma olanağı buldu hem de (1572'den itibaren) monarşiyi soyluların seçilmiş aygıtı haline getirdi. Bu süreç ilerlerken sertliği daha vahşi bir şekilde uygulayıp genelleştirdiler. Bu arada soyluların kendi tebaalarından ucuza topladığı özel orduları da, sarayın silahlı kuvvetlerinden çok daha kalabalık hale gelmişti. Polonya'nın siyasal yaşamında

arka arkaya tekrarlanan kral-büyük soylular-küçük soylular şeklindeki üç yönlü bölünme 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren krala sık sık küçük soylularla ittifak kurma olanağı verdi; bir yandan da sarayın mali ve askeri alanda güvenilir merkezi sistemler yaratma yolundaki bütün çabalarını geçersiz kıldı.

Çarın tehditleri karşısında Kazaklar ve Osmanlı sipahileri, ayrıca süvari birliğini hem Rus hem de Batı Avrupa ordularından çok daha geç kurmuş olan Polonya kuvvetleri, geniş çaplı piyade ve topçu örgütlenmelerine ağırlık vermeye başlamışlardı. Bu düzenlemeler, tek tek savaşçılarla maiyetlerinin özerkliğini ve kendi kendilerini finanse etme gücünü artırırken, onların yerini tutacak bir kuvvet satın almayı da bütün krallar için zorlaştırdı. Krallığın zayıf ve tartışmalı olması, önemli bir ulusal ordunun bulunmaması, uzun vadede Polonya topraklarını, İsveçli, Prusyalı, Avusturyalı ve Rus komşuların silahlı kuvvetleri için kolay bir yem haline getirdi. Önce Polonya-Litvanya İmparatorluğu küçülmeye başladı, sonra 18. yüzyılda Polonya'nın ayrı bir devlet olarak varlığı parça parça sona erdi.

16. yüzyılda Rusya'nın toprak sahiplerinin elindeki tahıl Batı Avrupa pazarlarına giremiyordu. 1584'te Kuzey Buz Denizinde kurulan Arhangelsk Limanı İngiliz tüccarların denetimindeydi ve burası, güney ovalarında üretilen tahılı değil, kuzeyden gelen kürkle keresteyi satıyordu dış ülkelere. Toprak sahipleri de ürünlerini Rusya içindeki kentlere, çarların sağlam bir şekilde mevzilenmiş olduğu bölgelere sevk etmeye başladılar. Pazarlara ve toprak mülkiyetine kesin biçimde müdahale eden Rus yöneticiler, 16. yüzyıldaki nüfus ve fiyat artışının getirdiği kazanımlara savaşları finanse etmek için kendi adlarına el koydular. Devletin küçüldüğü 17. yüzyılda ve Avrupa ticaretine girdiği 18. yüzyılda, soylulara artık kesin biçimde boyun eğdirmiş, aslında devlet hizmetiyle yükümlü olan yeni bir soylular zümresi yaratmışlardı. Vergileri çoğu kez nakit yerine tahıl olarak toplama yoluyla toprak sahiplerinin ve köylülerin ticarete katılımını kısıtladılar; böylelikle aynı zamanda kentlerin, orduların ve devlet

görevlilerinin gıda ihtiyacını da karşılayacak güvenli bir yol bulmuş oluyorlardı.

Ancak 19. yüzyılda bu süreç tersine döndü. I. Pavel'den (1796-1801) başlayarak Rus çarları, aristokratların himayesinden kurtulmuş özerk bir bürokrasi ve askeri örgütlenme oluşturmaya çalıştı. Bunun sonucunda soylu olmayan dev bir yönetici sınıf ortaya çıkarak günden güne büyüdü ve sonunda bütün ülkenin yönetimini üstlendi; bunlar arasında ancak en yüksek mevkilerde bulunanların soyluluk unvanı elde etme umudu vardı. Süreç, fazlasıyla iyi işlemişti; aristokrasiyi kendi topraklarının yönetimi ve geliriyle baş başa bıraktı ve onun devletten kopmasına ve bölgesel yönetime olan bağlılığının da zayıflamasına yol açtı; çarlar, üç yüz yıl boyunca olağanüstü etkili bir şekilde aristokratları yönetimle işbirliğine yönelttikten sonra, farkında olmadan bu durumu tersine çevirmişlerdi. Sonuçta Rus hükümdarları, iktidarlarını sınırlamadan ve herhangi bir hoşnutsuzlukla karşılaşmadan, kendi saflarında yer alan önemli bir zümreyi kaybetmiş oluyordu.

Rusya'nın güneydoğusunda uzanan Tatar devletlerinin örgütlenmesiyse çok daha farklıydı: Esnek, parçalar halinde, kabile kimlikleri ve himaye eden-edilen zincirleriyle birbirine bağlanmış bir yapı. Güçleri de birçok bakımdan sadece savaşçı süvarilere dayanıyordu. Ayrıca bu ordular, büyük ölçüde akraba gruplarından ve himaye eden-edilen zincirlerinden oluşmaktaydı. Moğollar (Tatarlar önceleri bunların bir alt koluydu, sonra kalıntısı haline geldi) çevredeki tarım topluluklarından haraç alarak, transit ticaretten vergi toplayarak ve uzak bölgelere gitmekte olan tüccarlara para karşılığı koruma sağlayarak seyyar ordularını ayakta tutuyorlardı. Kırım Tatarlarıysa, Türk ve İtalyan pazarlarında köle (bunların çoğu Slavdı) satarak refaha ermişti. Kendilerine boyun eğmeyenlere karşı misillemeye girişmeye her an hazır olan ama kendilerine ait bir yönetim de kuramayan bu topluluklar, vergilerini toplamak için genellikle tebaaları arasındaki yöneticilere bel bağlıyordu. Merkezi bir yapı yaratamadılar; bu, bir yandan onlara büyük bir esneklik kazandı-

rırken, bir yandan da ayrılıkçılığa ve veraset mücadelelerine karşı korunmasız kalmalarına yol açıyordu. Bu topluluklar parazit olarak yaşıyor, kervan ticareti yoğunlaştığında ve tahıl üreticisi komşu devletler istikrarlı, verimli, barışçı bir yapı kazandığında onların da refahı yükseliyordu. Ruslar sonunda onları geri püskürttü ve kalanlarını da daha üstün askeri güçleri, daha sıkı merkezi denetimleri, "böl ve yönet" ilkesine dayalı ittifakları, yerel güçlerle kurnazca girişikleri pazarlıklar sayesinde kendi içlerinde erittiler.

Moğol istilacılar, 1250'lerde Aleksandr Nevski'nin de yardımıyla Moskova Prensliği üzerinde süzerenlik yönetimi kurmuştu. Rusların verdiği adla Altın Orda Devleti, iki yüz yıl boyunca prenslikten haraç aldı. 1438-41 yıllarında Orda (Moğolların başkenti) Saray, Kazan, Astrahan ve Kırım'da üslenmiş ayrı hanlıklar halinde bölündü; bunlardan Kırım, kısa bir süre sonra Osmanlı İmparatorluğuna bağlandı. Rusların topraklarını genişletmesi ve kalan Moğollar arasındaki savaşların ardından, Korkunç İvan'ın saltanat döneminde ancak Kırım Tatarları ayrı bir siyasi varlık olarak ayakta kalabildi. Sonunda onların toprakları da Büyük Katerina tarafından 1783'te Rusya'ya katıldı. Bu aşamadan itibaren imparatorluğun Avrupa'daki başlıca toprak kazanımları, Polonya ve Osmanlı İmparatorluğu aleyhine gerçekleşecekti.

Savaş ve İsyan, İsyan ve Savaş

Avrupa'nın her yerinde devletlerin geçirdiği dönüşümün nedeni, esas olarak savaş ve savaş hazırlıklarıydı. Bu ilişkinin en belirgin biçimde izlendiği durum da Rusya'nın bir imparatorluk olarak genişlemesidir. 19. yüzyılın ortalarına kadar Rus devleti, gelirlerinin büyük bölümünü silahlı kuvvetler oluşturmaya harcamıştı. İki İvan, Petro, Katerina, Aleksandr ve bunlar arasındaki dönemlerde hüküm süren çarlar, bu silahlı kuvveti Rusya içindeki rakiplerini bastırmak, komşu halkların üzerine sefer düzenlemek ve Avrupa'yla Ortadoğu'da üslenmiş düşmanlardan korunmak için kullandı. Me-

sela 1492-1521 yılları arasında, yani yalnızca 29 yıl Moskova devleti bir dış düşmanla savaş halinde değildi.

Daha sonraki askeri çabalarla kıyaslandığında, 16. yüzyıldaki savaşların maliyeti oldukça düşüktü. Yine de Büyük İvan'dan Korkunç İvan'a kadar Rus devletinin yeniden şekillenmesinde itici bir güç oluşturdular. Fetihler yapma ve fethedilen toprakları elde tutma çabasındaki 16. yüzyıl çarları, en üstte çok büyük ve genişlemeye müsait bir veraset sistemi, ortada dolaylı yönetim, en altta da devlet desteğindeki toprak sahiplerinin denetiminde giderek büyüyen serflerden oluşmuş bir devlet yarattılar farkında olmadan. Sonraki savaşlar da temelde bu yapıyı daha da sağlamlaştırarak dönüşüme uğrattı.

İsveç, Polonya ve Moskova Prensliği arasındaki mücadelelerin önemine rağmen, 16. yüzyılda bölgede yapılan savaşlar, daha batıdaki askeri çatışmalarla çok az kesişiyordu; ana ekseni Varşova'dan güneye ve doğuya uzanan ayrı bir kompleks oluşturuyordu bunlar. Gerçi Akdeniz'deki güçler genişlemekte olan Osmanlılarla zaten savaş halindeydi, ama mesela 1495'ten 1560'lara kadar Doğu Avrupa devletleri, büyük Avrupa savaşlarında hiçbir rol oynamamıştı. Bu savaşların merkezinde, İspanya'yla Fransa'nın İtalya toprakları için girdiği mücadele vardı. Aynı sıralarda Moskova Prensliği, sadece batıdaki komşularıyla değil prensliğin güneydoğuya yayılmasına direnen Tatarlar ve Kazaklarla da savaşmaktaydı; bu arada Polonya orduları da ülkenin güneyindeki güçlerle, yani Boğdanlılar (Moldovyalılar), Osmanlılar ve Tatarlarla savaşıyordu.

Ancak 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra hem Rus hem de Osmanlı imparatorlukları Avrupa'daki savaşlara çok daha yoğun biçimde katıldı. Rusya, Avrupa'daki ilk ittifakına 1680'de girdi. 1682'ye gelindiğinde, uzun zamandır düşmanı olan Osmanlı'ya karşı Avusturya, Polonya, Venedik ve Alman devletleriyle işbirliği yapmaktaydı. Büyük Petro'nun Rusya'daki ünlü Batılılaştırma Projesi, imparatorluğun Batı Avrupa diplomasisinde ve çatışmalarında daha fazla rol oynamasını da içeriyordu. Aynı şey evlilik politikaları için de

geçerliydi tabii; Petro'nun kuşağına kadar Rusya'da kraliyet aileleri, hemen hemen sadece başka Rus aileleriyle ya da Polonyalılar ve Bizanslılarla evlilikler düzenlemişti. Ancak ondan sonraki kuşaktan başlayarak çarlar, çok daha batıda, özellikle Alman devletlerinde hüküm süren çeşitli ailelerin dünürleri, daha ileride de torunları olacaktı.

1730'larda artık Rusya, Avrupa genelindeki savaşların çoğuna düzenli olarak katılmaktaydı; bu da savaşları ister istemez daha genel bir hale getirdi. Büyük ölçüde genişleyip Batılılaşmış ordularıyla Rusya, değerli bir müttefik, korkunç bir düşman olmuştu artık. Aynı süreçte Polonya, İsveç ve Osmanlı İmparatorluğu da (ama varlıklarını hâlâ sürdürmelerine rağmen Tatarlar değil) kendi topraklarından daha batıda çıkan savaşlara katıldı veya ite kaka zorla sokuldu. Bu yüzden Polonya'nın varlığı son bulurken, İsveç de Slavların yaşadığı topraklarda hâkimiyetini kaybetti.

Savaş ile devrimci durumlar iç içe geçmişti. 1590-1734 yılları arasında Polonya'ya karşı arka arkaya patlak veren Kazak isyanları, biraz daha doğuda Tatarların Rus yayılmasına gösterdiği direnişe çok benziyordu. Ancak arada çok önemli bir farklılık da vardı: Kazaklar, paralı askerler ve Türklerle Tatarlara karşı akıncı bir kuvvet olarak Polonya hegemonyasında refaha ermiş, ama Polonyalılar özerkliklerini budayıp onları sadece Polonya orduları için savaşmaya zorlayınca başkaldırmışlardı. Kazaklar, Polonya ve Rus devletleri için klasik bir sınır problemi oluşturuyordu. Göçebelerin, kaçak serflerin ve paralı askerlerin bir araya gelmesiyle oluşan bu bileşim, etrafa dehşet saçan Türklerle Tatarlar karşısında usta savaşçılar haline gelmişti, dolayısıyla hem Polonya'nın hem de Rusya'nın işine yarıyordu. Ancak egemenliğin tartışmalı olduğu ya da hiç bulunmadığı kendi bölgelerinde, daha zengin olanları avlanma, balıkçılık yapma, toprak sahibi olma, dışarı vergi ödememe, silah taşıma ve kendi adına savaş yürütme hakkı talep ediyordu; Rusya ya da Polonya'da böyle hak iddialarında bulunmak, kendi kendini soylu ilan etmek demekti. İşte Rusya ve Polonya'nın politikası da bu yüzden kararsızlık göstermekteydi: Kazaklar düşmanın üstüne sal-

dırtılıyor, sonra ulusal otoriteye boyun eğmeye zorlanıyor, ulusal otoriteye boyun eğdiklerinde de özel statü talepleri reddediliyordu. Polonya 16. yüzyılda Ukrayna'nın bereketli topraklarını kolonileştirip soyluların yönetiminde çiftlikler kurunca, bu politikalar savaş üstüne savaş, isyan üstüne isyan doğurdu.

6.1 Rusya ve Komşu Bölgelerde Uluslararası Savaşlar (1492-1992)

1491-1502	Kırım Tatarları, Kazan Tatarlarına karşı
1492-94	Moskova Prensliği, Litvanya'ya karşı
1495-96	Moskova Prensliği, İsveç'e karşı
1497-99	Polonya-Litvanya, Boğdan'a, Osmanlılara ve Tatarlara karşı
1500-03	Moskova Prensliği ile Tatarlar, Polonya-Litvanya ve Livonya Şövalyeleri'ne karşı
1506-07	Moskova Prensliği, Kazan Tatarlarına karşı
1507-08	Polonya-Litvanya ile Tatarlar, Boğdan'a ve Moskova Prensliği'ne karşı
1510	Moskova Prensliği, Pskov Prensliğine karşı
1512-22	Beyaz Rusya Savaşı
1521-24	Kırım ve Kazan Tatarları ile Kazaklar, Moskova Prensliği'ne karşı
1527-31	Polonya, Boğdan'a karşı
1532-33	Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu, Polonya-Litvanya ile Boğdan'a karşı
1534-37	Moskova Prensliği, Polonya-Litvanya ile Boğdan'a karşı
1547-52	Moskova Prensliği, Kazan'a karşı
1552-56	Rusların Kazan ve Astrahan'ı istila etmesi
1554-57	Moskova Prensliği, İsveç'e karşı
1557-82	Livonya Savaşı
1563-70	Danimarka, Lübeck ve Polonya, İsveç'e karşı
1569	Astrahan'da Osmanlılar ile Ruslar arasında savaş
1570	Moskova, Novgorod'a karşı
1571-72	Kırım Tatarları, Moskova Prensliğine karşı

1578-84	Moskova Prensliği, Sibirya Tatarlarına karşı
1583-90	Polonya-Osmanlı Savaşı
1586-87	Moskova Prensliği, Sibirya Tatarlarına karşı
1587-88	Avusturya-Polonya Savaşı
1591-98	Kırım Tatarları, Moskova Prensliğine karşı
1600	Polonya, Eflak (Valahya) ve Boğdan'a karşı
1600-14	Polonya İsveç'e karşı
1605-06	Kırım Tatarları, Moskova Prensliği'ne karşı
1611-18	Polonya, Rusya'ya karşı
1613-17	İsveç, Rusya'ya karşı
1616-17	Polonya, Osmanlı'ya karşı
1617-18	Polonya, İsveç'e karşı
1618-21	Polonya-Osmanlı Savaşı
1621-22	Polonya, İsveç'e karşı
1625-27	Osmanlılar ile Tatarlar, Polonya ile Macaristan'a karşı
1625-29	Polanya, İsveç'e karşı
1631-34	Osmanlılar ile Tatarlar, Polonya ile Macaristan'a karşı
1632-34	Rusya, Polonya'ya karşı
1632-41	Kırım Tatarları, Rusya'ya karşı
1637-38	Kazaklar, Kırım Tatarlarına karşı
1638	Danimarka, Polonya'ya karşı
1654-56	Rusya ile Kazaklar, Polonya'ya karşı
1658-61	Erdel (Transilvanya), Polonya'ya, Tatarlara ve Osmanlı'ya karşı
1658-68	Rusya ile Kazaklar, Polonya'ya karşı
1672-76	Osmanlılar, Tatarlar, Kazaklar, Polonya'ya karşı
1677-81	Osmanlılar ile Kazaklar, Rusya'ya karşı
1682-99	Osmanlılar, Avusturya'ya, Alman devletlerine, Polonya'ya, Venedik'e ve Rusya'ya karşı
1687-89	Rusya, Kırım Tatarlarına karşı
1700-21	Büyük Kuzey Savaşı
1710-11	Osmanlı-Rus Savaşı
1716-17	Rusya, Hive Hanlığına karşı
1722-24	Rusya, İran'a karşı
1733-34	Polonya Veraset Savaşı

1734-39	Rusya ile Avusturya, Osmanlı'ya karşı
1740-48	Avusturya Veraset Savaşı
1741-43	Rusya-İsveç Savaşı
1756-63	Yedi Yıl Savaşı
1768-72	Bar Konfederasyonu Savaşı
1768-74	Osmanlı-Rus Savaşı
1781-82	Rusya, Kırım'a karşı
1787-92	Osmanlı-Rus Savaşı
1788-90	Rusya-İsveç Savaşı
1792-93	Rusya ile Prusya, Polonya'ya karşı
1796-97	Rusya, İran'a karşı
1799-1801	İkinci Koalisyon Savaşı
1803-15	Napoléon Savaşları
1804-13	Rusya, Prusya'ya karşı
1806-12	Osmanlı-Rus Savaşı
1808-09	Rusya-İsveç Savaşı
1821-24	Eflak-Boğdan'ın Osmanlı İmparatorluğuna karşı yürüttüğü savaşa Rus müdahalesi
1821-29	Yunanların Osmanlı İmparatorluğuna karşı yürüttüğü savaşa Rus müdahalesi
1826-28	Rusya, İran'a karşı
1827	Navarin Deniz Savaşı
1828-29	Osmanlı-Rus Savaşı
1832-39	Rusya, Çerkezlere karşı
1839-40	Rusya, Hive Hanlığına karşı
1847-53	Rusya, Kazaklara karşı
1848	Eflak-Boğdan'ın Osmanlı İmparatorluğuna karşı yürüttüğü savaşa Rus müdahalesi
1853-56	Kırım Savaşı
1855-59	Rusya, Çerkezlere karşı
1857-58	Rusya, Gürcülere karşı
1864	Rusya, Gürcülere karşı
1865-68	Rusya, Buhara'ya karşı
1865-69	Rusya, Hokand Hanlığına karşı
1873	Rusya, Hive Hanlığına karşı

1873-76	Rusya, Hokand Hanlığına karşı
1875-78	Osmanlı İmparatorluğuna karşı Boşnak ve Bulgar ayaklanmalarına Rus müdahalesi
1877-78	Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)
1877-81	Rusya, Türkmenlere karşı
1904-05	Rus-Japon Savaşı
1914-18	I. Dünya Savaşı
1918	Sovyet-Fin Savaşı
1918-20	Sovyet-Polonya Savaşı
1919	Letonya ile Estonya, Almanya ile Rusya'ya karşı
1919-27	Polonya-Litvanya Savaşı
1939	Rus-Japon Savaşı
1939-40	Sovyet-Fin Savaşı
1939-45	II. Dünya Savaşı
1956	Macaristan'a Sovyet müdahalesi
1979-85	Afganistan'a Sovyet müdahalesi

1648-54'te Kazakların Polonya'ya karşı giriştiği geniş çaplı ayaklanma, Kazakların yönetiminde kâğıt üzerinde bağımsız bir Ukrayna'nın kurulmasıyla sonuçlandı. Arkasından (Polonya kuvvetleri galip gelince) Ukrayna'yı Rus süzerenliğine veren bir Kazak-Rus Antlaşması yapıldı. Ruslar, Polonyalılar ve Kazaklar arasındaki başka savaşlardan sonra 1667'de, olması en muhtemel durum gerçekleşti: Rusya'yla Polonya, Ukrayna'yı, dolayısıyla da Kazak topraklarını aralarında bölüştüler. O tarihten sonra hem Rusya hem de Polonya, merkezi denetime karşı Kazak isyanlarıyla uğraşmak zorunda kaldı. Mesela Polonya'nın Ulusal Meclisi (Sejm), 1699'da özerk Kazak ordusunun dağıtıldığını ilan ettiğinde, Polonya'nın bu kararı uygulatma girişimleri 1704'te büyük bir ayaklanma çıkmasına sebep oldu. Bütün bu silahlı çatışmalar, savaşla devrim arasındaki çizgide yalpalayarak geziniyordu.

Kazakların bu hareketler içindeki etkisi bazı bakımlardan, aynı dönemde Güney ve Kuzey Amerika'nın sınır bölgelerinde meydana gelen çatışmaları andırıyordu. O kıtada Avrupalı güçlerin temsilcileri sadece direnişe geçen yerli

nüfusla değil, bu topraklar üzerinde hak iddia eden rakipleriyle ve kendi saflarından ayrılıp imparatorluğun denetim alanı dışında özerklik kurmaya çalışan döneklerle de savaşmaktaydı. Ruslar, Sibirya üzerinde ve güneydoğuya doğru ilerlerken, savaştaki yiğitlikleriyle nam salmış olan Kazaklara güveniyordu çoğunlukla. Merkezdeki Rus güçleri, Kazakların yardımıyla hâkim oldukları bölgelere toprak sahipleriyle köylüleri yerleştirmeye kalkınca, Kazakların tipik tepkisi bu tecavüze direnmek oluyordu. Serflikten kaçıp topluluğa yeni katılmış olanlar da dahil yoksul Kazaklar, çoğu kez kendi çiftliklerini kurma peşindeydi; balıkçılık ve akıncılık sayesinde servet edinmiş olan zengin Kazaklarsa yaygın tarımın Rusları, toprak sahiplerini ve serfliği de beraberinde getireceğinden haklı olarak korktukları için bunu istemiyorlardı. Stenka Razin, yoksul ya da "Çıplak" Kazaklardan oluşan bir grubun başına geçti. Razin'in 1670'te başlattığı ayaklanma, Don'daki üssünden Hazar Denizini aşıp İran üzerine düzenlediği başarılı seferin ardından gelmişti. Razin'e bağlı birlikler kısa sürede Astrahan, Saratov ve Samara'yı ele geçirerek Moskova'ya yürümek üzere kuvvet toplamaya başladılar. Bunun üzerine Çar, Volga'ya bir ordu gönderdi. Kuvvetleri yenilgiye uğrayınca Razin kaçtı; ama Kazak liderler onu Moskova Prensliği yetkililerine teslim etmek zorunda kaldılar ve Razin Moskova'da idam edildi.

Bunu izleyen yüz yıl ya da daha uzun bir dönem boyunca Kazaklar, genişlemekte olan imparatorlukla pek çok kez karşı karşıya geldiler. 1707-08'de Kondrat Bulavin, Stenka Razin'e özenerek yoksul Kazakların başına geçip zengin komşularına ve Büyük Petro'nun Don'a gönderdiği birliklere karşı savaştı; Kalmuklar ve imparatorluk güçlerinin işbirliğiyle ayaklanma bastırıldı. 1773-75'te Kazak Emelian Pugaçov, kendisinin Kadim Müminler de[3] dahil bütün ezilenlerin dostu

3 17. yüzyılda Rus Ortodoks Kilisesine Rum ayin usûllerinin getirilmesine direnerek Kilise'den ayrılan grup; ruhban sınıfına, vaftiz dışındaki bütün ayinlere ve Deccal olarak gördükleri Büyük Petro'nun reformları başta gelmek üzere her türlü yenileşmeye karşı çıkmışlardır –çn.

Çar III. Petro[4] olduğunu öne sürdü; iddiasına göre, ölmüş olduğu yolundaki yaygın inanca rağmen mucize eseri sağ kalmayı başarmıştı. Pugaçov önderliğinde başlayan ayaklanma, sonunda Kazaklar, Başkırtlar, Kadim Müminler, küçük çiftçiler, fabrikalarda çalıştırılan serfler ve güneydoğuda yayılmaya başlayan tarım işletmelerindeki diğer serfleri bir araya getirdi. Ayaklanmayı olağandışı kılan unsur, Pugaçov'un köylüleri özgürleştirme programıydı; ama aynı zamanda bu, Büyük Katerina'nın onu ortadan kaldırma konusundaki kararlılığını da pekiştiriyordu. Pugaçov'un askeri harekâtları başarısızlığa uğrayınca, yoldaşı Kazaklar da postu kurtarma derdine düşüp onu imparatorluk birliklerine teslim ettiler. 1775'te Pugaçov, Moskova cellatlarının elinde can verdi. Bu arada Başkırtlar da imparatorluğun kendilerini yola getirme girişimlerine karşı arka arkaya ayaklanmaktaydı. 18. yüzyılda Polonya da, Ukrayna'daki Kazaklar ve Haydamakların benzer tehditleriyle karşılaştı. Dolayısıyla hem Rusya hem de Polonya, 18. yüzyıl boyunca sınır bölgelerindeki ayaklanmaları bastırmakla uğraşmış oluyordu.

Tablo 6.2 Rus Devletlerinde Devrimci Durumlar (1492-1992)

1537	Polonya'da büyük toprak sahiplerinin isyanı
1577	Polonya, Danzig'e karşı
1591-93	Polonya'ya karşı Kazak ayaklanması
1597-99	Polonya'ya karşı Kazak ayaklanması
1598-1613	Karışıklık Dönemi: Moskova'da ayaklanma, Polonya, İsveç ve Kazak müdahalesi
1606-08	Polonya'da büyük toprak sahiplerinin isyanı
1630	Polonya'ya karşı Kazak ayaklanması
1637-38	Polonya'ya karşı Kazak ayaklanması

4 Aslen Alman olan III. Petro, anavatanından esinlenerek yaptığı reformlarla saraydan ve halktan tepki toplamıştı. Sonunda karısı Yekaterina Alekseyevna'nın (sonradan Büyük Katerina) düzenlediği darbede öldürüldü –çn.

1648-54	Polonya'ya karşı Kazak ayaklanması, Tatar müdahalesi
1650	Novgorod ile Pskov, Rusya'ya karşı
1664-66	Polonya'ya karşı Lubomirski Ayaklanması
1667-71	Rusya'ya karşı Kazak (Stenka Razin) ayaklanması
1668	Polonya'ya karşı Kazak ayaklanması, Tatar müdahalesi
1674-81	Rusya'ya karşı Başkırt ayaklanması
1682	Moskova'da *streltsi* ayaklanması
1699	Polonya'ya karşı Litvanya köylüleri
1705-11	Rusya'ya karşı Başkırt ayaklanması
1707-08	Rusya'ya karşı Bulavin (Kazak) ayaklanması
1734	Polonya'ya karşı Kazak ayaklanması
1735	Polonya'ya karşı Başkırt ayaklanması
1751-53	Rusya'da köylü isyanı
1754-55	Rusya'ya karşı Başkırt ayaklanması
1768-69	Ukrayna'da Polonya'ya karşı Haydamak ayaklanması
1768-71	Polonya iç savaşı (Rusya, Fransa ve Avusturya'nın müdahalesi)
1773-75	Rusya'ya karşı Pugaçov ayaklanması
1794-95	Polonya ayaklanması
1830-01	Polonya ayaklanması
1863-64	Polonya ayaklanması
1905	Rus Devrimi
1916	Rusya'ya karşı Kırgızlar
1917	Rus Devrimleri
1917-21	Rusya'da iç savaş, geniş uluslararası müdahale
1990-91	Cumhuriyetlerin Sovyetler Birliği'nden ayrılması

Polonya ve Rusya'nın bir başka ortak deneyimi de yönetim merkezlerinin çok yakınında çıkan önemli ayaklanmalardı.

Mesela 1537'de, giderek refahı yükselen Polonyalı büyük toprak sahipleri, Kral Yaşlı Zygmunt'un Moskova'ya karşı yürütülen savaşta kraliyetin askeri politikasını sürdürme çabasına karşı koyarak onu "Yeni Bir Şey Yok" *(Nihil novi)* başlıklı bir kararnameyi imzalamaya zorladılar; buna göre Polonya Hükümeti, büyük toprak sahiplerinin Sejm'de giderek daha fazla ağırlık kazanan Temsilciler Meclisinden tam onay almaksızın hiçbir yenilik yapmayacaktı. Temsilciler Meclisi, esas olarak kralın önerdiği her kararın oybirliğiyle onaylanmasını gerektiren *liberum veto*'yu benimsediğinden, bu kararnameyle her türlü reform felce uğramış oluyordu. Büyük toprak sahiplerinin başarılı isyanı, zaten gücünü yitirmeye başlamış olan kralı iyice zayıf düşürmüş, böylece Rusya'daki merkezileşmeyle Polonya'da ademi merkeziyetçilik arasındaki farkları öne çıkarmıştı.

Rusya'da da merkezileşme hiç mücadele olmaksızın gerçekleşmedi. 16. yüzyılın en büyük krizi, tam da yüzyıl sona ermek üzereyken başlayan meşhur Karışıklık Dönemi'ydi (1598-1613). Uzun Livonya Savaşının (1557-82) getirdiği vergiler ve zorunlu askerlik, köylülere kan ağlatmıştı; birçok köylü güneydoğuda daha özgür yaşayabileceği topraklara kaçtı. Köylülerin kaçışı yüzünden gelirleri azalan büyük toprak sahipleri (boyarlar), bu kaybın telafi edilmesi ve köylülerin durdurulması için baskı uygulamaya başladılar. Özürlü I. Fyodor'un yönetimi (1584-98) sırasında birbiri ardına görev alan naipler Nikitin Romanov ile Boris Godunov, iktidar üzerinde hak iddia eden büyük Belski, Şuyski ve Mstislavski aileleriyle uğraşmak zorunda kalmıştı. Godunov, bu ailelerden birçok kişiyi idam ettirdi ya da sürgüne gönderdi. Fyodor vâris bırakmadan ölünce Çariçe İrina tahttan feragat etti; böylece şiddetli bir veraset bunalımı baş gösterdi. Yoğun görüşmelerin ardından, Zemski Sobor'un da (hemen hemen bir Zümreler Meclisi; ama Batı Avrupa'daki benzerleri gibi uzun bir tarihi yoktu) onayıyla Godunov çar oldu. Godunov, hem konumunu sağlamlaştırmak amacıyla hem de misilleme olarak yoğun bir baskı başlatınca karşısında boyarları buldu, ancak hiçbir şekilde onların siyasi nüfuzunu kıramadı.

Aynı dönemde, kötü hasat nedeniyle kırsal kesimdekiler çapulculuğa, kentlerde yaşayanlar da giderek kıtlaşan yiyecek maddeleri için birbirlerini boğazlamaya başlamıştı ki boyarların ve Polonyalı soyluların askeri desteğiyle taht üzerinde hak iddia eden biri çıktı (bu, IV. İvan'ın oğlu rolünü oynayan Düzmece Dmitri'ydi; oysa İvan'ın oğlu büyük ihtimalle Godunov tarafından 1591'de öldürülmüştü). 17. yüzyılda, Dmitri'yle başlayarak tam 14 kişi taht üzerinde ciddi olarak hak iddia etti. Donets Kazakları da dahil çarın pek çok hoşnutsuz tebaası, Moskova'ya yürüyen Dmitri kuvvetlerine katıldı. Emrindeki silahlı kuvvetlerin dağılması ve düşmanlarının saldırılarının ardından Boris Godunov, 1605'te öldü. İddiasını desteklemek için öne sürdüğü kanıtların sahteliğini hemen hemen herkes bildiği halde, Dmitri çar oldu.

Ama tahtta fazla kalamayacaktı. 1606'da boyarlar Dmitri'ye karşı ayaklandı; onu öldürdükten sonra cesedini yaktılar ve –herhalde öldüğünden iyice emin olmak için– kalıntılarını bir topa doldurup fırlattılar. O sırada Vasili Şuyski taht üzerinde hak iddia etmekteydi, ancak düzenlediği darbe hem küçük hem de büyük ölçekte direnişle karşılaştı. Bütün imparatorlukta uzun süreli ayaklanmalar başladı. Bir keresinde, eskiden serf olan İvan Bolotnikov'un önderliğindeki bir ayaklanma ordusu Moskova'ya kadar dayanmış, ama sonunda Tula'ya kaçıp Şuyski'nin kuşatması karşısında yenilgiye uğramıştı. Bu arada ikinci bir Düzmece Dmitri de ordusuyla Moskova'ya ilerlemekteydi, ama birincisi kadar başarı sağlayamadı.

Şuyski'nin yeniden denetim kurma çabaları savaşa, Polonya'nın müdahalesine, kendi çöküşüne ve uzun süre yerini koruyacak olan Romanov hanedanının tahta geçmesine yol açtı. Şuyski, İsveç Kralı IX. Karl'dan aldığı yardıma karşılık, Rusya'nın Livonya üzerindeki hak iddiasından vazgeçeceğini taahhüt etmişti; bu da Polonya'nın Rusya'ya savaş açmasına sebep oldu. Polonya kuvvetleri Moskova'yı ele geçirdi, boyarlar konseyi Polonya Kralı Zygmunt'u çar olarak tanıdı ve imparatorluğun değişik kesimleri İsveçlilerin, Kazakların, Polonyalıların eline geçti. Ancak kilisenin liderliğinde Ka-

zaklar ve Rus kentleri birleşerek Moskova'daki Polonyalı istilacılara karşı bir ordu topladılar. Sonunda Rus denetimini yeniden kurdular. 1613'te yeni bir Zemski Sabor, çar olarak boyar Mihail Romanov'u seçti. Çar Mihail, eski yoldaşı boyarlara karşı (15 yıllık savaştan sonra eski boyarların ancak onda biri kalmıştı) boyun eğdirme programını devam ettirdi ve İsveçlilerle Polonyalıları kovup hinterlandda imparatorluğun gücünü yeniden kurdu. Esas olarak kendisi de halefleri de tahtla askeri ve idari bir işbirliği kurmalarına karşılık soylulara, köylüler üzerinde çok daha fazla ayrıcalıklı hak tanımıştı.

Verasetle ilgili güçlükler yine devrimci durumların oluşması için fırsat sağlıyordu. Moskova ve başka büyük kentlerde garnizonları olan elit piyade birliği *streltsi* ("nişancılar" ya da "silahşörler"), askerlikten aldıkları ücret yetersiz olduğu için sivil ek işlerde çalışır olmuştu. 1682'de Çar Fyodor 20 yaşında ölünce, aralarında Ortodoks Patriğinin de bulunduğu ileri gelenler, Fyodor'un kardeşleri Sofiya'yla İvan'ı atlayıp 10 yaşındaki üvey kardeşi Petro'yu tahta çıkardılar. Ama Sofiya, küskün durumdaki *streltsi*'yle birleşip imparatorluk sarayını basarak İvan'ı tahta çıkardı ve kendisi de naibe oldu. Ardından *streltsi*, desteklediği muhalif dinci grup Kadim Müminlerin şikâyetlerine hükümetin kulak vermesi talebini dayatmakla kalmayıp iktidarı ele geçirmek üzere de hazırlıklara başladı. Bunun üzerine onlarla bağını koparan Sofiya, darbe hazırlığına karşı milislerle imparatorluk birliklerini saraya çağırdı. Ondan sonra kardeşi adına yedi yıl bilfiil hüküm sürdü.

Yetenekli bir genç olan küçük kardeşi Petro da artık rüştünü ispatlamaya ve kendi darbesini gerçekleştirmeye doğru yol alıyordu. Sofiya'nın ajanları onu erkenden öldürmek için bir komplo hazırladıysa da, bunu zamanında haber alan Petro onlardan önce davrandı. Yandaşları (doğal olarak büyük soylu ailelerin üyelerinden oluşuyordu), 1689'da Sofiya'yı devirip kendi adaylarını tahta çıkardılar. Yeni çar, ülke tarihinin en etkili hükümdarlarından biri haline gelecekti: O, Büyük Petro'ydu. 1725'e kadar hüküm sürdü; imparatorluğun sınır bölgelerinde büyük Başkırt ve Kazak ayaklanma-

ları olduysa da, 1698'de *streltsi* militarizminin tekrar baş göstermesi dışında önemli bir iç tehlikeyle karşılaşmadı. Öte yandan, hemen hemen bütün saltanatı boyunca Osmanlılarla, İsveçlilerle, İranlılarla savaştı. Orta Asya'daki Hive ve Buhara savaşçıları da cabasıydı. Petro'nun devletin savaş kapasitesini genişletmesiyle ülke içinde ayaklanmaları destekleyecek unsurlar çoğalırken, ayaklanmaların başarıya ulaşma umudu da neredeyse yok oldu.

17. ve 18. yüzyıllardaki ayaklanmalar birçok bakımdan Polonya tahtını zayıf düşürüp Rus tahtını güçlendirdi. Aradaki farklar, iki temel olguya dayanıyordu. Öncelikle, bu iki yüz yıl boyunca Rus Çarları, hep ayaklanmaları bastırmayı başarmış ve bu durumdan yararlanarak diğer potansiyel muhalifleri önemli ölçüde budamıştı; oysa Polonya'daki ayaklanmacılar, büyük toprak sahiplerinin şu ya da bu kesimiyle ittifaklar kurarak sürekli yeni mevziler kazanıyor, tahttan tavizler koparıyordu. İkinci olarak da Rus soyluları, çıkarlarını geri dönüşü olmayacak bir şekilde Çar'ınkiyle birleştirmiş durumdaydı; Polonya'daki soylularsa sürekli ayrıcalıklarını genişletip merkezi iktidarı daraltmaya uğraşıyordu. Rus aristokratları, Polonyalı emsallerinde olmayan bir soyluluk gösterisinde bulunmadılar; Polonya soylularının tahıl ticaretinin denetimini ellerinde bulundurması, Rusya'daki kuzenlerinin hasetle baktığı bir güç sağlamıştı onlara. Her iki durumda da bu iki yüzyılda meydana gelen geniş ölçekli ayaklanmaların büyük bölümü, esas olarak imparatorluğun çevre topraklarında, egemenliğin tartışmalı olduğu bölgelerde baş gösterdi. Birbirine karşıt ilerleyen bu süreçler sonucunda, 18. yüzyılda Rus devleti genişlerken, Polonya devletinin varlığı sona erdi.

Nitekim otokrat bir "Çar" kabulü üzerine kurulu olan Rus İmparatorluğu, ne zaman bir veraset anlaşmazlığı ortaya çıksa yönetim çevrelerinden gelen darbelere karşı korunmasız kalıyordu. Her çarın veya çariçenin ölümüyle birlikte taht üzerinde hak iddia edenlerin sayısı çoğalmakla kalmıyor, Muhafızlar (askeri yükümlülük taşıyan soylular arasından seçilmiş, büyük ailelere mensup subaylar) gibi elit askeri

birimler ve büyük soylular da imparatorluk tahtına kendi adaylarını çıkarabilmek için durmadan komplolar çeviriyordu. Petro öldüğünde İmparatorluk Muhafızları, Petro'nun yeni soylularından oluşan bir cuntayı iktidara getirdi; cunta, Petro'nun dul kalan karısı Yekaterina ve oğulları II. Petro adına yönetimi sürdürdü. Muhafızlarla büyük soylular, II. Petro'nun ölümü üzerine taç giyme töreni öncesinde yine müdahale ederek 1730'da I. Petro'nun yeğeni Anna'nın tahta çıkmasına yardımcı olmuşlardı.

1742'de, bu kez Muhafızlar'la büyük soylulardan oluşan bir ittifak, I. Petro'nun kızı Yelizaveta'yı tahta çıkardı. 1762'de Yelizaveta ölünce, halef olması planlanan III. Petro'ya karşı bir subaylar darbesi düzenlendi ve Petro'nun karısı Çarina II. Katerina tahta çıktı. 1796'ya kadar hüküm süren bu çariçe, gücü, zekâsı ve uzun ömürlülüğüyle Büyük Katerina olarak tanınacaktı. Daha sonra, büyük soylularla beş yıl süren mücadelenin ardından oğlu ve halefi Pavel, kendi halefi olacak I. Aleksandr'ın rızasıyla düzenlenen bir darbede hayatını kaybetti. Görüldüğü gibi 18. yüzyılda imparatorluğa damgasını vuran koşullar askeri yayılma, yönetimin pekişmesi, devlet müdahalesi, kişiliğiyle öne çıkan hükümdarlar ve her veraset döneminde devlet merkezinin son derece savunmasız bir durumda kalmasıydı.

Polonya'da ise 18. yüzyılda veraset, devleti daha da savunmasız hale getirmişti, ama orada Polonyalı soylular ile Rus hükümdarı da dahil yabancı güçler, yeni kralı seçmek üzere tipik olarak müdahalede bulunuyordu. 18. yüzyılın Polonya kralları arasında Fransız Conti prensini yenilgiye uğratarak bu göreve gelen Saksonya Elektörü August, eski bir büyük toprak sahibi ailenin soyundan gelen zengin Polonya soylusu Stanislaw Lesczynski, yaşlı elektörün oğlu III. August, Büyük Katerina'nın adayı olan ve Czartoryski ailesini yenilgiye uğrattıktan sonra saltanatı boyunca onların muhalefetiyle uğraşan Stanislaw Poniatowski vardı. Bu arada, Prusya Polonya Protestanlarına bağlı özel çıkarlarını korumaya çalışırken, Rusya da Polonya'daki Ortodoks tebaanın koruyucusu rolüne soyundu. Polonya tahtı kendi Uniat Kili-

sesi'nin (Ortodoks ayin usûlünü benimsemekle birlikte Roma'ya bağlıydı) haklarını ilerletmekle ilgilendiğinden, her iki koruyucunun da tetikte olması normaldi. Her durumda, 1768-71'deki iç savaş Prusya, Rusya arkasından da Avusturya'nın daha fazla müdahalesine sebep oldu (en azından daha fazla müdahale etmesi için gerekçe oluşturdu). İç savaş sırasında büyük toprak sahipleri Bar kentinde bir konfederasyon kurarak krala ve onun tahtı güçlendirme çabalarına karşı koymuşlardı. Sonuçta Polonya, kuzeyde, doğuda ve güneyde büyük toprak kayıpları verdi; kaybettiği topraklar arasında Pomeranya'nın büyük bölümü, Küçük Polonya, Rutenya, Beyaz Rusya, Livonya ve Vitebsk de vardı. Doğu Avrupa'nın hâkimi artık Rusya'ydı.

Polonya'nın hâlâ Rus müdahalesiyle kaybedecek çok şeyi vardı. İyice küçülmüş olan Polonya'nın Sejm'i, sarayın ısrarı üzerine 1791'de merkezileşme sağlayan bir anayasayı kabul etti; böylelikle de soyluların bir bölümünü anında karşısına almış oldu. Soyluların liderleri Targowica Konfederasyonu adı altında örgütlenerek Rus Çariçesi Katerina'nın ülkeye asker göndermesini istediler. Bu isteğe derhal karşılık veren Katerina, Varşova'yı işgal edip kralın zayıf birlikleri üzerinde denetim kurdu. Kral Stanislaw, muhafazakâr konfederasyonun saflarına geçti. Bunu izleyen kısa iç savaş, 1793'te Polonya topraklarının Rusya, Prusya ve Avusturya arasında ikinci kez taksim edilmesine yol açtı. Çok geçmeden (Amerikan Bağımsızlık Savaşı gazilerinden) Thaddeus (Tadeusz) Kościuszko, gözü korkan Sejm'in yeni kaldırdığı ölü doğmuş anayasayı savunmak üzere kurulan ordunun başına geçti. İsyancı güçler, hem Prusya hem de Rusya'ya karşı ulus adına yiğitçe, ama boş yere savaş açtı. Buna karşılık veren Prusya ile Rusya güçlerinin Polonyalıları yenilgiye uğratıp Kościuszko'yu yakalaması fazla zaman almadı. Bu kez Avusturya, Prusya ve Rusya arasında yapılan üç yönlü taksimle bağımsız Polonya toprakları tümüyle haritadan silindi. Polonya sadece bir anı, milliyetçi bir program ve topraklarını yeniden genişletip birbirine komşu olan imparatorluklara bağlı bir grup yönetim birimiydi artık.

19. Yüzyıldaki Pekişme

Bu süreçte Rusya, Batı Avrupa siyasetine de çok daha yoğun biçimde katılmaya başlamıştı. Zaten Napoléon Savaşları da Rusya'yı Batı Avrupa'nın, Batı Avrupalıları Rusya'nın meselelerine yöneltti; mesela Richelieu Dükü, Rusya'da subay ve ülkenin güneyinde genel vali olarak hizmet verdikten sonra, Fransa'da krallığın yeniden kurulmasıyla birlikte Ruslar Fransa'yı işgal ederken XVIII. Louis'nin başdanışmanı olmuştu. Üstelik bu işgal sırasında, Fransızca konuşan kültürlü Rus subayları (Rusça "çabuk" anlamına gelen bistro kelimesini Fransızcaya kazandırdıkları gibi), Paris'teki salon yaşantısıyla kalıcı bağlar kurdular. Rusya ile Fransa'yı bir kez daha karşı karşıya getiren Kırım Savaşı önemli bir istisna oluşturmakla birlikte, 19. yüzyılda Rus kuvvetleri Batı Avrupa ordularına karşı savaşmadı; onun yerine Osmanlı İmparatorluğunun kuzey eyaletlerinde büyük karışıklık yarattılar. Batı Avrupa güçleri denizaşırı koloniler kurarken, Rusya da esas olarak kendi sınırlarını güneye ve doğuya doğru genişletmeye çalıştı.

Rusya'nın ya da Polonya'nın hayaletinin 19. yüzyılı sükûnet içinde geçirdiği hiçbir şekilde iddia edilemezdi ama 1775'ten sonra açık biçimde devrimci nitelik taşıyan durumlar çok ender yaşandı; aslında o tarihten 1905'e kadar oluşan büyük devrimci durumlar, 1794-95, 1830-31 ve 1863-64'te Polonyalıların Rus hâkimiyetine karşı başlattığı ayaklanmalardan ibaretti. Aralık 1825'te Rus subayların darbe girişimi, reformcu aristokratlardan oluşan gizli bir örgütün varlığıyla büyük ilgi toplamıştı, ama açıktan gerçekleşen ayaklanma St. Petersburg'la Kiev'deki kısa askeri çarpışmalardan öteye geçmedi. Dekambrist Ayaklanması da tıpkı 18. yüzyıldakiler gibi tahtın boş kaldığı bir ara dönemde gerçekleşti. I. Aleksandr ansızın ölüverince, halef olarak seçilmiş bulunan kardeşi Nikolay, subaylar arasında kötü bir ün yapmış olduğu ve sevilmediği için tahta çıkmakta tereddüt etti. O sırada subaylar da, Nikolay tahta çıkmadan onun gönülsüz kardeşi Konstantin adına darbe yapmayı planlıyordu. Tartışmalı bir veraset sırasında toprak sahipleriyle subayların iktidarı e-

le geçirmek için gerçekleştirdiği son önemli girişimdi bu. II. Aleksandr, 1881'de atalarının birçoğu gibi suikaste kurban gidecekti, ama yoldaşı aristokratların elinde değil, Narodnik eylemcilerin bombalarıyla can verdi.

Öte yandan Polonyalı yurtseverler, Rus liderlerinin savunmasız kalacağı bir anı kolluyordu. 19. yüzyılın ilk büyük Polonya ayaklanması 1830'da, gerici I. Nikolay'ın Belçika'yla Fransa'da yeni çıkan isyanları bastırmak üzere Polonya ordusunu bu bölgelere gönderme önerisi üzerine başladı. Napoléon Savaşları'nın sonundan beri Polonya'da özgürlük yanlısı suikastçı örgütler faaliyet göstermekteydi. Nikolay seferberlik emrini verdiğinde, bu örgütler zaten Varşova'daki piyade okulu öğrencileriyle bir ayaklanma planlamış bulunuyordu. Dolayısıyla hazırlıklarını tamamlayamadan harekete geçmek zorunda kaldılar. Grandükün (Nikolay'ın kardeşi Konstantin) sarayına saldıran öğrenciler halktan da geniş destek topladı. İsyancılar bir yönetim konseyi, arkasından da geçici hükümet kurmayı başardılar; Geçici Hükümet, Romanovların saltanatına son verildiğini duyurdu. Polonyalılar lehine uluslararası diplomatik baskılardan, Polonya'daki hizipler arasında aralıksız çarpışmalardan ve Rus birlikleriyle altı ay boyunca devam eden savaştan sonra devrim rejimi yıkıldı. Rusya, hâkimiyetini yeniden kurdu ve Polonya'yı çok daha kesin bir biçimde kendi yönetim sistemine kattı.

Eski Polonya topraklarının Avusturya'yla Prusya'ya bağlanan kesimlerinde Ulusal Komiteler kurulmasına ve yer yer ayaklanmalar çıkmasına rağmen, 1848 Devrimleri Rusya Polonyası'nda önemli bir kolektif halk eylemi yaratmadan geçip gitti. Ağır kayıpların verildiği Kırım Savaşı'nın ortasında tahta çıkan Çar II. Aleksandr (1855-81), 1861'de Rus serflerine özgürlük vermekten, 1862'de Polonya'da çeşitli hürriyetleri yeniden tanımaya kadar çeşitli liberal girişimlerde bulundu. Polonya'daki ılımlı güçler çarın programıyla işbirliği yaparken, aktif milliyetçiler (Kızıllar) özellikle tarım alanında daha fazla reform gerçekleştirilmesi için gösteriler düzenliyordu. Aleksandr hükümeti, büyük bölümü öğrenci olan eylemcileri Rus ordusunda askere almaya karar verdi.

Yeni seferberlik emri, Ocak 1863 Ayaklanmasını başlattı. Bu kez soyluların pek bir rolü olmadı; ayaklanma geniş bir kitle tabanına ve aydınlarla bağlantılara sahip olduğu halde, merkezi bir komutadan yoksundu. Sonuçta, 15 ay süren gerilla savaşlarının ardından Rus kuvvetleri galip geldi. Rusya, 1831'dekinden de daha yoğun bir baskı uygulayıp Polonya'yı kendi içinde eritme sürecini hızlandırarak cevap verdi ayaklanmaya.

Rusya'nın kendisi ise 19. yüzyıl boyunca devrimci düşünceler ve komplolarla kaynamakta ama bunların hiçbiri önceki veraset bunalımlarında olduğu gibi yönetimde bölünme yaratamamaktaydı. Bir süre için işe yarayan baskı ve sansür, iktidarda gözü olan büyük soyluların saf dışı bırakılmasını, Kazakların ve imparatorluğa katılmakta olan çeşitli azınlıkların zapt edilmesini sağladı; köylüleri parçalayıp aydınları da konspirasyona ya da sessizliğe itti. Tepkilerin derin, baskıların vahşice ve muhalif örgütlerin cılız olduğu başka yerlerde de görüldüğü gibi, kentlerdeki rejim muhalifleri suikastlere ve mülkiyete yönelik saldırılara başvuruyordu. Bu tür terör eylemleri bir yandan rejimin savunmasızlığını ortaya koyarken, bir yandan da otoriteyle yüz yüze, yumruk yumruğa çarpışmaktan kaçınılmasını sağlıyordu.

Köylüler arasında toprak sahiplerine ve devlet görevlilerine saldırıların, özellikle 1861'de serfliğin kaldırılmasından sonra giderek arttığı doğruydu. Ama köylü isyanlarının en kararlı olanı bile büyük bölgesel ayaklanmalara dönüşmeyi, ulusal bir haberleşme yapısı kurmuş olan başka muhaliflerle ittifak oluşturmayı ya da kendine özgü önemli silahlar elde etmeyi başaramadı. Komplocuların bütün umutlarına rağmen, Mart 1881'de II. Aleksandr'ın "Halkın İradesi" (Narodnaya Volya) tarafından öldürülmesi bile bir halk devrimi başlatmadı. Tersine, eşi benzeri görülmemiş bir baskı dalgasını harekete geçirdi; Rus Yahudilerinin yurttaşlık haklarından, çoğu zaman da canlarından olmasıyla sonuçlanan iskân yasalarına ve hükümet destekli pogromlara[5] yol açtı.

5 Kelime anlamı "tahribat, kargaşa;" çoğu kez hükümetin el altından desteklediği kalabalıkların, belli bir azınlığa yönelik saldırı, yağma, katliam vb eylemleri –çn.

II. Aleksandr reformları, çarın danışmanlarının asıl hedeflerini tutturamamıştı; ama 1860'lardan başlayarak Rus siyasetinde derin etkileri oldu. Soyluların yönetimdeki yetkilerini ortadan kaldırıp yüksek devlet görevlileriyle doğrudan ilişki içinde olan alternatif kurumlar yaratarak Rusya'yı dolaysız yönetim yolunda ilerletti. Serflere özgürlük verilmesiyle aile işletmelerindeki işçiler de ellerinde toprak olmaksızın özgürlüğe kavuşmuş oluyordu (sahipleri bunları çoğunlukla fabrikalara ve atölyelere kiralamaktaydı). Büyük çiftliklerdeki köylüler, işledikleri toprağın yarısını satın alma hakkını kazandı; gerçi bunu kendi hesaplarına değil, devlet yetkililerinin gözetimi altında toprak kullanımını denetleyen ve hane halkı büyüklüğüne göre dönem dönem toprağı yeniden dağıtan komünler adına yapabiliyorlardı. *Zemstvo* denen bölge meclislerine dayalı hiyerarşiler kurulmasıyla yarı temsili nitelikte bir aygıt oluştu. Mahkemelerin yeniden düzenlenmesiyle, yine yerel düzeyden ulusal düzeye doğru gelişen çok daha eksiksiz bir yargı sistemi ortaya çıktı. Komünler, bölge meclisleri ve mahkemeler yerel meselelere yukarıdan aşağı doğrudan müdahale için önceden benzeri görülmemiş ölçüde sağlam bir temel hazırladı. Toprak sahipleri hâlâ önemli bir konumdaydı ve birçoğu artık basit bir ücret karşılığında komün topraklarının yarısını ele geçirmiş, eski serfleri istihdam ederek boğaz tokluğuna çalıştırmaya başlamıştı. Yerel çatışmaları besleyip patlama noktasına götüren bir durumdu bu.

II. Aleksandr suikastinden sonraki çeyrek yüzyıl boyunca III. Aleksandr ile II. Nikolay büyük çelişkilerle dolu bir ülkeyi yönetti: Bir yandan hızlı sanayileşmeye, büyük bir nüfus artışına, faal kentleşmeye, kırsal nüfusun yaygın biçimde proleterleşmesine, *zemstva*'larla üniversitelerin aracılık ettiği siyasal eylemliliğe tanık olunurken, diğer yandan baskılar ve sansür yayılıyor, *zemstvo*'ların gücüne kısıtlamalar getiriliyor, etnik ve dinsel azınlıklar zorla Ruslaştırılıyor, soylulara yeni ayrıcalıklar veriliyordu. Başa baş ilerleyen bu akıntılar, sonunda birleşerek çığrından çıkmış bir sele dönüştü.

1890'ların sonunda devlet, öğrencilerden, köylülerden, son olarak da işçilerden kaynaklanan tehditlerle yüz yüze geldi. 1899-1901 yılları arasında St. Petersburg ve Kiev üniversitelerinde öğrencilerle devlet yetkilileri arasında çıkan çatışmalar sonucunda öğrenci boykotları ve gösterileri dalga dalga tüm ülkeye yayılırken, eğitim bakanı öldürüldü. 1902'de köylüler, Ukrayna'nın 175 komününde soylulara ait malikânelere saldırdılar; bunun üzerine çarlık yetkilileri, 837 köylüyü hapse atıp suçlu köylerden de toplam 800.000 ruble para cezası aldı (Shanin 1986: II, 11). 1903'te sanayide başlayan grev dalgası sırasında Güney Rusya'da muazzam işçi kalabalıkları bir araya geldi; sonuçta ordu, petrol alanlarını işgal etti. Bu grevler, "devlete karşı işlenen suçlar'dan sorumlu tutulan işçi sayısının fazlasıyla kabarması için yeterliydi; 1884-90 ve 1901-03 yıllarında bu suçlarla mahkemeye çıkartılan işçilerin toplam sayısı dört kat artarken, tarım dışı alanlarda çalışan işçilerin bunlar içindeki oranı da yüzde 17,2'den yüzde 50,3'e çıkmıştı (Shanin 1986; II, 25-26). Sadece aydınlar değil, köylüler ve işçiler de gözle görülür biçimde rejim karşıtı saflarda toplanıyordu.

Devrim Umutları

Serfliğin kaldırılmasından on bir, *zemstvo* ve yargı reformlarından da yedi yıl sonra, 1872'de, Fransız liberal aydın Anatole Leroy-Beaulieu, siyasal ve toplumsal hayatı incelemek üzere Rusya'ya düzenleyeceği pek çok gezinin ilkini gerçekleştiriyordu. İzlenimlerini önce *Revue des Deux Mondes*'un (İki Dünya Dergisi) çeşitli sayılarında, arkasından da 1881-89 arasında üç cilt halinde yayımlanan *L'Empire des tsars et les Russes*'ta (Çarların İmparatorluğu ve Ruslar) aktaracaktı. Fransız konuk, izlenimlerini kaleme aldığı süre içinde çok önemli ve çok kanlı bir Osmanlı-Rus Savaşına, evrensel askerlik hizmetinin getirilmesine, sendikaların doğuşuna, grevlere ve devrimci örgütlenmelere, Çar Aleksandr suikasti de dahil devlet temsilcilerine yönelik pek çok saldırıya, kısacası, ülke içindeki yaygın çatışmalara ve yeni çatışmalar

için zemin oluşmasına tanık olmuştu. Ayrıca gözlemleri kitap halinde yayımlanırken, devrimcilerle reformistlerin rejime muhalefetini daha da güçlendirecek kitlesel hareketler ortaya çıkmaktaydı. Ancak analizlerinde bir teleolojiden söz edilebilse bile devrime değil, liberal bireyciliğin gelişmesine ilişkin bir teleolojiydi bu.

Günümüzün birçok gözlemcisi gibi Leroy-Beaulieu de Rusya'nın bugününü ve geleceğini esas olarak liberalleşmenin önündeki engeller çerçevesinde görüyordu: örneğin, sağlam mevzilenmiş bir bürokrasi, köylünün toprağını akılcı biçimde kullanmasını önleyen kırsal komün (*mir*), dinsel ayrımcılık, yurttaş hürriyetlerinin yetersiz oluşu. Leroy-Beaulieu, 1990'larda, Komünist Parti'nin çöküşünü uzun ve tehlikeli bir yeniden uyarlanma sürecinin başlangıcı sayan gözlemcileri öngörürcesine, serflerin özgürlüğe kavuşmasının, ilerlemeye dayalı bir toplum için gerekli ilk adım olduğunu görmüştü; ama bu adım, ekonomik ve siyasi kurumların yeniden örgütlenmesini daha da acil kılıyordu. Ayrıca Leroy-Beaulieu, bireycilikle sanayinin Rusya'da hızla yayılarak ülkeyi Batı Avrupa modeline yaklaştırmakta olduğunu belirtmişti. 1905 Devrimi'nin de tanığı olan Leroy-Beaulieu (hatta 1906'da Duma'ya katılmıştı) I. Dünya Savaşı'nı ve 1917 Devrimleri'ni göremeden 1912'de öldü.

Yine de Leroy-Beaulieu, Rusya'da radikalizmin gücünü ve devrim olasılığını görmüştü: "Radikalizmin gelişmesine her şeyden çok fırsat veren, rejimin yapısının getirdiği manevi baskı, düşünsel yoksulluk ve mahrumiyet olmuştur" (Leroy-Beaulieu 1990: 827). Ancak aydınlar arasındaki "misyonerler"in, işçiler ve köylülerle güçbirliği etmesine hiç şans tanımadığı için çok daha farklı bir halk devrimi düşünmüştü o. *Mir*'in gücünü göz önünde bulundurarak bu devrimin vahşi bir intikam sürecine dönüşeceğini öngörüyordu:

> Bu tarımsal sosyalizmde, eyaletler yine Pugaçov'un kana susamış Jacquerie'lerine[6] tanık olacak. Avrupa'nın bu en cahil ve kaba halkı arasında gerçekleşecek bir devrim,

6 Fransa'da 14. yüzyılda bir ayaklanma gerçekleştiren köylüler –çn.

> barbarlıkta büyük ihtimalle bizim Terörümüzü de Komünlerimizi de geride bırakacaktır.

Doğrudan Fransız devrim modeli açısından bakan Leroy-Beaulieu, bir halk devrimi gerçekleşemeyecek oluşunun nedenlerini de sıralıyordu: İmparatorluk aşırı genişti, nüfus aşırı dağınıktı, bürokrasi aşırı güçlüydü, büyük kentlerin sayısı çok azdı, başkentte ayaklanma eğilimi gösteren bir topluluk yoktu (s. 843). Daha da şaşırtıcı olan, bir dizi milliyetçi devrim sonucunda Rus İmparatorluğundan heterojen unsurların bir federasyon çatısı altında, hatta belki Amerika Birleşik Devletleri'nin federe bir uzantısı olarak örgütleneceği gibi alternatif bir olasılık sunmasıydı (s. 865-68). Son olarak Leroy-Beaulieu, yukarıdan aşağıya doğru gerçekleşecek ve tabandan çok daha tehlikeli bir gerici devrimle tepki görecek bir liberal devrim umudunu dile getiriyordu:

> Batı'nın devrimi, Fransız Devrimiyle gerçekleşmiştir; bütün Germen ve Latin halkları bir dereceye kadar onun etkisini hissetmiş, doktrinlerini benimsemiş, günahlarını ve sevaplarını görmüştür. Bizim devrimimiz, hemen hemen feodal Avrupa'nın kurtuluşu anlamına geliyordu; ama patriyarkal bir yapısı olan Doğu Avrupa'nın, Ortodoks Slav dünyasının daha kendi devrimini yapmadığı söylenebilir; yahut, bu devrimin yerine ne ortaya çıkacak, inisiyatif Rusya'dan gelmezse kimden gelecektir? Bu gözle bakıldığında bir Rus devrimi, Fransız Devrimi'nden bu yana tarihin gördüğü en büyük olay olabilir ve Avrupa'nın öbür yakasında Fransız Devrimi'ni tanımlayabilir. (s. 890)

Leroy-Beaulieu 1880'lerde, 1905 Rus Devrimi'nden 20 yıl kadar önce yazıyordu bunları.

1880'lerin Rusya'sında devrim beklentilerinin dayanağı neydi ve nasıldı? Tocqueville'in Eski Rejim Fransa'sına ilişkin yorumlarını andırıyordu bu: Temel olarak imparatorluk, eskiden belkemiğini oluşturan soyluların büyük bölümünü kaybetmiş ama siyasal destek için bunun yerine alternatif bir taban yaratamamıştı; serfliğin kaldırılması, soyluların

sömürü olanağını elinden almış ama onları yükümlülük ve denetim bağlarından da kurtararak köylülerin hızla proleterleşmesine yol açmıştı; Rus nüfusunun en büyük kesimini oluşturan köylüler arasındaysa hem soylulara hem de yöneticilere karşı şiddetli tepkiler birikmekteydi; St. Petersburg'la Moskova'da birbiriyle bağlantılı bir sanayi proletaryası ve burjuvazisi oluşuyor, rejimin yurttaş hürriyetlerine getirdiği kısıtlamalar altında bunlar, gitgide huzursuzlanıyordu; bağlantıları zayıf olsa da çok geniş bir devrimci örgütler ağı, birçok aydını ve eski yönetici sınıfların bazı üyelerini bünyesinde toplamaktaydı; kısacası, devrimci durumlar için olası koşullar meydana geliyordu: Devlet üzerinde denetim kurmak için birbiriyle uzlaşmaz, rakip iddialar ileri süren taraflardan oluşmuş ittifakların ortaya çıkması, yurttaşlar arasında önemli kesimlerin bu iddiaları benimsemesi ve yöneticilerin alternatif ittifakı ve/veya iddialarının benimsenmesini durdurmada yetersiz ya da gönülsüz olması. Bu koşullar içinde eksikliği en çok duyulanı, devleti güçsüz bırakıp gözden düşürecek, böylelikle de devrimci alternatifi sadece arzu edilir değil, inandırıcı hale getirecek bir darbeydi.

Genel olarak devrimci durumların olası koşullarını daha da geliştiren üç koşul vardır: Yöneticilerin, en iyi örgütlenmiş uyruklarından talep ettikleri ile bu talepleri dayatma konusunda kendi kapasiteleri arasındaki uyuşmazlığın giderek artması; yönetime bağlı nüfus içindeki belli başlı kimliklere ve onlara ait ayrıcalıklara saldırılması; iyi örgütlenmiş rakipler karşısında yöneticilerin güç kaybetmesi. Rusya'da 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarında bunların üçü birden görülüyordu. Kırım, Osmanlı ve Rus-Japon savaşlarıyla birlikte devletin vergi ve asker talebi artmış, II. Aleksandr suikastından sonra baskılar yoğunlaşırken aslında soylular devletten desteğini çektiği için devletin bu talepleri dayatma kapasitesi zayıflamıştı. Rus Yahudilerine yönelik baskıların dışında, Rus olmayan toplulukların yaşadığı bölgelerde de farklı kimliklere saldırılar çoğalmaktaydı. En çarpıcı değişimlerse devletin gözle görülebilen gücünde meydana geliyordu; devlet, tepetaklak düşüşe geçmişti.

Devletin hızla uçuruma sürüklenmesi, Rusya'nın önce Japonya'ya karşı, arkasından merkezinde Alman İmparatorluğu olan bir ittifak içinde girdiği iki savaşta ağır yenilgilere uğramasının sonucuydu. Bu iki savaşın başlangıcı değilse de sonu, Çarlık devletinin çöküşünü getirmişti.

1905 Devrimi

İnsan, 1905 Rus Devrimini 1917'ye hazırlık olarak görmekten zor alıkoyuyor kendini. Ama eğer 1917 Devrimleri olmasaydı, günümüzde Rusya'nın tarihini incelerken 1905'i büyük bir karar anı olarak ele almak mümkün olurdu. 1904-06'daki savaş ve devrim, Rus imparatorluğunun yayılmasının sınırını belirledi, Çarlık devletinin savunmasızlığını gözler önüne serdi, işçileri en önemli siyasal aktör haline getirdi, devrimci bir yönetim şekli olarak Sovyetler'i sahneye çıkardı, devlet karşıtı halk eyleminde etkili bir araç olarak genel grevin yaygınlaşmasını sağladı. Bolşevikleri, Menşevikleri ve Sosyalist Devrimcileri mevcut iktidara karşı tehdit oluşturan inandırıcı birer güç olarak tanımladı; Zemski Sabor'un ancak arada bir toplandığı ülkede, bir tür Ulusal Meclis ortaya çıkardı ve ardından tam bir kapitalizme doğru önemli adımları harekete geçirdi.

1905 Devrimini ilk anda harekete geçiren güç, imparatorluğun genişlemesi ve yenilgiyle biten savaştı. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Rus imparatorluk kuvvetleri, Asya'nın iyice içlerine ilerliyor, bir Trans-Sibirya Demiryolu inşa ediyor, Afganistan'ı silip süpürüyor, Çin'in kuzey sınırında bir güç haline gelerek Mançurya'ya sızıyor, Kore'yi tehdit ediyor ve dolayısıyla da genişlemekte olan Japonya ile zayıf düşmüş Çin'in, üzerinde denetim sağlamak için birbiriyle rekabet ettiği bir alana kesin biçimde girmiş oluyordu. Her zamanki "böl ve yönet" oyununu oynayan Rusya, bir yandan Çin'e girmek için Almanya ve Büyük Britanya'yla işbirliği ederken, bir yandan da Japonya'ya karşı Çin'le gevşek bir ittifak kurmuştu. Rusya'nın Büyük Okyanus'a ulaşma arzusu, Japonya'nın Asya'da imparatorluk kurma çabasıy-

la çatışmaktaydı. Sonuç, savaştı. Rusların ve Avrupalıların şaşkın bakışları altında Japon filosu, Rus deniz kuvvetlerini darmadağın etti. Rus Hükümeti itibarını yitirdi, devrimciler İçişleri Bakanı Plevhe'yi öldürdü, *zemstvo*'lardan oluşan ulusal bir kongre toplanarak Ulusal Meclis kurulması ve yurttaş hürriyetlerinin verilmesi için çağrıda bulundu, hükümete yöneltilen özgürlük talepleri bütün ülkeye yayıldı.

22 Ocak 1905 (Kanlı Pazar) günü çarın askerleri, taleplerini çara iletmek üzere Ortodoks papazı Gapon önderliğinde saraya yürüyen işçilerin üstüne ateş açtı. Çok sayıda grevin de alevlendirdiği hareket her yere yayıldı. Kara ve deniz kuvvetlerinde isyanlar baş gösterdi, Rus olmayan bölgelerde özerklik talepleri daha yüksek sesle dile getirilir oldu ve köylüler bir kez daha toprak sahiplerine saldırdı; ta ki Ekim 1905'te geniş çaplı bir genel grevle Avrupa Rusyası'nın büyük bölümünde kepenkler indirilene dek. Grevin koordinasyonunu St. Petersburg'daki İşçi Sovyeti üstlenmişti. Çar, taviz olarak önce bir danışma meclisi (Duma), arkasından daha kapsamlı temsili kurumlar ve yurttaş hürriyetleri oluşturdu; muhalefetin bir bölümünü işbirliğine yöneltmeyi başarırken, Sosyal Demokratlar da (hem Menşevikler hem Bolşevikler) devletin en açık düşmanları haline geldi. Başbakan Witte'nin St. Petersburg Sovyeti için tutuklama emri çıkarması üzerine Moskova'da işçiler ayaklanarak sokaklarda imparatorluk askerleriyle çatıştılar; ama iktidar umutlarını da yitirdiler.

Sonunda çarlık güçlerinin iktidara dönmesi, 1905-06'daki olayları yenik düşmüş ayaklanmalar kategorisine sokuyordu. Ama zamanın gözlemcileri, 1905'i büyük bir devrimci bunalım olarak görmekteydi. Ocak 1905'te Cenevre'de bir gözlemci olan V. İ. Lenin de şöyle yazmıştı:

> İşçi sınıfı iç savaşta tarihi bir ders almıştır; proletaryanın devrimci eğitimi, aşağılık, yeknesak, sefil bir hayatın aylar ve yıllar içinde sağlayabileceği ilerlemeyi bir günde sağlamıştır. Kahraman St. Petersburg proleterlerinin "Ya özgürlük ya ölüm!" sloganı tüm Rusya'da yankılanmaktadır. Olaylar baş döndürücü bir hızla gelişiyor. St. Peters-

> burg'daki genel grev yayılıyor. Sanayide, devlet kesiminde ve siyasette bütün faaliyetler felç olmuş durumdadır (Lenin 1967; I, 450).

Moskova, Lodz, Varşova, Helsinki, Bakü, Odesa, Kiev, Kharkov, Kovno, Vilna, Sivastopol, Revel, Saratov ve Radom'daki devrimci faaliyetlere ilişkin ayrıntılarla sözlerine devam ediyordu Lenin. Ağustos 1906'da, "Moskova Ayaklanmasından Alınacak Dersler"i öğrenmiş olan Lenin, doğru sonuçlara varıyordu:

> Aralıkta Moskova'daki eylemler, bağımsız ve hâkim bir mücadele biçimi olarak genel grevin modasının geçtiğini, hareketin bu dar sınırları köklü ve karşı koyulmaz bir kuvvetle yıktığını ve en yüksek mücadele biçimi olan genel ayaklanmayı ortaya çıkardığını bütün canlılığıyla göstermektedir (I, 577).

Lenin, proletaryanın bir sonraki devrim fırsatı için silahlanması gerektiğini söyleyerek bitiriyordu sözlerini. Bu kez, işçiler (siz Bolşevikler diye okuyun) hazır değildi, fırsat kaçırılmıştı.

İlk Duma'nın toplanmasından (Mayıs 1906) hemen önce Çar, sınırlı bir anayasal yönetim getiren Temel Yasaları çıkartarak kendi siyasi alanını büyük ölçüde korumuştu. Radikal partiler seçimi boykot ettiğinden nispeten muhafazakâr bir bileşimi olan Duma, yine de hükümete sert eleştiriler yöneltti ve pek bir şey yapamadan dağıldı. Bu arada sıkıyönetim yasaları uygulayan ve Uzakdoğu'dan dönmüş birlikleri arkasına alan hükümet, 1905 isyancılarını yakalayıp idam etmeye başladı; binin üstünde insan öldü. Yeni Başbakan Stolipin, esas olarak özel mülkiyeti kurumsallaştıran bir tarım yasası çıkardı, daha radikal milletvekillerinden oluşan ikinci Duma'da denetimi sağladı, üçüncü Duma'yı belirleyecek seçimlere katılımı kısıtladı ve devrimci gruplara yönelik baskıları yoğunlaştırdı; ama bir yandan da, ekonomide uzun süreli bunalımı atlatılmaktayken bir dizi liberal reform yaptı.

Baskılar da, illegal örgütlerin şiddet eylemleri de devam ediyordu. Nispeten barış içinde geçen 1908 yılındaki siyasi saldırılarda 1.800 devlet görevlisi ölmüş, 2.083'ü yaralanmıştı (Fitzpatrick 1982: 29). 1911'de Stolipin'in öldürülmesi ve Rusya'nın Balkan Savaşları'na (1912-13) katılması bile güç dengesinde köklü bir değişiklik yaratmadı. Ama ordunun Lena altın yataklarındaki grevcilere saldırarak 170 işçiyi katletmesi (Nisan 1912), bir dizi grev daha başlattı; Bolşeviklerin 1917'de iktidara el koymasına kadar dinmeyecek olan bir dalga yükseliyordu artık.

İki Devrim Daha

Bir başka suikast, dolaylı olarak Rusya'yı büyük bir savaşa sürükledi. Osmanlı İmparatorluğu zayıfladıkça, Balkanlar'daki topraklarına Avusturya-Macaristan el atmaya başlamıştı. Avusturya, 1908'de Bosna ile Hersek'i ilhak ederek komşu Sırbistan ve Karadağ'da kendisine karşı duyguların alevlenmesine yol açtı. Çok geçmeden Rusya, Avusturya'nın daha fazla ilerlemesini önlemek için Balkanlar'da ve başka yerlerde ittifaklar kurmaya girişti. Avusturya da aynı gayretle Sırbistan'ın, topraklarını Adriyatik Denizine kadar genişletmesini önlemeye çalışıyordu; bu, 1912 ve 1913'te patlak veren Balkan Savaşlarının birkaç olası sonucundan biriydi. Sırp Kara El örgütünün Bosna temsilcilerinden Gavrilo Princip'in Arşidük Franz Ferdinand'ı öldürmesinden (28 Haziran 1914) bir ay sonra Avusturya, Sırbistan'a savaş ilan etti. Rusya'nın neredeyse anında birliklerini harekete geçirmesi, Almanya'nın da Rusya'ya savaş açmasıyla sonuçlandı. I. Dünya Savaşına giden çatışmalar zinciri başlamıştı.

I. Dünya Savaşı, Rus-Japon Savaşının Rusya'da ve Avrupa'nın başka yerlerinde yarattığı devrimci sonuçların kendini tekrarlamasına yol açtı. Avrupa kıtasının büyük bir bölümüne yayılan çarpışmalarda 9 milyon kişi öldü, 20 milyon kişi yaralandı, milyonlarca sivil insan öldü ya da yaralandı ve 300 milyar ABD dolarını (1918 kuruna göre) aşan maddi zarar meydana geldi. Savaş, sadece 1917 Rus Devrimle-

ri'ni değil, Rus, Alman, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorluklarının da sonunu getirdi; ama buna karşılık bağımsız Polonya, Finlandiya, Letonya, Estonya ve Litvanya devletleri kuruldu, sınırlarda ve yöneticilerde de başka pek çok değişiklik oldu. İskandinav ve İber yarımadaları doğrudan askeri harekâtlara katılmadılarsa da, Avrupa'da savaşın soğuk nefesinin değmediği tek bir yer kalmadı. Savaş sırasındaki kapsamlı ve yoğun seferberlik, devlet bürokrasisinin ve devlet gücünün aşırı büyümesine yol açtı (yükümlülük talep etme, vergilendirme ve askere alma buna dahildi). Bütün devletler çok büyük borç yükü altına girdi; gazilere ve savaş nedeniyle halka verilen sözler de cabasıydı. Devletlerin hiçbiri taahhütlerini yerine getirmeyi başaramadığı için hepsi de şu veya bu şekilde yurttaşlarının gazabına uğradı.

Yüz yirmi yıl önceki Polonya taksimi nedeniyle Rus İmparatorluğu, epeydir Almanya ve Avusturya-Macaristan'la uzun sınırlar paylaşıyordu. Sonraki dört yıl boyunca üç güç, bu sınırlar üzerinde birbiriyle savaştı. Çarpışmaların çoğu eski Polonya topraklarında, özellikle Rusya'nın 18. yüzyılda almış olduğu kesimde geçiyordu. Aralık 1917'deki ateşkesten önce ne Almanya ne de Avusturya kuvvetleri asıl Rus topraklarına girebilmişti. Ama Polonya ve Baltık'ta Rus ordularını bozguna uğrattılar. Rusların 1915'te Galiçya'da ve Bukovina'da aldığı yenilgiler, Rusya'nın askeri bakımdan zayıf düşmekte olduğunun ilk işaretleriydi. 1916'da Alman işgalciler, bağımsız bir Polonya devletinin kurulduğunu ilan etti; Mart 1917'de de Rusya'daki yeni geçici hükümet Polonya'nın bağımsızlığını fiilen tanıdı. Ordu, yenilgi üstüne yenilgi alıyordu ve imparatorluk parçalanmaya başlamıştı.

Sanayideki çatışmalar da Rusya'da işçilerin savaş ve rejim karşısındaki hoşnutsuzluğunu ortaya koymaktaydı. 1914'te greve giden Rus işçilerinin sayısı, 1910'dakinin neredeyse 30 katıydı; 1915'te bu oran yarıya düştüyse de, 1916'da tekrar yükselişe geçti. 1917, Diane Koenker ile William Rosenberg'in derlemesine (1989) bakılırsa 1914'ü kesin biçimde geride bırakıyordu. Rusya'daki artış, Avrupa'nın diğer bütün büyük ülkelerindekinden, hatta 1919'da neredey-

se 1910'dan 14 kat fazla greve sahne olan Almanya'dakinden bile fazlaydı.

İşçi eylemleri, 1917'deki mücadelelerde kritik bir rol oynadı. Petrograd'da (savaşın başlamasıyla birlikte St. Petersburg bu adı almıştı) büyük bir işçi grevi oldu. Ardından başkentteki ordu birlikleri arasında genel bir isyan çıktı. Duma, feshedilmesi yolundaki imparatorluk emrine karşılık geçici bir hükümet kurulduğunu ilan etti. Çar Nikolay tahtı kardeşi Mihail'e bırakarak çekildi; ama o da hemen tahttan feragat etti. Muhafazakârlarla liberallerden oluşan Geçici Hükümet, tehdit altındaki devleti sırtlanmış durumda buldu kendini. Petrograd İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti çok geçmeden hükümetin otoritesine meydan okumaya başladı; fabrikalar ve ordudaki geniş nüfuzundan yararlanarak merkezi denetimin önünü kesti ve seçimle gelen komiteleri karşı otorite olarak ileri sürdü. Nisan ve mayısta, aralarında Lenin'le Troçki'nin de bulunduğu radikal liderler sürgünden dönmeye başlamıştı.

Bolşeviklerin Petrograd'da iktidarı ele geçirmeye yönelik ilk girişimi (Temmuz 1917) sonuç vermedi ve Lenin'in (bu kez uzaktaki İsviçre'ye değil kapı komşusu Finlandiya'ya) yine sürgüne gönderilmesine neden oldu. Geçici Hükümet, Bolşeviklere karşı benimsenecek tutum konusunda ikiye bölündü ve Başbakan Aleksandr Kerenski, Başkomutan Lavr Kornilov'u görevden aldı. Birliklerine Petrograd'ı ele geçirmeleri için emir veren Kornilov, bu amacına ulaşamadı. Bu noktadan itibaren Bolşevikler, gitgide gözden düşen Geçici Hükümet'i destekleyenleri sürekli kendilerine çektiler. 6 Kasım'da (eski Rus takvimine göre 24 Ekim), Bolşevikler hükümete karşı başarılı bir darbe düzenledi. Ertesi gün de Bütün Rusya Sovyetleri Kongresi, Bolşevik darbesini tanıdı; Sosyalist Devrimcilerle ittifak halinde olan Bolşevikler böylece devleti ele geçirdiler.

Yapılacak çok iş vardı önlerinde. Savaş devam ediyor, karşı devrimciler silahlanıyordu; yeni hükümet büyük çiftlik arazilerinin derhal bölüştürülmesiyle işe başlayarak toprağı, sermayeyi ve sanayiyi hızla kolektifleştirme amacındaydı.

Birçok bölgede köylüler, hükümeti beklemeden kendi başlarına topraklara el koydular. Kasım sonlarında yapılan Kurucu Meclis seçimlerinde sosyalist devrimciler yine büyük çoğunluğu elde etti ama Kızıl Ordu birlikleri, Ocak 1918'de toplanan meclisi dağıttı. Herkesin kendi borusunu öttürdüğü Rusya'da, kendini Komünist Partisi olarak kabul ettiren güç Bolşevikler olmuştu.

Bolşevikler Brest-Litovsk'ta barış görüşmelerini yürütürken, imparatorluk içindeki Ukrayna, Estonya, Finlandiya, Moldovya ve Letonya bağımsızlığını ilan etti. Antlaşmanın imzalanmasıyla Rusya, Litvanya'yı ve Transkafkasya'yı da kaybetmiş oluyordu. Yıl sonunda Kazaklar, Bolşevik devletine başkaldırarak karşı devrimci Beyaz Ordu'yla ittifak kurmuştu. İtilaf Devletleri ve Antant savaşa devam ederken, çok sayıda güç imparatorluğun başka bölgelerine girdi: Amerikan, Fransız ve Britanya kuvvetleri Murmansk, Arhangelsk ve Vladivostok'a, Japonlar Uzakdoğu'ya, Osmanlılar güneye, Almanlar pek çok yere. Belki de bunların en tuhaf olanı, 100.000 kişilik Çek birliğinin harekâtıydı. Avusturya hatlarını doğudan yaramayan Çekler, daha doğuya yöneldiler ve Sibirya'yı geçerek Vladivostok üzerinden Avrupa'ya geri dönmeye çalıştılar. Ama önce Trans-Sibirya Demiryolu üzerindeki çeşitli kasabaları ele geçirdiler, sonra Rusya'nın içlerinde Almanya'ya savaş ilan ettiler. (Bunun Britanya ve Amerika tarafından tanınması, savaştan sonraki bağımsız devlet taleplerine destek sağlayacaktı.) 1918'de Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan da bağımsızlık ilan eden devletlere katıldı. Böylece imparatorluk toprakları iyice küçülmüş, geriye bir tek Rusya kalmıştı; ama Rusya'nın bazı kesimleri bile ayaklanma halindeydi.

Sonraki dört yıl boyunca Troçki'nin Kızıl Ordu'su imparatorluğa ait topraklarda denetimi sağlamak için uğraştı. Finlandiya'yı, Baltık devletlerini ya da Polonya'yı geri alamadılar, ama 1914 itibariyle imparatorluğun elinde bulunan diğer toprakların çoğunda zaferler kazandılar. Ukrayna yüzünden Polonya'yla yapılan savaş (Nisan-Ekim 1920) ve Kronstadt denizcilerinin ayaklanması (Şubat-Mart 1921), ülke içinde-

ki son büyük askeri tehlikelerdi. Polonya'yla savaş Rusya'ya Beyaz Rusya ile Ukrayna'nın batı bölümlerine mal oldu. Rusya'da komünistler, silahlı mücadele yürüterek ve ekonomik örgütlenmeyi kökten yenileyerek devleti yeniden kurdular. Aslında önceden onların yararına olan bir durum, zamanla probleme dönüştü: Devrim ve iç savaş zamanında kurdukları temel hükümet yapısı, ileri düzeyde merkezileşmiş olan ordunun da içine sızdığı büyük (1920'de beş milyonu aşkın askeri vardı) bir silahlı kuvvetten oluşmaktaydı. Dolayısıyla ordunun terhis edilmesi, bütün bir komünist yönetim sistemi için büyük bir tehdit anlamına geliyordu. Komünistler, bu problemi çözmek için –bu bir çözüm sağlayabildiyse eğer– ordunun yerine sivil bürokrasiyi geçirdiler; bu bürokrasi içinde devrim öncesi devlet görevlileri geniş yer tutuyordu. Sıkı bir disipline sahip ama taktik açısından esnek Komünist Parti'yi de yine bu bürokrasinin içine yerleştirdiler.

İç savaş ve müttefiklerin ablukası, hem tarım hem de sanayi üretimini felce uğrattı. 1917'de 3,6 milyon olan sanayi işçilerinin sayısı, 1920'de 1,5 milyona düşmüştü (Fitzpatrick 1982: 85-86). 1921'de Lenin ve kadroları, köylülerle tümüyle yeni bir uzlaşmaya vardı: Yeni Ekonomi Politikası'na (NEP) göre tahıldan vergi alınacak ama buna karşılık çiftçiler üretim fazlalarını serbestçe satıp kendi adlarına çiftlik sahibi olabilecekti. Bir yandan da devlet, parasını stabilize etmeye çalışıyordu. Geriye baktığımızda NEP, birçok Doğu Avrupa ülkesinin 1992'de savunduğu "piyasa sosyalizmi" ne benzer görünmektedir; farklılığı ise komünistlerin imalat, dağıtım ve özellikle de finans üzerindeki denetimi elden bırakmamış olmasıdır.

Almanya'da aynı dönemde yaşanan ekonomik bunalımla karşılaştırıldığında, Sovyetler Birliği'ndeki gelişmeler açıklık kazanmaktadır. 1920'lerde Sovyetler Birliği'nin karşı karşıya olduğu bunalım, sosyalistleşmekte olan ekonominin bunalımıydı; Almanya'nın karşı karşıya olduğu bunalımsa kapitalistleşmekte olan ekonominin bunalımı. "Kapitalist ekonomiler" diyordu Edward Nell, "karakteristik olarak sadece yedek değil, fazladan bir kapasite marjı da bırakarak işler; oysa sos-

yalist ekonomiler, fazla talebin baskısı altında sıkıntı çeker" (Nell 1991:1). Doğu Avrupa'da ve Doğu Avrupa üzerine yapılmış pek çok çalışmadan bir senteze varan Katherine Verdery, Nell'in yaptığı ayrıma şu sözlerle açıklama getirmektedir: "Sosyalizmin temel çabası, bürokrasinin dağıtım kapasitesini artırmaktır; ama bu, dağıtılacak miktarın artırılmasıyla aynı şey değildir her zaman" (Verdery 1991:421).

Dolayısıyla konut, gıda, tüketim malları ve ayrıcalıklardan yararlanmanın yönetim ve üretim örgütlerine mensup olmakla ilişkilendirilmesi, doğrudan sistemin temelinden kaynaklanmaktadır; her bir servet sahibinin, öyle uygun gördüğü takdirde bunu elden çıkarmaya hakkı olduğu yolundaki kapitalist kabulden temelde ayrı bir şeydir bu. Ne Nell ne de Veldery böyle bir şey söylediği halde, bu ayrım, kapitalizmin ve sosyalizmin şekillendiği tarihsel koşulların doğrudan sonucudur: Birincisi tüccarların başka tüccarlarla rekabet halinde üretim araçlarını ele geçirmesi veya üretim araçları yaratmasıyla gelişmiş, ikincisiyse devletin üretim araçlarını kapitalistlerin elinden almasıyla ortaya çıkmıştır. Bu açıdan bakınca gerek NEP'i gerek I. Dünya Savaşındaki büyük seferberlik sonrasında Alman ekonomisinde başlayan göreli liberalleşmeyi, bürokrasinin dağıtım kapasitesi üzerindeki merkezi denetimden uzaklaşma yönünde birer adım olarak görebiliriz.

Devam ettiği altı yıl boyunca NEP, ekonominin önemli ölçüde toparlanmasını sağladı. Bu durum 1927'de Stalin'in iktidara gelmesi, Troçki'yi uzaklaştırması, zorunlu istihdama dayalı sanayileşmeyi getirmesi ve sonuçta çok daha geniş bir devlet yönetiminin ortaya çıkmasıyla sona erdi. Göreve gelmesiyle birlikte Stalin, devrimci durumun, yani Sovyet yönetimi içinde etkili bir bölünmenin esamesinin bile okunmadığı bir ortamda bir tür yukarıdan aşağı devrim başlatmıştı. Stalin ve kadroları parti aygıtı üzerinde tam bir denetim sağlayarak 1929 ve 1938'de hiçbir açık direnişle karşılaşmadan arka arkaya temizlik harekâtları gerçekleştirebildiler. Belalı bir siyasi gizli polisi de içeren polis gücünün hızla büyümesi, merkezden denetimi sağlamlaştırıyordu.

İmparatorluktan kopan devletlerde 1918-1921 dönemi, 1917'deki devrimci mücadelelerin devamı niteliğindeydi. Almanya, savaşın büyük bölümü boyunca Letonya, Litvanya ve Estonya'yı işgal altında tutmuştu. Polonya en önemli savaş alanlarından biri haline gelmiş, Finlandiya'ysa çoğunlukla çatışmaların dışında kalmıştı. Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesinden sonra çeşitli zamanlarda, bunların beşi de Rusya'dan bağımsızlıklarını ilan etti. Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Almanya'nın teslim olmasına kadar, Letonya, Litvanya ve Estonya, Alman "koruması" altında kuşkulu bir biçimde varlıklarını sürdürdüler. Almanların yenilgisi üzerine bu üç devleti yeniden ele geçirmeye çalışan Rus birlikleri, 1920'de bundan vazgeçmek zorunda kaldı. Ancak Litvanya için Rusya tarafından ve uluslararası düzeyde tanınmak yeterli değildi; çok geçmeden Vilnius (Wilno) denetimi ele geçirmek için Polonya'yla savaşa girdi; bu savaş, 1927'ye kadar sona ermeyecekti. Toprakların yeniden dağıtılması ve demokratikleşme yolunda bazı ilk denemelerden sonra, bu devletlerin üçünde de sağcı darbeler gerçekleşti; ancak Estonya'da daha geç kurulan diktatörlük rejimi (1934-36) uzun ömürlü olmadı.

Savaşın büyük bölümünde Alman denetiminde kalan Polonya devleti, 1918'de Almanya'nın teslim olmasıyla tam bağımsızlık kazandı ve Pilsudski'nin yönetiminde derhal eskiden hâkim olduğu Galiçya, Poznan (Posen), Litvanya, Silezya ve başka birkaç bölgeyi geri almaya girişti. Bu irredentist çaba, Polonya'nın yeni liderlerini Litvanya'yla (1919-27) ve Sovyetler Birliği'yle (1920) savaşa sürükledi. 1926'da Pilsudski'nin sağcı bir darbeyle kurduğu hükümet, birçok iniş-çıkışla 1939'daki Alman işgaline kadar ayakta kalacaktı.

Son olarak Finlandiya'da, 1918'de Beyazlar ve Kızıllar arasındaki iç savaş ülkeyi ikiye böldü. Beyazlar, Alman işgalinin yardımıyla Kızılları yenilgiye uğratmayı başardı. 1919'da Finlandiya'yla Sovyetler Birliği arasında Karelya yüzünden kısa süren bir savaş oldu. Baltık'taki komşuları gibi Finlandiya da 1920'lerde yeniden toprak dağıtımına ve demokratikleşmeye yöneldi, ancak sadece sağ kanattan güçlü bir

tepki doğmasını sağlayabildi. Finlandiya'daki askeri darbe girişimleri (1930, 1932) sonuç vermediyse de, birbirini izleyen otoriter-milliyetçi hareketlerin yarattığı baskı 1930'ların ortalarına kadar Fin siyasetinde bölünmeye neden oldu. Sovyetler Birliği'yle kuzeydoğu sınırında bağımsızlığa yeni kavuşan devletler arasındaki siyasi karşıtlık giderek sertleşti. Sonuç, Polonya'nın yarısının Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesi (1939), Sovyet-Fin Savaşında (1939-40) Finlandiya'nın yenilmesi ile onu izleyen Fin-Rus iskânı ve Letonya, Litvanya, Estonya'nın doğrudan Sovyetler Birliği tarafından yutulmasıyla (1939-40) sonuçlanan askeri ittifaklardı. Bunlar, söz konusu devletlerin karakterinde kesin dönüşümlere yol açtı.

Pekişme ve Çöküş

Stalin yönetiminde Sovyetler Birliği çok çarpıcı bir bileşim oluşturmaktaydı. Bazı bakımlardan Rus İmparatorluğunun yapısını taklit ediyordu. Rusya'nın kendisinde önemli ölçüde doğrudan yönetim, artık çok saldırgan bir tarzda tek tek yerleşimler düzeyine vardırılmıştı; Rus olmayan cumhuriyetlerin çoğundaysa dolaylı yönetim devam ediyordu. Artık bunun aracısı Komünist Parti görevlileriydi ve bürokrasinin, mesleklerin, sanayinin yönetimi Ruslara verildikçe bu durum da yavaş yavaş değişmekteydi. Rusya dışındaki nüfusun büyük çoğunluğu ya ikinci dil olarak ya da sadece Rusça konuşmaktaydı (Laitin, Petersen &. Slocum 1992: 141).

Tarımda kolektifleşme, ağır sanayinin kurulması ve dağıtımın yeniden örgütlenmesi işleri, hep kendi dev organizasyonlarını getirdi; bunlar yine Komünist Parti aygıtının gözetimindeydi ve aralarındaki bağlantıyı da parti sağlıyordu. 1930'larda sistem pekiştirildi; parti görevlileri, kendilerini nüfusun diğer kesimlerinden farklı kılan ayrıcalıklar, yetkiler ve üsluplar kazandı. Ancak 1937 ile 1938'deki uğursuz temizlik harekâtları, pekişmenin ardındaki zorlayıcı gücü gözler önüne seriyordu; Stalin, kişisel denetiminin karşısına dikilme potansiyeli taşıyan unsurların tasfiyesine devam

etmekteydi. Üstelik Almanya'nın yeniden silahlanmasının yarattığı tehditle Sovyetler Birliği, sanayideki genişlemenin giderek daha büyük bir bölümünü askeri üretime vakfetmeye başlamıştı.

II. Dünya Savaşının Sovyet devleti üzerinde olağanüstü geniş ama iki yönlü etkileri oldu. Bir yandan, 7 milyon insanın hayatını kaybetmesi, ülkenin sanayi kapasitesinin yüzde 60'ının tahrip edilmesi ve Alman birliklerinin Sovyet topraklarının içlerine kadar ilerlemesi, siyasi aygıtta muazzam parçalanmalar yarattı. Öte yandan, savaş zamanındaki olağanüstü seferberlik, Nazi gücü karşısında kazanılan nihai zafer ve Sovyet nüfuzunun Doğu Avrupa'ya yayılması, devletin zaten önemli boyutlara varmış olan prestijini ve kapsamını daha da pekiştirdi. Savaş sonrasında Sovyetler Birliği, Mihver Devletleri'nin eski müttefikleri olan Macaristan, Bulgaristan ve Romanya'nın yanı sıra Mihver'in kurbanlarından Polonya ve Çekoslovakya'yla da zorlamaya dayalı anlaşma yoluyla gücünü, çarların asla başaramadığı kadar batıya doğru genişletmiş oluyordu. 1955'te NATO'ya karşı Varşova Paktı'nın kurulması, Sovyetler'in Orta Avrupa'daki askeri konumunu daha da güçlendirecekti.

Ordunun Sovyet siyaseti içinde de kazanımları artıyordu. İç savaş ve savaş komünizmi (1917-21) deneyimleri, zaten ordunun sivil hayatta büyük boyutlara ulaşan varlığı için emsal oluşturmuş ama sonradan girişilen ekonomik seferberlik parti kadrolarının gücünü ve ayrıcalığını artırmıştı. Ancak II. Dünya Savaşı sırasındaki harekâtlar, parti komiserleriyle subaylar arasında işbirliğini artırdı; 1930'larda partiyle ordu arasında tipik olarak görülen karşılıklı güvensizlik sona erdi. Silahlı Kuvvetler Bakanlığı bünyesinde yeniden örgütlenen ve ulusal bütçenin önemli bir bölümü üzerinde hak iddia eden ordu, eskisinden daha da güçlenerek çıktı savaştan.

Ancak ordunun yeniden güçlenmesi, Sovyetler'de ekonomik altyapının oluşturulmasında gösterdiği büyük çabalara dayanıyordu. Sovyetler Birliği'nin savaş sonrasında neredeyse hiç dış yardım almadan gerçekleştirdiği yeniden inşa, bütün dünyada ve bütün tarih boyunca devlet gücünün en

iyi biçimde kullanılmasına örnek teşkil eder; un ufak olmuş bir ekonominin enkazı üzerinde Sovyetler, birkaç yıl içinde çok etkili bir askeri üretim sistemi kurarak uzaya uydular gönderebilecek ve Amerikan silahlarıyla boy ölçüşebilecek duruma geldi. Bu projenin, askerlerin gücünü kemikleştirip sivil kesimi boğmuş olması, yeniden inşanın vardığı muazzam boyutları gözden kaçırmamıza neden olmamalıdır.

Sovyetler Birliği'nde savaş sonrasındaki devrim olasılıklarını Amerika Birleşik Devletleri ve müttefikleriyle Soğuk Savaş şekillendirdi. Uzun yıllar Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa'daki uydularında ya da Avrupa dışındaki devletlerde olsun, sadece dış müdahaleleri sırasında devrimci durumlarla karşılaştı. İlk kategorideki en geniş kapsamlı örnekler, Macaristan, Çekoslovakya ve Polonya'daki muhalifleri bastırmak için Sovyet askerinin kullanılmasıydı. İkincideyse en kapsamlı olanı ve en büyük yıkım getireni Afganistan'da Amerika Birleşik Devletleri'yle dolaylı olarak karşı karşıya gelinmesi oldu; 1979'daki sol askeri darbeye Sovyet desteğiyle başlayan bu süreç, Amerika'nın askeri yönetime karşı Afganistan'daki çeşitli isyancılara yardım sağlamasıyla devam etti. İsyancılar kazanamadı gerçi, ama kaybetmediler de. Sovyet ordusu, Amerikalı hasmının Vietnam'da yaşadığına benzeyen, bedeli ağır bir çıkmaza sürüklendi. 1988'de Cenevre'de barış antlaşmalarının imzalanmasından önce, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da 100.000 ile 120.000 arasında askeri vardı ve artık neredeyse tam bir Sovyet kuklasına dönüşmüş olan rejimin düşmanlarına karşı da hiçbir mevzi kazanılamamıştı.

Sertlik yanlısı Leonid Brejnev'in 1982'de ölmesini izleyen altı yıl içinde Yuri Andropov ile Konstantin Çernenko kısa sürelerle devletin başına geçtiler. 1985'te Mihail Gorbaçov, Komünist Parti'nin, dolayısıyla da fiilen devletin lideri oldu. Kısa süre içinde *glasnost*, yani siyasi hayatta liberalleşme programını açıkladı; bu doğrultuda 1986'da Anatoli Şaranski ile Andrey Saharov gibi ünlü muhalif mahkûmlar serbest bırakıldı ve Yahudilere yurtdışına çıkış için vize verilmesi kolaylaştırıldı (1985'te hemen hemen hiç vize verilmemiş-

ken, 1986'da 1.000, 1988'de 20.000, 1989'da 60.000 kişiye vize verilmişti), 1987'de Gorbaçov, siyasi liberalleşmeye *perestroika*'yı ekledi: Ekonomide askeri üretimden sivil üretime geçmeye ve verimliliği büyük ölçüde artırmaya yönelik bir yeniden yapılanma programıydı bu.

Daha temkinli bir şekilde Gorbaçov, devleti askeri aygıtını küçültmeye yöneltti, SSCB dışındaki askeri faaliyetleri azalttı ve Sovyetler Birliği içinde de dinsel, etnik ve siyasi nitelikteki özerk gruplara uygulanan vahşi baskılara son verdi. Gorbaçov, programına halktan destek toplamak için de bir dizi ciddi atılımda bulundu; 1989'da kurulan dev Halk Temsilcileri Kongresi, bu çabanın doruğunu oluşturuyordu. Hâlâ komünistlerin önceliğini garanti eden sınırlar içinde Kongre, yeni bir Yüksek Sovyet seçecekti. Gorbaçov, siyasal ve ekonomik liberalleşme programının propagandasını yaparak uluslararası yardım ve destek çağrısında bulundu, ülkeyi yabancı ortaklıklara açtı ve (1990 ile 1991'de) Irak'a karşı Amerika öncülüğünde oluşturulan ittifakla işbirliği yaptı.

Üretim ve dağıtım üzerindeki merkezi denetimi azaltarak ekonomiyi liberalleştirme çabası, birçok küçük işletmenin kurulmasıyla, ticari işbirliği için yabancı kapitalist bulma histerisiyle ve yasal kovuşturmaya uğrama korkusuyla yeraltına çekilmiş olan karaborsa, gri borsa,[7] kişisel ağlar ve takas gibi gayri resmi ticari düzenlemelerin yüzeye çıkmasıyla sonuçlandı. Ama resmi dağıtım sisteminin kalıntılarına yapılan mal teslimatının ve devlete ait büyük miktarda stokla dolu tesisin, mevcut işletme yöneticileri, kurnaz girişimciler ve çok aranan mallardan, tesislerden veya dövizden yararlanmada önceliği olan kuruluşların mensupları yararına, kâr amacına ya da tekele yönelik özel dağıtım ağlarına aktarılmasına karşı üreticiler arasında büyük bir direniş doğurdu. Şirketler arasındaki takas, ayrıcalıklı kuruluş mensuplarının mal ve hizmetlerden yararlanmasını garanti altına alan kupon sistemleri, az bulunan malları ele geçirmek için ahbaplıklara, aile ilişkilerine ve çalışma arkadaşlarına

7 Düzenlenmiş bir piyasada, malların resmi rayicin altında fiyatlarla alınıp satılması –çn.

bağımlı olunması, tam da hükümet ulusal bir pazar yaratarak dağıtımı genelleştirme iddiasıyla ortaya çıkarken, dağıtımın çok dar alanlarla sınırlı kalmasına yol açıyordu. Sonuç olarak merkezi devletin sadık yandaşlarını ödüllendirme yeteneği aydan aya gözle görülür bir gerileme gösterdi.

Siyasi cephedeyse merkezi otoritede buna paralel ve bağımlı bir çöküş gerçekleşti. Gorbaçov'un uyguladığı ekonomik programların sonuçları, sadece askeri girişime ağırlık verilmesinden yarar sağlamış olan üreticilerin değil, yeni üretim ağlarından hiçbirine kolay ulaşamayan tüketicilerin ve eski yetkileri ellerinden alınan devlet görevlilerinin de hükümetten uzaklaşmasına sebep oldu. Gorbaçov'un siyasi programı, rejimi eleştirenlere ve üslenmiş olduğu Moskova'dan zamanla Rus federasyonunun başına geçecek olan Boris Yeltsin gibi rakiplere hareket alanı sağladı. Tehditlerle karşı karşıya olsa da hâlâ kimselerin dokunamadığı orduyu ve istihbarat kurumlarını denetim altına almak için Gorbaçov, uzlaşma sağlamaya çalışıyor, ihtiyatı elden bırakmıyor ve bir yandan da kaçak oynuyordu. Sonuçta muhafazakârlardan somut bir destek sağlayamadığı gibi kimi reformcuların da kendisinden uzaklaşmasına sebep oldu. Üstelik aynı zamanda, ekonomik dönüşümü zorla dayatma özgürlüğü sağlayacak olağanüstü yetkileri kendisinde topladı. Bu da rakip reformcularla, liberter siyasi hiziplerle ve eski rejimin savunucularıyla çelişkiye düşmesine yol açtı. 1986 ve 1987'de dinsel ve siyasal özgürlüklerin garanti edilmesi için de neredeyse anında talepler geliştiği halde eski rejimi yerle bir eden, milliyetlerin yeni rejim karşısındaki konumlarını sağlama alma telaşı oldu.

SSCB'nin etnik çeşitliliğini unutmamamız gerekiyor. Çarlık döneminde olduğu gibi komünist devlet de eyleme geçmiş etnik azınlıklara karşı ikili bir politika izlemişti: Azınlıklar arasında Rusçaya, Ruslara ve Ruslaştırmayı ilerletenlere öncelik vermeye çalışırken, bir yandan da dil ve kültür temelinde azınlıkları resmi olarak tanıyor, birçoğunun ayrı idari birimler kurmasına izin veriyor, hatta kendi yazgısını komünistlerinkine bağlamış azınlık liderleri aracılığıyla da hükü-

met ediyordu. 1980'lerde Sovyetler'deki resmi milliyetler listesi 102 kategoriye ayrılmış durumdaydı. Devletin sınırları içindeki hiçbir dil ya da farklı kültür geleneği atlanmamıştı. 1989 sayımında, SSCB nüfusunun yarısından biraz fazlası Rus olarak geçmekteydi ve bu, Rus Cumhuriyetinde yaşayanların genel nüfus içindeki oranına aşağı yukarı eşitti.

İşlerin bu kadar karışmasına sebep, "ana" cumhuriyetlerin dışında yaşayan ve genellikle otoriteyle prestijli mevkilere sahip olan 5 milyon Rus ile Rus Cumhuriyetinde yaşayan ama Rus olmayan bir diğer 5 milyon kişiydi. Görünüşte ulusal nitelik taşıyan idari alt birimlerin hemen hemen hepsi bu heterojen yapıyı paylaşıyordu; bunun en uç örneğini oluşturan Letonya'daysa nüfusun ancak yüzde 52'si etnik Leton ve sayıma göre yüzde 34'ü Rustu. Karşıt uçtaysa Çin sınırında, Sahalin'den 800 kilometre kadar içeride bulunan Yahudi özerk bölgesi Birobican yer alıyordu; SSCB'de nüfusu kabaca 1,8 milyonu bulan Yahudilerin ancak 20.000'i burada yaşamaktaydı.

Resmi istatistiklerin, aslında çok karmaşık ve akışkan olan bir durumu basitleştirdiği kesindir. Pasaportlarda 102 kategoriden biri yazılı olmasına rağmen milyonlarca Sovyet yurttaşı, evlilik ve göç nedeniyle kendisini birden çok milliyete bağlı görüyor ya da hiçbir milliyete ait olmadığını düşünüyordu. Üstelik Rusya'nın dışındaki insanların çoğu da birden çok etnik hayat yaşıyor, bunların ancak bir kısmında etnik kimliklerden biri diğerlerine baskın geliyordu (bkz. Comaroff 1991). Yine de sistem, Kırgızların, Özbeklerin, Estonyalıların veya resmen tanınan bir başka milliyetin sahici temsilcisi olarak inandırıcı bir yer edinmiş kişileri önemli ölçüde ödüllendirmekteydi. Etnik kimlik, gündelik bir deneyim olmaktan çok siyasal bir olgu olarak kemikleşmişti.

Rusya'daki komünistler, Rus olmayan bölgelerle klasik bir dolaylı yönetim tarzında ilişki kurdular: Kendi davalarına bağlı kalan bölgesel liderlerle işbirliği edip onları Komünist Parti'ye kattılar, onların soyundan gelenleri milliyetlerin en çok umut vaat eden üyeleri olarak kendi içlerine aldılar ama Rusya'da yetiştirdiler, yeni sınai, mesleki ve idari kadroları

Ruslardan oluşturdular. Rus diliyle kültürünü yönetimin ve bölgeler arası iletişimin aracı haline getirdiler, devlete gelir ve asker sağlamayı garanti ettikleri sürece kendi topraklarındaki bölgesel iktidar odaklarına önemli ölçüde özerklik ve askeri destek verdiler, bu sistemin dışında özgürlükler talep eden her türlü bireyi ve grubu da anında ezdiler. Bölgesel liderler merkezden güçlü bir destek aldığı, yerel rakipleri de halktan destek alma konusunda hiçbir araca ya da umuda sahip olmadığı sürece, sistem etkili biçimde işleyebilirdi.

Ama sistemin çöküşünü getiren de bu gücü oldu. Gorbaçov ile *glastnostçiki* yoldaşları, bir yandan da siyasi bir tartışma ortamı oluşmasını sağladılar, ordunun siyasi denetime katılımını azalttılar, komünist bağlantılar ağına karşı gelişen alternatiflere tolerans gösterdiler, gerçek bir yarışma şeklinde seçimler yapılması doğrultusunda adımlar attılar ve sadık işbirlikçilerini ödüllendirme kapasitelerinin azaldığını kabul ettiler. Bütün bunlar olurken, hem bölgesel iktidar odakları hem de rakipleri, merkezle aralarına mesafe koyma, halktan destek toplama, yerel halkın asıl temsilcisi olarak öne çıkma, üzerinde yaşadıkları SSCB idari biriminde kendi milliyetlerinin önceliğini dayatma ve yeni özerklik biçimleri için baskı yapma doğrultusunda inisiyatif kullanma olanağı buldular bir anda. Üstelik, Baltık cumhuriyetleriyle SSCB'nin batı ve güney uçlarındaki cumhuriyetler açısından, SSCB dışındaki türdeş devletlerle (İsveç, Finlandiya, Türkiye, İran, hatta Avrupa Topluluğu) özel ilişkiler kurma olanağının ortaya çıkması, politik bir kaldıraç işlevi gördüğü gibi, Birliğin giderek karşılamakta aciz kaldığı ekonomik fırsatlar da sunuyordu.

İyi örgütlenmiş durumda birden çok ulusal nüfusun yaşadığı idari alt birimlerde, kendini otantik bölgesel yurttaş olarak tescil etme yarışını kaybedenleri büyük bir tehlike bekliyordu. Erken davrananlar daha çok kazanç sağlayabilecekti. Yarış kızışmaya başlamıştı; merkezi yönetimden koparılan her taviz, başka milliyetleri de teşvik edip yeni talepler için emsal, ayrı bir kimliğe sahip ama etkili biçimde harekete geçmeyi başaramamış olan bütün nüfuslar için giderek daha

büyük bir tehdit oluşturuyordu. Daha 1986'da, sadece Estonyalılar, Letonyalılar, Litvanyalılar ve Ukraynalılar değil, Kazaklar, Kırım Tatarları, Ermeniler, Moldovalılar, Özbekler ve bizzat Ruslar da özerklik ve korunma taleplerini yükseltmeye başlamıştı. Azerbaycan topraklarıyla kuşatılmış bir Ermeni bölgesi olan Dağlık Karabağ gibi heterojen yerlerde, komşu etnik grupların militanları öncelik kazanmak için çarpışmaya, gözlerini kırpmadan birbirlerini öldürmeye başladılar. Azerbaycan'ın yanı sıra Moldova, Gürcistan ve Tacikistan da bu gruplar arasındaki çatışmalarla tehlikeli bölgeler haline geldi. Ocak 1988 ile Ağustos 1989 arasındaki etnik çatışmalarda 292 kişi hayatını kaybederken 5.520 kişi sakat, 360.000 kişi de evsiz kaldı (Nahaylo & Svoboda 1990: 336). Manzara, 1918'de imparatorluğun dağılışını andırıyordu.

1990'da Gorbaçov'un, on beş cumhuriyet için daha büyük hareket alanı sağlanıp federal hükümetin askeri, diplomatik ve ekonomik önceliklerinin korunması temelinde yeni bir Birlik antlaşması önermesi, her potansiyel ulusal aktörün yeni sistemin içinde (hatta kimi zaman hemen dışında) kendi konumunu sağlamlaştırma çabasını hızlandırmaktan başka sonuç doğurmadı. Gorbaçov, planlarının onaylanması için Mart 1991'de referanduma gittiğinde, altı cumhuriyetin (Letonya, Litvanya, Estonya, Moldova, Ermenistan ve Gürcistan – bunların tümünde de bağımsızlık ilanı süreci başlatılmıştı) liderleri bunu boykot etti; diğer cumhuriyetlerden gelen referandum sonuçları da, emekleme devresindeki federasyonun Rus olanlar ve olmayan kesimler şeklinde bölünmesini onaylıyordu.

Sovyetler'de olup bitenleri gözleyenler ya da olaylara bizzat katılanlar, etnik parçalanma, ekonomik çöküş ve eski rejimin yetkilerini kaybetmesi karşısında ordu, istihbarat ve parti kurumlarının gidişatı tersine çevirmek için bir hamle yapmasından korkmaktaydı. Korktukları da başlarına geldi. Kritik an, Ağustos 1991'de yaşandı: Tam da bu unsurların destek verdiği bir cunta, hâlâ merkezi devletle işbirliği içinde bulunan dokuz cumhuriyetle bir başka Birlik antlaşmasının arifesinde Kırım'da dinlenmekte olan Gorbaçov'u ev hapsine

aldı. Çoğu ordu, istihbarat ve polis kurumlarından olan darbeciler, gizli bir Olağanüstü Hal Komitesi adına iktidara el koyduklarını duyurdular; ne var ki cunta, devleti gerçekten ele geçirebildiyse de, ancak üç gün elinde tutabildi.

Başarısız darbe sırasında, Rus federasyonunun Başkanı Boris Yeltsin, Moskova'da tankların üzerine yiğitçe çıkıp kalabalıklara konuşma yapmış, Olağanüstü Hal Komitesine karşı genel grev çağrısında bulunmuştu. Bazı askeri birimler Yeltsin'le saf tutarak Rus Cumhuriyetinin Moskova'daki merkez binasının çevresinde bir savunma hattı oluşturdular. Ordunun saf değiştirmesi ve savunma, cuntanın sonunu getirdi. Darbe girişimi, silahlı çatışma olmaksızın sona erdi. Gorbaçov'u ev hapsinde tutanlar da onu serbest bıraktılar.

Gorbaçov, iktidara dönünce reformların hızlandırılması doğrultusunda bir talep dalgasıyla, örgütlü milliyetlerin yeniden Birlik'ten ayrılma girişimleriyle, Yeltsin'le değil ama cumhuriyetlerdeki benzerlerinin daha yoğun rekabetiyle ve Kremlin otoritesinin kesin çöküşüyle karşı karşıya kaldı. Parti liderliğinden ayrılarak tüm SSCB'de parti faaliyetlerini askıya aldı. Sonraki dört ay boyunca Yeltsin, parti sekreteri olarak değil, ekonomik, askeri ve diplomatik otoritesini bir dereceye kadar koruyan bir konfederasyonun başkanı olarak Gorbaçov'un yerine geçmeye çalıştı. Bu çaba sonucunda Sovyetler Birliği dağıldı ve yerine yeterli biçimde tanımlanmamış, tartışmalı bir Devletler Topluluğu kuruldu; Baltık devletleri başından itibaren bu toplulukta yer almazken, diğerleri de bir an önce kapağı dışarı atmaya bakıyordu.

1986-1992 yılları arasında Rusya ve komşuları, Avrupa'nın en tuhaf devrimlerinden birine sahne olmuştu. Savaşın doğrudan etkisi olmaksızın bir imparatorluğun dağılıp merkezi yapısının çözülmesiydi bu. Daha önce Burgonya, İspanya, Osmanlı, Avusturya-Macaristan, hatta Rus imparatorlukları da dağılmıştı, ama her seferinde ülke dışında ve içinde silahlı çatışmaların ani baskısı bunda etkili olmuştu. Burada, önceki imparatorlukların sonunu getirmiş savaşlara en çok yaklaşan örnek, Afganistan'da düşülen ağır bedelli çıkmazdı; bu durum da zaten Amerika Birleşik Devletleri'yle çok pahalı bir Soğuk

Savaş'ın ürünüydü. Amerika Birleşik Devletleri'nin, 1991'de Irak'ı bombalarken silahlarını kullanarak, yağ çekerek ve açık siyasi tartışmalar gerçekleştirerek yaptığı şaşaalı gösteri, Sovyet devletinin yetersiz olduğu duygusunun yayılmasını hızlandırmış; bu arada müreffeh Avrupa Topluluğu'nun yayılmasına dair beklentiler, elinde daha da batıdaki bölgelere satacak bir şeyleri olan kesimler için Sovyetler Birliği'nden ayrılmayı iyice çekici hale getirmişti. 1986-92 Rus Devrimleri'nin kendine özgü biçimi, 1492'den başlayarak incelediğimiz bütün Avrupa devrimleri gibi devletin, bu sefer Sovyet devletinin kendine özgü örgütlenmesiyle yakından ilişkiliydi.

1550 ile Napoléon Savaşları arasında her on yılda bir Rusya'da ve komşularında hanedan, himaye eden-edilen ve yerel topluluk düzeyinde tekrarlanan devrimci durumlardan farklı olarak, 1905'te ve 1917'de sınıf ittifakı temelinde gelişerek Rus İmparatorluğunu parçalayan devrimlerden de tamamen farklı olarak Gorbaçov dönemi devrimci durumları, ulusal devrimlere çok yaklaşmıştı. 1815'ten sonra Avrupa'daki hâkim devrim biçimi olan ulusal devrimler –hem devrimci durumlar hem devrimci sonuçlar– günümüzde de henüz tamamlanmış değildir. Bir siyasetçinin, mevcut devletten haksız muamele gören, dolayısıyla ayrı bir devlet kurmaya hak kazanan, kendi içinde tutarlı, tarihsel olarak ayrı bir kimliğe sahip bir halkın temsilcisi olma iddiasıyla ortaya çıkması, dışarıdan yardım alması için tek başına çok sağlam bir temel oluşturmaktadır. Sadece Rusya dışındaki devletlerin liderleri değil, Rusya lideri Boris Yeltsin de Komünist Parti'nin ve onun yerleştirdiği zorlayıcı aygıtın karşısına böyle iddialarla çıkmıştır.

Rusya deneyimi ile alışılmış türden ulusal devrimler arasındaki farklılık iki unsura dayanır: Birincisi Sovyetler Birliği'nde devrimci durum, doğrudan merkezi iktidarın kendini reforme etme, uluslararası arenadaki konumunu değiştirme çabalarından doğmuştur; ikinci olarak da, sıradan yurttaşların *nomenklatura* (baskın sınıf) karşısındaki muhalefeti, sınıf savaşına ait bazı özellikler taşır. Bununla birlikte, 1986-92 Rus Devrimlerinin, ayrıcalıklı devlet görevlilerine karşı işçi sınıfı

mücadelesini oluşturduğunu kabul ettiğimiz ölçüde, 1992 itibariyle karşı devrimin üstünlük sağladığı sonucuna varmak zorundayız. Zira Sovyetler Birliği'nin enkazı içinde her yerde, eski rejimde Komünist Parti'ye vekâleten hüküm sürmüş olan devlet görevlileri, o tarihte de ya ulusal egemenlik adına hüküm sürmekte ya da becerilerini, bağlantılarını ve mallara erişme ayrıcalıklarını kullanarak girişimci sıfatıyla yeni meslek yaşamlarında ilerlemeye çabalamaktaydı. Rusya'nın devrimleri henüz sona ermiş değildi.

7

DEVRİMLER: DÜN, BUGÜN VE YARIN

Tekrar Doğu Avrupa

Doğu Avrupa'da 1989'dan 1992'ye kadar süren mücadelelerle dönüşümlerin gerçek birer devrim olup olmadığı, çok sayıda ilgi çekici tartışmanın konusudur. "Doğu Avrupa'da komünist rejimlerin çöküşü," diyor S. N. Eisenstadt,

> insanlık tarihinde İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bu yana hiç kuşkusuz en dramatik olaylardan biri olmuştur. Bu olaylar neden önem taşır? Birçok bakımdan modernliğin öncüsü olan, modern siyasi düzeni ortaya çıkartan İngiliz İç Savaşı, Amerikan, Fransız, Rus ve Çin devrimleri gibi "büyük devrimler"e benzetilebilir mi bunlar? Muhtemelen çalkantılı bir geçiş döneminin ardından, bir tür "tarihin sonu"nu haber veren liberal anayasal yönetimle nispeten istikrarlı bir modernlik dünyasının yolunu açmaları mümkün müdür? Yoksa, demokratik-anayasal rejimlerde bile olsa, modernliğin değişkenliğini ve kırılganlığını mı göstermektedirler bize?" (Eisenstadt 1992:21).

Eisenstadt, bu kafa karıştırıcı sorulara güçlü bir "belki" ile cevap veriyor: Doğu Avrupa rejimlerinin çöküşü, hızlı ve uzun erimli toplumsal değişimler yaratmaları, halk ayaklanmalarıyla merkezin reform yolundaki etkisiz çabalarını bir

araya getirmeleri, aydınları öne çıkarmaları ve tam da toplumsal düzende genel bir parçalanmanın yaşandığı anlarda ortaya çıkmalarıyla hiç kuşkusuz klasik devrimlere benzemekteydi. Ama geçmişin büyük devrimlerine ait intikam duygusunun harekete geçirdiği şiddet, sınıf tabanı, karizmatik fikirler, siyasetin değişim için bir araç olduğu inancı ve eski iktidar sahiplerinin yerlerini bırakmamakta direnmesi gibi özellikleri göstermiyorlardı.

Eisenstadt'ın sözleriyle sonunda yeni devrimler, "resmi düzeyde kendi projelerinin bazı merkezi unsurlarını kurumlaştırırken, uygulamada modernliğin daha çoğulcu unsurlarını reddeden belli modernlik biçimlerine karşı ayaklanmalar" şeklinde tecessüm etmişti (s. 33). Meali: Doğu Avrupa yurttaşları, sanayileşme düşüncesini tutuyor ama komünizmin bunu gerçekleştirme tarzından, özellikle de getirdiği siyasi kısıtlamalardan hoşlanmıyordu. Sovyet yurttaşlarının bu hoşnutsuzluktan ötürü harekete geçmek için niye 70 yıl beklediği konusundaysa Eisenstadt bir şey söylememektedir.

Beş yüz devrim yılı perspektifiyle baktığımızda, Doğu Avrupa'daki rejimlerin çöküşü, yakından bakıldığında olduğu kadar önemli görünmemektedir; Avrupa'nın bu 500 yılı, çöküşler ve ayaklanmalarla doludur. Zaman zaman imparatorluk da kuran İsveç, Macaristan ve Rusya'nın kapsamlı etkiler yaratarak saflaşmalarını bir yana bıraktığımızda bile sadece Doğu Avrupa, Polonya-Litvanya, Moğol ve Osmanlı gibi büyük imparatorlukların dağılmasına tanık olmuştur. Bununla birlikte Eisenstadt, 1989'daki olaylarla İngiltere, Fransa, hatta daha eskiden Rusya'da gerçekleşen büyük devrimler arasındaki basit benzetmeyi reddetmekte kesinlikle haklıdır. Toplumsal koşullar, devletler ve uluslararası sistem, eski tarihçelerin tekrarlanmasına izin vermeyecek ölçüde değişmiştir. Bu kitaptaki tarihçelerin öğrettiklerinin hiçbiri değilse bile sırf bu dersin doğruluğu kendinden menkûldür.

Kitaptaki kavramları temel aldığımızda, 1989'daki Doğu Avrupa olayları devrim sayılır mı? Şimdilik buna dört ayrı şekilde cevap verilebilir: İlk olarak bu soru, başlangıçta göründüğü kadar zorlu değildir; çünkü bu ülkelerin hepsinde

1989-92 olaylarının bazı devrimci unsurlar içerdiği açıktır; aralarında nitelik değil derece farklılığı söz konusu olabilir. İkincisi, devrimci durumlar ile devrimci sonuçlar arasındaki ayrımı ortaya koymak zorundayız; böyle bir ayrım yapmazsak, yakın zamanda Doğu Avrupa'da meydana gelen geçişler karşısında bocalamaktan öteye gidemeyiz. Üçüncüsü, Doğu Avrupa'nın büyük bölümünde 1989'daki sonuçlar kesinlikle devrimcidir; çünkü hemen hemen her yerde devlet iktidarı, büyük ölçüde yeni yönetici ittifakların eline geçmiştir; asıl sorulması gereken, devrimci durumların ne ölçüde derin olduğudur. Dördüncüsü, evet bazıları devrimdir, bazıları da değildir. İktidarın kuvvet yoluyla el değiştirip değiştirmediği ve bu süreçte birbirine rakip en az iki blokun devlet denetimini ele geçirmek için uzlaşmaz iddialarla ortaya çıkıp çıkmadığı, ayrıca bu devletin egemenlik sınırları içinde yaşayan nüfusun önemli bir kesiminin blokların iddialarını benimseyip benimsemediği sorularını tek tek her bir Doğu Avrupa ülkesi için soracak olursak, ortaya şöyle bir karne çıkmaktadır:

Ülke	Devrimci durum var mı?	Devrimci sonuç var mı?	Devrim var mı?
Arnavutluk	marjinal	var	marjinal
Bulgaristan	marjinal	marjinal	marjinal
Çekoslovakya	var	var	var
Doğu Almanya	var	var	var
Macaristan	var	belirsiz	belirsiz
Polonya	marjinal	var	marjinal
Romanya	var	kuşkulu	kuşkulu
Sovyetler Birliği	var	var	var
Yugoslavya	var	var	var

Değerlendirmeler, sanıldığından daha fazla sorun içerir. Mesela Bulgaristan karnede "marjinal" olarak nitelendi; çünkü ülke en çok Mayıs 1989'daki açlık grevleri ve aynı yılın Mayıs-Ağustos aylarında Müslümanların kitlesel göçü sırasın-

da devrimci duruma yaklaşmış, resmen tanınan muhalefet gruplarının ortaya çıkmasıyla devrimci sonucun kıyısına kadar gelmiş ve askerlerle göstericilerin karşı karşıya geldiği durumlarda da silahlı mücadeleyle flört etmişti; bunların hepsi de devrimin sınırında gerçekleşiyordu. Yugoslavya, Macaristan ve Doğu Almanya'daysa çok farklı sonuçlar alındı. Bunlardan ilkinde (Sırbistan'ın karşı koymasına rağmen) federasyonu oluşturan cumhuriyetler bağımsızlık ilan etti, ikincisinde eski liderlik çözülürken yenisinin oluşumu belirsiz kaldı, üçüncüsü de zengin ve güçlü komşusu Almanya Federal Cumhuriyeti'ne katıldı. Bütün bu dönüşümler devrimin toprakları içinde gerçekleşti ama hiçbir şekilde o toprağın aynı köşelerinde değildi. Üstelik gözlemcilere ve katılımcılara eşit ölçüde devrimci de görünmüyordu.

1990'larda parçalanan tek Avrupa devleti Sovyetler Birliği değildi. I. Dünya Savaşının sonunda Sırbistan'ın yayılmacılığını denetim altına almaya yönelik planlı bir girişimle eski Osmanlı ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarının kalıntılarının birleştirilmesiyle kurulan Yugoslavya devletinde, Sırpların ağırlıkta olmadığı kesimler birer birer ayrılmaya başladı. Bu süreç de kendi paradokslarını getiriyordu. Sırp olmayan her bir cumhuriyet ayrıldıkça, diğerleri daha geniş bir Sırp hâkimiyeti tehdidiyle baş başa kalmaktaydı. Bu süreçte Slovenya ile Hırvatistan, hem (ağırlıkla Sırp) Yugoslav ordusuyla hem de etnik Sırp milisleriyle savaşarak kendi yollarına gittiler, arkasından da Batı Avrupa devletleri ve Birleşmiş Milletler müdahalesiyle karşılaştılar. Öte yandan Bosna-Hersek, diğer devletler tarafından tanınmak için aktif bir mücadele verirken, Sırp-Hırvat milisleri kuruluş sürecindeki bu küçük ülkeden kendi özerk topraklarını koparmaya çalışıyordu. Yugoslav deneyimi ve Çekoslovakya'nın bölünmesi, Avrupa'da ulusal devrimlerin hâlâ mümkün olduğunu gösteriyordu.

Bir zamanların kudretli Sovyetler Birliği, Rusya'yla on dört cumhuriyetten oluşan, bütün gücünü kaybetmiş ama büyük ihtimalle toparlanabilecek durumda bir bölgeye dönüştü. Bu cumhuriyetlerden üçü (Letonya, Litvanya ve Estonya)

kaşla göz arasında Kuzey Avrupalı komşularının kucağına atlarken, geride kalanlar da hem bağımsız bir devlet olarak ayakta kalabilme ihtimalleri hem de Devletler Topluluğu'ndan ayrılma konusundaki kararlılıkları açısından farklılık göstermekteydi. Eskiden Sovyetler Birliği'ni meydana getiren ülkeler, 1992'ye gelindiğinde birbiriyle örtüşen tarihi sorulara cevap vermek durumundaydı: Israrlı korunma ya da özerklik talep eden kendi etnik azınlıklarına –çoğunlukla bunlara, eskiden güçlü olan Rus azınlıklar da dahildi– karşı ne yapacaktı? Çoğunlukla Rus pazarıyla güçlü bağları olan, parçalanmış durumdaki komünist ekonomilerini nasıl yeniden şekillendireceklerdi? Gürcistan, Tacikistan, Özbekistan ve Azerbaycan gibi oluşumlar, silahlı ve açgözlü devletlerle dolu bir dünyada nasıl ayakta kalacaktı?

Avrupa'daki devrimci durumları karşılaştırmalı biçimde inceleyerek geleceğe ilişkin bu sorulara kesin cevaplar bulmak mümkün değildir. Ama yine de devrimci durumların tarihi, bu soruları belirli bir bağlama yerleştirmektedir. Son iki yüzyılda bu türden ulusal devrimlerin ne sıklıkta yaşandığını vurgulayarak; 1750 sonrasında Avrupa'da yaygın bir süreç halinde devletlerin pekişmesi içinde taşıdıkları ağırlığı saptayarak; yeni devletlerin şekillenmesinde, askeri kapasitelerini geliştirme (ya da hatta geliştirememe) biçimlerinin de, ekonomik sorunları karşısında denedikleri çözümler kadar belirleyici olacağını öne sürerek; Doğu Avrupa'daki egemen devletlerin çoğalmasının, daha geniş ve pekişik uluslararası birlikler kurulması, sermayenin egemenlik alanlarına bağımlı olmaktan kurtarılması ve ekonomik faaliyetlere uluslararası nitelik kazandırılması gibi, Batı Avrupa ve başka yerlerdeki daha yeni eğilimlerle çelişkiye düştüğüne dikkat çekerek cevap aranabilir bu sorulara.

Devrimin Kuralları Var mı?

İncelediğimiz 500 yıllık devrimci deneyimden, devrimler için gerekli koşullar konusunda genel dersler çıkarılabilir mi? Pek fazla değil. Beş yüzyıllık bir ölçekteki devrimci süreç-

lerin tarihi, siyasal mekanizmaları konusunda bize çok şey öğretmekteyse de, devlet iktidarının kuvvet yoluyla el değiştirmesinin standart, tekrarlanan koşulları konusundaki bütün kesin formülasyonları çürütmektedir. Bunun yerine, esas olarak devrim koşullarının, 1492-1992 yılları arasında nasıl değişip çeşitlendiğini öğreniyoruz. Yine de son derece soyut bir düzeyde, devrimci durumlar ve devrimci sonuçlar konusunda birkaç ayrı genelleme ortaya atma riskine girebiliriz.

Benim derlediğim kronolojilere göre, devrimci durumlar en çok şu koşullardan birinde ya da birkaçında gelişmiştir: Devletlerin, en iyi örgütlenmiş durumdaki yurttaşlarından talep ettikleriyle bu yurttaşlardan alabildikleri arasındaki uyuşmazlığın kesin ve belirgin bir artış göstermesi; devletlerin, yurttaşlarına karşı güçlü kolektif kimlikleri tehdit eden veya bu kimliklerle ilişkili hakları çiğneyen talepler öne sürmesi ve kendilerine rakip önemli güçler ortaya çıktıkça, yöneticilerin gücünün gözle görülür biçimde azalması.

Sözgelimi 1536'da İngiltere'nin kuzey kesiminde, bunlardan ilk ikisini bir araya getiren bir devrimci durum yaşanmıştı. VIII. Henry manastırları kapatıp mülklerine el koyunca ve yerel papazlık bölgelerini de yeni devlet kilisesine bağlayınca, İman Yolculuğu denen büyük bir Katolik ayaklanması başladı. 1989'un Doğu Avrupa'sı ise üçüncü koşula, yöneticilerin gücünün gözle görülür biçimde azalmasına örnekti. Ama 16. ve 17. yüzyıllarda sık sık baş gösteren veraset anlaşmazlıkları da öyleydi; tahta çok genç ya da gözle görülür biçimde ehliyetsiz bir vârisin çıkması, kraliyet iktidarında hak iddia eden rakip aileleri harekete geçiriyordu.

Devrimci durumlar, ne zaman devrimci sonuç doğurdu? Özellikle üçüncü durumda, yani devletin, taleplerini zorla dayatma gücünü önemli ölçüde ve gözle görülür biçimde yitirdiği koşullarda. 1640'ta Portekiz'de çıkan ayaklanma buna örnek gösterilebilir. Kastilyalı süzerenlerin Katalonya'daki isyanlar ve Fransa'yla savaş yüzünden zayıf düşmesiyle başlamıştı bu ayaklanma. Kastilya, sonunda Katalonya'da yeniden denetim sağlamayı başardıysa da (sömürge gelirleri ve İngiliz desteğiyle güçlenmiş olan) Portekiz, o tarihten

itibaren bağımsız bir devlet olarak kaldı. Savaşta alınan yenilgi, silahlı kuvvetlerin devlete karşı koyması veya maliyenin çökmesi de, devletin taleplerini dayatma gücüne çok ağır darbeler indirebilir.

Devrimler hangi süreçlerle gerçekleşti? Geniş anlamda konuşacak olursak, yönetimde açık bir bölünmenin meydana gelmesi ve son bulmasıyla; böylece yurttaşların önemli bir kesimi, bağlılık ve itaat konusunda rakip hak iddiaları arasında seçim yapmak zorunda kalır, birçok mevcut hak tehlikeye düşer. Ancak bu devrimci süreçlerin nasıl bir gelişme gösterdiği, devletin o anki karakterine, taleplerin dayatılmasında zorlamanın nasıl düzenlendiğine, hâkim inançlara, devletin ve uluslararası sistemin dışındaki siyasal örgütlenmelere bağlıdır. Daha önce gördüğümüz gibi 1514'te, Macaristan'da Kardinal Tamás Bakócz, ilerlemekte olan Osmanlılara karşı bir haçlı seferi düzenlemek için Papa'dan yetki almıştı. Büyük soyluların hiçbiri sefere gönüllü olmadı ama birçok köylü gönüllü katıldı; bunun üzerine kardinal, ordunun komutasını profesyonel bir asker olan György Ḍózsa'ya verdi. Haçlılar bu çabaları için hiçbir malzeme ya da mali destek bulamayınca Dozsa, köylüleri toprak sahiplerine karşı harekete geçirdi; böylece birçok büyük bölgenin, soyluların koyduğu kuralları tanımayacaklarını ilan etmesiyle büyük bir köylü ayaklanması başladı. Büyük ölçüde silahsız olan köylülerin, savaşçı soylular karşısında yenilmiş ve sonuçta da eskisinden çok daha yoğun baskılarla karşı karşıya kalmış olması, eylemlerinin devrimci karakterini ortadan kaldırmaz.

Sıradan halk arasında böyle genel isyan hareketleri, yönetimin bölünmesi ve zor yoluyla yeniden birleştirilmesi sürecinde, 1798'de gizli bir örgüt olan Birleşik İrlandalıların başarısızlığa uğrayıp kanlı biçimde bastırılan ayaklanmasında görülenden tümüyle farklı bir yol izlemiştir. Birleşik İrlandalıların gerçekleştirdiği türden ayaklanmalar da, 1917 ilkbaharında Rusya'daki metal işleme fabrikalarına işçilerin kitlesel ölçekte ve devrimci bir tarzda el koyması şeklindeki eylemlerden çok farklıdır. Bu üçünün ortak özelliğiyse hükümet eylemlerine karşı kendi içinde bağlantılı bir muhalefetin

harekete geçmesi, devletin egemenlik alanı içindeki topraklara ve tesislere kuvvet kullanarak el konması, alternatif hükümet otoritesi oluşturma iddiası (ne kadar geçici, yüzeysel veya yerel olsa da) ve bu alternatif iktidar zeminini korumak için önceden oluşmuş otoritelere karşı verilen mücadeledir.

Nihayet, devrimin sonucu olarak yurttaşların hayatında meydana gelen değişimin karakterini ve derecesini belirleyen nedir? Bunlar, temelde üç etkene bağlı olmuştur. Birincisi devrim başlamadan önce yönetimde bulunanlarla sona erdiği andan itibaren yönetime gelenler arasındaki toplumsal farklılıklar; bu farklılıklar ne kadar büyükse, gündelik hayatta değişimler de o kadar büyük olur. 1789-99 Fransız Devrimi'nde soyluluğun ve ruhbanın kaldırılması, 1830 Temmuz Devrimi'nde yönetici kadrolarda yapılan nispeten küçük değişikliklere göre çok daha kapsamlı sonuçlar doğurmuştur. İkincisi dönüşümün ölçüsü, devrim sırasında ortaya çıkan bölünmenin ne kadar derin olduğuna bağlıdır; yönetici kadroların tam anlamıyla parçalanması, ortalama olarak sonraki hayatta daha büyük değişimler meydana getirir. Sözgelimi Fransa'daki La Fronde'da (1648-53), mevcut monarşi sonunda yeniden iktidara gelmiş olsa da, ortaya çıkan bölünmenin derinliği, yenilen taraflar özerk güçlerini yitirdiği için Fronde sonrası hayatı büyük ölçüde etkilemiştir. Üçüncüsü, devrimci durum sırasındaki mücadelelerin toplumsal hayata getirdiği yeni düzenlemelerin ölçüsü, ondan sonraki hayatta da köklü etkiler yaratmıştır. Özellikle de devrim sürecinde oluşan siyasi kurumların devrim sonrasında kalıcı etkisi olur; 1640 İngiliz Devriminde, Cromwell'in amansız diktatörlüğüne ve 1660'ta monarşinin bütünüyle yeniden kurulmasına rağmen, parlamentonun mücadelelerde üstlendiği merkezi rol, hükümdar karşısında Tudor ya da Stuart dönemlerindekinden kesinlikle daha güçlü bir konuma gelmesini sağlamıştır.

Devrim kurallarının zaman içinde nasıl değiştiğini asla unutmamalıyız. İncelediğimiz tarihçeler, devrimci durumların (devlet denetiminde meydana gelen derin bölünmelerin) ve devrimci sonuçların (devlet iktidarının etkili biçimde el değiştirmesinin) koşullarıyla neticelerinin, kısmen birbirinden

bağımsız olarak değişim geçirdiğini göstermektedir. Kimi dönemlerde ve yerlerde devrimci durumlar yaygın biçimde oluşurken, ender olarak devrimci sonuçlar doğmuş; devrimci durumların sık gelişmediği dönemlerde ve yerlerdeyse devlet iktidarının geniş ölçekte el değiştirmesi (göreceğimiz gibi bu süreç, hiçbir şekilde her zaman devrimci nitelikte değildir) nispeten yaygın görülmüştür. Mesela 17. yüzyıl Avrupa'sında arka arkaya devrimci durumlar patlak verdiği halde bunların hemen hemen hepsinde, çokbaşlı egemenlikle geçen kanlı bir dönemden sonra eski yöneticiler tekrar iktidarı ele geçirmeyi başarmıştı. Felemenk ve Portekizli ayaklanmacıların 17. yüzyılda kazandığı başarılar, yenik devrimler çağında dikkate değer birer istisna oluşturuyordu.

1640'larda Fransa'daki La Fronde ile Katalonya Ayaklanması bu açıdan örnek teşkil eder. La Fronde sırasında halk ittifakları iktidara el koyup Bordeaux ve diğer kentlerde önemli değişimler gerçekleştirdi. Ama sonunda XIV. Louis'nin annesi Anne d'Autriche, başdanışmanları Mazarin ve saraydan uzaklaştırılmış olan büyük soylular, aralarındaki farklılıklar üzerinde uzlaşmaya vararak halk direnişinin bütün gücünü kırdılar. Katalonya'da bölgesel iktidar sahipleri, Fransız yardımıyla on yılı aşkın süreyle kendi egemenliklerini kurdular; ancak sonunda eyalet ayrıcalıklarını kaybettikleri gibi Roussillon'la Cerdagne'ı da Fransa'ya bırakarak tekrar Kastilya hegemonyasına girdiler. Kalıcı bağımsızlık sağlamış olan Portekiz'de bile 1640 Devrimi, büyük ölçüde taht üzerinde hak iddia eden birbirine rakip soylular arasındaki standart bir veraset mücadelesini andırıyordu.

Birkaç örnekte de devrimci durum oluşmadan devrimci sonuçlar ortaya çıktı. Hiç kuşkusuz devrimci durum olmaksızın iktidarın geniş çapta el değiştirmesine rastlanmıştı; ama bu ya (Britanya'da kapitalistlerin iktidarı gibi) onlarca yıl süren toplumsal değişim ve mücadeleyle gerçekleşiyordu ya da ulusal otoritelerin yıkıcı savaşlarla uğraştığı dönemlerde, ulusal bir ölçekte olmaktan çok bölgesel düzeyde meydana geliyordu (1970'lerde Portekiz'de, askeri-sivil hizipler devleti ele geçirmek için birbirleriyle mücadele halindeyken,

köylülerle zanaatkârların topraklara el koyup özerk kooperatifler oluşturması da buna örnektir). İktidarın bu yolla el değiştirmesi, yeterince hızlı ve/veya yeterince genel bir düzeyde gerçekleşmediği için devrimci olarak sınıflandırılmaz.

Bununla birlikte, kendisi devrimci nitelik taşımadığı halde kimi zaman devrimci sonuçlar doğuran beş durum söz konusudur: Mevcut bir devletin, ondan çok farklı başka bir devlet tarafından istila edilmesi (Moğolların Moskova Prensliğini fethetmesinde olduğu gibi), genel bir savaşın anlaşmalarla sona ermesi (1815 Viyana Kongresiyle Fransa'da Bourbon monarşisinin ve ona bağlı aristokrasinin tekrar kurulması), büyük dış güçlerin ulusal siyasete müdahalesi (1919'da, Aleksandar Stamboliyski önderliğindeki Bulgar Halk Çiftçi Birliği'nin, I. Dünya Savaşını kazanan İtilaf Devletleri'nin koruması altındaki seçimlerden zaferle çıkıp sonra toprak sahiplerinin iktidarına karşı saldırıya geçmesi), bir yöneticinin iktidarı çok kısa sürede, planlı ve köklü biçimde yeniden düzenlemesi (1920'lerde Mustafa Kemal'in Türkiye'de başlattığı laikleşme ve Batılılaşma) ve hâkim ittifak ile sınıf ittifakının devletten desteğini çekmesi (İtalyan ve Alman burjuvazilerinin, faşistlerin hemen hemen yasal yollardan iktidarı ele geçirmesine göz yumması). Beş durumda da yukarıdan aşağı doğru kuvvet kullanılmasıyla iktidar, hızla yeni bir yönetici ittifakına geçmiştir. I. Dünya Savaşında ve savaş sonrasında ülkenin parçalandığını, ayrıca Sovyetler Birliği'nin 1920'lerde Türkiye'de gerçekleştirilen reformları önemli ölçüde himaye ettiğini hesaba katacak olursak, Türkiye örneği aslında bu beş koşulun bileşimini sergilemektedir. Aynı şekilde, Bulgaristan'daki barışçı 1919 Devrimi de, I. Dünya Savaşının sona ermesiyle mağlup tarafta başlayan mücadelelerin dolaysız sonucuydu. Tam zamanında galip tarafa geçen Romanya'daki durum daha da iyiydi. Bu örneklerin hepsinde de savaşın ve askeri gücün çok büyük bir rolü vardı.

Bu tarihçeler, askeri örgütlenmenin, devrimci durumlar ile devrimci sonuçlar arasında etkili bir şekilde aracılık yaptığını göstermektedir: Aslında iktidarı ele geçirme ye-

teneği olmadığı halde mevcut yöneticilere meydan okuyan güçler, çoğu zaman yöneticilerin kendilerini geride bırakmasıyla devrimci durumlar yaratmış ama taraflardan hiçbiri, ordu üzerinde etkili bir denetim kurmaksızın devlet iktidarını ele geçirememiştir. Avrupa'da pek çok köylü isyanı çıkmıştı, kendi silahlı kuvvetleri bulunan soylularla ya da yerel yönetimlerle işbirliğine yönelmeyen hiçbir başkaldırı hareketi ayakta kalamadı. Ordu örgütlenmesinin, genel olarak değişen devlet örgütlenmesiyle bağlantılı kendi tarihi olduğundan, devrimlerin gerçekleşme ihtimali ve karakteri de Avrupa devletlerindeki dönüşümlere paralel bir değişim geçirdi.

Bu genellemeler bile yetersiz, boş ve ömürsüzdür. Temsil etme iddiasında oldukları gerçeklere uzak istisnalarla başları derde girer hep; devrimci süreçlerin özü, doğru zamanda doğru yolda ilerlemek olduğu müddetçe, bunlar bir zamandan ve yoldan yoksun kalırlar. Gerçek düzenlilikler, devrimci durumlara ya da devrimci sonuçlara ilişkin evrensel koşulların ezberden tekrarlanmasında değil, ulusal siyaseti devletin korunmasız, yönetimin bölünmüş olduğu durumlara yaklaştıran veya böyle durumlardan uzaklaştıran mekanizmalarda bulunabilir. Bununla ilişkili mekanizmaların çoğu, devrime yaklaşsınlar ya da yaklaşmasınlar, devletlerin değişime uğradığı süreçler içinde gerçekleşir. Bunlar, veraset mekanizmaları, kaynak toplama mekanizmaları, devletle işbirliği sağlama mekanizmaları, savaş yapma mekanizmaları, çatışmaları çözme mekanizmalarıdır. Devrimci durumlar ve sonuçlar konusunda hâlâ geçerlilik taşıyan olası mekanizmaları hatırlayalım:

Çeşitli devletlerde, bir yandan rutin siyasetin karakterini ve uzun vadede yerel topluluk, himaye eden-edilen ile hanedan düzeyindeki devrimci durumlardan milliyetçiliğe ve sınıf ittifakına dayalı devrimci durumlara geçişini tanımlayan ve bu olası koşulların hem gerçekleşme ihtimalini hem de izleyeceği yolu belirleyen mekanizmaları arka arkaya gözden geçirmiş bulunuyoruz.

Devrimci Durum	Devrimci Sonuç
1 Devletin ya da bir kesiminin denetimini ele geçirmek için birbirine rakip talepler ileri süren tarafların ya da böyle taraflardan oluşmuş ittifakların ortaya çıkması	1 Yönetimdeki kişilerin çekilmesi
2 Yurttaşların önemli bir kesiminin bu talepleri benimsemesi	2 Devrimci ittifakların silahlı kuvvetleri ele geçirmesi
3 Yöneticilerin, alternatif ittifakı ve/veya onun taleplerinin benimsenmesini önlemede yetersiz ya da gönülsüz olması	3 Rejimin silahlı kuvvetlerinin saf dışı edilmesi ya da dağıtılması
	4 Devlet aygıtının, devrimci bir ittifakın eline geçmesi

Devrimin Beş Yüz Yılı

Son bir kez geçmişe bakalım. İncelediğimiz 500 yıllık dönemde devrimci ritmi kabaca ortaya koyan Tablo 7.1, belli başlı her bölgede, yarım yüzyıllık dönemlerde en azından bir devrimci durumun oluştuğu yılları göstermektedir. Rakamlar, daha önce sunulan kronolojilerin sayısal özetinden başka bir şey değildir; ilke olarak "devrimci durum," önceden mevcut iktidara karşı ülke içinde ortaya çıkan muhaliflerin, devlete ait en az bir büyük bölge ya da yönetim birimini bir ay ya da daha uzun süre elinde tutması şeklinde tanımlanmıştır. Rakamlar, bu asgari koşullar dışında çatışmanın ölçeği, verilen kayıplar veya uzun vadedeki sonuçlar konusunda hiçbir veriyi yansıtmamaktadır; Sir Cahir O'Doherty önderliğindeki İrlanda Ayaklanması (1608), tabloda Fransız Devrimi'nin bir tam yılıyla eşdeğerdir.

Tablo 7.1 Bölgeye ve döneme göre devrimci durumların süreleri (1492-1992)

Dönem	Felemenk	İber Yarımadası	Balkanlar ve Macaristan	Britanya Adaları	Fransa	Rusya	Toplam
1492-1541	23	9	9	19	0	1	61
1542-1591	26	6	6	28	22	2	90
1592-1641	19	3	12	13	26	22	95
1642-1691	2	27	23	20	25	24	121
1692-1741	1	14	19	3	5	10	52
1742-1791	9	2	3	2	5	12	33
1792-1841	8	36	34	6	10	4	98
1842-1891	0	22	21	0	4	2	49
1892-1941	0	36	16	6	0	7	65
1942-1991	0	2	16	23	2	2	45
Toplam	88	157	159	120	99	86	709

Bu yuvarlak rakamlara gereğinden fazla anlam ve önem de yüklememek gerekir. Birden çok devlet arasında meydana gelen ve taraflardan birinin, diğerinin zaten kendi egemenlik alanına tabi olduğu iddiasıyla ortaya çıktığı bütün savaşları da katarak özellikle daha önceki yüzyıllar için toplam rakamları büyük ölçüde şişirmek de mümkündür. Görmüş olduğumuz gibi, 1700 dolaylarından önce devletler arasındaki savaşlar, iç savaşlar ve devrimci durumlar birbirlerinden o kadar net çizgilerle ayrılmamıştı. Bunun, birbiriyle ilişkili iki nedeni vardı. Birçok egemenlik alanının toprakları birbiriyle çakışıyordu ve çoğu zaman, şu ya da bu gerekçeyle bu egemenlik alanlarına bağlı bir toprak üzerinde hak iddia eden birileri ortaya çıkıyordu. Anlaşmazlık konusu topraklar üzerindeki fetih savaşlarını devrimci durumlar arasında sayarsak, hiç kuşku yok ki İber Yarımadasındaki toplam, Felemenk, Fransa ve Britanya'yı, Balkanlar'ın toplamı İber Yarımadasını, Rusya'nın toplamı ise Balkanlar'ı bile geçecektir. Bu önemli sınıflandırmaları dikkate aldığımızda, elimizdeki rakamlar açıklamamızın önemli bir kısmını oluşturur. Açık-

lamamız gereken şudur: Devrimci durumlar açısından bölgeler arasında dikkate değer eşitsizlikler, devlet iktidarına sık sık meydan okunan bazı dönemlerde devrimci durumların büyük bir yoğunluk göstermesi.

Tabloyu, genel olarak siyasal çatışmaların bir ölçüsü olarak okumamalıyız. Sözgelimi Fransa, 1492'den 1541'e kadar hiçbir devrimci durum yaşamamıştır. Ama 1490'larda Fransa Kralı, Bretanya Dükünün kendisine başkaldıran bir vasal olduğunu öne sürerek bu topraklara zorla boyun eğdirmekteydi. Aynı dönemde Fransız askerleri, İtalyan topraklarını kralları adına istila etmekle meşguldü. 16. yüzyılın başlarında kentlerde de sık sık ayaklanmalar çıkıyordu; mesela 1514'te Agen'in belediye vergilerine karşı ayaklanması, 1529'da Lyon'u sarsan bir halk komününün ve La Grande Rebeine'in (Büyük İsyan) ilanıyla sonuçlandı. O dönemde "çoğunluğunu vasıfsız işçilerin, kadınların ve yeniyetme delikanlıların oluşturduğu yaklaşık 2.000 kişi belediyenin tahıl ambarını, yöredeki Fransisken manastırını ve bazı zenginlerin evlerini yağmaladı; evi yağmalananlardan biri de, Lyon'un ilk hümanistlerinden olan hekim ve eski konsül Symphorien Champier'ydi" (Davis 1975: 27-28). Ele aldığımız bölgelerden birinde devrimci durumlara sık rastlanmış olması, silah olsun ya da olmasın genel çatışma düzeyinin değil, toplulukların uyumlu bir şekilde bir araya gelerek devlet iktidarına meydan okumasının, devlete içten içe kin duyarak yakınma veya pasif direniş karşısında elverişli ve çekici bir alternatif haline geldiğinin göstergesidir.

Dar bir çerçevede bakıldığında, incelediğimiz bölgeler içinde devrimci yılların en çok olduğu yer Balkanlar'dır: İber Yarımadasındaki 157 yıla karşılık 159 yıl. Bu iki bölgede, 1492 ile 1991 arasındaki yılların neredeyse üçte biri devrimci durumlarla geçmişti. Hatta Felemenk bile her altı yıldan birinde devrim yaşadı. Ama Balkan ve İber yarımadalarında devrimci durumların sıklığı, 1930'ların ortalarına kadar devam etti; Felemenk'te ise Vestfalya Antlaşmasıyla (1648) diğer ülkeler bağımsız Felemenk Cumhuriyeti'ni resmen tanıdığında, devrimci durumlar neredeyse ortadan kalkmıştı.

Felemenk'te bütün bu dönem boyunca oluşan devrimci durumların büyük çoğunluğu, özgürlüklerini korumaya çalışan burjuvalarla monarşik denetime daha yakın bir sistem kurma çabasındaki krallık ya da aristokrasi güçlerinin karşı karşıya gelmesine dayanıyordu. Bunların hiçbiri, ezilen sınıfların devlet denetimini kendilerini ezenlerin elinden alma mücadelesi şeklindeki klasik devrim imajına benzerlik göstermiyordu. Üstelik 16. ve 17. yüzyıllardaki hanedanların hizmetinde olmadığı müddetçe, ordunun iktidarı ele geçirmesi Felemenk'in devrim tarihinde hiçbir rol oynamadı. Felemenk, 1648 öncesinde yerel topluluk, himaye eden-edilen ve hanedan düzeyinde gelişmiş çok sayıda devrimci durumdan, sonraki dönemlerde sınıf ittifakına dayalı ya da ulusal düzeydeki bir avuç devrime kesin bir geçiş yaptı.

Öte yandan İber Yarımadasında, 1492'den 1640'lara kadar ender olarak ortaya çıkan devrimci durumlar, Otuz Yıl Savaşı'nın sonuna doğru çoğaldı. Dalgalanmalar olduysa da bunlar, 20. yüzyılın ortalarına kadar sıklıklarını korudular. Bu açıdan İber ve Balkan yarımadaları birbirine benziyordu. Felemenk, Fransa ve (İrlanda'daki mücadelelerin tek başına önemli bir kategori oluşturduğu) Britanya'dan çok daha farklı bir model izlediler. Bu üç bölgede, modern devletin ilk oluşum yıllarında kabaca her dört yıldan birinde devrimci durumlar gelişti; daha sonra devrimci durumlar, zaman zaman çok daha şiddetli hale gelmekle birlikte seyrekleşti. 1640'tan sonraki bütün temel yönetimlerde çok az açık bölünmenin yaşandığı Felemenk, bu durumun uç örneğini oluşturuyordu. Fransa ikisi arasında bir konumdaydı; devrim yılları büyük ölçüde 16. ve 17. yüzyıllarda yoğunlaşmakla birlikte, 18. ve 19. yüzyıllarda da büyük devrimler oldu. İngiltere'yle İrlanda arasında günümüzde de devam eden ezeli mücadele olmasaydı, Britanya modeli de zamanlama açısından büyük ölçüde Felemenk'inkine benzeyecekti.

Çok daha farklı bir yol izleyen Rusya'da devrimci durumlar, 17. yüzyılda sıklaştı, 18. yüzyılda kalıcılaştı ve ondan sonra yönetimde daha az ama daha şiddetli bölünmeler oldu. Rusya'nın 16. yüzyılda sergilediği barış manzarasının

bir bakıma yanıltıcı olduğu kesindir; zira Moskova Prensliği ve komşuları o yüzyılı neredeyse aralıksız fetih savaşları ve savunma harekâtlarıyla geçirmişti. Büyük İvan'la halefleri bir Rus imparatorluğu kurarken, korunmasız komşularından çok, bir zamanlar uysal olan tebaalarına yönelttikleri silahlı mücadelenin oranı da önemli bir artış gösterdi. Yine de her zaman olduğu gibi bu sınıflandırma, tam da varmak istediğimiz noktaya götürmektedir bizi: Avrupa devletleri ile devlet sistemlerinde meydana gelen değişimlerin, devrimin biçimini ve sıklığını derinden etkilemiş olduğunu kabul etmeye.

Bu tarihçelerin kafa karıştırıcı bir özelliği vardır. Devrimci durumların yerel topluluk, himaye eden-edilen, hanedan vb düzeyinde diye sınıflandırılmasında, bunların toplumsal tabanları içinde iki boyuta göre bağlantıların geçerli olduğunu hatırlayalım: Dolaylı-dolaysız toplumsal ilişkiler ve ortak toprak-ortak çıkar. Devletlerin kapsamının nasıl genişlediği ortadayken, devrimci aktörler arasındaki dolaylı bağlantıların giderek baskın olmasına şaşırmamamız gerekir. Ama devlet yapısındaki uzmanlaşmanın ve ulusal ölçekte çıkar gruplarına dayalı bir siyasetin gelişmesinin, devrimci dayanışma zemini olarak ortak toprağın önemini azaltacağını da bekliyor olabilirdik.

Oysa tam tersi oldu. 16. ve 17. yüzyıllarda birçok devletin devrimci eyleme kışkırttığı yerel topluluklar (mesela aykırı dinsel cemaatler) tarih sahnesinden çekilmiş olduğu halde, ortak miras ve coğrafi yoğunluk temelinde ulusal iktidar üzerinde hak iddialarıyla ortaya çıkan başka gruplar onların yerini fazlasıyla doldurmuştur. 1992'de bile mevcut Avrupalı yöneticilere güçlü bir biçimde meydan okuyanlar, hâlâ sınıf ittifakları ya da başka çıkarlar temelinde bir araya gelmiş topluluklar değil, ulusal olduğu kabul edilen gruplardır.

Niye? Avrupa devletlerinin 18. ve 19. yüzyıllarda yaşadığı değişim süreci, günümüzde toprak çıkarlarının ulusal ölçekte tekrar öne çıkmasını açıklamaktadır. Yerleşik genel erkek nüfustan daimi ulusal orduyu oluşturmak için adam toplamaya başlanmasından itibaren, Avrupalı yöneticiler

toprakları ve barındırdıkları kaynakları çevrelemiş, sonra doğrudan tebaalarını homojenleştirmeye, disipline etmeye ve yönetmeye girişmişlerdi. Askeri araçların arzı üzerine yapılan pazarlıkla birlikte yurttaşlık ve yurttaşların devlete karşı hak iddiaları ortaya çıktı, bu da devlet üzerinde güç sahibi olan çıkar gruplarının oluşumunu hızlandırdı, böylelikle de bu çıkar grupları zorunlu olarak ulusal siyasetteki rutin oyunların içine girdi. Öte yandan merkezileşmiş toprak yönetimiyle doğrudan yönetim ve kültürel düzeyde ulusallaşma ilkeleri de genellikle, devletin kültür politikalarıyla dayatılanın dışında bir ortak köken iddiasıyla ortaya çıkmış toplulukları ulusal siyasetin dışına itti.

Bu toprakta paradoks kök salmıştı: Aynı süreçler hem devlet statüsünü daha değerli hale getiriyor, hem devleti ortak köken eksenine yerleştiriyor, hem de potansiyel olarak ortak kökene sahip büyük çoğunluğun devlet olma hakkını elinden alıyordu. Böylelikle marjinalleşmiş "dar" kimliklerin çoğunun savunucuları devlet olma çabalarında yenilgiye uğrarken, her şeye rağmen birkaçı bunu başaracaktı. Savaşların sonunda imparatorlukların dağılması ve milliyet etkenine büyük bir dikkat göstererek sınırların yeniden düzenlenmesi, bu birkaç grubu geriye kalanlar için model haline getirdi; özellikle de çifte kültürlülüklerine çok fazla yatırım yapmış, şimdiyse varlıkları yeni ulusal ve dar kimliklere aykırı düşen aydınlarla başka toplumsal aracılar için. Başkalarıyla eşit koşullarda ulusal elite katılabilen bölgesel elitler, bu süreçte dar kimliklere sıkışmış yoldaşlarını terk ettiler. Ulusal arenada daha aşağı bir konuma düştüklerini fark edenlerse ateşli birer milliyetçi haline geldi.

Bununla birlikte, devlet kurmaya çalışan milliyetçiliğin yakın zamanlarda gösterdiği patlamaya rağmen, uzun vadede milliyetçiliğin düşüş göstereceğini işaret eden kimi değişimler vardır. Bunların en önemlisi, Avrupa devletlerinin 200 yıl önce çok yaygın biçimde gelişen bir yeteneğini, yani sermayeyi, işgücünü, malları, hizmetleri, para ve kültürü bu kadar ileri bir düzeyde kuşatma kapasitesini giderek yitirmesidir. İki yüz yıl boyunca, kesin biçimde tanımlanmış sı-

nırlar içindeki kaynakları denetim altında tutma, ele geçirme ve biriktirmede dikkate değer bir başarı gösteren Batılı devletler, genel olarak işgücü, sermaye, uyuşturucu, teknoloji ve para göçü üzerindeki denetimlerini korumakta güçlüklerle karşı karşıyadır bugün. Bunların hepsi de gitgide uluslararası bir nitelik ve hareketlilik kazanmaktadır.

Avrupa Topluluğu, sermayenin, malların ve işgücünün serbest dolaşımını fiilen daha da ileri götürerek, ortak bir para birimi oluşturarak ve üyelerini tek tip refah politikaları izlemeye zorlayarak bu güçlükleri daha da artırmaktadır. Uzun vadede bu baskılar, tek tek devletlerin özerkliğini ve çevreleme yeteneğini zedeleyerek, finans, refah ve ordu konusunda ayrı politikalar izlemeyi bütün devletler için son derece güç bir hale getirecek, böylelikle de ulusal devlet aygıtını denetim altında tutmanın göreli üstünlüğünü azaltacaktır. Fransız Devrimi döneminde ve sonrasında devletlerin bir araya topladığı birçok faaliyetin tekrar devletin çıkarlarından oldukça bağımsız bir işleyiş göstermesi kuvvetle muhtemeldir. Bunlar gerçekleşirse, hem devlet öncülüğünde milliyetçiliği hem de devlet kurmaya çalışan milliyetçiliği teşvik eden unsurlar hızla gerileyecektir.

Bunun akla yakın ve ironik bir sonucu, artık devlet otoritesine meydan okumanın ve siyasal özerklik için mücadele etmenin yükünden kurtulan kültürel partikülerizmlerin çoğalması olabilir. Gelecekte kültürel çoğulculuk, pekâlâ ekonomik ve siyasi gücün çok büyük birimlere devredilmesine paralel bir gelişme gösterebilir; artık 200 yıldır bildiğimiz şekliyle türdeş ve pekişmiş devletler olmayacaktır. Bazı kimselerin taze kan bulan devrimci milliyetçilik çağı olarak gördüğü dönem, bu tür milliyetçiliğin kesin çöküşüne açılacak bir çağın ancak ilk evresi olabilir.

KAYNAKÇA

Buradaki liste sadece metinde alıntı yapılan çalışmaları içermektedir. Daha genel bir kaynakçayı Charles Tilly'nin *A Bibliography of European Revolutions, 1492-1992* (Avrupa Devrimleri Bibliyografyası, 1492-1992) adlı çalışmasında bulabilirsiniz: Tez no. 1549, *Center for Studies of Social Change, New School for Social Research*, Eylül 1992.

Alefirenko, P. K. (1958): *Krest'ianskoie dvizhenie i krest'ianskii vopros v Rossii v 30-50-xgodax XVIII veka.* Moskova: Nauk.

Amann, Peter (1962): "Revolution: A Redefinition," *Political Science Quarterly 77:* 36-53.

Arendt, Hannah (1963): *On Revolution.* New York: Viking.

Aya, Rod (1990): *Rethinking Revolutions and Collective Violence. Studies on Concept, Theory, and Method.* Amsterdam: Het Spinhuis.

Aylmer, G. E. (1986): *Rebellion or Revolution? England 1640-1660.* Oxford University Press.

Baechler, Jean (1970): *Les phénomènes révolutionnaires.* Paris: Presses Universitaires de France.

Bairoch, Paul (1976): "Europe's Gross National Product: 1800-1975," *Journal of European Economic History* 5: 273-340.

Bercé, Yves-Marie (1974): *Histoire des Croquants. Étude des soulèvements populaires au XVIIe siècle dans le sud-ouest de la France, 2* cilt, Paris: Droz.

—— (1980): *Révoltes et Révolutions dans l'Europe moderne.* Paris: Presses Universitaires de France.

Berend, Iván & György Ránki (1977): *East Central Europe in the 19th and 20th Centuries.* Budapeşte: Kiado Akademisi.

Blickle, Peter (1981): *The Revolution of 1525. The German Peasants' War from a New Perspective.* Baltimore: Johns Hopkins University Press. Almanca ilk baskısı 1977.

——(1987): "Communal Reformation and Peasant Piety: The Peasant Reformation and its Late Medieval Origins," *Central European History 20: 216-28.*

—— (1988): *Unruhen in der ständischen Gesellschaft, 1300-1800.* Enzyklopädie Deutscher Geschichte, cilt I. Münih: Oldenbourg.

Bois, Paul (1981): "Aperçu sur les causes des insurrections de l'Ouest â l'époque révolutionnaire," J.-C. Martin (der.), *Vendée-Chouannerie*, s. 121-26. Nantes: Reflets du Passé.

Braddick, Michael (1991): "State Formation and Social Change in Early Modern England: A Problem Stated and Approaches Suggested," *Social History 16*, s. 1-18.

Brady, Thomas A. Jr. (1985): *Turning Swiss. Cities and Empire. 1450-1550.* Cambridge: Cambridge University Press.

Brinton, Crane (1938): *The Anatomy of Revolution.* New York: Norton.

Broeker, Galen (1970): *Rural Disorder and Police Reform in Ireland, 1812-36.* Londra: Routledge &. Kegan Paul.

Chandler, Tertius & Gerald Fox (1974): *3000 Years of Urban Growth.* New York: Academic Press.

Charlesworth, Andrew (der.) (1983): *An Atlas of Rural Protest in Britain, 1548-1900.* Londra: Croom Helm.

Chassin, Charles-Louis (1892): La préparation de la guerre de Vendée, 3 eilt. Paris: Dupont.

Clark, J. C. D. (1986): *Revolution and Rebellion. State and Society in England in the Seventeenth and Eighteenth Centuries.* Cambridge: Cambridge University Press.

Clark, Samuel D. & J. S. Donnelly (der.) (1983): *Irish Peasants: Violence and Political Unrest, 1780-1914.* Madison: University of Wisconsin Press.

Clay, C. G. A. (1984): *Economic Expansion and Social Change: England 1500-1700*, 2 cilt. Cambridge: Cambridge University Press.

Comaroff, John (1991): "Humanity, Ethnicity, Nationality: Conceptual and Comparative Perspectives on the U.S.S.R.," *Theory and Society 20*, s. 661-88.

Cornwall, Julian (1977): *Revolt of the Peasantry 1549.* Londra: Routledge & Kegan Paul.

Cronin, James E. (1991): *The Politics of State Expansion. War. state and society in the twentieth century Britain*, Londra: Routledge.

Davis, Natalie Zemon (1975): *Society and Culture in Early Modern France*. Berkeley: University of California Press.

Dawson, Philip (1972): *Provincial Magistrates and Revolutionary Politics in France, 1789-1795*. Cambridge: Harvard University Press.

Dekker, Rudolf (1982): *Holland in beroering. Oproeren in de 17 de en 18deeeuw*. Baam: Amboeken.

Dietz, Frederick C. (1932): *English Public Finance 1558-1641*. New York: Century.

Dunn, John (1989): *Modern Revolutions. An Introduction to the Analysis of a Political Phenomenon*, 2. baskı. Cambridge: Cambridge University Press.

Eisenstadt, S. N. (1992): "The Breakdown of Communist Regimes," *Daedalus* 121(2), s. 21-42.

Fitzpatrick, David (1985): "Review Essay: Unrest in Rural Ireland," *Irish Economic and Social History* 12, s. 98-105.

Fitzpatrick, Sheila (1982): *The Russian Revolution 1917-1932*. Oxford: Oxford University Press.

Fletcher, Anthony (1968): *Tudor Rebellions*. Londra: Longman.

Forrest, Alan (1975): *Society and Politics in Revolutionary Bordeaux*. Oxford: Oxford University Press.

Friedrih, Carl j. (1966): der., *Revolution*. New York: Atherton.

Furet, François (1989): "L'Idée démocratique est l'avenir de l'idée socialiste," (röportaj) *Le Monde de la Révolution Française*, sayı 1, s. 28.

—— & Mona Ozouf (der.) (1989): *A Critical Dictionary of the French Revolution*. Cambridge: Harvard University Press.

Gambrelle, Fabienne &. Michel Trebitsch (der.) (1989): *Révolte et société. Actes du Colloque d'Histoire au Présent, Paris mai 1988*, 2 cilt. Paris: Histoire au Présent.

Goldstone, Jack A. (1986): "Introduction: The Comparative and Historical Study of Revolutions," Jack A. Goldstone (der.), *Revolutions. Theoretical, Comparative, and Historical Studies*, s. 1-17. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich.

—— (1991): *Revolution and Rebellion in the Early Modern World*. Berkeley: University of California Press.

Greenfeld, Liah (1990): "The Formation of the Russian National Identity: The Role of Status Insecurity and Ressentiment," *Comparative Studies in Society and History* 32, s. 549-91.

Greer, Donald (1935): *The Incidence of the Terror during the French Revolution.* Cambridge: Harvard University Press.

Griffiths, Gordon (1960): "The Revolutionary Character of the Revolt of the Netherlands," *Comparative Studies in Society and History 2,* s. 452-72.

Hanson, Paul R. (1989): *Provincial Politics in the French Revolution. Caen and Limoges, 1 789-1794.* Baton Rouge: Louisiana State University Press.

Hart, Marjolein 't (1989): "Cities and Statemaking in the Dutch Republic, 1580-1680," *Theory and Society 18,* s. 663-88.

—— (1990): "Public Loans and Lenders in the Seventeenth Century Netherlands," *Economic and Social History in the Netherlands,* cilt I, s. 119-40. Amsterdam: Nederlandsch Economisch-Historisch Archief.

Hart. Marjolein 't (1991): "'The Devil or the Dutch': Holland's Impact on the Financial Revolution in England, 1643-1694," *Parliaments, Estates and Representation* 11.s. 39-52.

Heller, Henry (1991): *Iron and Blood, Ciuil Wars in Sixteenth Century France.* Montreal: McGill-Queen's University Press.

Hirst, Derek (1986): *Authority and Conflict. England, 1603-1658.* Cambridge: Harvard University Press.

Hobbes, Thomas (1990): *Behemoth or the Long Parliament.* Chicago: University of Chicago Press. Yaklaşık 1668'de tamamlanmış, ilk resmi baskısı 1682'de yapılmıştır.

Hobsbawm, E. J. (1986): "Revolution," Roy Porter & MikulasTeich (der.), *Revolution in History,* s. 5-46. Cambridge: Cambridge University Press.

Hood, James N. (1971): "Protestant-Catholic Relations and the Roots of the First Popular Counterrevolutionary Movement in France" *Journal of Modern History* 43, s. 245-75.

—— (1979): "Revival and Mutation of Old Rivalries in Revolutionary France," *Past and Present* 82, s. 82-115.

Jesenne, Jean-Pierre (1987): *Pouvoir au village et Revolution. Artois 1760-1848.* Lille: Presses Universitaires de Lille.

Van Kalken, Frans (1946): *Histoire de Belgique des origines â nos jours,* Brüksel: Office de Publicité.

Kennedy, William (1964): *English Taxation 1640-1799. An Essay on Policy and Opinion.* New York: Augustus Kelley. İlk kez 1913'te yayınlanmıştır.

Kimmel, Michael S. (1990): *Revolution. A Sociological Interpretation.* Philadelphia: Temple University Press.

Knecht, R.J. (1989): *The French Wars of Religion* 1559-1598. Londra: Longman.

Koenker, Diane P. & William G. Rosenberg (1989): *Strikes and Revolution in Russia, 1917*. Princeton: Princeton University Press.

Kossmann, E. H. (1978): *The Low Countries 1780-1940*. Oxford: Clarendon Press.

Laitin, David D., Roger Petersen & John W. Slocum (1992): "Language and the State: Russia and the Soviet Union in Comparative Perspective," Alexander J. Motyl (der.), *Thinking Theoretically About Soviet Nationalities. History and Comparison in the Study of USSR*, s. 129-68, New York: Columbia University Press.

Laqueur, Walter (1968): "Revolution," *International Encyclopedia of the Social Sciences* 13, s. 501-07. New York: Macmillan.

Lebrun, François & Roger Dupuy (1985): der., *Les résistances â la Révolution*. Paris: Imago.

Le Donne, John P. (1991): *Absolutism and Ruling Class. The Formation of the Russian Political Order 1700-1825*. New York: Oxford University Press.

Le Goff, Jacques & Jean-Claude Schmitt (der.) (1981): Le *Charivari*. Paris: Mouton.

Le Goff, T. J. A. & D. M. G. Sutherland (1984): "Religion and Rural Revolt in the French Revolution: An Overview," Jânos M. Bak & Gerhard Benecke (der.), *Religion and Rural Revolt*, s. 123-46. Manchester: Manchester University Press.

Lenni, V. I. (1967): *Selected Works*, 3 cilt. New York: International Publishers.

Lcpctit, Bernard (1988): Les *villes dans la France moderne (1740-1840)*, Paris: Albin Michel.

Leroy-Beaulieu, Anatole (1990): *L'Empire des tsars et les Russes*, 3 cilt, Paris: Robert Laffont. İlk kez 1881-89'da yayımlanmıştır.

Le Roy Ladurie, Emmanuel & Michel Morineau (1977): *Histoire économique et sociale de la France. Tome I: de 1450 â 1660. Second Volume: Paysannerie et croissance*. Paris: Presses Universitaires de France.

Lesthaeghe, Ron J. (1977): *The Decline of Belgian Fertility, 1800-1970*. Princeton: Princeton University Press.

Lewis, Gwynne (1978): The Second Vendée: *The Continuity of Counter-Revolution in the Department of the Gard, 1789-1815*. Oxford: Clarendon Press.

Levy, Jack S. (1983): *War in the Modern Great Power System, 1495-1975.* Lexington: University Press of Kentucky.

Lewis, G wynne & Colin Lucas (der.) (1983): *Beyond the Terror. Essays in French Regional and Social History, 1794-1815.* Cambridge: Cambridge University Press.

Luard, Evan (1987): *War in International Society,* New Haven: Yale University Press.

Lucas, Colin (1973): *The Structure of the Terror: The Example ofjavogues and the Loire.* Londra: Oxford University Press.

Lyons, Martyn (1980): *Révolution et Terreur â Toulouse.* Toulouse: Privât.

MacCulloch, Diarmaid (1979): "Kett's Rebellion in Context," *Past and Present* 84, s. 36-59.

McPhail, Clark (1991): *The Myth of the Madding Crowd.* New York: Aidine De Gruyter.

McPhee, Peter (1988): "Les formes d'intervention populaire en Roussillon: L'exemple de Collioure, 1789-1815," Centre d'Histoire Contamporaine du Languedoc Méditerranéen et du Roussillon. *Les pratiques politiques en province â l'époque de la Révolution française,* s. 235-52. Montpellier: Publications de la Recherche, Université de Montpellier.

Manning, Roger B. (1988): *Village Revolts, Social Protest and Popular Disturbances in England, 1509-1640,* Oxford: Clarendon Press.

Markoff, John (1985): "The Social Geography of Rural Revolt at the Beginning of the French Revolution," *American Sociological Review* 50, s. 761-781.

Martin, Jean-Claude (1987): *La Vendée et la France.* Paris: Le Seuil.

Mironov, B. N. (1985): *Khlcbn'ie tsen'i v Rossiiza dva stoletiia (XVIII-XIX vv.).* Leningrad: Nauka.

Moody, T. W. &. F. X. Martin (der.) (1987): *The Course of Irish History,* gözden geçirilmiş baskı. Cork: Mercier Press.

Mousnier, Roland (1967): *Fureurs paysannes: les paysannes dans les révoltes du XVI-lle siècle (France, Russie, Chine).* Paris: Calmann-Lévy.

Nahaylo, Bohdan & Victor Swoboda (1990): *Soviet Disunion. A History of the Nationalities Problem in the USSR.* New York: Free Press.

Nell, Edward (1 991): "Demand and Capacity in Capitalism and Socialism," Tez no: 22, Ekonomi Politik Programı, New School for Social Research.

O'Brien, Conor Cruise (1989): "Nationalism and the French Revolution," Geoffrey Best (der.), *The Permanent Revolution. The French Revolution and its Legacy, 1789-1989*, s. 17-48. Chicago: University of Chicago Press. İlk kez 1988'de yayınlanmıştır.

O'Brien, Patrick K. (1988): "The Political Economy of British Taxation, 1660-1815," *Review* 41, s. 1-32.

—— (1989): "The Impact of the Revolutionary and Napoleonic Wars, 1793-1815,

on the Longrun Growth of the British Economy," *Economic History Review* 12, s. 335-95.

Ostergard, Uffe (1992): "Peasants and Danes: The Danish National Identity and Political Culture," *Comparative Studies in Society and History* 34, s. 3-27.

Palmer, R. R. (1959, 1964): *The Age of the Democratic Revolution, 2* cilt, Princeton: Princeton University Press.

Palmer, Stanley H. (1988): *Police and Protest in England and Ireland 1780-1850.* Cambridge: Cambridge University Press.

Popovsky, Linda S. (1990): "The Crisis over Tonnage and Poundage in Parliament in 1629," Pasr *and Present* 126, s. 44-75.

Prevenier, Walter & Wim Blockmans (1985): *The Burgundian Netherlands.* Anwerp: Fonds Mcrcator.

Richardson, R. C. (1977): *The Debate on the English Revolution.* New York: St. Martin's.

Rosenberg, Harriet G. (1988): *A Negotiated World: Three Centuries of Change in a French Alpine Community.* Toronto: University of Toronto Press.

Rowen, Herbert H. (der.) (1972): *The Low Countries in Early Modern Times.* New York: Harper & Row.

Rozman, Gilbert (1976): *Urban Networks in Russia 1750-1800 and Premodern Periodization.* Princeton: Princeton University Press.

Rule, James B. (1988): *Theories of Civil Violence.* Berkeley: University of California Press.

—— & Charles Tilly (1972): "1830 and the Unnatural History of Revolution," *Journal of Social Issues 28*, s. 40-76.

Russell, Conrad S. R. (1982): "Monarchies, Wars, and Estates in England, France, and Spain, c. 1580-c. 1640," *Legislative Studies Quarterly 7*, s. 205-20.

—— (1990): *The Causes of the English Civil War.* Oxford: Clarendon Press.

—— (1991): *The Fall of the British Monarchies 1637-1642.* Oxford: Clarendon Press.

Scott, William (1973): *Terror and Repression in Revolutionary Marseilles.* New York: Barnes & Noble.

Shanin, Teodor (1986): *The Roots of Otherness: Russia's Turn of Century, 2* cilt, New Haven: Yale University Press.

Stone, Lawrence (1972): *The Causes of the English Revolution, 1529-1642.* Londra: Routledge & Kegan Paul.

Sugar, Peter F. (der.) (1990): A *History of Hungary.* Bloomington: Indiana University Press.

Swanson, Guy E. (1967): *Religion and Regime. A Sociological Account of the Reformation,* Ann Arbor: University of Michigan Press.

Tarrow, Sidney (1989): *Struggle, Politics, and Reform: Collective Action, Social Movements, and Cycles of Protest.* Tez No. 21, Batı Toplumları Programı. Ithaca: Center for International Studies, Cornell University.

—— & Sarah Soule (1991): "Acting Collectively, 1874-49: How the Repertoire of Collective Action Changed and Where it Happened," Social Science History Association sunulan yayımlanmamış tez, New Orleans.

Thompson, E. P. (1972): "Rough Music: Le Charivari anglais," *Annales; Economies, Sociétés, Civilisations* 27, s. 285-312.

Tilly, Charles (1982): "Britain Creates the Social Movement," James Cronin & Jonathan Schneer (der.), *Social Conflict and the Political Order in Modern Britain,* s. 21-51. Londra: Croom Hem.

—— (1984): "Demographic Origins of the European Proletariat," David Levine(der.), *Proletarianization and Family History,* s. 1-85. Orlando: Academic Press.

—— (1986): *The Contentious French.* Cambridge: Harvard University Press.

—— (1991a): "From Mutiny to Mass Mobilization in Great Britain, 1758-1834," Tez No. 109. Center for Studies of Social Change, New School for Social Research, Mart.

Tilly, Charles (1991b): "Revolution, War, and Other Struggles in Great Britain, 1789-1815," Tez No. 127. Center for Studies of Social Change. New School for Social Research, Eylül.

Tracy, James D. (1985): *A Financial Revolution in the Habshurg Netherlands. Renten and Renteniers in the County of Holland, 1515-1565*. Berkeley: University of California Press.

Troçki, Lev (1932): *The Russian Revolution*. New York: Simon & Schuster.

Underdown, David (1985): *Revel, Riot, and Rebellion. Popular Politics and Culture in England 1603-1660*. Oxford: Clarendon Press.

Verdery, Katherine (1991): "Theorizing Socialism: A Prologue to the 'Transition'," *American Ethnologist* 18, s. 419-39.

de Vries, Jan (1984): *European Urbanization 1500-1800*. Cambridge: Harvard University Press.

Wallerstein, Immanuel (1974-89): *The Modern World System*, 3 cildi tamamlanmıştır. New York: Academic Press.

Watkins, Susan Cotts (1990): *From Provinces into Nations*. Princeton: Princeton University Press.

Winter, J. M. (1986): *The Great War and the British People*. Cambridge: Harvard University Press.

Wuthnow, Robert (1989): *Communities of Discourse. Ideology and Social Structure in the Reformation, the Enlightenment, and European Socialism*. Cambridge: Harvard University Press.

Zagorin, Perez (1982): *Rebels and Rulers, 1500-1660*, 2 cilt. Cambridge: Cambridge University Press.

DİZİN

A

ABD 16, 30, 203, 292
Afganistan 16, 21, 153, 271, 289, 301, 307
Alba 90, 91, 106, 210
Alman Köylü Savaşı 62, 67, 208
Almanya 17, 18, 21, 30, 43, 46, 78, 83, 86, 123, 202, 203, 204, 207, 214, 244, 271, 289, 292, 293, 294, 295, 296, 298, 300, 312, 313
Amerika 15, 31, 38, 40, 46, 112, 116, 120, 121, 137, 153, 156, 187, 189, 199, 202, 222, 240, 242, 255, 271, 287, 295, 301, 302, 307, 308
Anabaptistler 161
Andreas Papandreu 137
Andropov, Yuri 301
Anglikanlar 172
Anglo-Norman rejimi 150
Aragon Krallığı 42
Arnavutluk 18, 127, 129, 131, 132, 133, 137, 138, 312
askeri cunta 68
Avam Kamarası 148, 181
Avrupa Devrimleri 9, 20, 37, 38, 308, 329
Avrupa Topluluğu 46, 104, 127, 305, 308, 327
Avusturya 30, 88, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 107, 120, 130, 134, 136, 142, 152, 198, 199, 202, 231, 243, 266, 269, 270, 274, 280, 282, 292, 293, 295, 307, 313
Aya, Rod 9, 11, 329
ayrılıkçı Bask hareketi (ETA) 123

B

bağımsızlık savaşları 132, 134
Bakócz, Başpiskopos 134, 316
Balkanlar 5, 10, 39, 68, 77, 79, 111, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 134, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 176, 197, 217, 242, 247, 248, 252, 254, 292, 322, 323
Balkan Yarımadası 176
Belçika 5, 58, 78, 94, 96, 97, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 114, 139, 141, 142, 153, 199, 202, 248, 282
Bercé, Yves-Marie 19, 329
Birleşik Krallık 45, 58, 146, 156, 160, 189, 190, 191, 202, 203
Blanco, Carrero 123
Blickle, Peter 19, 62, 87, 329
Bolotnikov, İvan 276
Bolşevikler 290, 291, 294, 295
Bonaparte, Louis 101, 121, 225
Bosch, Hieronymus 82
Bosna 127, 132, 133, 134, 292, 313
Brabant Devrimi 95, 105, 107
Bragança 119
Brant, Sebastian 82
Brejnev, Leonid 301
Britanya 10, 30, 37, 39, 44, 52, 54, 84, 101, 102, 121, 133, 136, 143, 144, 145, 146, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 164, 165, 169, 170, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190,

191, 192, 193, 194, 197, 202, 203, 222, 239, 241, 248, 252, 253, 289, 295, 318, 322, 324
Bulgar Halk Çiftçi Birliği 319
Bulgaristan 18, 132, 133, 136, 137, 138, 202, 300, 312, 319
Burgonya 30, 44, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 92, 101, 105, 110, 146, 195, 204, 307
burjuvazi 74, 82, 91, 102, 108, 110, 111, 124, 139, 141, 184, 227, 233, 237, 238
Büyük İmtiyaz 81

C

Cabral, Pedralvarez 43
Caetano, Marcello 123
Carlos, Juan I. (İspanya Kralı) 85, 114, 115, 123, 163
Castro, Pimenta de 118
Cateau-Cambrésis Antlaşması 44
Ceauşescu, Nicolae. *See* Çavuşesku, Nikolay
Champier, Symphorien 323
Charles, I. 27, 169, 172, 173, 175, 178, 179, 180, 181, 182
Charles, II. 170, 171, 172, 173
Charles, IX. 209
Charles, VIII. (Fransa Kralı) 194, 195
Charles, X. (Fransa Kralı) 242
Courtenay, Edward 163
Cromwell, Oliver 27, 177, 181
Cromwell, Thomas 150
Çartizm 161
Çavuşesku, Nikolay 138
Çekoslovakya 17, 18, 133, 136, 137, 300, 301, 312, 313
Çernenko, Konstantin 301

D

darbe(ler) 26, 34, 70, 105, 117, 118, 121, 122, 123, 132, 139, 222, 223, 246, 276, 277, 281, 294, 298, 299, 307, 316
d'Autriche, Anne 216, 318
de Gaulle, Charles 15, 201, 245, 246
Demokratlar 96, 290
Deniz Dilencileri 91
Denoyelle, Jacques 16
devrimci durum 26, 28, 29, 32, 33, 34, 36, 38, 67, 69, 75, 76, 94, 104, 138, 142, 161, 169, 174, 181, 182, 183, 186, 190, 191, 197, 200, 201, 224, 225, 254, 259, 308, 315, 317, 318, 321, 323
devrimci sonuç 26, 33, 69, 75, 92, 94, 106, 144, 170, 218, 225, 315
diaspora 44
Don Johann (Avusturya Kralı) 92
Dózsa, György 134, 316
Dubçek, Aleksander (Dubček, Alexander) 18
Durkheim, Émile 87, 89
Dünya Savaşı, I. 10, 67, 128, 136, 155, 189, 200, 271, 286, 292
Dünya Savaşı, II. 103, 136, 155, 190, 200, 201, 245, 248, 271, 300

E

Edward, IV. (İngiltere Kralı) 81, 163
Edward, VI. (İngiltere Kralı) 163, 166
Eisenstadt, S. N. 310, 311, 331
Emelian Pugaçov 272

F

Falanjistler 123
Felemenk 39, 43, 44, 52, 73, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 114, 115, 116, 120, 125, 128, 139, 140, 141, 142, 145, 148, 152, 155, 164, 168, 173, 176, 185, 198, 202, 204, 210, 211, 214, 217, 220, 239, 240, 252, 257, 318, 322, 323, 324

feodal 53, 61, 68, 69, 73, 76, 90, 110, 112, 128, 135, 147, 205, 217, 218, 220, 232, 233, 259, 287
Ferdinand, Franz (Arşidük) 292
Ferdinand Macellan 43
Fernando (Aragon Kralı) 44, 85, 113, 121, 195
Finlandiya 58, 67, 86, 253, 293, 294, 295, 298, 299, 305
Flamanlar 106
Franco, Francisco 122
Fransa 10, 16, 19, 30, 35, 39, 44, 45, 51, 52, 53, 54, 58, 63, 65, 69, 79, 80, 81, 82, 84, 88, 89, 93, 95, 96, 97, 101, 102, 108, 109, 111, 113, 114, 115, 116, 119, 120, 121, 140, 143, 149, 156, 158, 159, 164, 169, 176, 177, 179, 180, 181, 184, 185, 188, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 228, 230, 231, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 250, 252, 266, 274, 281, 282, 286, 287, 311, 315, 317, 318, 319, 322, 323, 324
Fransız Devrimi 15, 29, 39, 51, 102, 104, 130, 160, 186, 204, 206, 287, 317, 321, 327
Furet, François 15

G

Galler 144, 146, 147, 151, 157, 160, 167, 168, 172, 173, 174, 176, 177, 179, 183, 184, 186, 187, 192, 193, 241
gentry 26, 63, 148, 149, 165, 166, 183, 186
Gent Uzlaşması 91, 104
Gérards, Balthasar 93
Glendower, Owen 146
Godunov, Boris 275, 276
Goldstone, Jack 9, 19, 47, 331
Gorbaçov, Mihail 16, 30, 301, 302, 303, 305, 306, 307, 308
Granada 41, 44, 113
Granvelle, Kardinal 90
grev 63, 64, 103, 117, 118, 245, 285, 291, 292, 307
Grey, Lady Jane 163, 164
Grotius, Hugo 81, 93

H

Habsburg 30, 44, 73, 81, 85, 87, 111, 120, 126, 129, 130, 131, 139, 195
Halk Temsilcileri Kongresi 302
Hanedan devrimleri 69, 75
hanedanlar 36, 44, 69, 84, 141, 168, 207, 324
Hanover hanedanı 171, 183
Havel, Vaclav 18
Henry, VII. (Fransa Kralı) 147, 148, 164, 195
Henry, VIII. (Fransa Kralı) 148, 150, 151, 166, 167, 315
Hırvatistan 131, 133, 134, 313
Hırvatlar 137
Hobbes, Thomas 185
Hollanda 30, 58, 78, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 114, 139, 202

I

Intercursus Magnus 44
Irak 137, 302, 308
İber Yarımadası 68, 77, 79, 111, 139, 141, 176, 184, 185, 247
İbşir Paşa 135
iç savaş 33, 34, 105, 116, 132, 133, 136, 137, 159, 170, 173, 180, 181, 190, 206, 274, 280, 296, 298
İngiliz Devrimi 317
İngiltere 35, 44, 45, 60, 63, 73, 81, 82, 84, 87, 88, 93, 96, 97, 100, 104, 108, 143, 144, 145, 146,

147, 148, 149, 150, 151, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 189, 191, 192, 193, 195, 197, 204, 219, 240, 241, 257, 311, 315, 324
İrlanda 30, 45, 58, 88, 89, 144, 145, 146, 147, 150, 151, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 165, 167, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 198, 241, 256, 321, 324
İskoçya 45, 73, 87, 88, 89, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 167, 168, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 192, 193, 241
İspanya 44, 58, 69, 81, 84, 85, 86, 88, 91, 93, 94, 95, 98, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 139, 141, 143, 152, 155, 159, 163, 164, 169, 177, 178, 181, 195, 198, 202, 209, 210, 211, 214, 216, 220, 234, 235, 240, 242, 246, 266, 307
İspanyol Veraset Savaşı 99, 115, 116, 120, 152, 198
istatistik 48, 304
İsveç 53, 58, 88, 177, 197, 251, 252, 257, 258, 266, 267, 268, 269, 270, 273, 276, 305, 311
İsviçre 44, 52, 58, 78, 80, 87, 214, 294

J

Jakobenler 229
Jivkov, Todor 138

K

Kalmanowiecki, Laura 11
Kalvencilik 209
Karl, V. (Roma-Germen İmparatoru) 85, 90, 105, 114, 115, 152
karşı devrim 226, 235, 236, 239
Kastilya 44, 53, 85, 111, 113, 114, 115, 116, 119, 120, 315, 318
Katalonya 115, 116, 117, 118, 119, 120, 124, 142, 177, 315, 318
Katolik 15, 43, 44, 58, 73, 86, 87, 88, 89, 90, 93, 96, 149, 150, 159, 160, 163, 165, 167, 169, 170, 172, 173, 187, 188, 190, 191, 200, 205, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 232, 240, 247, 258, 315
Kerenski, Aleksandr 294
Kıbrıs 133, 136, 137, 155
Kırım Tatarları 43, 265, 268, 269, 306
Kimmel, Michael 9, 19, 332
Koenker, Diane 293, 333
kolonileşme 151
Komünist Manifesto 19
Komünist Parti 15, 17, 286, 296, 299, 301, 304, 308, 309
komünizm 300, 311
Komünyon ayini 167
Kornilov, Lavr 294
Ko□ciuszko, Thaddeus (Tadeusz) 280
Köylü Partisi 17
Kürtler 137

L

Lee, Brigitte 11
Le Goff, Jacques 8, 9, 63, 236, 333
Lenin, Vladimir İliç 19, 290, 291, 294, 296
Levy, Jack S. 38, 334
Liège Devrimi 96
Litvanya 26, 30, 86, 89, 126, 251, 252, 253, 255, 257, 258, 262, 263, 268, 271, 274, 293, 295,

298, 299, 306, 311, 313
Lordlar Kamarası 148
Louis Napoléon 206, 243
Louis, XI. (Fransa Kralı) 195
Louis, XII. (Fransa Kralı) 195
Louis, XIII. (Fransa Kralı) 211, 212, 214, 216
Louis, XIV. (Fransa Kralı) 99, 120, 152, 178, 204, 205, 211, 212, 318
Louis, XV. (Fransa Kralı) 221, 222
Louis, XVI. (Fransa Kralı) 212, 221
Louis, XVIII. (Fransa Kralı) 281
l'Ouverture, Toussaint 39
Luard, Evan 38, 74, 130, 334
Lutherciler 128
Lüksemburg 45, 78, 96, 104

M

Macaristan Sosyalist İşçi Partisi 17
MacMahon, Marshal 245
Mağribiler 116
Mary (İskoçya Kraliçesi) 100, 149, 150, 163, 164, 173
Maurits, Nassaulu 93, 94
Mazarin, Kardinal 178, 205, 216, 217, 219, 318
Mazowiecki, Tadeusz 17
Memling, Hans 82
Metsys, Quentin 82
Mihver Devletleri 136, 300
milliyetçilik 72, 73, 74, 75, 140, 327
modüler formlar 64
Moriskolar 114, 116, 118, 119
Mousnier, Roland 19, 334
Müslümanlar 128

N

Napoléon 65, 101, 108, 112, 114, 120- 122, 130, 139, 140, 142, 143, 153, 156, 184, 199, 206, 225, 232, 236, 242, 243, 246, 249, 251, 270, 281, 282, 308
Napoléon Savaşları 65, 112, 120, 122, 153, 184, 199, 270, 281, 282, 308
NATO 16, 127, 300
Necker, Jacques 222, 223, 224
Nell, Edward 296, 297, 335

O

O'Doherty, Cahir 159, 169, 321
Oldenbarnevelt, Johan 93, 94
O'Neill, Hugh 158, 159, 169, 170
Osmanlı İmparatorluğu 43, 127, 128, 133, 134, 136, 142, 155, 251, 252, 265, 267, 292
Osmanlılar 126, 127, 129, 266, 268, 269, 295
Otuz Yıl Savaşı 119, 142, 152, 184, 198, 214, 324
Ozouf, Mona 15, 331

P

Paes, Sidonio (General) 118
Palmer, R. R. 19, 158, 335
Paris Komünü 33
parlamentarizm 139
Parma 92
pekişme 61, 192
pekişmiş devlet 57, 109
Penruddock, John (Albay) 159, 172, 173
Philippe, Louis 85, 102, 242, 243
Pilsudski, Josef 298
Polonya 17, 43, 53, 86, 88, 89, 126, 149, 199, 200, 220, 251, 252, 253, 257, 258, 262, 263, 265, 266-271, 273, 274, 275, 276, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 293, 295, 296, 298, 299, 300, 301, 311, 312
Popovsky, Linda 180, 181, 335
Portekiz 43, 53, 88, 98, 99, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 139, 142, 143, 152, 153, 154, 155, 177, 197, 198, 202, 220, 240, 246, 315, 316, 318

Portekiz Ayaklanması 114, 116
Presbiteryenler 171, 183
Prim, Juan (General) 117
Princip, Gavrilo 292
proleterleşme 47, 48, 49, 156, 241
Protestan 58, 69, 73, 86, 87, 88, 89, 91, 100, 131, 149, 150, 163, 164, 165, 169, 170, 172, 173, 187, 189, 190, 191, 200, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 222, 247, 249
Prusya 53, 54, 58, 88, 100, 101, 105, 107, 199, 243, 270, 279, 280, 282
Pugaçov 272, 273, 274, 286

R

Riego, Rafael (Albay) 116
Rivera, Primo de 118, 122
Rosenberg, William 227, 293, 333, 335
Rotman, Adele 11
Rönesans 82
Rule, James 9, 19, 59, 335
Rus Devrimleri 274, 292, 308

S

Salazar, Oliveira 115, 118, 122, 123, 125
sanayi kapitalizmi 75, 172
sanayileşme 47, 241, 311
Sanjurjo, José (General) 118
Saxe-Coburg Hanedanı 102
Seksen Yıl Savaşı 91, 94
sermaye 45, 48, 52, 53, 54, 61, 71, 79, 82, 83, 139, 145, 156, 176, 177, 180, 202, 226, 235, 237, 250, 327
Sırbistan 73, 132, 134, 202, 292, 313
Sırp(lar) 129, 130, 132, 137, 292, 313
Simnel, Lambert 150
Soğuk Savaş 18, 301, 307
Sosyalist Devrimciler 289, 294
sosyalizm 16
Soule, Sarah 31, 64, 336
Sovyetler Birliği 16, 17, 18, 26, 30, 45, 46, 70, 123, 137, 251, 274, 296, 298, 299, 300, 301, 302, 307, 308, 309, 312, 313, 314, 319
Stalin, Yosif 297, 299
Stamboliyski, Aleksandar 136, 319
Stevens, Carol 11
Stuartlar 156, 160, 165
Swanson, Guy E. 87, 88, 89, 336
Şarlken. *See* Karl, V.

T

Tarrow, Sidney 11, 30, 31, 64, 336
Tatarlar 255, 264, 266, 267, 268, 269
Terör 6, 231, 233, 234, 235, 260, 283
Tőkés, László 138
Tone, Wolfe 188
Topete, Juan (Amiral) 117
Troçki, Lev 19, 26, 294, 295, 297, 337
Tudor Hanedanı 167
Tudor, Henry 146, 147, 163, 167, 168, 180, 195, 317, 331
Tudor, Mary 146, 147, 163, 167, 168, 180, 195, 317, 331
Türkiye 133, 137, 138, 305, 319

U

Ukrayna 251, 252, 268, 271, 273, 274, 285, 295, 296
Ulusal Kurtuluş Cephesi 138
ulusal kültür 51
Ulusal Muhafızlar 244
Üçüncü Cumhuriyet 242, 245
Üniteryenler 128

V

Varşova Paktı 300
Verdery, Katherine 297, 337
vergilendirme 36, 37, 51, 56, 139, 179, 204, 293

Vestfalya Antlaşması 120

W

Wallerstein, Immanuel 45, 337
Warbeck, Perkin 158
Waterloo Savaşı 140
White, Harrison 11
Wyatt, Thomas 158, 160, 163

X

Xu, Hong 11

Y

Yedi Yıl Savaşı 153, 183, 199, 219, 220, 221, 270
Yeltsin, Boris 303, 307, 308
Yeniçeriler 70, 130
Yeni Ekonomi Politikası (NEP) 296
Yeni Örnek Ordu 181
York Hanedanı 150, 164
Yugoslavya 18, 45, 79, 133, 134, 136, 137, 312, 313
Yunanistan 73, 132, 133, 136, 137, 202
Yurtsever Devrimi 105, 107
Yurtseverler 95, 100, 101
Yurttaşlar Forumu 17
yurttaşlık 52, 54, 57, 190, 283, 326
Yurttaşlık 57

Z

Zagorin, Perez 19, 337
zanaatkârlar 48, 142
Zápolya, János 129

Avrupa'da Devrimler
1492-1992

CHARLES TILLY

Devrimci durumlar nasıl doğar? Devrimci durumlar ne zaman devrimci sonuçlar doğurur?
Bu kitap Avrupa tarihinin savaş, isyan ve çekişme; devletlerin ve imparatorlukların yükselişi ve mücadelesi; kentleşme, zenginleşme ve sanayileşmeyle geçen son beş yüzyılına yeni bir yorum getirmektedir.

"Tilly'nin her satırı dolu sayfalarında takip edilmeye değer pek çok şey var."
–Socialist Review

"Bu kitabın literatüre gerçek katkısı, Avrupa'nın çeşitli bölgelerindeki devrimci durumların büyük çeşitliliğinin dökümünü ve özenli bir anlatısını içermesidir. Sadece bu nedenle bile tarihçiler ve toplumbilimciler uzunca bir süre bu kitaptan vazgeçemeyecekler."
–American Historical Review

ALFA
www.alfakitap.com
/alfakitap
/alfakitap
/alfakitap

2016
THG 0908518 FHA

ALFA TARİH
ISBN 978-605-171-29